

ELÇİN

***Seçilmiş
əsərləri*** 9

Redaktor:

Dilsuz

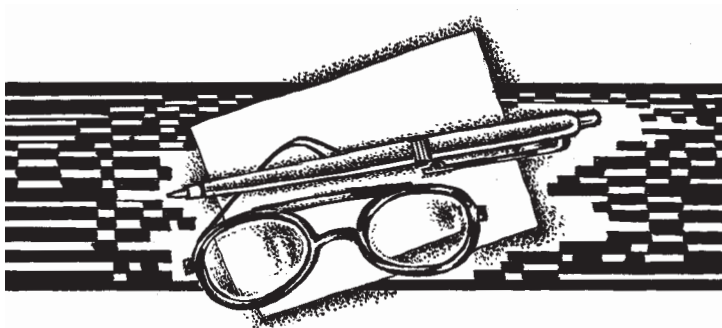
ELÇİN

E46 «Seçilmiş əsərləri» (10 cildə), 9-cu cild. Bakı,
«ÇİNAR-ÇAP» nəşriyyatı, 2005, – 509 səh.

E 4702060200
122

© «ÇİNAR-ÇAP», 2005

YAZIÇININ DƏFTƏRİNDƏN

BİR-NEÇƏ SÖZ

Haçansa – çox-çox illər bundan əvvəl hansı bir ovqatlasa bir qovluğun üzərinə yazmışam: «YAZIÇININ DƏFTƏRİNDƏN». Və bütün bu illər ərzində yazdığım cürbəcür yazıları – ön sözləri, kiçik məqalələri, rəyləri, bəzi çıxışlarımın stenoqram yazılarını və bu qəbildən olan başqa yazıları «Yazıçının dəftəri» yadıma düşdükcə, ora yığmışam.

Və bütün bu illər ərzində də o qovluq şişib, sonra artıb, altı-yeddi qovluq olub, amma mənim təsəvvürümdə onlar elə birçə qovluğun yazılarıdır.

Mən çap üçün bu qovluğu saf-çürük etdikcə içimdən bir təəssüf hissi də keçdi ki, «Yazıçının dəftəri»nə yığmağı unutduğum yazılar da çox olub, yəni bir xeyli yazılar o qovluğa düşməyib və o yazıları indi axtarıb tapmağa mənim vaxtım yoxdur.

Bu mənada yazı – canlıdır və onun da insan kimi öz taleyi var.

«Yazıçının dəftəri»ndəki yazılar qovluqlara pərakəndə yığılmışdı və mən onları çapa hazırlayarkən xronoloji ardıcılıqla düzdüm, amma mənə elə gəlir ki, indiki halda bunun əhəmiyyəti yoxdur – bu yazılar, yazıldıqları tarixdən asılı olmayaraq, bir küll halında, mənim fikirlərim, düşüncələrim, ədəbiyyata, sənətə, ümumiyyətlə, həyata münasibətimdir.

Bu yazıların demək olar ki, hamısı yazıldıqları vaxt mətbuatda dərc olunub, amma onların heç biri indiyə qədər mənim kitablarıma daxil edilməyib.

Mən bu yazılara yenidən, yəni bu günün – başqa bir epoxanın – gözü ilə müdaxilə etməmişəm, yalnız kiçicik redaktə işi aparılıb və haçansa (əsas etibarilə sovet vaxtı!) necə yazılıblarsa, onları eləcə də oxuculara təqdim edirəm.

Elçin.
24 mart 2004.

«ARAZ» SÖZÜ HAQQINDA

Ayrı-ayrı sözlərin, xüsusilə, coğrafi adların mənşəyini axtarıb tapmaq, onları elmi surətdə öyrənmək qədim tariximizin və mədəniyyətimizin tədqiqində, əlbəttə, böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan Araz çayının adının mənşəyi barədə danışmaq, elə bilirəm ki, maraqlı olar.

«Araz» kəlməsinə eramızdan təxminən 550 il əvvəl yaşamış yunan coğrafiyaşünası və səyyahı Miletli Hekateyin əsərlərində rast gəlmək olur. Bu adı Herodot da bir neçə yerdə çəkmişdir. O, yazırdı: «Araz çayı o qədər böyükdür ki, onun sularında Lesbos kimi bir çox adalar yerləşir».

Qədim yunan və Roma ədəblərindən Strabonun, Senekanın, Diodorun, Plineyin, Plutarxın və başqalarının əsərlərində də Araz çayının adına təsadüf etmək mümkündür. Onlar Arazın coğrafi mövqeyindən bəhs edir, bəzən bu barədə öz sələfləri ilə mübahisəyə girir, çayın sahili boyunda yaşayan qəbilələrdən, həmin yerlərlə bağlı olan əfsanələrdən yazırlar. Məsələn, məşhur yunan tarixçisi Plutarx Pompeyin hərbi səfərləri ilə əlaqədar olaraq yazır: «Bu çay (Araz– E.) öz əvvəlini Yevfratdan alaraq cənuba tərəf dönür və nəhayət, Xəzər dənizinə tökülür».

Qədim ədəblər çayın adının əmələ gəlməsi barədə müxtəlif fikirlər söyləyirlər. Bu fikirlərin, demək olar ki, hamısı əfsanələrlə bağlıdır.

Araz çayının adının əmələ gəlməsi barədə Psevdo-Plutarxın verdiyi məlumatlar daha maraqlıdır.

Psevdo-Plutarx bu məsələni, əsasən, iki cür izah edir. Birinci izahında o, Ktezifonun «Farslar haqqında» əsərinə əsaslanaraq göstərir ki, Araz çayının əsl adı Baktr olmuşdur. Guya, Araz adlı bir nəfər öz babası Arbel ilə taxt-tac üstündə müharibə aparmış, onu ox ilə öldürmüş, ancaq özü də çox işgəncə çəkdiyindən Baktr çayına atılmışdır. O zamandan da çay, yəni Baktr, həmin şəxsin şərəfinə «Araz» adlandırılmışdır.

Psevdo-Plutarxın ikinci izahı daha əfsanəvi xarakter daşıyır. Bu dəfə o, Araz çayının əsl adının Qalm olduğunu bildirir. Guya, yuxarıda adını çəkdiyimiz Araz qonşu farslarla müharibə edirmiş

və qoşunlar döyüşə hazır vəziyyət aldıkları zaman, yozucu kahinlər Araza xəbər verirlər ki, əgər iki nəfər ən ağıllı, ən gözəl qızı Allahların yolunda qurban verməsə, qalib gəlməyəcəkdir. Arazın özünün iki belə qızı varmış. Ancaq o öz qızlarını çox sevdiyindən onlara qıymır və tabeliyində olan Mnesalek adlı bir nəfərin qızlarını Allahlara qurban kəsir. Mnesalek dərindən kədərlənsə də, üz-də özünü dost kimi göstərir və fürsət düşən kimi Arazın qızlarını öldürüb Skifiyaya qaçır. Araz bu hadisədən dəhşətə gələrək özünü Qalmin sularına atır. Çayı onun şərəfinə Araz adlandırırlar...

Araz çayının adının yaranması barədə Psevdo-Plutarxın gətirdiyi dəlilləri ciddi bir əsas kimi qəbul etmək olmaz. Əvvəla, bu dəlillərin əfsanələrdən doğduğu göz qabağındadır. İkincisi, izahlar arasında bir uyğunsuzluq vardır. Göründüyü kimi, Arazın qədim adının gah Qalm, gah Baktr olduğu iddia edilir.

Araz çayının adının əmələ gəlməsi barədə maraqlı bir rəvayət də qədim yunan coğrafiyaşünası və tarixçisi Strabonun əsərlərində rast gəlirik. Strabon «Araz» kəlməsinin yunan mənşəli söz olduğunu iddia edir. Qədim yunanlarda belə bir əfsanə var: Şah Eetin ömrinə görə, qəhrəman Yason öz silahdaşları ilə birlikdə «Arqo» gəmisinə minərək (sonralar onları «arqonavtlar» adlandırmışlar) Kolxidaya əjdahanın qoruduğu qızıl dərilili qoyunun dərisini gətirməyə gedir. Cadugər qadın Medeyanın köməyi ilə Yason əjdahaya qalib gələrək Yunanıstana qayıdır. Strabon da yəqin ki, Yasonun elə bu səfərini əsas götürərək arqonavtların, guya, Arazın sahillərinə gəlib çıxdığını və Yasonun adamlarından birinin bu çaya Araz adı verdiyini söyləyir.

«Araz» sözü Strabonun göstərdiyinə görə qədim yunan dilində «ayırmaq» anlayışını ifadə edir. Strabon yazır ki, Fessaliyadakı Peney çayı Oss ilə Olimpi bir-birindən ayırır Tempey vadisini əmələ gətirdiyindən bəzən həmin çaya «Araz», yəni «Ayıran» da deyirmişlər. Araz Peneyə çox oxşadığından Yasonun yoldaşı ona bu adı verir. Ancaq Araz çayının nəyi bir-birindən ayırdığı barədə Strabon heç nə söyləmir. Bunun əvəzində o, göstərir ki, guya, Araz çayı dağları aşaraq düzənliklərə yayılmış və Aran yerlərində çoxlu göllər əmələ gətirmişdir. Yason isə lağım ataraq bu çay üçün Xəzər dənizinə yol açmışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Araz çayının adına eramızdan təxminən 550 il əvvəl yaşamış Hekateydən başlayaraq bir çox yunan və Roma tarixçilərinin, coğrafiyaşünaslarının, səyahatçılarının əsərlərində rast gəlirik. Onların hamısı bu çayı Araz adlandır-

mışdır. Onlar nə Baktr, nə Qalm, nə də ki, başqa bir söz işlədirlər. Qədim ədiblərin bəzi çayları onların ilk adları ilə adlandırdıqları məlumdur. Məsələn, Pliney və Ptolemey Albaniyadan bəhs edərəkən Qafqaz ərazisində axan bəzi çayların adını başqa cür – indiki Samuru Alban çayı, Şimali Qafqazdakı müasir Aksayı Qerr, Dağıstandakı Sulakı Kass çayları kim göstərmişlər.

Buradan belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, yəqin Araz çayının elə ilk və son adı Araz olmuşdur. Ona görə də adın mənşəyini yerli əhalinin, yəni Arazın sahillərində yaşamış xalqların dilində axtarmaq daha düzgün olardı. Qədim dövrdə yaşamış bu xalqların dilinin leksikasına dair əlimizdə əsaslı materiallar yoxdur. Ancaq Psevdo-Plutarxın əsərlərində çox maraqlı bir məlumata rast gəlirik. O, Araz çayının coğrafi mövqeyindən bəhs edərkən yazır: «Bu çayın sahilində yerli əhalinin «Araz» adlandırdığı bir bitki yetişir. Bu sözün tərcüməsi belədir: «Qızsevməz». Bu bitkini qızlar dərən kimi onların barmağını yaralayır və solur».

Maraqlıdır ki, qədim babalarımızın dilində «araz» sözü varmış. Araz çayının adının mənşəyi, güman etmək olar ki, məhz bu sözlə əlaqədardır. Ulu babalarımızın işlətdikləri «araz» sözünün mənası ilə çay arasındakı əlaqənin qəribəliyi bizə o qədər də təəccüblü görünməməlidir, çünki qədim əcdadlarımızın Allahlara qurban olaraq müəyyən vaxtlarda çaya qız atdıqları məlumdur. Bundan əlavə, təsadüfi bədbəxt hadisələr nəticəsində də çaya belə bir ad verilə bilərdi. Məgər Sara kimi bir gözəli aparən Arpa çayına «qızaparan» və yaxud «qızsevməz» demək olmazdımi?!

Psevdo-Plutarx, yerli əhali deyərəkən, albanları nəzərdə tutduğunu güman etmək olar. Çünki onun yaşadığı Trayan və Adrian dövrlərində Albaniya həmişə qədim romalıların diqqət mərkəzində olan məşhur bir ölkə idi. Ancaq biz antik ədəbiyyatda Albaniya haqqında ilk məlumata eramızdan əvvəl IV əsrdə rast gəlirik. Halbuki Hekatey eramızdan əvvəl VI əsrdə Araz çayının adını çəkir.

Deməli, dilində «araz» sözü olan yerli əhali deyərəkən biz daha qədim dövrü nəzərdə tutmalıyıq və bu da özünün gələcək məxsusi tədqiqini gözləyir.

31 iyul 1965.

HEKAYƏ HAQQINDA ETÜDLƏR

«Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin hekayə janrı ilə bağlı açdığı müzakirə üçün yazılmışdır

1.

Hekayə tariximizə nəzər saldıqda, onunla professional musiqi tariximiz arasında qəribə bir oxşarlıq müşahidə etmək olar. Başqa mədəni xalqların əsrlər boyu keçdiyi mərhələni, inkişafı, bizim musiqimiz qısa bir dövrdə və demək olar ki, bir şəxsən – Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığında keçmişdir: «Leyli və Məcnun»dan «Koroğlu»ya qədər olan bir inkişaf, böyük bir etap!

Hekayə tariximiz də buna oxşayır: C.Məmmədquluzadəyə qədər bu janr ədəbiyyatımızda cüzi bir yer tuturdu. Doğrudur, Füzulinin «Şikayətnamə»si və M.F. Axundovun «Aldanmış kəvakib»i kimi məzmun və ideya cəhətdən bitkin, dolğun əsərlərimiz var idi; lakin XX əsrin əvvəllərində, yəni C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığa başladığı dövrdə bu janr Avropa və Amerika ədəbiyyatında xeyli inkişaf edib kamilləşmiş, püxtələşmişdi. Artıq dünya ədəbiyyatı Mopassan, Çexov, Mark Tven kimi böyük hekayəçilərə malik idi. Onlar öz sələflərinin hekayə yaradıcılığından qidalanaraq, bu janrı yüksək zirvəyə qaldırmışlar.

Belə bir vəziyyətdə, musiqimiz kimi, hekayəmiz də nisbətən çox kiçik dövrdə böyük mərhələ keçdi və dünya hekayə xəzinəsinin ən gözəl incilərindən biri olan «Usta Zeynal»a qədər yüksəldi. M.F.Axundov Azərbaycan xalqı üçün yeni olan bir janrı – dramaturgiyanı, az qala, onun milli janrına (əgər belə demək mümkünsə) çevirdiyi kimi, C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqqverdiyev də hekayə janrını az zamanda ədəbiyyatımızın ayrılmaz tərkib hissəsi etdi. Artıq bizim hekayəmiz nəinki dövrün tələblərinə forma və məzmun cəhətdən cavab verirdi, o, həmçinin dünya ədəbiyyatında hekayə janrının professional janrına çevrilirdi.

Sonrakı dövrdə yetişən yazıçılarımız hekayə yazarkən zəngin bir məktəbdən, özü də milli və orijinal bir məktəbdən qidala-

nırdılar. Bu məktəbdə hekayə üçün ən vacib cəhətlər öz əksini tapmışdı. Lakonizm və sərrastlıq, hər cürə yalançı pafosdan uzaq böyük ictimai əhəmiyyət kəsb edən sözaltı məna, ən mühüm problemlərə toxunmaq, dil sadəliyi, bədii təsvir vasitələrinin yeniliyi bu məktəbə xas olan cəhətlər idi və müasir hekayəmizin müəyyən müvəffəqiyyətləri də bu və ya digər dərəcədə həmin cəhətlərə bağlıdır.

Hətta bəzi nasirlərimizlə yanaşı, şairlərimizin belə, ara-sıra hekayə yazması, bu janra yüngül münasibətin təzahürü deyil, əksinə, geniş oxucu kütlələrinin hekayəni sevdiyinə, onun ədəbiyyatımızda möhkəm, əsaslı yer tutduğuna dəlalət edir.

Hekayə bumunun bədii-estetik keyfiyyəti isə – başqa məsələdir.

2.

Hekayə janr xüsusiyyətlərinə görə, hər dəqiqəsi qızıla bərabər müasir oxucunun məişətinə daxil olmuşdur. Elə məhz ona görədir ki, bu janra həm kütləvilik, həm də bədiiilik nöqtəyi-nəzərindən tələbat xeyli artmışdır. Bizə elə gəlir ki, vaxtilə hekayə janrına tez-tez müraciət edən yazıçılarımızın indi nisbətən böyük fasilələrlə hekayə yazmaları, bəzi nasirlərimizin isə (məsələn, Ə.Məmmədخانlı) heç yazmaması, güman ki, geniş oxucu kütlələrinin həmin tələbatı qarşısında böyük məsuliyyət hiss etməsindən irəli gəlir.

Bu məsuliyyət isə ondan ibarətdir ki, müasir oxucunun oxuduğu hekayə onun üçün, bir növ, əyləncəyə çevrilməsin, vaxtını hədəf aparmasın. Hekayədə hər cürə «gözlənilməzliklər» meyl etmək, «qeyri-adiliklər» qapılmaq onu bir janr kimi məhdudlaşdırır, mühüm ictimai problemlərə toxunmağa maneçilik törədir.

Buna görə də görkəmli müasir yazıçılar – E.Heminquey, A.Moravia, E.Kolduell, Orxan Kamal, İ.Kalvino, C.Selincer və başqaları hekayə yaradıcılıqlarında həmişə həyat həqiqətlərinə sadıq qalıb, ayrı-ayrı həyat lövhələrini, insanı, onun işini və taleyini realistsinə təsvir etmiş, böyük ictimai və siyasi sözaltı mənalara oxucunu düşündürmüşlər.

Oxucunu yüngülcəsinə heyrətləndirmək – əyləndirmək, ona cürbəcür «sürprizlər» bəxş etmək, bu yazıçılara həmişə yad olmuşdur. Bunun sayəsində də həmin ədiblərin hekayələri həyatı

dərindən dərk etməkdə, insanları öyrənməkdə, Vətən və xalq qarşısında duran problemləri anlamaqda oxucuya kömək edir və edəcəkdir.

Bizim bəzi hekayə müəlliflərimiz yəqin ki, «oxucu darıxır» deyə bilə-bilə və yaxud səhv qənaətlərinin nəticəsində lağlağılığa, şitliyə, hətta bəzən ürəkbulandırıcı «lirizmə» meyl edirlər. Onlar bilmirlər ki, yüksək intellektli müasir oxucunu darıxdıran elə məhz bu səpkidə yazılmış hekayələrdir.

Müasir oxucuya ciddi ictimai və şəxsi problemlərə toxunan hekayələr lazımdır. H.Mehdinin «Rəqiblər», S.Rəhimovun «Su ərizəsi», İlyas Əfəndiyevin «Qırçı və qırmızı çiçək», Mir Cəlalin, İsa Hüseynovun, S.Əhmədovun bir sıra hekayələri bu cür nailiyyətlərdəndir. Lakin bu bir faktdır ki, C.Məmmədquluzadə kimi nəhəng sələfi olan müasir hekayəmizdə belə nailiyyətləri çox tez sayıb qurtarmaq olar. Bu nöqtəyi-nəzərdən yaşlı nəsillə bərabər, son illərdə ədəbiyyatımıza gəlmiş istedadlı nasirlərimizin də qarşısında eyni dərəcədə məsuliyyətli vəzifə durur: müasir hekayəmizi daha yüksək müasir bədii-estetik səviyyəyə qaldırmaq.

3.

Bizcə, müasir hekayəmizdə daha yeni nailiyyətlər əldə etmək üçün aşağıdakı üç məsələ birinci dərəcəli əhəmiyyət daşıyır:

- a) yazıçı mədəniyyəti və geniş ensiklopedik savad;
- b) müasir oxucunun yüksək intellektual səviyyəsinə inam (yəni böyük sözaltı mənası olan lakonizm);
- c) hadisəbazlıqdan qaçmaq və psixologizm (hadisəbazlıq ilə təbii hadisəni, yəni qarşıya qoyulmuş ideyanın bilavasitə tələb etdiyi və süjet xəttinin bədii inkişafından doğan hadisəni bir-biri ilə qarışdırmamaq şərtilə).

4.

Son zamanlar bəzi hekayələrimizdə xoşa gəlməyən hal özünü göstərir: əgər bu hekayələrdə təsvir olunan adamların adını bilməsək, onların hansı xalqa mənsub olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkərik. Həmin surətlərin danışığ, hərəkət və düşüncələrində milli kolorit yox dərəcəsindədir; onlar xalqın və Vətənin qarşısında duran məsələlərə biganədirlər. Aydın məsələdir

ki, bu yol uğursuzdur. C.Məmmədquluzadə nə üçün böyük yazıçıdır? Ona görə ki, o, hər şeydən əvvəl Azərbaycanın böyük yazıçısıdır; onun qəhrəmanları hər şeydən əvvəl azərbaycanlılardır; Azərbaycan üçün lazım və vacib olan məsələləri oxucuya aydınlaşdırırlar. E.Heminquey də həmçinin. O, hər şeydən əvvəl Amerikanın, Amerika xalqının böyük yazıçısıdır; onun qəhrəmanları məhz sırf amerikalıdırlar. Özü də buna naftalin qoxusu verən yalançı «tendensiyaçılıq»la yox (bəzən hiss edirsən ki, oxuduğun hekayənin müəllifi «Atalar sözü» kitabını qarşısına qoyaraq hekayəsində yerli-yersiz işlətmək üçün xüsusi misallar seçib), yeni fikir və yeni forma ilə, psixoloji situasiyaların açılmasına xidmət edən yeni detallar və yeni təsvir vasitələrilə nail olmaq lazımdır. (Əlbəttə, istedadsızlıqdan, savadsızlıqdan və eyni zamanda yalançı müasirçilikdən irəli gələn cürbəcür «teleqraf stillərinin» bədii-estetik yeniliklə heç bir əlaqəsi yoxdur!) Belə olmadıqda, Gülrux Əlibəyovanın yazdığı kimi, «yaxşı hekayələr zəif, qeyri-bədii və maraqsız hekayələrin çoxluğu içərisində görünməz olur»; hərçənd ki, mahir tənqidçi intuisiyası, yaxşı hekayəni bir yığın qeyri-bədii hekayənin arasından tapıb çıxartmalıdır.

5.

Nəhayət, müzakirədə haqqında danışılan daha iki məsələ üzərində qısaca dayanmaq istəyirəm.

Konflikt barədə. Ədəbi müzakirədə çıxış edən Q.Xəlilov Y.Seyidovun hekayədə konflikt və tipiklik barədə fikirləri ilə polemizə edərək yazır: «Həyatımızda müsbət qüvvələrin çox olduğu indiki şəraitdə hər əsərdə adamları qarşı-qarşıya gətirib vuruşdurmaq, dalaşdırmaq, küsüsdürmək və nəhayət, barışdırmaq və bütün bunları da həyatdan gələn ciddi ictimai mənaya malik, aktual, dövr üçün xarakter hadisələr kimi qələmə vermək yanlışdır».

Əvvəla, bu, məsələyə birtərəfli yanaşmaqdır. İkincisi, müasir hekayədəki konflikt yalnız «adamları qarşı-qarşıya gətirib vuruşdurmaqdan» mı ibarətdir? Bəs insanın öz daxili aləmindəki konflikt (məsələn, «Rəqiblər»də olduğu kimi)? Bəs insan və zaman arasındakı konflikt?

Həcm məsələsi. Yaxşı hekayə də başqa janrlar kimi çox qısa və eyni zamanda böyük həcmli ola bilər. Uzunçuluq ilə həcm böyüklüyü ayrı-ayrı məfhumlardır. Yəni həcm etibarilə elə böyük

əsərlərə təsadüf edə bilirik ki, orada qətiyyən uzunçuluq olmasın. «Forsaytlar haqqında dastan» və ya «Tibo ailəsi» kimi iri həcmli əsərlərdə kim uzunçuluqdan söhbət açə bilər? Halbuki bunlardan on dəfələrlə kiçik əsərlərdə son dərəcə yorucu bir uzunçuluq müşahidə etmək olar və müasir hekayəmizdə belə yazılar vardır, hətta çoxdur.

Q.Xəlilovun, uzunçuluğu «bir neçə problemi əhatə etməkdə» görməsi ilə də razılaşımaq olmaz. Məsələ bu problemləri necə əhatə etməkdədir. Akademik M.Arifin yazdığı kimi, «Yığcamlıq fikir və ideyanın əhəmiyyətində, məzmunla formanın vəhdətində, daxili məna dolğunluğunda öz ifadəsini tapmalıdır».

3 dekabr 1966.

REDAKSIYAYA MƏKTUB

Hörmətli redaksiya!

«Ulduz» jurnalının cavan yazıçıların yaradıcılığı ilə əlaqədar tənqidçiləri «dəyirmi stol» arxasına dəvət etməsi, onların fikir və mülahizələrinə öz səhifələrində yer verməsi artıq çoxdan vaxtı çatmış, lazımlı və xeyirli bir təşəbbüsdür. Son illərdə ədəbi tənqidimizdə əmələ gəlmiş müəyyən durğunluğu, cavanların yaradıcılığına həsr olunmuş elmi-nəzəri problematik və ümumiləşdirilmiş məqalələrin azlığını nəzərə alsaq, həmin təşəbbüs, əlbəttə, xeyli qiymətli və əlamətdardır, həm də ilk təşəbbüskarın məhz cavanların orqanı – «Ulduz» jurnalı olması faktı da fərhlidir.

Bu cür görüşlər, fikir mübadilələri, müzakirələr həqiqi tənqidçi-vətəndaş, yazıçı-vətəndaş mövqeyindən davam etdirilərsə, elə bilərəm ki, nəinki yalnız ədəbi tənqidimizin və nəinki yalnız cavanlarımızın yaradıcılığının, ümumiyyətlə, ədəbiyyatımızın bədii keyfiyyət baxımından inkişafına kömək etmiş olar.

Mən öz kiçik məktubumda bu sözləri etika xətinə, kompliment demək üçün yazmıram. Ədəbiyyatımıza az-çox bələd olan hər bir kəs yuxarıda dediyim sözlərin ədəbi tənqidimizin və bədii ədəbiyyatımızın müasir vəziyyətindən, obyektiv gerçəklikdən doğduğunu asanlıqla görə bilər.

Yəni o görür ki, cavanların (hazırda söhbət onların yaradıcılığından gedir) bədii nəsrı ictimai-sosial münasibətlər və mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər baxımından bir sıra mühüm problemlər qaldırdığı, eləcə də, sırf poetika məsələlərindən söhbət açmağa imkan yaratdığı halda – deməli, tənqidi təhlilə və elmi-nəzəri araşdırma-ya böyük ehtiyacı olduğu təqdirdə, hələlik, tənqid onu bir küll halında «müayinə» etmir və yaxud kifayət qədər edə bilmir.

Təəssüf ki, belə bir «diaqnoz» dəqiqliyi Sizin «dəyirmi stol» arxasında söylənmiş bəzi fikir və mülahizələrdə də özünü göstərir.

İndiki halda mən tənqidçi Pənah Xəlilovun «Ənənə və müasir ədəbi gənclik» başlıqlı çox şey vəd verən, fəqət mənəcə, o qədər də nail olmayan mülahizələrini nəzərdə tuturam və müzakirə

prinsiplərinin verdiyi imkandan istifadə edib bu barədə bir neçə söz demək istəyirəm.

Bu mülahizələrdə mənim bir sıra hekayələrim də təhlil obyekti kimi götürülmüş və bəzi fikirlər irəli sürülmüşdür ki, məhz həmin fikirlər məni bu məktubu yazmağa sövq edir. Mən P. Xəlilovun fikirlərinə öz münasibətimi bildirərkən «müdafiə olunmaq» prinsipini yox, anlaşılmazlıqların aradan qaldırılmasını əsas götürürəm.

Hörmətli P. Xəlilov mənim «Beş qəpiklik motosikl» hekayəmdən bəhs edərək yazır: «Müəllifin üslubunun xüsusiyyəti belədir ki, o, bir günün ən adi və *z ə h l ə t ö k ə n* (burada və aşağılarda kursiv mənimdir – E.) təfsilatını, bir gün ərzində surətin *y o r u c u, u s a n d ı r ı c ı, ə z a b v e r i c i* düşüncə və mühakimələrini, gördüyü *ş e y l ə r i* (? – E.) *s a d a l a m a q l a* bu həyatın eybəcərliyinə istehza oyadır».

Məgər poetikanın ən incə, ən zərif və eyni zamanda ən mürekkəb məsələlərindən biri olan üslubun xüsusiyyətlərini bu şəkildə izah etmək olarmı? Hərgah təfsilat «zəhlətökəndirsə», düşüncə və mühakimələr «yorucu, usandırıcıdır», surətin gördüyü yalnız «şey»dirsə və bütün bu «zəhlətökmələr», «yoruculuqlar» və «şeylər» adicə olaraq «sadalanırsa», onda «həyatın eybəcərliyinə istehza» nə cür «oyana» bilər? Bütün bunlar necə «üslub xüsusiyyəti» ola bilər?

Ancaq sonra daha gözlənilməz və hətta mən deyərdim ki, heyrətamiz bir fikir oxuyuruq: «Əgər təəssüratım məni aldatmırsa, bu üslubda mən N. V. Qoqolun «Köhnə dünya mülkədarları», Cəlil Məmmədquluzadənin, məsələn, «Nigarançılıq» əsəri üslubunu xatırladan xüsusiyyət görürəm».

Əvvəla, «Köhnə dünya mülkədarları» hara, «Nigarançılıq» hara? Onları yalnız illər məsafəsi deyil, tamamilə müxtəlif yazı manerası, tamamilə müxtəlif məna və məzmun, tamamilə müxtəlif şərait tipologiyası bir-birindən ayırır. İkincisi və ən başlıcası isə, məlum deyil, nə vaxtdan bəri «zəhlətökmələri», «yoruculuqları», «şeyləri» sadalamaq «Köhnə dünya mülkədarları»nın və «Nigarançılıq»ın üslub xüsusiyyətini səciyyəyləndirən amil olub?

Hörmətli tənqidçi daha sonra belə bir mülahizə irəli sürür: «Dilinə, təhkiyəsinə, ideya və məzmununa, surətin mənəvi ləyaqətinə görə Elçinin son hekayələri – «İki nəfər» (1971) və «Gür-

cüstana teleqram» (1972) mənə daha xoş gəlir». Əlbəttə, bu hekayələrin P. Xəlilov kimi təcrübəli tənqidçinin xoşuna gəlməsi faktı bir müəllif kimi mənim üçün də xoş ola bilərdi, ancaq məsələ burasındadır ki, «İki nəfər» hekayəsi yalnız rus dilində çap olunub və orijinalı bir tərəfə qoyub, rus dilinə tərcümə olunmuş hekayələrin dili haqqında fikir yürütmək, təbii ki, təəccübə və təəssüfə səbəb olur. Həmin hekayənin ilk variantı Azərbaycan dilində hələ 1969-cu ildə «Qatar. Pikasso. Latur. 1968» – adı ilə çap olunmuşdur.

P. Xəlilov şübhəsiz ki, xeyirxah bir niyyətlə mənim hekayələrimin qüsurlu cəhətləri barədə fikir söyləmək istəyir. Əlbəttə, belə bir istəyi yalnız alqışlamaq olardı, lakin yenə də çox təəssüf ki, gətirilən misallar təhrif olunmuş şəkildədir.

Tənqidçi yazır: «Qüsurlardan biri onun ən sadə mühakimələrlə fəlsəfi söz söyləmək, lakin ibtidai fikir çuxuruna yumalanmaq (! – E.) meylidir».

Bu fikri əsaslandırmaq üçün tənqidçi mənim «Beş qəpiklik motosikl» hekayəmdən bir parça sitat gətirir. Ancaq, əslində, mənim hekayəmdə belə bir parça yoxdur. Məsələ burasındadır ki, tənqidçinin dırnağa alıb hamısını bir yerdə misal gətirdiyi dörd cümlənin birincisi hekayənin əvvəlindədir və kontekstdən tamamilə ayrılmış, çılpaqlaşdırılmışdır. Misal gətirilən qalan üç cümlə isə hekayənin ortalarındakı bir cümlədən götürülmüş və üzərində əməlli-başlı əməliyyat aparılmışdır: bu bir cümlə tənqidçi tərəfindən üç müstəqil cümləyə parçalanmış, «lazım olmayan» hissələr isə adicə atılmışdır...

Göründüyü kimi, söhbət ən adi və tənqidçinin tez-tez işlətdiyi söz ilə desək, «ibtidai» dəqiqlikdən gedir. Mənə elə gəlir ki, belə bir «prijomun» zərəri və qəbuledilməzliyi barədə söz açmağa ehtiyac yoxdur.

Həmin «prijom» vasitəsilə gətirilmiş sitatdan sonra P. Xəlilov yazır: «Əgər müəllif bir nəslin digərini əvəz etməsi, yarana-nın ölümə məhkumluğu haqqında düşüncəyə fəlsəfi don geyindirmək istəyirsə»,– belə də istək olar? – ancaq əsas məsələ bunda deyil, tənqidçinin fikrincə bu «istəyə» ehtiyac yoxdur, çünki «xalq həmin fəlsəfi anlayışı (hansı fəlsəfi anlayışı? – E.) bir cümlədə çox gözəl ifadə etmişdir: «Bir gün doğulan bir gün öləcək».

Hərgah ədəbiyyata və ümumiyyətlə, sənətə belə bir meyar

ilə yanaşsaq, o zaman əldə etdiyimiz nəticələr acınacaqlı, qeyri-elmi olmazmı?

Doğrudan da, Dədə Qorqud hələ min ildən də artıq bundan əvvəl deyibsə: «Gəlimli, gedimli dünya! Son ucu ölümlü dünya!», bu gün nəfəsimizi dərmədən Hamletin «Olum, ya ölüm?» monoloquna nə üçün qulaq asırıq?

Xalq bir kəlamla deyibsə ki, «Vətən mülkü gözəldir!», daha Səməd Vurğun nə üçün «Azərbaycan» şerini yazıb və nə üçün bu gün həmin şerdən əzbər bilməyən azərbaycanlı tapılmaz?

Təbii ki, mən öz hekayəmi «Dədə Qorqud»la, «Hamlet»lə, «Azərbaycan»la müqayisə etmək fikrindən çox uzağam. Belə bir analogiya hörmətli P. Xəlilovun irəli sürdüyü mülahizənin əsas-sızlığından doğur.

Tənqidçi daha sonra yazır: «Elçin hekayənin miniatür janr olduğunu sezməmiş (! – E.) deyil».

Hörmətli tənqidçi belə bir məlum fikri söyləmək istəmişdir ki, həcmi etibarilə hekayə romandan, yaxud povestdən kiçikdir.

Sonra isə oxuyuruq: «Burada artıq söz ağ lövhədə qara ləkə kimi görünür?». Məgər söhbət böyük ədəbiyyatdan gedirsə, deyək ki, roman janrında söz ağ lövhədə ləkə salmayacağı?!

Ümumiyyətlə, təəssüf hissilə deməliyəm ki, hörmətli P. Xəlilovun «Ənənə və müasir ədəbi gənclik» başlığı ilə çap etdirdiyi mülahizələrində yalnız mənim hekayələrim haqqında deyil, eləcə də Ə. Əylislinin, S. Azərinin, S. Süleymanovun əsərləri barədə də qeyri-dəqiq hökmlər az deyildir.

Əlbəttə, bu cür mülahizələrlə qarşıya qoyulmuş çox mühüm məqsədə – «Hər gənc yazıçıya onun üslub xüsusiyyətləri cəhətdən yanaşmağın xeyri odur ki, biz bu yolla onu özünə daha yaxşı göstərə bilərik. Hər yazıçını özünə göstərmək ona görə vacibdir ki, o, keçib getdiyi yolu yaxşı dərk etsin.» – nail olmaq çətinidir.

Görünür, P. Xəlilov özü də bunu hiss edərək mülahizələrini belə bir sonluqla bitirir: «Mən uzun və yorucu söhbətimə burada nöqtə qoyuram. Güman edirəm ki, «dəyirmi stol» başına toplaşmış dostlar mənim söhbətimə də tənqidi yanaşacaq, mübahisəli məsələlərin aydınlaşması üçün daha obyektiv (! – E.) fikir söyləyəcəklər. Təkcə mənim toxunduğum əsərlər yox, yəqin ki, digər nəsr əsərləri də müzakirəyə qoyulacaqdır».

Biz hörmətli P.Xəlilovun bu arzusu ilə şərikik, çünki «uzun və yorucu» olmayan «daha obyektiv» məsələlərə nəinki yalnız cavan nasirlərimizin (o cümlədən də mənəm) yaradıcılığının, yuxarıda dediyim kimi, ümumiyyətlə, ədəbiyyatımızın ehtiyacı var.

Bunu da arzu edirik ki, P.Xəlilov özü də məhz belə məqalələrlə həmin müzakirələrdə iştirak etsin. Biz hörmətli Pənah müəllimin qələminə inanırıq və bu qələmin daha məzmunlu məhsulu ilə rastlaşmaq həvəsindəyik. P.Xəlilovun məhz bu cür – prinsipi al və dərin məzmunlu məqalələrini az oxumamışıq.

Hörmətlə:

Elçin.
5 fevral 1973.

«AXMISAN HISSİMDƏ, DUYĞUMDA, ŞERİM...»

Qabilin əlli yaşı tamam olur.

Bu rəqəmin – 50-nin – həqiqətinə həm inanırsan, həm də inanmırsan. Qabilin cavan sifəti, qapqara saçları gözlərinin qarşısına gəlir, təzətər zarafatlarını, davranışını, söhbətlərini xatırlayırsan və belə bir gənclik müqabilində «50» rəqəminin qəfilliyi doğrudan da adamı heyrətə gətirir.

Ancaq bu, ilk təəssüratdır, zahiri bir heyrətdir.

Qabilin kitablarını xəyalən bir daha vərəqlədikdə, onun otuz ildən bəri mətbuatda dərc edilən şerlərini bir daha yada saldıqda isə həmin rəqəmdə heç bir heyrətamizlik duymursan, əksinə, hiss edirsən ki (və həqiqətən də belədir!), Qabil poeziyası əlli illik sənətkar ömrünün müdrikliyini, olsun ki, neçə illər bundan əvvəl əldə etmişdir.

Hələ otuz il qabaq iyirmi yaşlı şairin çox cavan, necə deyərlər, lap sütül lirik qəhrəmanı öz həməsrinə müraciətlə deyir:

Əgər etibarın getsə əlindən,
Bir daha gözləmə kimsədən nicat.
Onsuz sevməz səni nə dost, nə vətən,
Nə gülməz üzünə gələcək həyat.

Bu gün biz əlli yaşlı şairin, dostumuzun sənətinə ehtiram hissi ilə düşünürük ki, onun lirik qəhrəmanı illərin sınağından çıxaraq oxucuların məhz belə bir etibarını qazanmışdır; bu lirik qəhrəmanın həyata münasibəti çox-çox dərinləşib, otuz il bundan əvvəl görmədiklərini, fərqi nə varmadıqlarını bu gün görür və öz mürəkkəb əsrinə layiq şəkildə göstərə, düşündürə və inandıra bilir, eyni zamanda, o, gənclik ehtirasını itirməmişdir, çünki onun təmsil və təqdim etdiyi poeziya gəncliklə müdrikliyin vəhdətindən doğur.

Bu lirik qəhrəman bu gün, misal üçün, etibar barədə otuz il bundan əvvəlki kimi müstəqim surətdə mühakimələr yürütmür (belə davam etsəydi, yəqin ki, həmin etibarını da qazana bilməzdi).

Qabil poeziyasının ən yaxşı nümunələrində özünün təsir edən bədii-estetik təcəssümünü tapmış sağlam və dinməz əqidə, müasir dünyanın dərki və həyat, cəmiyyət hadisələrinə əsl vətəndaş münasibəti, saf məhəbbət, sevinc və kədər tutumunun daxili sanbalı bu etibarlı qazandırmışdır.

Qabilin lirik qəhrəmanı da, bəzən oxucular kimi, öz müəllifinin şerlərini nəzərdən keçirir:

Saysız şer içində adi şersən,
Ancaq nə şerikin, nə ortağın var.
Böyük bir axında üzüb gedirsən,
Xırdaca gəmisən, öz bayrağın var...

Və biz bu sözlərdə də heç bir təvazökarsızlıq görmürük, burada arxasında təkəbbür gizlənmiş bir təvazö də yoxdur, çünki həqiqətən belədir: o «xırdaca gəmi» öz məxsusi poetik bayrağı ilə öz yoluna davam edir...

Qabilin siyasi-ictimai lirikası da («Səhv düşəndə yerimiz» şerini xatırlayaq), məhəbbət lirikası da orijinaldır və bütün bu böyük şer təsərrüfatındakı məziyyətlər də, qüsurlar kimi, heç kimin yox, məhz Qabilindir – həmin «xırdaca gəmi», «məxsusi bayraq» sahibinin.

Qabilin poeziyası iddiasız poeziyadır, burada iddia ilə imkan arasında təzad yoxdur, ona görə də, ürəklərə yol tapa bilir, oxşamağı bacarır, düşüncələrlə həmsöhbət olur.

Müasir Azərbaycan poeziyasına «Nəsimi» kimi böyük bir dastan vermiş şairin lirik qəhrəmanı deyirsə ki:

Axı, nə şer-sənət?
Onu haçan yaratdım?
Onun daşını haçan
Götürdüm də ki, atdım? –

– bu, əlbəttə, sənətin gücünə inamdan, sənətə məhəbbətdən və sənətə əsl sənətkar münasibətindən doğur.

Qabil yazır:

Mən sənənin arxanca sürünməmişəm,
Doğmusan fikrimdə, ruhumda şerim!

Vədəsiz gözüne görünməmişəm,
Axmısan hissimdə, duyğumda şerim.

Bu misraları oxuyuruq və onlar göydən asılı qalmır, bu gün, şairin əlli illiyini qeyd etdiyimiz bir vaxtda həmin fikirlərin emosional gücü daha da qüvvətlidir, çünki bu fikirləri əlli yaşlı şairin poeziyası təsdiq edir.

Qabil poeziyası müasir poeziyadır, zəngin Azərbaycan poeziyası ənənələrinə sadıq novator poeziyadır.

Qabil poeziyası vətəndaş-şair poeziyasıdır, vətəndaş-şair düşüncələrinin, hiss-həyəcanlarının bəhrəsidir.

Qabil poeziyası bir küll halında müasir poeziyamızın əldə etdiyi nailiyyətlər sırasındadır və Qabili sevən minlərlə oxucunun bu nailiyyətlə qürurlanmağa haqqı var.

Ömrünün əllinci ildönümündə gözəl şairimiz, əziz dostumuz öz oxucuları qarşısında alnıaçıq, üzüağdır.

Və Qabil poeziyası bizi buna inandırır ki, hələ fərəhli, sevincli poetik görüşlərimizin çox-çoxu irəlidedir.

12 avqust 1976.

AZƏRBAYCAN HEKAYƏSİ HAQQINDA SÖZ

Özbəkistanda nəşr olunmuş Azərbaycan hekayələrindən ibarət kitab («Durdona», Toşkent, 1979) yazılmış ön söz

Hörmətli özbək oxucularına təqdim olunan bu hekayələrin müəllifləri müasir Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif nəslinə mənsub tanınmış sənətkarlardır. Bu yazıçılar ayrı-ayrılıqda romanlar, povestlər, pyes və ssenarilər müəllifi kimi, olsun ki, daha artıq məşhurdur, ancaq eyni zamanda onlar romançılığından, dramaturqluğundan asılı olmayaraq, bir yerdə, ümumi qüvvə ilə müasir dövrün yüksək bədii-estetik tələblərinə cavab verən, öz məxsusi mövzusu, məxsusi təhkiyəsi, bir sözlə, öz siması olan Azərbaycan novellasını yaratmış və yaradırlar.

Sizə yaxşı məlumdur ki, böyük Şərq ədəbiyyatında poeziya həmişə üstünlük təşkil etmişdir və bu ədəbiyyatda şəer çox təbii və çox güclü bir meyl olmuşdur, onun tarixi daha qədim və daha zəngindir.

Dünya söz sənətinə Nizami, Məhsəti xanım, Xaqani, Nəsimi, Füzuli, Şah İsmayıl Xətai kimi korifeylər vermiş, zəngin və qədim tarixə malik Azərbaycan ədəbiyyatında da poeziya nəsrə nisbətən xeyli üstün mövqe tutmuşdur.

Düzdür, Nizaminin məşhur «Xəmsə»sindəki poemalarında şerlə söylənmiş onlarca müstəqil, bitmiş əhvalatlar, misallar Azərbaycan hekayəsinin inkişafında böyük rol oynamışdır, necə ki, misal üçün, məşhur Çoser hekayələri yalnız İngiltərə novellasının deyil, ümumiyyətlə, bütün Avropa novellasının inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Düzdür, Azərbaycan ədəbiyyatı dahi Füzulinin nəsrə yazdığı «Şikayətnamə»si kimi orta əsrlər hekayəsinin klassik nümunəsinə sahibdir, XIX əsrin ortalarında isə böyük Azərbaycan yazıçısı, dramaturqu, filosofu Mirzə Fətəli Axundovun «Aldanmış

kəvakib» kimi yüksək bədii-estetik səviyyəli, dövrünün böyük siyasi-ictimai məsələlərini qaldıran bir nəsr əsəri meydana çıxmışdı, elə həmin vaxtlarda İsmayıl bəy Qutqaşınlının yazdığı «Rəşid bəy və Səadət xanım» adlı böyük hekayəsi (yaxud kiçik povesti) bütün Avropada (əsr XIX əsrin ortalarında Varşavada fransızca çap olunmuşdu), Rusiyada məşhurlaşmışdı.

Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, «Şikayətnamə»dən gələn nəsr ənənələri Azərbaycan ədəbiyyatında poeziyanın əldə etdiyi vüsət dərəcəsində öz inkişafını tapmamışdır. Hekayə janrının sürətli inkişafı Azərbaycan ədəbiyyatında XX əsrin ilk illərinə təsadüf edir və həmin dövrdə Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev yaradıcılığında bu janr, hərgah belə demək mümkünsə, Azərbaycan ədəbiyyatının doğma janrına çevrildi.

Artıq qədim və zəngin poeziya ənənələrinə malik Azərbaycan ədəbiyyatını hekayəsiz təsəvvür etmək mümkün deyil.

Bu hekayələr yüksək bədiiiliklə dövrün, zamanın ictimai-əxlaqi yükünü daşıyırdı, xalqın ümumi mədəni inkişafında, ictimai-siyasi fikrin formalaşmasında müstəsna rol oynayırdı.

Qərribə idi, xalqın bir o qədər də alıxmadığı, bir o qədər də bələd olmadığı bir janr – hekayə janrı həmin xalqın mənəvi sirdaşına çevrilmişdi, dərdinə şərikin çıxmağı, sevincini bölüşdürməyi bacarmışdı.

Xalq bu janrı öz milli ədəbiyyatının faktı kimi dərhal qəbul etmişdi.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq yavaş-yavaş Azərbaycan ədəbiyyatında qüdrətli hekayəçilər nəslə yetişmişdi. C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyevlə çiyin-çiyinə Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Qantəmir, Seyid Hüseyn, Cəfər Cabbarlı və bir çox başqa yazıçılar artıq bugünkü Azərbaycan hekayəsinin yaranması və inkişafı üçün fundamental, çox möhkəm bir təməl hazırlamışdılar.

Müasir Azərbaycan hekayəsi məhz belə bir bünövrədən baş qaldırdı və o artıq ümumi ədəbi ənənələrlə bərabər, daha konkret olaraq, məhz hekayə ənənələrinə malik idi və bu ənənələrə arxalanırdı.

Mən bir haşiyə çıxaraq onu da qeyd etmək istəyirəm ki, bu gün ümumi Azərbaycan nəsrinin – romanlarımızın, povestlərimizin müvəffəqiyyəti də hekayə janrına çox borcludur. Bu gün

Azərbaycan nəsrinin məxsusi bir nəsr kimi formalaşması və təşəkkül tapmasında hekayə janrının xidməti çox böyükdür.

Azərbaycan hekayəsi həm tarix etibarilə, həm də bədii-estetik, siyasi-ictimai vüsət baxımından Azərbaycan romanına, povestinə, pyeslərinə yol açmışdır.

Azərbaycan hekayəsi inkişaf edir, yeni-yeni uğurlar qazanır və belə bir bədii-estetik dinamika, mənim fikrimcə, ümumdünya ədəbi prosesi ilə ayaqlaşır.

Bugünkü Azərbaycan novellası mövcud mənəvi ictimai problemləri on beş, iyirmi il bundan əvvəlkinə nisbətən daha hərtərəfli əhatə edir və ən başlıcası isə problematikanın bədii-estetik təcəssümü xeyli dolğundur.

Bugünkü Azərbaycan novellasının bir küll halında əldə etdiyi nailiyyət mövzu rəngarəngliyi və problematika vüsəti ilə, xarakterlər qalereyasının zənginliyi və sənətkarlığın artması ilə, estetik kamillik və forma müxtəlifliyi ilə bağlıdır.

Artıq, ümumiyyətlə, ədəbiyyatda hər hansı ədəbi-estetik hadisə Azərbaycan hekayəsinin yanından ötüb keçmir və Azərbaycan hekayəsi nəinki yalnız öz sözünü deyir, o, həmin hadisənin bilavasitə iştirakçısı kimi Ümumittifaq miqyasında təmsil olunur.

Bu gün Azərbaycan hekayəsinə Ümumittifaq mətbuatında tez-tez rast gəlmək mümkündür.

Bu gün Avstraliyadan tutmuş Kanadaya, Hindistandan tutmuş İsveçə cənub dünyanın bir çox ölkələrindən Azərbaycan hekayəsinin sorağı gəlir.

Bu gün həm SSRİ-də, həm də xaricdə müasir dövrün ən yaxşı hekayə antologiyalarında Azərbaycan hekayəsi də təmsil olunur.

Bu gün Azərbaycan hekayəsi yalnız Azərbaycanda, yalnız Sovetlər İttifaqında deyil, xarici ölkələrdə də səhnələşdirilir, ekranlaşdırılır, təhlil və tədqiq olunur.

Azərbaycan hekayəsinin oxucular auditoriyası həm say etibarilə, həm də milli tərkib etibarilə çox genişdir.

Əziz və hörmətli özbək oxucumuz! Biz yaxşı bilirik ki, sən böyük, qüdrətli bir ədəbiyyata malik xalqın nümayəndəsisən.

Biz sənə böyük sənətkarlarını yaxından tanıyır və onları sevirik, çünki onlar, əslində, bizim də böyük sənətkarlarımızdır.

Biz öz böyük ustadlarımız kimi, sənə də ustadlarınla fəxr

edirik, çünki eyni kökə bađlı qardaşlarıq. Sən ulu Füzulini orijinaldan oxuduğun kimi, biz də ulu Nəvaini orijinaldan oxuyuruq.

Bəli, biz qardaşlıq.

Bu kitabı da bir qardaş töhfəsi kimi qəbul et.

8 sentyabr 1978.

SADƏLİYİN MÜDRİKLİYİ

Mənim tərtib, tərcümə və şərhlərimlə nəşr edilmiş «Nərgizin bircə ləçəyi...» adlı yapon poeziyası nümunələri – xokkuların ibarət kitabı (Bakı, Gənclik, 1979) yazdığım ön söz

Yapon ədəbiyyatı – qədim yapon romanlarından tutmuş Kabo Abenin əsərlərinədək, yapon incəsənəti – maska teatrından tutmuş ukiyoe qravürələrindən, Kurosavanın filmlərinə qədər bütün dünyada özünün son dərəcə məxsusi olması ilə, estetik kamilliyi və fəlsəfi müdriqliyi ilə məşhurdur.

Belə bir məxsusilik, estetik kamillik və fəlsəfi müdriqlik yapon poeziyasının «xokku» adlanan klassik formasında, olsun ki, daha dərin qatlara hopmuş milli mahiyyətlə nəzərə çarpır.

Xokku yapon poeziyasında həcmcə iki ən kiçik formadan biridir. Digər poetik forma «tanka» adlanır. «Tanka» beş misradan, xokku isə üç misradan ibarətdir.

Xokku janrında yazan orta əsrin böyük şairi, yapon ədəbiyyatının klassiki Matsuo Basyoya (1644-1694) qədər xokku sabit ölçüyə malik idi: birinci misra beş, ikinci misra yeddi, üçüncü misra da beş hecalı idi. Lakin Basyo istedadı və sənətkar cəsarəti bu sabitliyi dağıtdı, xokkuya azadlıq, sərbəstlik gətirdi.

Xokku misraları qafiyələnmir, ancaq onlar məzmununda doğan daxili bir ritmə, musiqiyə malikdir. Dilin qəlizliyi, obrazlar, metaforalar aləminin mürəkkəbliyi, söz oynatmaq xokkuya yabançıdır.

Sadəliyin müdriqliyi! – mənəcə, xokkunun əsas yaradıcılıq prinsipi, əsas bədi və estetik qayəsi məhz bundadır.

Əlbəttə, dünya poeziyasının bir çox kiçik formaları məşhurdur: qədim yunan epiqramı, Şərqi rübaisi, Azərbaycan bayatısı...

Doğrudan da, bu şer formalarının yanında qoşma, yaxud,

xokku tədqiqatçılarından V.Markovanın dediyi kimi, Avropa soneti monumental əsər təsiri bağışlayır.

Xokku bu kiçik formalardan, məncə, əsas etibarilə bununla seçilir ki, dəqiq və son dərəcə incə ştrixlərlə əhval-ruhiyyə mənzərəsi, vüsəti yaradır.

Bayatı altı-yeddi sözlə çox dərin bir fikir söyləyirsə, xokku yaratdığı əhval-ruhiyyəni təsvir edir.

Dağ üstə ay.
Yamacda duman.
Tüstülənir düzlər.

(Basyo)

Doğrudan da, elə bil ki, akvarellə çəkilmiş bir mənzərəyə baxırsan.

Çox zaman xokkunun axırıncı misrası əhval-ruhiyyəni bildirir, həm də birbaşa, müstəqim surətdə yox, assosiativ yolla və axırıncı misranın yaratdığı bu əhval-ruhiyyə ilə əvvəlki misralarda söylənən fikir arasında daxili bir yaxınlıq, mən deyərdim ki, dialektik bir vəhdət mövcuddur.

Misal üçün:

Keçmiş saray xidmətindən
Rahibənin hekayəti...
Hər tərəfi bürümüş qar.

(Basyo)

Yaxud:

Bir gün sən də
Anlarsan ki, qocalıq nədir!
Payız çiskini, duman...

(Basyo)

Bəzən isə birinci misra əhval-ruhiyyəni bildirir və sonrakı misralarda söylənən fikri səciyyələndirir:

Qarlı səhər. Yalqızam.
Quru balıq qismətim,
Budu taleyim mənim.

(Basyo)

Bu o demək deyildir ki, kimsə qarlı bir səhərdə quru balıq

yeyir. Bu o deməkdir ki, lirik qəhrəmanın taleyi də qarlı səhər so-
yuğu, kimsəsizliyi kimidir.

Xokku lirik şer formasıdır.

Xokkunun lirik qəhrəmanı yalnız öz-özlüyündə insan deyil,
insan əhval-ruhiyyəsi, insan hiss-həyəcanı da xokkuda müstəqil
lirik qəhrəman kimi özünü biruzə verir.

Xokkudakı əhval-ruhiyyənin, hiss-həyəcanının əsas bədii tə-
cəssümçüsü təbiətdir: çay yarpağı, gilənar çiçəyi, gavalı budağı,
qırmızı bibər, xrizantemanın ağ ləçəyi, atəşböcəyi, hörümçək to-
ru, balığın gözü, kəpənək qanadı...

Bu obrazlar atributunun incəliyi, kövrəkliyi, məsumluğu
adamı heyran qoyur.

Xokku qəhrəmanının faciəsi:

Məni daşqalaq edin!
Çiçəklənən gilənar budağını
Sındırmışam indicə.

(Kikaku)

Xokku qəhrəmanının heyrəti:

Bu necə işdi, dostlar?
Çiçəklənmiş gilənara baxır insan,
Belində isə asılıb qılınc!

(Gyoray)

Xokku qəhrəmanının sevinci:

Buludların arasıyla gəzirsən.
Birdən... dağ cığırında,
Yağışlı gündə – gilənar çiçəyi!

(Kito)

Xokku qəhrəmanının gileyi:

Səs salıb niyə qovdun anamı
Yuxumdan mənim,
A ququ quşu?

Kikaku)

Xokku qəhrəmanının istəyi:

Gavalının ətri!
O yoxsulun daxmasından
Çəkmə gözünü sən...

(Kikaku)

Bu heyvət və bu sevinc də, bu giley və bu istək də kəpənək qanadı kimi zərif və titrəkdir.

Xokkularda qəribə bir dəqiqlik var: payızın fırtınası ayrıdır, qışınkı ayrı; ilk payız yarpağı, son payız yarpağı; yaz buludu, yay buludu; meh yalnız adicə meh deyil, axşam mehi, səhər mehi, gü-norta mehi, gecə mehi – hərəsinin də öz aləmi...

Bu dəqiqlik – dəqiq də əhval-ruhiyyə, ovqat yaratmaq üçündür (və yaradır da!). Buna görə də xokkular çox qısa həcminə, as-sosiasiyalar üzərində qurulmasına baxmayaraq, mücərrəd yox, konkret mahiyyətlidir.

Xokkunun böyük oxucu auditoriyası var, çox sevilir, çox kütləvidir.

Yəqin ki, məhz bu incəliyə, bu kövrəkliyə, bu həzinliyə və bu dəqiqliyə – poetik dəqiqliyə görə.

* * *

Xokkular rus dilində dəfələrlə ayrıca kitab halında, müxtə-lif müntəxəbatlarda, toplularda nəşr olunmuş, geniş oxucu audito-riyasının, ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmiş, böyük marağı-na səbəb olmuş, görkəmli rus və sovet alimlərinin məxsusi tədqiq-qat obyektinə çevrilmişdir.

Oxucular xokku ilə Azərbaycan dilində bizim müqəddimə, tərcümə və şərhlərimizlə yalnız son illərdə dövrü mətbuatda tanış olmuşlar. Bu mənada «Nərgizin bircə ləçəyi...» kitabı ilk təşəb-büsdür.

Kitaba əsas etibarilə klassik yapon poeziyası nümunələri da-xildir. Mən çalışmışam ki, orta əsrlərdən bu tərəfə bütün böyük yapon şairlərinin səciyyəvi xokkuları kitabda öz əksini tapsın. Eyni zamanda, müasir yapon poeziyasından da nümunələr seçib oxu-culara təqdim etmişik.

Xokkular xronoloji ardıcılıqla verilmişdir.

Kitabda əsəri çap olunan hər bir müəllif haqqında qısa bioqrafik məlumat hazırlamışıq. Eləcə də kitabın sonunda bu çox spesifik janrın bədii-estetik xüsusiyyətləri ilə əlaqədar, həmçinin təsadüf olunan xüsusi adlar, toponomiyalar, əfsanələr, adətlər və s. ilə bağlı şərhlər və qeydlər də verməyə çalışmışıq.

Elə bilirəm ki, xokku ilə bu ilk tanışlıq Azərbaycan oxucu-su üçün maraqlı olacaqdır.

25 fevral 1979.

«ƏDƏBİYYAT VƏ İNCƏSƏNƏT» QƏZETİ HAQQINDA

Artıq qırx beş ildir ki, Azərbaycan oxucusu «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetini oxuyur. Qəzetin ayrı-ayrı nömrələrinin səviyyəsindən, ədəbi prosesin zənginliyi baxımından bu və ya digər vəziyyətindən asılı olamayaraq, bir küll halında bu qırx beş il Azərbaycan ədəbiyyatının, eləcə də incəsənətinin inkişaf yoluna salınmış çox güclü bir proyektor kimi öz xeyirli işini, vətəndaş vəzifəsini yerinə yetirir.

Qırx beş ildir ki, oxucu hər dövrün müasir proza və poeziya nümunələrini oxumaqla bərabər, yazıçı görüşlərinin, teatr premyeralarının, sərgilərin iştirakçısına çevrilir, ədəbiyyatımızın və ümumiyyətlə, sənətimizin nəzəri-estetik problemlərini araşdıran məqalələri mütaliə etməklə bərabər, sənətkar laboratoriyasına, sənət ocaqlarına səyahət edir, ədəbi irsimizlə, tarixi abidələrimizlə, ədəbi əlaqələrimizlə tanış olur.

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının beş çap orqanı vardır: dörd jurnal və bir qəzet.

Belə bir yeganəlik, eləcə də ədəbiyyat məsələləri ilə bərabər, incəsənət məsələlərini də əhatə etmək vəzifəsi «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin bütün dövrlər ərzində necə gərgin bir əməyin, necə çoxcəhətli fəaliyyətin bəhrəsi olması barədə çox şey deyir. Daima hərəkətdə olan ədəbi prosesi, daima təzələnen, dəyişən mədəni həyatı operativliklə, dəqiq, vaxtlı-vaxtında əks etdirmək, eyni zamanda, dövrün siyasi-ictimai simasını göstərmək, ədəbiyyatı, incəsənəti təhlil və təbliğ etmək, şübhəsiz ki, məhz həmin gərgin əməyin, çoxcəhətli fəaliyyətin nəticəsidir.

Biz bu gün «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin nömrələrini ilbəl xəyalən gözlərimiz qarşısından keçirsək, otuzuncu illər Azərbaycan ədəbiyyatının özünü təsdiqinin, müharibə illərində Azərbaycan ədəbiyyatının və incəsənətinin gördüyü böyük vətəndaşlıq işinin, müharibədən sonrakı dövr ədəbi axtarışlarının, ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin müxtəlif təmayüllərinin, ədəbi-bədii qələbə və məğlubiyyətlərinin, əldə edilmiş nailiyyətlərin, qarşıya çıxan çətinliklərin canlı şahidinə çevrilirik.

Bu qırx beş ildə böyük sənətkarlarımız «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin müəllifləri olmuşlar. Bu qırx beş ildə oxucu «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti vasitəsilə həmin sənətkarların qiyabi həmsöhbətinə, sirdaşına çevrilmişdir.

«Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti bu gün də öz xeyirli işini davam etdirir.

Hamımıza yaxşı məlumdur ki, son on ildə respublikamızın həyatında böyük dəyişikliklər baş vermişdir və bu dəyişikliklər ədəbi prosesdə, mədəni həyatımızda da öz əksini tapmışdır. Bədii keyfiyyət, nəzəri-estetik səviyyə baxımından oxucunun tələbatı qat-qat artmışdır.

Əlbəttə, belə bir şəraitdə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin öz oxucusu qarşısındakı vəzifəsi də daha artıq dərəcədə yüksəlmişdir və mən elə bilirəm ki, qəzet bu vəzifələrin öhdəsindən gəlmək əzmindədir. Hazırda bizim bir çox bacarıqlı jurnalistlərimiz, istedadlı qələm sahiblərimiz, nasir və şairlərimiz «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin redaksiyasında çalışırlar. Qəzetin Baş redaktoru bizim istedadlı, tanınmış şairimiz Nəriman Həsənzadədir. Bu adamlar ədəbi prosesin bilavasitə iştirakçıları, mədəni həyatımızın fəal üzvləridir.

Məhz belə bir yaradıcı kollektivə sahib olduğu üçün «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti bu gün çoxsahəli bir profilə malikdir. Biz bu qəzetin səhifələrində həm ciddi bədii əsərlər, həm də satira və yumorla rastlaşırıq, həm ədəbi məqalələr, həm də siyasi-ictimai publisistika oxuyuruq. Qəzet müasir oxucunun sırf bədii-estetik tələbatını ödəməyə çalışmaqla bərabər, onun mənəviyyat məsələlərinə, beynəlxalq vəziyyətə, müasir quruculuq problemlərinə, əmək fəaliyyətinə marağını da nəzərə alır.

Əlbəttə, bədii-estetik tələbatın artımı, eyni zamanda, qəzetin özünə qarşı da oxucu tələbatının artması deməkdir.

Bu gün «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti məhz belə bir yüksək tələbatı ödəmək əzmindədir.

4 may 1979.

ÇƏTİN YOLLARLA

Baba Vəziroğlunun «Səhər qatarı» adlı ilk kitabına (Bakı, Yazıçı, 1980) yazılmış ön söz

Baba Vəziroğlu ilk kitabını oxuculara təqdim edir.

Oxucu – müəlliflə heç bir şəxsi tanışlığı olmayan, yüzlərlə, minlərlə oxucu – bu kitaba sahib olur və müəllif üzünü görməyib, adını eşitmədiyi bir insanla – oxucu ilə ikilikdə, təkbətək qalır və həmin gecə oxucu, əslində, kitabın səhifələrini yox, bir insanın – müəllifin ürəyini açır, onun hiss və həyəcanları ilə tanış olur, onun dünyasına girir.

Oxucu bu dünyanı qəbul edəcəkmi, hiss və həyəcanların, arzu və xəyalların, amal və çağırışların toplusu olan kitab yad bir evdə doğmalaşa biləcəkmi?

M.Qorki kitabı bəşəriyyətin «ən möcüzəli möcüzəsi» adlandırır.

– Mən sehrkaram, bu da mənim möcüzəm!

Əslində, hər bir kitabın oxucuya təqdimi belə bir qadirlikdən xəbər verməlidir.

Ancaq bir iş var ki, bu qadirlik zamanın sınağına sinə gərildəndən sonra aydın və məlum olur.

Yer üzündə milyonlarla kitab çap olunub və çap olunur, lakin həmin «ən möcüzəli möcüzə» əsrlərin süzgəcindən keçməlidir.

Bütün bunlar belədir və bütün bunlarla bərabər, söhbət əsl Yazıcıdan və böyük Ədəbiyyatdan gedirsə, hər bir kitabın oxucuya təqdimatı böyük də cəsarət, igidlik tələb edir, çünki yazmaq məsuliyyəti, əslində, – bu sözlərin bəlağətindən qorxmayaq – xalq və Vətən qarşısında məsuliyyət deməkdir.

Gərək ki, Pifaqor deyirdi ki, sus, ya da susmaqdan qiymətli bir söz de.

Baba Vəziroğlu da öz ədəbi nəslinin digər nümayəndələri kimi söz söyləməyi susmaqdan üstün tutub.

Bu yol onu hara aparacaq, bu yol ona nə verəcək və başlıcası isə, o, xalqına nə deyəcək və bu deyilənlər «susmaqdan» qiymətli olacaqmı?

Bu suallara gələcək illər cavab verəcək.

Baba Vəziroğlu əsl yazıçı olacaqmı – bunu da gələcək göstərəcəkdir.

Bu günün isə həqiqəti belədir ki, gələcək yaradıcılıq qələbələrinin ilk qığılcımları Babanın hekayələrindən duyulur və yuxarıdakı suallar baxımından bizim arzularımızı, necə deyərlər, nikbin bir ladda kökləyir.

İş belə gətirib ki, yazmağa başladığı dövrdən etibarən – yeddi-səkkiz il əvvəldən – Baba Vəziroğlu hekayələrini fikir demək üçün mənə gətirib, o hekayələrin ilk oxucusu mən olmuşam və bu gün onun yazıları haqqında oxucuya söz söyləmək məndə xoş bir duyğu yaradır.

Baba Vəziroğlunun hekayələrinin çoxu silsilə hekayələrdir, onların qəhrəmanları eyni adamlardır, məsələn, satıcı Dadaş bir hekayədə epizodik surətdir, o biri hekayənin isə qəhrəmanıdır, hadisələr eyni bir kənddə baş verir.

Onun «Bir yaz axşamı» adlı ilk çap olunmuş (1976) hekayəsi belə başlayır:

«Bu kəndin dünyada vardan hər şeyi vardı.

Onu dörd tərəfdən dövrələyən dağları vardı, aşağı başda dəyirmanı vardı, suyu il boyu bu dəyirmanın çarxlarına dolub nəğmə oxuyan çayı vardı. Bir də kolxoz həyətindəki balaca qarovulçu köşkünün qabağına hər axşam adamlar yığışan meydanı vardı. Kənddə bu meydana ayağı dəyməyən yoxdu, az-çox hamı iştirak eləyirdi bu yığıncaqda. Amma meydanın daimi iştirakçıları vardı – bu məclisin il boyu dəyişməz sakinləri».

Babının hekayələrinin qəhrəmanı bu «dəyişməz sakinlər» və ümumiyyətlə, həmin kəndin əhlidir: həmin satıcı Dadaşdan başqa, Kərim, Təftiş Hüseynqulu, Səlim kişi, Zır Mehralı, Vəli kişi, şofer Osman, «lafətçi» Murtuz, Haqverdi, Paşa dayı, Gülab xala... bir kəndin müxtəlif insanları və Baba ən yaxşı hekayələrində (məsələn, «Bir yaz axşamı», yaxud «Kərimin nağılı» kimi) həmin balaca kəndi ərazi məhdudluğundan çıxarıb müasir yaşayışımızın bir hissəsi səviyyəsinə qaldırmağa və bu insanları da müasir cəmiyyətimizin üzvləri səviyyəsinə yüksəltməyə çalışır.

Baba Vəziroğlunun hekayələrində həyat həqiqətlərinə sadıqlıq, xarakterlərdəki, situasiyalardakı, təhkiyədəki təbiilik, bədii-estetik ölçü hissi diqqəti cəlb edir.

Bu həqiqiliyə və təbiiliyə görə də mən onun hekayələrinə inanıram, bu hekayələrin yaxşı cəhəti orasıdır ki, xüsusi bir «hadisə» danışmır, xarakteristika vermir, daha artıq dərəcədə tədqiq edir və göstərir, bu hekayələrdə müstəqimlik yoxdur, müəllif, misal üçün, «Südün çürüməsi» hekayəsində olduğu kimi demir ki, Murtuz yaxşı adamdır, ya pis adamdır – Murtuzu bizə göstərir və maraqlısı budur ki, biz də deyə bilmirik ki, Murtuz pisdir, ya yaxşıdır: Murtuz insandır, yaxşı cəhəti də var, pis cəhəti də.

«Mağazaçı Dadaş» hekayəsinin qəhrəmanının imkanı ilə iddiası arasında heç bir təzad yoxdur. Dadaşın imkanı da, iddiası da çox kiçikdir və ümumiyyətlə, Dadaş həm daxilən, həm də öz güzəranı ilə kiçik adamdır; o, nə yaxşıdır, nə pisdir, məhz kiçik və əhəmiyyətsiz adamın birdən-birə qeyrətə gəlməsi, şofer Osmana qəfil bir sillə vurması bir xarakter kimi bədii köklərinin canlı və güclü olduğuna görə bizə daha artıq dərəcədə təsir edir – Dadaş bir insan kimi əhəmiyyətsizdir, amma bir bədii xarakter kimi güclüdür.

«Paşa dayı» hekayəsini oxuyan oxucu, olsun ki, öz-özünə belə bir sual verər: paşa dayılar – iddiasız və imkansız, əhəmiyyətsiz insanlar ədəbiyyatın qəhrəmanı ola biləmi? Əlbəttə, hər şey sərrast yazıçı nəzərindən asılıdır. Hərgah yazıçı gözü bu iddiasız və imkansız, əhəmiyyətsiz adamlarda belə bir işıq sezirsə, onların daxilində heç özlərinin belə ağına gəlməyən dərinliyə baxa və gördüklərini səviyyəli bədii-estetik boyalarla göstərə bilir-sə, yazıçı özü düşünür və oxucunu düşündürməyi bacarırsa, söz yox, paşa dayılar ədəbiyyatın qəhrəmanı ola bilərlər; paşa dayıların daxili aləmini açıb göstərmək (bu çox vacib cəhətdir!), əslində, oxucunu paşa dayılarda olmayan mənəvi zənginliklər zirvəsinə çağırmaqdır.

«Mağazaçı Dadaş» hekayəsində belə bir cümlə var: «Dadaş hiss eləyirdi ki, nə vaxtsa həyatında bir gün olacaq, ömrü boyu unuda bilməyəcək o günü».

Həmin gün Baba Vəziroğlunun qəhrəmanlarının bir çoxunun gözlədiyi gündür. Yaşından, xasiyyətindən, mövqeyindən asılı olmayaraq Murtuz da («Südün çürüməsi»), Vəliş kişi də («Bir yaz axşamı»), uçotçik Məmməd də («Birə on dəqiqə qal-

mış»), Kərim də («Kərimin nağılı»), Haqverdi də («Kino pulu») belə bir günün həsrətindədirlər və onların bir hissəsi Dadaş kimi, bunu hiss edir, digərləri isə heç bunu hiss də etmirlər; bu qəhrəmanlar mənən o günə ehtiyaclıdırlar, «o gün» daxili bir dönüş məqamıdır, bu, insanların həyatında ən əhəmiyyətli psixoloji nöqtədir. Bu qədər bədii-psixoloji yük daşıyan «o gün»ü göstərmək və «o gün»ün dəyərini oxucunu inandırmaq asan iş deyil; «o gün»ün axtarışı sənətin çətin yollarına aparır və burada heç nəyə güzəşt yoxdur; nə müəllifin yaşına, nə təcrübəsinə, nə də digər bəhanələrə.

Çətin yolların aparıb çıxaracağı sənət amansızdır, o ən kiçik bir süniliyi, ən kiçicik bir yalanı, ən kiçik bir üzdən getməni belə, qəbul etmir.

Baba Vəziroğlunun hekayələrində bədii çatışmazlıqlar da var, bir sıra məsələlərdə onunla mübahisə də etmək olar, lakin bütün bunlarla bərabər,— burası mənim üçün tamam aşkardır ki, — sənətin məhz çətin yolları özünə çəkir və mən arzu edirəm ki, Baba bu yolun çətinliklərinə sinə gərməyi bacarsın və inanıram ki, belə olarsa, o yol Baba Vəziroğlu üçün çətin olduğu qədər də işıqlı olacaq.

26 dekabr 1979.

ŞƏFQƏTLƏ, MƏHƏBBƏTLƏ

Fikrət Sadıq haqqında dost sözü

Fikrət Sadıqın əlli yaşı tamam olur! – bu xəbər məni həm sevindirir, həm də düşündürür, təsir edir, həmin sevincə bir kövrəklik, bəlkə də, bir təəssüf hissi, ovqatı gətirir...

Sevindirir ona görə ki, oxucuların yaxşı tanıdığı və sevdiyi görkəmli şairimiz ömrünün müdriklik, ağsaqqallıq çağına qədəm qoyur, həm də açıq alınla, ağ üzlə qədəm qoyur; düşündürür, həyəcanlandırır ona görə ki, Fikrət Sadıq bizim nəslin – altmışıncı illərdə ədəbiyyata gəlmiş nəslin əllini haqlamış ilk nümayəndəsidir.

Mən xəyalən iyirmi bir il bundan əvvələ qayıdıram: universitet illəri, filoloji fakültə; mən birinci kursda oxuyuram, Fikrət isə beşinci kurs tələbəsidir və bilirəm ki, o, dərddli-ələmli bir həyat yolu keçib, universitet auditoriyasına mənim kimi birbaşa məktəb partasından yox, fəhləlikdən gəlib.

Budur, qara saçlarının arasından ağ bir zolaq ötən, həmişə fikirli, sadə və çox təvazökar, arıq bir oğlan gözlərimin qarşısındadır, sonra mən hər gün görüşdüyümüz, birgə kədərlənib, birgə sevindiymiz üçün fərqi nə varmadığımız, alıxdığımız ağappaq saçları, ağarmış saqqalı görürəm və illərin necə sürətlə keçdiyinə heyrətlənirəm, bu heyrət hissi təəssüflə əvəz olunur, mən he-yifslənirəm, amma yenidən Fikrətin kitablarını vərəqlədikcə, yaxşı bildiyim, bir qisminin necə yaranmasının belə şahidi olduğum şerləri yenidən oxuduqca, o təəssüf hissi çəkilən çən kimi uzaqlaşır, yerini təmiz, sadə və bu təbii və istedadlı təmizliyinə, sadəliyinə görə də inandıran, səni ələ alan, hissələrini riqqətə gətirən, ən yaxşı nümunələrində sənə sevinc bəxş edən bir şer sənətinin yaratdığı işıqlı ovqat tutur.

Fikrət Sadıq, şerlərindən birində insanın yaratdığı ilk şerdən bəhs edir və yazır ki, bu ilk şerin «məzmunu ehtiyac olub». Fikrət Sadıqın öz şerləri də belə bir mənəvi ehtiyacdən yaranıb və oxucunun da mənəvi ehtiyacını – Söz eşitmək ehtiyacını ödəyib.

Fikrətin lirik qəhrəmanı Peredelkinodan belə bir məktub yazır:

Çox olub ömrümün
Ayrılıq gecələri...
Çox uzun çəkdi bu gecə –
O birilərinə bənzəməz.

Ancaq Fikrət Sadiq poeziyasının oxucusu yaxşı bilir: bu lirik qəhrəmanın «o birilərinə bənzəməz» bu cür gecələri, əslində, onun adı gecələridi, çünki bu yerdə lirik qəhrəman şair ilə eyniləşir; əsl şair üçün isə adı gecə yoxdur, çünki şair məhz ona görə şairdir ki, hər bir adilikdə qeyri-adilik görür və göstərə bilir.

Fikrətin poeziyası kameralı bir poeziyadır və məsələ yalnız bunda deyil ki, Fikrət epik əsərlər yazmır, onun «Ömrün bir günü», «Sevgi yağışı», «Səhrada tənha buruq», «İşığın yaşı» və başqa poemalarının özü də təhkiyəsinə, quruluşuna görə poemadan daha artıq böyük şerlərdir; məsələ Fikrətin şer nəfəsindəki məhərəmlikdə, mülayimlikdə, ılıqlıqda və iddiasızlıqdadır.

Böyük Mirzə Cəlil həmişə qələminə xas olan təbii bir duzla yazırdı: «Sözü lazımdır ehmalca demək, «pişim-pişimmən» demək».

Fikrət poeziyasının lirik qəhrəmanı söylədiklərinin ən yaxşılarında sözdən məhz belə bir «pişim-pişimmən» istifadə edir, sözün qədrini və yerini bilir; onun obrazları, metaforaları da ən sadə sözlərlə, anlayışlarla, bənzətmələrlə ifadə olunur:

Gözəlliyi ürəklərdə
Gəzib axtaraq...

Müxtəlif şairlərin əsərlərində dəfələrlə eşitdiyimiz bu iki misra bizdə rişxənd doğurar, yaddaşımızda qalmazdı. Belə olardı, lakin belə deyil, çünki həmin iki misradan sonra aşağıdakı sadə, təbii və milli obrazla rastlaşırıq:

Ürək bir ev yiyəsidir –
Gözəllik qonaq.

Fikrətin çox sevdiyi (və çox sevdiyimiz!) Nazim Hikmətə həsr etdiyi şeri belə başlayır:

Doğma Türkiyəsilə
dayanaraq üz-üzə,
Dağ cüssəli bir şair
baxır Qara dənizə.
Həzin külək dağıdır
saçlarını üzünə,
Nə düşünür görəsən,
fikri nədir, sözü nə?

Bu sual Fikrətin poeziyasını həmişə düşündürür və bu sualın cavabı yalnız onun ayrı-ayrı şerlərinin qəhrəmanları olan Nazim Hikmət və Orxan Vəli, M.Y.Lermontov və Məhəmməd Hadi, Əli Kərim və Statis Krasauskas kimi şəxsiyyətlərin ucalığı baxımından öyrənilib araşdırılmır, daha da artıq dərəcədə adı, hər gün rastlaşdığımız, söhbətləşdiyimiz insanların psixolojisi, həyata, yaşayışa, güzərana münasibəti baxımından axtarılır və özünün yadda qalan, inandırıcı bədii ifadəsini və təcəssümünü tapır.

Fikrətin poeziyası etibarlı poeziyadır və biz ona inanırıq. Fikrətin lirik qəhrəmanı:

Bir tufanlı dənizi
üzüb keçə bilərəm –
Bir lalə dərmək üçün.
Bir keçilməz meşəni
iki bölüb gələrəm –
Bir bulaq görmək üçün.
Bir qaranlıq dərənin
dumanına dözərəm –
Bir dağa qalxmaq üçün.
Bir sonsuz kainatı
ulduz-ulduz gəzərəm –
Günəşə baxmaq üçün! –

dedikdə biz bu sözlərin səmimiyyətinə şübhə etmirik, inanırıq ki, bunları söyləyən lirik qəhrəman belə də edər, bircə lalə üzməkdən ötrü «tufanlı dənizi üzüb keçər», bu, yalandan döşə döymək deyil, yalandan lovğalanmaq, şəstlənmək deyil.

Nə üçün belədir?

Bu sualın cavabını verməkdən ötrü yenə bu kiçik dost sözünün əvvəlində xatırladığım bir cəhətin üzərinə qayıdıram: Fikrət Sadıq çox görmüş, dediklərini bilavasitə təcrübədən keçirmiş, bilavasitə duymuş, hiss etmiş şairdir. Fikrət çətinliklərdən yazır –

özü çətinliklər çəkmişdir; müharibə illərinin ac-yalavac, fərəhsiz uşaqlığından, yeniyetməliyindən yazır – özü belə yaşamışdır; işıq-çəkən bir fəhlənin həyatından poema yazır – özü işıqçəkən fəhlə olmuşdur...

Fikrətin istedadlı poeziyası belə bir nüfuzlu təcrübəyə arxalanır.

Qardaş, bulaq üstünə
Yığışan el qızları
Bayatı çağıranda
Eşitmisənmi barı?

Bu sadə sualın arxasında Fikrət poeziyasının həyatdan gəlməsi və həyata bağlılığı dayanmışdır, torpağa, xalqın güzəranına bələdlilik dayanmışdır. Fikrət öz xalqının psixolojisini, təfəkkür tərzini yaxşı bilir və duyur, əslində, onun poeziyasının özü də həmin milli təfəkkür tərzinin yetişdirməsidir.

Milli poeziya nə qədər çox təmayüllü, nə qədər rəngarəng və nə qədər müxtəlif bədii-estetik çalarlı olarsa, bir o qədər də çox söz deyər, bir o qədər də artıq bədii xidmət göstərə bilər, təsirli və effektiv olar.

Milli poeziya milli bədii təfəkkürün ifadəsi və təsdiqidir.

Milli təfəkkür isə zəngin və geniş miqyaslıdır, vüsətlidir.

Bizim mürəkkəb strukturlu poeziyamız da, sadə strukturlu poeziyamız da ümumən «Azərbaycan poeziyası» dediyimiz mənəvi sərvətin daxili hissələridir və mən bir oxucu kimi razı qalır, bir ədəbiyyatçı kimi sevinir və nəhayət, bir dost kimi fərəh hissi keçirirəm ki, Fikrət Sadıq da həmin mənəvi sərvətin qadriyyəti naminə əlindən gələni əsirgəməmişdir.

Və əsirgəməyəcək.

Qarşıda bizi Fikrət Sadıq poeziyası ilə yeni-yeni görüşlər gözləyir və bu görüşlər uğurlu olacaqdır, çünki həmin poeziya şəfqətli poeziyadır, xalqa, vətənə, insanlara məhəbbətli poeziyadır.

Şəfqət, məhəbbət olan yerdə uğurlar da şübhəsizdir, çünki Fikrətin sevimli şairi Məhəmməd Hadi demişkən, «Həyatın məniyi-əslisi şəfqətdir, məhəbbətdir.»

3 iyun 1980.

BU KİTAB HAQQINDA BİR-NEÇƏ SÖZ

Mövlud Süleymanlının Moskvada nəşr olunmuş «Çoban İbrahim və velosiped» adlı rus dilində ilk kitabına («Molodaya qvardiya», 1981) yazılmış ön söz

Budur, oxucu, sən daha yeni bir kitabla üzbəüz dayanmısan...

Bu kitab da bütün başqa kitablar kimi, vaxtıyla müəllifin ağ kağızla üzbəüz dayanmasından yaranıb.

Yazıçı ağ kağızla üzbəüzdür, bu dəm onun həyatının ən in-tim anlarıdır, dəqiqələri, saatlarıdır; o öz hisslərini, öz gördüklərini, heç kimin yox, onun söyləyə biləcəklərini ağ kağıza köçürür və bir vaxt gəlir ki, onun həmin səhər, həmin gündüz, həmin gecə ürəyini açıb ağ kağıza söylədikləri minlərin, yüz minlərin, milyonların evinə girir, milyonların gündəlik həyatına daxil olur.

Hamımızın öyrəndiyimiz, hamımızın dünyanın ən adi bir işi kimi baxdığımız bu proses – mən bunu çox səmimi deyirəm, oxucu – bu gün belə mənə dünyanın ən böyük möcüzələrindən biri kimi görünür.

Sən, oxucu, indicə bu kitabı açacaqsan, bu kitabı oxuyacaqsan və mən çox ümid edirəm ki, sən buradan nə isə götürəcəksən, bu kitab sənə nə isə verəcək.

Məsələ yalnız bunda deyil ki, bu kitabın müəllifi Mövlud Süleymanlı Azərbaycan kəndini yaxşı tanıyır, milli adət-ənənələri, etnoqrafik xüsusiyyətləri, milli psixologiyanı istedadlı bir qələmlə göstərə bilir. Əlbəttə, bu da kiçik məsələ deyil, amma sən, oxucu, Azərbaycanın adamları, Azərbaycanın təbiəti barədə istedadlı bir əsər belə oxuyarkən, elə bilirəm ki, o qədər də yeni bir Amerika kəşf etmirsən; hərgah bu kitab sənin əlinə təsadüfən düşməyibsə və sən müasir sovet nasirlərini oxuyursansa, artıq Azərbaycanı, onun adamlarını, təbiətini də, yəqin, tanıyırsan: müasir Azərbaycan nəsr (poeziyası da!) bu barədə sənə, ümid edirəm ki, az söz deməyib.

XVI əsr Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli şeirlərindən birində deyirdi ki, «mən gözəl bir süfrə açdım sözdən əhli-aləmə» və qoca Füzuli hamını bu söz süfrəsinə dəvət edirdi, hər kimsənin bu süfrədən nəşə götürəcəyinə inanırdı.

Bu inamı bədii sözün qüdrəti, ağır çəkisi yaradırdı. Başqa bir qəzəldə Məhəmməd Füzuli yazırdı:

Xalqa ağzın sirrini hərdəm qılır izhar söz,
Bu nə sirridir kim, olur hər ləhzə yoxdan var söz?!

Oxucu, indi sən də cavan bir yazıçının yaratdığı «sirlər aləmindəsən». Sənin səriştən çoxdur, sən çox oxumusan və çox görmüsən və səni «sirlər aləmi»ndə heyratə gətirmək çətinidir. Sən diqqətlə oxusan, görəcəksən ki, bu kitabın müəllifi də səni heyratləndirmək fikrində deyil və bu kitabın ən yaxşı cəhəti də, mən-cə, elə onun iddiasız olmasındadır.

Mövlud Süleymanlının qəhrəmanlarını bir sözlə səciyyələndirmək mümkün olsaydı, mən deyərdim: sadəlik; sadə, iddiasız adamlar: Telli arvad və Sayalı arvad («Şanapipik»), çoban İbrahim («Çoban İbrahim və velosiped») və naxırçı Gülü («Naxırçı Gülünün ala iti»), Bəkil və Şəmil kişi («Duzsuz»), Narınc («Aydın aydınlığında») və Mahmud kişi («Armud ağacının nağılı»); hətta bu kitabdakı Şeytan da, olsun ki, dünya ədəbiyyatının ən sadə şeytanlarından biridir.

Bu kitabın sənə verəcəyi əsas «nə isə» də məhz bu sadə adamların hiss və həyəcanlarıdır, onların arzu və istəkləridir, xəyallarıdır, sual və cavablarıdır.

Mən inanıram ki, sən bu sadə adamların daxili aləmini qəbul edəcək, onlara inanacaqsan, çünki bu kitabda hər hansı bədii çatışmazlıq tapsan da, ən başlıcası budur ki, burada yalan yoxdur.

Mən hələ universitet tələbəsi olarkən cib dəftərçəmə Lev Tolstoyun belə bir cümləsini yazmışdım: «Söz insanları bir-birinə yaxınlaşdırır və buna görə də elə danışmağa çalışmaq lazımdır ki, hamı səni başa düşə bilsin və sənin danışdıqlarının hamısı həqiqət olsun».

Mövlud Süleymanlı da sənislə məhz bu cür danışmaq istəyir: həqiqət dilində, sadə və iddiasız.

Bu cəhət yalnız Mövlud Süleymanlının yox, onun mənsub olduğu nəslin – yetmişinci illərdə ədəbiyyata gəlmiş və artıq öz

yazıları ilə özlərini təsdiq etmiş gənc Azərbaycan nasirlərinin yaradıcılığında ən qiymətli keyfiyyətlərdəndir və bu cəhət istər-istəməz folkloru aparıb çıxarır. Mövlud Süleymanlı və onun mənsub olduğu nəsil sovet ədəbiyyatını və dünya ədəbiyyatını da Azərbaycan ədəbiyyatı kimi oxuyur və tanıyır, amma onların yaradıcılıqları mənəvi tellərlə daha artıq dərəcədə milli folkloru bağlıdır.

Bu bağlılıq yalnız ondan ibarət deyil ki, onların təhkiyəsi nağılvaridir, armud ağacının nağılını danışrlar, yaxud Şeytan Bəkir olub kəndə girir, yox, belə olsaydı, həmin nəsil çox qazanmazdı; bu bağlılığı zahiri göstəricilər deyil, daxili yaxınlıq, doğmalığı səciyyələndirir, təsvir olunan hadisələrin, situasiyaların, hissələrin, hərəkətlərin, düşüncələrin həyatiliyi, səhihliyi səciyyələndirir.

Nəhayət, bu kitabın bir əlamətdar cəhətini də qeyd etmək istəyirəm: o yalnız Mövlud Süleymanlının deyil, onun mənsub olduğu nəslin sənə – ümumittifaq oxucusuna təqdim etdiyi ilk kitabdır.

Mən burada Mövlud Süleymanlının digər istedadlı qələm dostlarının adını çəkmək istəmirəm, çünki tamamilə əminəm ki, həmin yazıçılar özləri özlərini sənə təqdim edəcəklər, söhbət vaxt söhbətidir.

Bizdə hər hansı bir səfərə çıxarkən «Uğur olsun!» – deyirlər.

Mən inanıram ki, bu kitabın da qədəmi yalnız Mövlud Süleymanlı üçün yox, onun təmsil etdiyi nəsil üçün də uğurlu olacaq.

20 iyul 1980.

FƏRİDƏ VƏZİROVANIN «ƏDƏBİ -TƏNQİDİ QEYDLƏR» KİTABININ ƏLYAZMASI HAQQINDA

Bu kitab, adından göründüyü kimi, elmi-nəzəri problemlər qaldırmaq iddiasında deyil, burada müharibədən sonrakı dövr cari bədii təsərrüfata operativ tənqidçi müdaxiləsi baxımından maraqlı olan məqalələr və resenziyalar toplanmışdır.

Biz bu kitabın müəllifi Fəridə Vəzirovanı həm ədəbiyyatşünas alim-pedaqoq, həm də uzun illərdən bəri bu və ya digər ardıcılıqla tənqidlə məşğul olan bir imza sahibi kimi tanıyırdıq, hərgah səhv etmiriksə, bu kitab onun bir tənqidçi kimi, ilk kitabıdır və yaxşı cəhətdir ki, Fəridə xanım gec də olsa, tənqidi məqalələrini bir yerə yığmış, oxuculara çatdırmaq istəmişdir. Bura onu da əlavə etsək ki, bu gün bizim tənqidçilər arasında qadınlar çox azdır, elə bilir ki, bu təşəbbüs daha artıq razılıq doğurar.

Kitabdakı məqalələr Cəfər Cabbarlı, Məmməd Səid Ordubadi, Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim, Mirzə İbrahimov, İlyas Əfəndiyev və b. kimi Azərbaycan yazıçılarının, eləcə də Maksim Qorki, Mayakovski kimi müəlliflərin yaradıcılığında bəhs edir, Cəlil Məmmədquluzadə və M.Ə. Sabir kimi böyük sənətkarların yaradıcılığını təhlil edir.

Bu məqalələr arasında C.Cabbarlının («Canlı həyat, canlı surətlər», «C.Cabbarlıni düşünərkən...»), «Ədəbi həyat», «Cəfər Cabbarlı klassiklərimiz haqqında») və M.S. Ordubadinin («Sənətkar və vətən») yaradıcılığında bəhs edən yazılar diqqəti xüsusilə cəlb edir. Həmin məqalələr ədəbiyyatşünaslıqla tənqidin vəhdəti baxımından, eləcə də elmi-nəzəri səviyyənin qənaətbəxşiliyi ilə müasir tələblərə cavab verir.

C.Məmmədquluzadənin («O gülürdü...») və M.Ə. Sabirin («Böyük xalq şairi Sabir») yaradıcılığına həsr olunmuş məqalələr də bu mənada diqqətəlayiqdir. Həmin məqalələr bəhs etdiyi predmeti dərinlən bilən tədqiqatçının (həm də yalnız ədəbiyyatşünas deyil, eyni zamanda tənqidçi tədqiqatçının!) mülahizələri kimi maraqlıdır.

Müasir yazıçıların yaradıcılığına həsr olunmuş məqalələr arasında, fikrimizcə, ən uğurluları Mirzə İbrahimovun və İlyas Əfəndiyevin hekayələrindən və Cəmil Əlibəyovun yaradıcılıq yolundan bəhs edən məqalələrdir. Tənqidçi bu yazılarında əsərlərindən söhbət açdığı müəlliflərin yaradıcılığı üçün xas olan bədii-estetik xüsusiyyətləri açıb göstərməyə, həmin yazıçıların əsərlərini hərtərəfli elmi təhlildən keçirməyə çalışmış, maraqlı nəticələr əldə etmişdir.

Süleyman Rüstəmin və Məmməd Rahimin yaradıcılığına həsr olunmuş məqalələrdə müəllif bu şairlərin Azərbaycan poeziyasındakı mövqeyini müəyyənləşdirmək, onların yaradıcılığı haqqında qısa, lakin ümumiləşdirilmiş söz demək istəmişdir. Bununla bərabər, biz arzu edərdik ki, həmin məqalələr «yubiley məqalələri» əhval-ruhiyyəsiindən çıxarılsın.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək istərdik ki, müəllif bu kitabın əlyazmasını bir daha yaradıcı surətdə nəzərdən keçirsəydi, xeyirli olardı. Məqalələrdə ara-sıra vaxtı ötmüş sitatlara, aktuallığını itirmiş nəzəri mülahizələrə rast gəlmək mümkündür.

Kitaba bir sıra resenziyalar daxil edilmişdir və bu resenziyaların bir qismi (məs: «Təbrizin baharı», «Həyat səhifələri», «Gülən gözlər», «Bir romanın tərcüməsi») yazıldıqları dövrün ədəbi-bədii hadisələrini nəzərə çarpdırmaq baxımından maraqlıdırsa, digər qismi (məs: «Ədəbiyyatşünaslığımızın yeni nailiyyəti») belə bir marağa səbəb olmur, həm də bu günün nəzəri-estetik tələbatı baxımından təmin etmir.

Odur ki, biz kitabda bu tipli resenziyalara, eləcə də «Beynəlxalq irtica əleyhinə» kimi yazılara ehtiyac hiss etmədik. Ümumiyyətlə, müəllif kitaba daxil etdiyi resenziyaları xüsusi olaraq nəzərdən keçirməli, müasir dövrün bədii-estetik, eləcə də elmi-nəzəri tələbatı baxımından səliqəyə salmalıdır.

Ümumiliklə biz bu kitabın çap olunmasını məqsədəuyğun hesab edirik və inanırıq ki, yaxşı bir redaktorun köməyi ilə hazırlansa, «Ədəbi-tənqidi qeydlər» kitabı oxucular, xüsusən, ədəbiyyat həvəskarları, gənc ədəbiyyatşünaslar və ədəbi ictimaiyyət tərəfindən maraqla qarşılanacaqdır.

29 iyul 1980.

XEYİRİN BÖYÜK MÜTTƏFİQİ

*1981-ci il yanvarın 31-də Leninqradın
V.Mayakovski adına Yazıçılar Evində
Nizami Gəncəvinin 840 illiyi münasibətilə keçirilən yubiley gecəsindəki
çıxışın stenoqramının tərcüməsi*

Bugünkü həqiqi və səmimi təntənəyə görə, dahi Nizami Gəncəvinin xatirəsini bu dərəcədə bir məhəbbət və hərarətlə yad etdiyinizə görə sizə – Leninqradın bütün söz adamlarına, mədəniyyət xadimlərinə, sizin gözəl şəhərin bütün sakinlərinə öz adımdan, mənimlə birlikdə Azərbaycanadan bu yubiley mərasiminə gəlmiş görkəmli yazıçılarımızın – mən onları sizə təqdim edirəm: Qabilin, Nəriman Həsənzadənin, Araz Dadaşzadənin, Səyavuş Məmmədzadənin adından, bütün Azərbaycan yazıçıları adından, Nizami həmvətənləri adından ən dərin təşəkkür və minnətdarlığımı bildirirəm.

Bu gün 1941-ci ilin sərt qışından 40 il keçir. Ərzaqsız qalan, taqətdən düşmüş, amma faşizmlə ölüm-dirim mübarizəsini davam etdirən Leninqrad, mənim fikrimcə, son dərəcə böyük bir hünər göstərdi və o ağır günlərdə, Ermitajda Nizaminin 800 illiyini böyük təntənə ilə qeyd etdi.

Mən dünən Ermitajın direktoru, hörmətli akademik B.B.Piotrovski ilə görüşdüm və o, 40 il bundan əvvəlki o tarixi yubiley haqqında xatirələrini mənə danışdı. Bu xatirələr, həqiqətən, unikal səciyyə daşıyır. Mən Nikolay Tixonovun «Nizami» sənədli hekayəsini oxumuşdum və orada həmin yubiley məhəbbətlə təsvir olunur. Amma sizə deməliyəm ki, Boris Borisoviçin mənə danışdıqları çox təsirli idi və mən o söhbət əsnasında insanın, adi leninqradlının – əslində isə, adi yox, qeyri-adi, çünki söhbət ac və soyuqdan donan insandan gedir – nə dərəcədə bir hünərə qadir olduğunu, az qala, cismani surətdə hiss edirdim. Mən hörmətli akademikdən xahiş etdim ki, bugünkü yubiley gecəmizdə həmin xatirələri sizə söyləsin və elə sizin qarşınızda Boris Borisoviçə xa-

hişimi yerə salmadığına görə təşəkkür edirəm. Bir azdan siz o xatirələrə özünüz qulaq asacaqsınız.

Mən orasını da yaxşı bilirəm ki, 1942-ci ildə leninqradlılar insanın ruhən sarsılmaz olduğunu sübut edən daha bir hünər göstərdi: o faciəli günlərdə Leninqrad filarmoniyasında D.Şostakoviçin Yeddinci simfoniyası səsləndi və o səsi bütün dünya eşitdi.

Mənə elə gəlir ki, o simfoniyanın sədaları da, Olqa Berqoltsun və Vera İnberin şerlərinin nidası da bu gözəl şəhərin xiyabalarına, küçələrinə, binalarına həmişəlik hopub, həkk olub.

Leninqradın faşizmlə mübarizəsi böyük bir eposdur və bu eposu güllə ilə bərabər, söz də yaradıb, musiqi də yaradıb.

O eposun real qəhrəmanları Putilov fəhləsi idi, yaxud buz bağlamış «Həyat yolu» ilə maşın sürən sürücü idi və bu gün biz onların bədii surətini yaratdıqda heç bir şişirtməyə, necə deyirlər, suya sirop qatmağa yol verməməliyik, o böyük qəhrəmanlıq öz sərt boyaları ilə göstərilməlidir.

Mən bir azərbaycanlı kimi qürur duyuram ki, o eposun qəhrəmanları arasında azərbaycanlılar da az deyildi. O eposun bir qəhrəmanı soyuqdan donmuş Tanya Saviçeva idisə, o biri qəhrəmanı da Leninqrad göylərində ölümcül yaralanmış gənc bakılı Hüseynbala Əliyev idi.

Böyük Nizami də əsrləri adlayaraq o eposun qəhrəmanlarından biri oldu və mən fikirləşirəm ki, bu, təsadüf yox, yəni yalnız tarixlərin üst-üstə düşməsi yox, zərurət, bəlkə də mistik bir zərurət idi. Dünən bu barədə Boris Borisoviçə də dedim və o da mənimlə tam şərək oldu.

Nizami dünyanı azadlıq və ədalət mücəssəməsi kimi görmək istəyirdi və hələ Tomas Mordan da, Kampanelladan da xeyli əvvəl «İsgəndərnamə»nin ikinci hissəsində öz utopik ideyalarının yüksək bədii-estetik şərhini vermişdi. Nizami böyük Xeyir müttəfiqi idi, hamının bərabər olduğu, hamının işlədiyi və bütün nemətlərin bərabər hüquqlu vətəndaşlar arasında bərabər qayda-da bölündüyü bir cəmiyyətdən yazırdı.

Nizami amansız və qəddar yəcuc-məcucdan yazırdı və biz səkkiz əsrdən sonra həmin yəcuc-məcucu qəhvəyi taunun simasında əyani şəkildə görmək, acısını-ağrısını yaşamaq məcburiyyətində qaldıq.

Bu gün də Nizami bizi zəngin mədəni ənənələri olan bu böyük zala toplayıb. Bu gün Nizaminin ruhu burada, bizim başımızın üstündədi. Puşkinin və Dostayevskinin, Tolstoyun və Çexovun, Blokun və Mayakovskinin ruhu da buradadır – bizim başımızın üstündə.

Əslində, millətindən asılı olmayaraq, bütün böyük qələm sahibləri həmişə bir yerdədirlər, çünki Xeyirlə Şərin əzəli və görünür ki, əbədi çarpışmasında Xeyirin ən böyük müttəfiqləri elə onlardır.

Mən bu gün burada «Leninqrad və azərbaycanlılar» mövzusunda bir çox parlaq tarixi faktlar barədə danışıq bilərdim. Məsələn üçün, bütün dünyada məşhur olan Leninqrad şərqşünaslıq məktəbinin baniləri, Peterburq universitetinin professorları – Topçubaşovu, Mirzə Kazımbəyi və başqa böyük Azərbaycan alimlərini yada sala bilərdim, bir çox zəka sahiblərinin adlarını çəkə bilərdim, yaxud XIX əsr Peterburq saray həyatının, zadəgan mühitinin qəhrəmanlarından olan Abbasqulu Ağa Bakıxanovun, ya da ki, Səməd bəy Mehmandarov, Əliqası Şıxlinski, Naxçıvanski kimi generalların həyatından maraqlı epizodlar söyləyə bilərdim, amma sadəcə olaraq, bir daha Azərbaycan yazıçıları, Nizami oxucuları və pərəstişkarları adından:

– Çox sağ olun, əziz leninqradlılar! – deməklə kifayətlənir və çıxışımı bitirirəm.

31 yanvar 1981.

KİTAB MƏNƏVİ SƏNƏTDİR

1981-ci il martın 27-də Dövlət Mətbuat Komitəsinin geniş kollegiya iclasındakı çıxış əsasında

Təxminən beş yüz il bundan əvvəl – on beşinci əsrin ortaları idi. Avropa ölkələri və xalqları yalnız sənət sahəsində deyil, ümumiyyətlə, həyatlarının intibah dövrünü yaşayırdı. Bəşəriyyət böyük rəsm əsərləri, unudulmaz heykəltəraşlıq nümunələri, memarlıq abidələri yaratmaqla, ədəbiyyatın zirvələrinə doğru irəliləməklə bərabər, elm və texnika sahəsində də yeni-yeni kəşflər edir, gələcək böyük elmi-texniki tərəqqinin əsasını, bünövrəsini yaradırdı.

Həmin dövrdə sadə bir alman ixtiraçısı İohanq Qutenberq bir kəşf etdi və o zaman onu əhatə edən müasirləri yəqin axıra qədər dərk etmədilər ki, bəşəriyyətin gələcək inkişafı üçün ən mühüm rollardan birini oynayacaq dahiyənə tarixi hadisənin şahidi olmuşlar; bu sadə və iddiasız ixtiraçı İohanq Qutenberq ayrı-ayrı adamları deyil, yüzləri, minləri deyil, əslində, bütün bəşəriyyəti özünün mənəvi sərvətinə sahib etdi.

İohanq Qutenberq çap maşınını ixtira etmişdi.

İllər keçdi, əsrlər keçdi və kitab mədəniyyəti, kitab insitutu insanın məişətinə daxil oldu və bu gün bizim nəinki siyasi-ictimai tələbatımız, nəinki bədii-estetik ehtiyacımız, ümumiyyətlə, həyatımız, yaşayışımız kitabsız təsəvvür edilə bilməz.

Bu il bizim üçün bu mənada əlamətdar bir ildir, yubiley ildir: 1831-ci ildə Tbilisidə A.Bakıxanovun «Qanuni-Qüdsi» adlı əsəri çap olunmuşdur və bu il Azərbaycan mətbu kitabçılığının yüz əlli illiyidir.

Bu yüz əlli il Azərbaycan xalqının mənəvi inkişafında, onun bir küll halında bədii-estetik zövqünün təşəkkül tapmasında və formalaşmasında kitabın rolu və əhəmiyyəti baxımından əlamətdar olmuşdur.

Bu yüz əlli ildə kitab vasitəsilə bizim öz klassiklərimiz yenedən özümüzə qayıtmışdır, bizim böyük yazıçılarımız, maarif və mədəniyyət xadimlərimiz xalq ilə ən yaxın təmasda, qarşılıqlı ünsiyyətdə olmuşlar.

Bu yüz əlli ildə xalqımız kitabın sayəsində özünün ən qabaqcıl oğullarının, böyük sənətkarlarının arzu və istəklərinə, amallarına qahmar çıxmışdır.

Bu yüz əlli ildə tariximizin ən böyük simaları xalqı irəli aparmaq işində, xalqı maarifləndirmək, cəhalət və nadanlıq girdabından uzaqlaşdırmaq, ətəldən çıxarmaq işində ən səmərəli və əməli köməyi məhz kitabdan görmüşlər.

Kitab nəşri ilə məşğul olmaq, kitab çap etmək, əslində, xalqa xidmət etmək deməkdir, xalqın gələcəyinin qayğısına qalmaq, onun mənafeyi ilə yaşamaq, mədəniyyətinin keşiyində durmaq deməkdir.

Bütün xalqların və bütün dövrlərin yazıçıları kimi, Azərbaycan yazıçıları da nəşriyyat və poliqrafiya işçilərinə minnətdardırlar. Bizdə heç bir zaman kitab çapı, yazıçıların əsərlərinin nəşri bugünkü kimi kütləvi səciyyə daşmamışdır. Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və bilavasitə iştirakı ilə – mən Yazıçılar İttifaqının katibi kimi, bu prosesin bilavasitə şahidiyəm – təsis olunmuş «Yazıçı» nəşriyyatı bu gün Azərbaycan yazıçılarının əsərlərinin nəşri ilə məşğuldur. «Gənclik» nəşriyyatı da bədii ədəbiyyatın təbliği və yayılması sahəsində xeyirli iş görür. Biz ümid edirik ki, «Azərnəşr» də bu sahədə öz zəngin ənənələrini bərpa edəcək və bədii ədəbiyyat nəşrini davam etdirəcəkdir. Dövrün tələbi belədir.

Son vaxtlar bədii ədəbiyyatın nəşri sahəsində xeyli irəliləyiş vardır. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı ilə Dövlətnəşrkom arasında işgüzar münasibətlər yaranmaq üzrədir və biz inanırıq ki, bu münasibətlər daha da inkişaf edəcəkdir. Başqa cür ola da bilməz və olmamalıdır, çünki biz eyni yolun yolçusuyuq və eyni bir işlə, ləyaqətli və son dərəcə mühüm, eyni zamanda, çətin, əziyyətli və məsuliyyətli bir işlə məşğuluq.

Əlbəttə, bu böyük işdə çatışmazlıqlar, kəsir və naqis cəhətlər də vardır. Çap edilən kitabların heç də hamısı oxucuların yüksək bədii-estetik tələblərinə cavab vermir. Çalışmaq lazımdır ki, təsadüfi imzaların, müxtəlif formalı proteksiyaların və sui-istifadə

hallarının qarşısı alınsın. Mövzu aktuallığı arxasında gizlənmək, bədii iqtidarsızlığı mövzunun vacibliyi ilə ört-basdır etmək gözümdən yayınmamalıdır. Kitab nəşri əzab-əziyyətinin arxasında Vətəndaşlıq borcu ilk plana çəkilməlidir.

Bu mənada redaktor sənəti ən böyük hörmətə və nüfuzə malikdir. Lakin təəssüf ki, nəşriyyatlarımızda bəzən elə redaktorlara rast gəlirik ki, özləri öz sənətlərini qiymətləndirməyi bacarmır, onun qədrini bilmirlər. Halbuki redaktor məsul sənət sahibidir. Əsərlərin taleyi, əsasən, redaktora həvalə edilmişdir.

Respublikamızda, xüsusilə, tərcümə ədəbiyyatının nəşri vəziyyəti qənaətbəxş deyil. Doğrudur, son vaxtlar bu sahədə bir sıra tədbirlər planı hazırlanıb müəyyən bir canlanma əmələ gəlmişdir, ancaq qarşıdakı problemlər çox böyükdür və onlar öz həllini gözləyir.

Bəzən biz kitab mağazalarında ayrı-ayrı tərcümə kitablarını görüb təəssüf hissi keçiririk: böyük zəhmət çəkilmişdir, onlarla çap vərəqi həcmində material tərcümə edilmişdir, ancaq bu kitabın əvəzinə daha istedadlı yazıçının daha mühüm kitabını tərcümə və nəşr etmək olardı.

Biz tərcümə kimi məsuliyyətli bir işin səriştəsiz, hətta təsadüfi adamlara tapşırılması faktı ilə rastlaşırıq və belə kitabları oxuyarkən böyük yazıçıların gözəl Azərbaycan dilində kələ-kötür danışmalarının, qeyri-bədii səslənmələrinin şahidi oluruq – həm də bir ürək ağrısı ilə, daxili bir kədərlə bu halın şahidi oluruq.

Dünya ədəbiyyatının bir çox şah əsəri, məşhur əsərləri hələ Azərbaycan dilinə tərcümə edilib nəşr olunmamışdır. Düzdür, bizim bilavasitə orijinaldan tərcümə edən qüvvələrimiz azdır, zəifdir, lakin hələlik, rus dili vasitəsilə də olsa, keyfiyyətli tərcümələrlə bu boşluğu doldurmaq lazımdır.

Misal üçün, iki yüz cildlik «Dünya ədəbiyyatı kitabxanası»nın nəşri təcrübəsindən istifadə edərək Azərbaycan dilində elə bir nəşrə başlamaq respublikamızın mədəni həyatında olduqca əhəmiyyətli bir hadisə olardı. Qardaş respublikalarda bu məsələ artıq özünün müsbət həllini tapmışdır.

Digər tərəfdən, Azərbaycan ədəbiyyatının, xüsusən, klassikanın rus və xarici dillərdə çap olunmasına xüsusi fikir verilməlidir. Bu, acı, lakin həqiqi bir faktdır ki, indiyədək biz bir sıra bö-

yük klassiklərimizin əsərlərini nəinki xarici dillərdə, rus dilində belə, layiqincə çap edib İttifaq və dünya miqyasına çıxara bilməmişik. Bu, son dərəcə vacib bir məsələdir və əslində, yalnız ədəbiyyatımızın şöhrət tapması deyil, xalqımızın tanınması məsələsidir.

Bizim son vaxtlardakı görüşlərimiz, söhbətimiz göstərir ki, Dövlətnəşrkomun yeni rəhbərliyi bu məsələlər barəsində ciddi düşünür və bu işdə, şübhəsiz ki, Yazıçılar İttifaqı da kənardan müşahidəçi rolunu oynamamalıdır, biz qarşılıqlı surətdə bu sahədə bütün qüvvələri səfərbərliyə almalıyıq.

Hələ qədim Roma dövründə müdrik Siseron deyirdi: «Kitab olmayan ev, ruhsuz bədənə bənzəyir». Əlbəttə, bu gün bizdə kitabsız ev tapmaq çətindir. İndi kitab yalnız ayrı-ayrı fərdlərə deyil, yalnız ayrı-ayrı evlərə deyil, cəmiyyətə ruh verir. Bu böyük ümumxalq işində, bu şərəfli və mürəkkəb problemin həllində həm nəşriyyatlar, həm də Yazıçılar İttifaqı və hər birimiz əlindən gələni əsirgəməməlidir.

27 mart 1981.

MEHDİ HÜSEYN XATİRƏSİ

*Mehdi Hüseyn haqqında «Ədəbi
döyüşlər cəngavəri» kitabına rəy*

Mehdi Hüseyn Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri, yazıçı, tənqidçi, fəal ədəbiyyat xadimidir və ədəbiyyatımızın, ədəbi prosesimizin inkişafında onun həm yazıçı-tənqidçi kimi, həm də təşkilatçı kimi böyük xidmətləri var.

Mehdi Hüseynin dünyagörüşündə – otuzuncu, qırxıncı illərdə, əllinci illərin əvvəllərində – vulqar sosiologizmin təsiri güclü idi, amma bununla bərabər, onun qısa ömrü başdan-başa ədəbiyyat, sənət mücadiləsinə həsr olundu və bu mənada Azərbaycan ədəbiyyatında Mehdi Hüseynə tən gələn ikinci şəxsiyyət tanımırəm.

Mehdi Hüseyn haqqında xatirələr kitabının tərtib olunması çoxdan vaxtı çatmış (yazıcının vəfatından artıq on altı il keçib!) və şübhəsiz ki, oxucuların geniş marağına səbəb olacaq bir hadisədir.

Yazıcının qızı, ədəbiyyatçı Zivər Hüseynova Mehdi Hüseynin qələm dostlarına müraciət etmiş, onların yazdığı xatirələri, eləcə də ötən dövr ərzində respublika mətbuatında dərc olunmuş yazıları toplamış, yadda qalan, bir küll halında Mehdi Hüseynin – sərt və kövrək, mülayim və qəzəbli, ədəbiyyatda da, həyatda da heç bir kompromisə getməyən bu canlı və intellektual insanın portretini təsəvvürümüzdə canlandıran yaxşı və lazımlı bir kitab tərtib etmişdir.

Kitaba toplanmış bir çox xatirələr səmimiliyi və həqiqiliyi ilə, eləcə də yazı mədəniyyəti, bədii-estetik keyfiyyətləri, psixoloji araşdırmaları ilə seçilir. Bu mənada Mirzə İbrahimovun («Yazıcının yolu»), Mikayıl Rzaquluzadənin («İlk görüş – son görüş»), Əli Vəliyevin («Ədəbiyyatımızın Fərhadı»), Balas Azəroğlunun («Unudulmaz dost»), İsmayıl Şıxlının («Ədəbi gəncliyin qayğıkeş müəllimi»), İsa Hüseynovun («Dostluq haqqında fraqmentlər»),

Kamal Talıbzadənin («Mehdinin yeri görsənir»), Teymur Bünyadovun («Üç xatirə»), Zivər Hüseynovanın özünün («Haradasan?») xatirələri mənim diqqətimi, xüsusilə, cəlb etdi. Bu xatirələri oxuyarkən hiss olunur ki, söhbət müəlliflərin yaxından tanıdıqları və qəlbən sevdikləri, sənətini və ədəbi xidmətlərini qiymətləndirdikləri bir insandan, yazıçıdan, dostdan gedir.

Adama təsir edən bir cəhət də bundadır ki, Mehdi Hüseyn haqqında xatirə yazmış müəlliflərin bəzisinin özləri bu gün bizim aramızda deyil. Mehdi Seyidzadənin («Ədəbiyyatımızın görkəmli şəxsiyyətlərindən»), Adil Babayevin («Cavanşir səhnəyə gələndə»), Elxan İbrahimovun («Tələbkar və qayğıkeş yazıçı»), Müzəffər Nəsirlinin («Unudulmaz görüşlər»), Yəhya Seyidovun («Ədiblə görüşlərim»), Məsud Əlioğlunun («Onun amalı ədəbiyyat idi») xatirələri bu gün ikiqat təsirli səslənir.

Kitabın yaxşı bir cəhəti də odur ki, bir sıra xatirələr həm də elmi xarakter daşıyır (Əziz Mirəhmədovun «Mahir polemist», yaxud Cəlal Məmmədovun «Mehdini düşünürəm» yazılarında olduğu kimi) və onlar xatirə ilə tənqidi fikrin vəhdəti kimi maraqlıdır.

Tərtibçi haqlı olaraq Mehdi Hüseynin Azərbaycandan kənardakı dostlarının da bəzi yazılarını kitaba daxil edib (Q.Minskinin «Dost haqqında söz», Matilda Yufitin «Əgər məndən soruşsalar» adlı xatirələri).

Mən bu kitabın daha da səmali və hərtərəfli olması üçün bəzi arzularımı «Yazıçı» nəşriyyatının və tərtibçinin nəzərinə çatdırmağı lazım bilərəm:

1. Kitabdakı bəzi yazılar, xüsusən, Mehdixan Vəkilovun ümumilikdə maraqlı və səmimi olan xatirəsi («Mehdi Hüseyn haqqında bəzi xatirələrim») üslub və məzmun cəhətdən redaktə edilməlidir. Mənə elə gəlir ki, kitabın ümumi kontekstində ayrı-ayrı işarələrə, eyhamlara ehtiyac yoxdur. Bu, asanlıqla düzələ biləcək bir qeyddir.

2. Azərbaycandan kənarda yaşayan bir çox qələm sahibləri Mehdi Hüseyni yaxından tanıyır və onun ədəbiyyatdakı mövqeyini yüksək qiymətləndirir. Kitaba ancaq Q.Minskinin və M.Yufitin xatirələri daxil edilmişdir, halbuki bu tipli digər yazılara da ehtiyac hiss olunur.

3. Tərtibat aparatını təkmilləşdirmək, səliqəyə salmaq pis olmaz. Belə ki, xatirələr yazıldıqları vaxtın xronoloji ardıcılığı ilə verilsə, onların hamısının axırında mənbələri göstərsə, elə bilərəm ki, xeyirli olar.

Bütün bu arzuları nəzərə alıb kitabın həcmini imkan daxilində artırmağı məqsədəuyğun hesab edirik.

Mehdi Hüseyn haqqında bu xatirələr kitabı çap olunmağa layiqdir və o nə qədər tez nəşr edilsə, bir o qədər yaxşı olar.

26 may 1981.

SÖZÜN QANADI VAR...

Mənim tərtib və tərcüməmdə nəşr edilmiş «Necə oldu ki, Pyer Duş məşhurlaşdı» adlı müasir Qərb ədəbiyyatı nümunələrindən ibarət kitaba (Bakı, Gənclik, 1982) yazdığım ön söz

Bədii ədəbiyyat insan təfəkkürünün nail olduğu – bu sözdən çəkinməyə – möcüzəli mənəvi sərvətdir.

Sən fikirlərini, hiss və həyəcanlarını, dünyagörüşünü öz ana dilində ağ kağıza köçürürsən və bu yazılı kağızlar sənin daxili aləmini, sənin istədiyini və inkar etdiyini müxtəlif dillərdə danışan, müxtəlif torpaqlarda yaşayan, müxtəlif adət-ənənələrə malik tanınmaz-bilinməz insanlara çatdırır. Hərgah bədii-estetik siqlətə, ictimai-əxlaqi dərinliyə malikdirsə, milyonların qəlbinə yol tapır, milyonların ürəyini isidir.

Hələ min il bundan əvvəl Qətran Təbrizi yazırdı: «Elə söz söyləmək gərəkdir ki, ondan nə söyləyəne, nə də dinləyəne bir ziyan dəysin».

Bədii sözün isə çəkisi daha böyük bir meyarla ölçülür: sən elə söz deməlisən ki, dinləyəne (yəni oxucuya!) nəinki bir ziyan dəyməsin, əksinə, onun mənəvi tələbatını ödəsin, millətindən asılı olmayaraq onu öz xalqının və vətəninə qarşısında duran problemlər barəsində dərinədən düşünməyə sövq etsin, onun bədii zövqünü oxşasın.

Budur, biz bu gün Azərbaycan dilində V.Şekspirin, yaxud O.Balzakin, F.Dostoyevskinin, yaxud L.Tolstoyun əsərlərini oxuyuruq və bu əsərlər bizə nə qədər doğma, nə qədər mərhəm görünür.

Nə üçün belədir? Axı, milli özünəməxsusluqlar tamam müxtəlifdir, hətta milli təfəkkür tərziləri belə ayrıdır...

Ona görə ki, bədii söz öz yüksək estetik təcəssümünü tap-

dıqda heç bir milli sərhəd tanımır. Əsl milliliyin bəşəriliyi də elə bundadır.

Şekspir ona görə bəşəri bir ədibdir ki, ilk növbədə, millidir, ingilis xalqının nümayəndəsidir.

Biz nəhəng Lev Tolstoyu ona görə özümüzə bu qədər doğma sanırıq ki, o, ən əvvəl, rus xalqının doğma yazıçısıdır.

Cəlil Məmmədquluzadə istedadı ona görə milli çərçivələr məhdudluğuna sığışmır ki, bu istedad, ilk növbədə, milli Azərbaycan zəminindən baş qaldırıb.

Mənim yadıma gözəl bir el sözümlü düşür: «Sözün qanadı var...».

Həmin quş qanadlı sözlər bu gün bu kitab vasitəsilə gəlib öz oxucusunu tapıb.

Oxucu bu sözləri qəbul edəcəkmi? Bu sözlər oxucunun bədii-estetik zövqünü və tələbatını ödəyəcəkmi?

Gəlin kitabı vərəqləyək...

Bu kitab antologiya deyil, buraya adicə olaraq, XX əsr xarici ədəbiyyat nümayəndələrinin ayrı-ayrı əsərləri toplanmışdır və iki prinsip əsas götürülmüşdür.

1. Mən o müəlliflərin əsərlərini toplamış və tərcümə etmişəm ki, Azərbaycan oxucusuna, demək olar ki, tanış deyil. Hər-gah Azərbaycan dilində E.Heminqueyin, yaxud E.M.Remarkın əsərlərini bu və ya digər dərəcədə oxumaq üçün bizim imkanımız olmuşsa da, Halldor Laksnes, yaxud Luidci Pirandello kimi XX əsr Qərb ədəbiyyatının böyük nümayəndələrinin əsərlərini ana dilimizdə oxumamışıq. Düzdür, bu kitaba əsərlərindən nümunələr toplanmış müəlliflər eyni səviyyəli yazıçılar deyil.

Misal üçün, Aqata Kristi yaradıcılığı bədii-estetik keyfiyyətlərinə, ictimai-psixoloji məzmununa görə Andre Morua, yaxud Con Apdayk yaradıcılığı ilə müqayisə edilə bilməz; Aqata Kristi, hərəgah belə demək mümkünsə, «əyləncəli ədəbiyyat» nümayəndəsidirsə, Andre Morua, yaxud Con Apdayk bir o qədər «ciddi ədəbiyyat» nümayəndələridir. Ancaq buna baxmayaraq, dedektiv janrın gözəl və yaddaqalan nümunələrini yaratmış, dünya ədəbiyyatında Şerlok Holms (A.Konan Doyl), yaxud komissar Meqre (Jorj Simenon) kimi surətlər qalereyasını məşhur Eryükül Puaro surəti ilə zənginləşdirmiş Aqata Kristi müasir dünyamızın ən küt-ləvi yazıçılarındanır.

2. Mən çalışmışam ki, bu kitabda oxucuya təqdim olunan

yazıçıların səciyyəvi əsərlərini seçib tərcümə edim. Əlbəttə, burada da bir şərtlik var. Belə ki, bir hekayə ilə, hətta «Liliya» kimi yüksək səviyyəli bir hekayə ilə belə Halldor Laksnes kimi yazıçı – böyük romanlar müəllifi haqqında bütöv təsəvvür yaratmaq mümkün deyil. Ancaq elə bilirəm ki, bu yazıçı ilə maraqlanmaq və onu yadda saxlamaq mümkündür.

Belə bir cəhəti də qeyd etmək istərdim ki, mən bu kitabda müxtəlifliyə çalışmışam və tərcümə zamanı hər bir yazıçının fərdi yaradıcılıq üslubunu qoruyub saxlamaq istəmişəm. Ümid edirəm ki, həmin müxtəliflik müasir xarici ədəbiyyatdakı təmayüllər və ədəbi proseslər barədə kiçicik də olsa, təsəvvür yarada biləcəkdir.

Ancaq... ancaq oxucunun fikrini əvvəlcədən qabaqlamayaq. İlk tanışlıq üçün kitabı vərəqlədik, bəsdir. İndi isə oxumağa başlayaq...

11 oktyabr 1981.

İLK KİTABIN SINAĞI

Rəhim Əliyevin mənim elmi redaktəmlə nəşr edilmiş «Poeziyanın təbiiliyi» kitabına (Bakı, Yazıçı, 1982) ön söz

Rəhim Əliyev 70-ci illər Azərbaycan poeziyasının tədqiqinə həsr olunmuş ilk kitabını oxuculara təqdim edir. Əslində, bu kitab yalnız müəllifin deyil, ümumiyyətlə, onun mənsub olduğu gənc tənqidçilər nəslinin ilk kitablarındanır.

Oxucu yaxşı bilir ki, 70-ci illər Azərbaycan ədəbiyyatında istedadlı bir nəslin yaradıcılığa başladığı və artıq formalaşdığı, özünüifadəsi ilə özünütəsdiq edə biləcək bir qüvvəyə sahib olduqları bir dövrdür. Həm də çox yaxşı bir cəhətdir ki, bu nəsil nümayəndələri arasında istedadlı nasir və şairlərlə bərabər, Aydın Məmmədov, Kamil Vəliyev, Nadir Cabbarov, Vaqif Yusifli, Şirindil Alışanov, İlham Rəhimli, Nizaməddin Babayev, Kamal Abdullayev, Qurban Bayramov, Əsəd Məmmədov, Sadıq Elcanlı, Rahid Xəlilov və başqaları kimi tənqidçilər də müasir ədəbi prosesdə yaxından iştirak edir, 70-ci illər üçün səciyyəvi olan nəsil bütövlüyü, tamlığı mənasında geniş miqyaslı panoram yaradırlar.

Rəhim Əliyev Azərbaycan tənqidçilərinin bu yeni nəslinin nümayəndəsidir və onun ədəbi düşüncələrində, bədiyyata münasibətində, onu qavramasında həmin nəslə xas olan bədii-estetik meyarlar və prinsiplər təhlillərin, araşdırmaların əsasını təşkil edir.

Rəhim nəzəri hazırlığa malik, elmi metodologiyası aydın olan bir tənqidçidir. Ancaq o da öz yaşlıları kimi keçilmiş yollarla addımlamamağa, öz sözünü deməyə, məxsusi görmə və duyma bacarığını, qabiliyyətini ifadə etməyə çalışır. Bəzən bu istəyinə nail olur, bəzən isə məlum fikirlər söyləyir, ancaq bu ona qədər söylənmişlərin sadəcə təkrarı deyil, çünki müəllif həmin «məlumluğa» müstəqil gəlib çıxmışdır: düşünə-düşünə, dərk edə-edə.

Mən R.Əliyevin məqalələrində diqqəti cəlb edən bir xüsu-

siyyəti ayrıca qeyd etmək istərdim: onun müraciət etdiyi mövzular öz problematikası etibarilə, necə deyərlər, «çətin mövzular»dır; Rəhim araşdırmalarında, düşüncələrində bədii dərinliklərin yanından ötmür, dayazla addımlamır və özünü görməməzliyə də vurmur. Əksinə, bədiyyatı məhz dərinlikləri ilə birlikdə ehtiva etməyə çalışır və bu zaman əldə etdiyi uğurlarla bərabər, bəlkə haradasa inandırmır, haradasa səhv edir, hissə qapılır, ancaq asan yolla getməmək qətiyyəti, elə bilirəm ki, bütün bunlara bəraət qazandırır və həmin qətiyyət Rəhimin bir tənqidçi kimi gələcək perspektivlərini işıqlı edir, indidən ziyalandırır.

Bu kitab da böyük məsuliyyət və səfərbərlik tələb edən bir mövzuya həsr olunub. 70-ci illər poeziyası haqqında ümumiləşdirilmiş bir söz demək, əslində, poeziyamızın inkişafının təsnifini vermək deməkdir, çünki həmin illər poeziyamızın uğurları, ümumiyyətlə, poetik inkişafımızın uğurlarıdır, rastlaşdığımız kəsir və naqis cəhətlər isə inkişaf yüksəkliyindən görünən çatışmazlıqlardır.

70-ci illər poeziyası – qocaman, orta və cavan nəslin müştərək yaratdıqları bədii təsərrüfatdır və müxtəlif estetik təmayüllərin, müxtəlif dünyagörüşlərin və özünüifadənin poetik toplusudur. R.Əliyev bu mürəkkəbliyi və müxtəlifliyi əhatə etməyə çalışıb, 70-ci illər poeziyasının mövzusunu da, poetikasını da öz zəngin ənənələri kontekstində, həm də ümumi ədəbi proses daxilində təhlil və təsbit etməyə çalışıb.

Mən bu kitabı oxuduqca, onun müəllifinin poeziyaya, şairlik sənətinə münasibətinə bələd olduğca Abbas Səhhətin məşhur iki misrasını xatırladım:

Şair odur ki, həqiqətlərə dildadə ola,
Şairin fikri, xəyali görək azadə ola.

Rəhim Əliyev məhz belə bir ideya-estetik cəhətdən söz demək istəyir və onun 70-ci illər poeziyamıza şamil edilən fikirlərini də belə bir münasibət müəyyənləşdirir.

Bu kitabın yaxşı bir cəhəti ondan ibarətdir ki, burada bədii təsərrüfat hazır fikir qəliblərinə doldurulmur, əksinə, fikirlər, düşüncələr bilavasitə təcrübədən, ədəbi-bədii nümunədən təkan alır. Qafiyəli və sərbəst şer, poetik konkretlik, lirikada intimlik və bəşəriyyət barədə, nəsillərin bir-birini əvəz etməsi, sənətkarlıq ax-

tarışları haqqında müəllifin apardıđı təhlil, söylədiyi fikirlər bu mənada diqqəti cəlb edir və burasını da qeyd edək ki, həmin təhlillər və fikirlər ayrı-ayrı məqamlarında həm də mübahisəlidir. Biz bu cəhətə təbii bir hal kimi baxırıq, çünki gənclik olan yerdə, poeziya olan yerdə axtarışlardan, meyllərdən gedən söhbətdə mübahisəsiz keçinmək mümkün deyil, əslinə baxsan heç lazım da deyil.

Biz ədəbiyyatımızla əlaqədar xeyirxah cəbhədən söylənmiş nə qədər müxtəlif fikirlərə rast gəlsək, nə qədər sağlam mübahisələr aparsaq, həm ictimai fikrimizin inkişafı, həm də ədəbiyyatımızın öz inkişafı baxımından bir o qədər çox şey əldə edərik.

Əlbəttə, gələcəkdə bizi Rəhim Əliyevin, onun yaşadı olan digər istedadlı tənqidçilərin yeni-yeni kitabları gözləyir və o kitablar olsun ki, daha dərin, daha püxtə və daha artıq səriştəli olacaq, lakin ilk addımdan, indiki halda isə ilk kitabdan, oxucu ilə ilk əhatəli təmasdan çox şey asılıdır.

İlk kitab ilk böyük sınaqdır. Bizə elə gəlir ki, bu kitab həmin sınaqdan çıxacaqdır.

3 noyabr 1981.

UNUDULMAZ SƏFƏRİ XATIRLAYARKƏN...

Hələ eramızdan dörd-beş əsr əvvəl Demokrit deyirdi ki, heç olmasa, bircə həqiqi dostu olmayan adam yaşamasa yaxşıdır və qərībədir, «Bakı», qəzetinin xahişi ilə bu kiçicik qeydləri yazarkən, üç il bundan əvvəl Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti günlərinin iştirakçısı kimi unudulmaz Ukrayna səfərini xatırlayarkən, həmin səfərin xoş təfərrüatları gözlərimin qarşısında canlandıqca, elə bil, hər tərəfi bir dostluq ovqatı bürüyürdü...

Əlimi ürəyimin üstünə qoyub deyirəm: Ukraynada bizim dostlarımız bir deyildi, on deyildi, yüz də deyildi – Ukrayna xalqı həqiqi dost, qardaş kimi bizi qarşılayır və yola salırdı.

Payızın çəninə, çiskininə baxmayaraq, Ukrayna torpağı hər addımda bizim üzümüzə gülürdü və mən bir uşaq sadələvhlüyü ilə, az qala, təəccüb edirdim ki, belə bir gülşad torpaqda Taras Şevçenko bu cur qəmgin misraları necə yazmışdır:

Neçin halım yamandır, neçin ağlayıram mən?
Qəm dolu, qüssə dolu qəlbim inləyir, nədən?
Uşaq kimi ağlama, aram ol, ey ürəyim!
Nədir sənə toxunan, kim səni incidir, kim?
Aclıqımı, susuzluqumu, yoxsa yuxu həsrəti?
Yuxuya get, sakit ol, biryolluq sus, əbədi!
Yum, açma gözlərini, heç nəyi görmə aşkar.
Qoy yekəlsin, kökəlsin murdar, xəbis adamlar...

Əlbəttə, bu qəmgin və qəzəbli misraları şairə yazdıran da xalq məhəbbəti, vətən təəssübü idi və bütün həqiqi sənətkarlar kimi, Şevçenko da vətəndaş idi.

Şevçenko Ukraynanı böyük bir məhəbbətlə sevirdi, Şevçenko öz xalqının oğlu idi və buna görə onun qəzəbi də hədsiz idi, onun ürəyini sıxan dərd, ələm də, hüduzsuz idi.

Şevçenko azad Ukraynanın xoşbəxt gələcəyi naminə yazırdı, mübarizə edirdi, dözüürdü və biz Ukrayna səfərimiz zamanı hər

bir mədəniyyət ocağında, hər bir evdə, hər bir qəlbə Şevçenkoya da beləcə hədsiz və hüdüdsuz məhəbbət gördük.

Bu məhəbbət – ana ilə oğulun qarşılıqlı məhəbbəti idi.

Ukrayna xalqı sənəti sevir, Sözə hörmət edir (sənəti sevməyən, Sözə hörmət etməyən xalq varmı?). Mən Kiyevin, Dnepropetrovskın, Xersonun ən böyük salonlarından tutmuş fəhlə və tələbə yataqxanalarından ukraynalı dostlarımızın Azərbaycan musiqisinə, Azərbaycan rəqsinə, şerinə necə böyük bir diqqət və həvəslə qulaq asdıqlarını, tamaşa etdiklərini bu gün də yaddan çıxara bilmirəm.

Azərbaycanla Ukraynanı min kilometrərlə məsafə ayırır və təbii ki, bizim musiqimiz, rəqsimiz, bədii təfəkkür tərzimiz müxtəlifdir, ancaq belə bir müxtəliflik Ukrayna tamaşaçısının və dinləyicisinin marağını qətiyyəən azaltmırdı, əksinə, bəlkə daha da artırırdı və o zaman mən bir daha düşünürdüm ki, əsl sənət üçün, yəni yüksək istedadlı və həqiqi milliliyə malik sənət üçün heç bir milli məhdudluq, coğrafi sərhəd və çərçivə yoxdur.

Azərbaycanın istedadlı və görkəmli incəsənət ustaları, mədəniyyət xadimləri, qələm sahibləri on gün Ukraynanın qonağı oldu və mən buna qətiyyəən şübhə etmirəm ki, həmin on günün təəssüratı ən gözəl yaradıcılıq səfərlərinin bir xatirəsi kimi həmişə onlarla olacaqdır.

Həmin on gündə Azərbaycan yazıçılarının böyük bir dəstəsi müxtəlif şəhərlərdə, müxtəlif müəssisələrdə ukraynalı oxucuları ilə görüşürdü.

Hər şey vaxta baxsa da, vaxt heç nəyə baxmır, – deyiblər... O yazıçıların bəzisi artıq bizim aramızdan getmişdir. Gözlərimin qarşısında Əliağa Kürçaylının, İmran Qasimovun simaları canlanır və mən, elə bil ki, onları Ukrayna torpağında yenidən görürəm... İmran müəllimin həmişəki xeyirxah təbəssümü, Əliağanın şaqraq gülüşü, nikbin səsi qulaqlarımda səslənir, oxuduğu şerləri hərarətlə qarşılayan ukraynalı dinləyicilərin alqışlarını eşidirəm...

Gözəl şerlərindən birində:

Deyirəm ömrüm boyu itirib asfalt yolu
Bahar çiçəklərinin qucağında azaydım.
Qanadaydı əlimi, ayağımı dağ kolu,
Bulaqların daş deşən qaynağından azaydım.

– deyən Əliağa Kürçaylı Kiyevin asfalt küçələrində, sənaye müəssisələrində, Dnepr SES-də özünü çox gözəl, gumrah və xoşbəxt hiss edirdi və biz onunla zarafatlaşıb gülürdük...

Ukrayna görüşləri görkəmli dövlət xadimlərinin qəbulundan tutmuş sadə kolxoz klubunacan müxtəlif idi. Mənim üçün Ukrayna səfərinin maraqlı hadisələrindən biri Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü, Ukrayna KP MK-nın birinci katibi V.V.Şerbitskinin qəbulu ilə bağlıdır.

V.V.Şerbitski azərbaycanlı qonaqları səmimiyyətlə salamladı, böyük yaradıcılıq müvəffəqiyyətləri arzuladı, Ukrayna xalqının səmimi diləklərini Azərbaycan xalqına çatdırmağımızı xahiş etdi və həmin qəbulda xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov Azərbaycan mədəniyyət xadimləri adından parlaq bir nitq söylədi. Mirzə müəllim Azərbaycan xalqının qədim və zəngin mədəniyyətindən, Azərbaycan – Ukrayna əlaqələrinin tarixindən və bu gündən, Ukraynanın faşizmdən azad edilməsində azərbaycanlı oğulların göstərdiyi qəhrəmanlıqlardan, axıtdıqları qandan bədahətən və öz doğma Azərbaycan xalqını sevə-sevə elə danışdı ki, bu gün də həmin ləyaqətli çıxışı xatırlayanda mənəvi bir razılıq hissi keçirirsən.

Sonralar biz Azərbaycanda ukraynalı dostlarımızı qəbul etdik, on gün onlarla birlikdə Azərbaycanı gəzdik, onlara qulaq asdıq, böyük və istedadlı sənətlərini ürəkdən alqışladıq.

Ancaq biz nə Ukraynadan gedəndə «sağ olun» dedik, nə də dostlarımızı Azərbaycandan yola salanda «əlvida» dedik.

Biz:

– Gələn görüşlərədək! – dedik.

Və mən ümid edirəm ki, irəlidə bizi hələ çox işıqlı görüşlər gözləyir.

Böyük Kobzar «Vəsiyyət» adlı şerində öz xalqına tutub bir sənətkar təvazökarlığı ilə, heç bir iddiası olmadan deyirdi:

Hərdən bircə həlim, bir həzin sözlə,
Məni yada salıb xatırlayınız.

Yuxarıda yazdığım kimi, Şevçenko həmişə Ukrayna xalqının ürəyindədir.

Öz sənətkarını bu cür sevən və ona ehtiram bəsləyən xalq – xoşbəxt xalqdır.

11 dekabr 1981.

SADAY HAQQINDA

Beş ildir ki, mən Saday Budaqovun hekayələrini, povestlərini oxuyuram. Bunların əksəriyyəti hələ əlyazmasındadır, çap olunmayıb, çünki Saday çap olunmağa tələsmir və bu onun ən yaxşı cəhətlərindən biridir.

İlk dəfə hekayələrini mənə gətirəndə Qazaxda məktəb bitirib, Bakıda fəhlə işləyirdi, Politexnik institutunda qiyabi oxuyurdu və hekayələr yazırdı. İndi Moskvada Maksim Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda təhsilini davam etdirir və əvvəlkindən püxtə bir qələmlə yazır, amma yenə də çap olunmağa tələsmir.

Sadayın hekayələri səmimidir, təbiidir. Bu cavan yazıçı üz-dən getməməyə çalışır, dərin qatlara, psixoloji təhlillərə meyl edir və mən arzu edirəm ki, bu səmimilik və təbiilik, bu yaradıcı meyl öz mövzusunu və əhatə dairəsini daha da genişləndirsin, böyük mənəvi-ictimai problemlərə müdaxilə etsin, böyük hərfli Vətəndaş qələmini səciyyələndirsin.

Saday istedadlıdır.

Ancaq biz azmı istedadlar xatırlayırıq ki, ümid verməkdən artığına nail olmayıb?

Mən çox istəyirəm və onun son hekayələrini oxuyandan sonra bir daha inanıram ki, Sadayın istedadı öz inkişafını tapacaq və bu istedadın sabahı oxucu üçün nurlu olacaq.

10 fevral 1982.

«ÜRƏYİM NAR ÇİÇƏYİ»

Əlbəttə, əgər bir şair öz ürəyini nar çiçəyinə bənzədirsə və onun yazdığı misralar bu nar çiçəyinin ətrinə, rənginə, incəliyinə, kövrəkliyinə yabançıdırsa, onda bu – faciədir.

Əgər bir şair öz ürəyini nar çiçəyinə bənzədirsə və onun söylədiyi misralardan həmin nar çiçəyinin ətri gəlicə, rəngi duyulursa, incəliyi, kövrəkliyi seçilirsə, onda bu – xoşbəxtlikdir.

Adil Seyidzadə cavan şairdir və bu cavanlıq, təcrübəsizlik olmasaydı, tərifiçilik qorxusu da olmasaydı, mən deyərdim: xoşbəxt şairdir. Amma bunu demirəm, təkcə onu deyirəm ki (və çox da istəyirəm ki, belə olsun!), misralar həmişə beləcə səmimi söylənsə, incəliyi, kövrəkliyi ilə bərabər, geniş vətəndaşlıq vüsəti də əldə etsə, həmin sənətkar xoşbəxtliyinin özü gəlib Adili tapacaqdır, çünki o, istedadlıdır.

Adil böyük bir qovluqla mənim yanıma gəldi və qovluğun həcmi əvvəlcə məni qorxutdu, sonradan isə mən onun yüzdən artıq şəri ilə üz bəüz dayandıqca, bu şerləri bir-bir oxuduqca, əvvəllər tanımadığımı, bilmədiyimi cavan bir şairi – insanı tanıdım, ona ürək qızdırdım, onunla həmsöhbət oldum.

Həmin qovluqda toplanmış şerlərdə təcrübəsizlik var, yerinə düşməyən sözlər, misralar var, orada sadələşməklə rastlaşmaq olar, amma o qovluqdakı şerləri işıqlandıran bir əsas cəhət də mənim üçün şübhəsizdir: istedad.

Günlər, illər keçdikdən sonra həmin istedad mənəvi bir qüvvə kimi parlama biləcəkmimi?

Bu, Adilin özündən asılıdır, onun zəhmətkeşliyindən, təmizliyindən, iradəsindən asılıdır.

Adil Seyidzadə Ağdaşda yaşayır, rəssamdır və mən onun şerləri arasından bu şerləri xüsusi seçmədən, ölçüb-biçmədən «Ulduz»un oxucularına təqdim edirəm – Adil o irihəcmli qovluqda bu gün necədirsə, kimdirsə, qoy oxucu da onu elə tanısın, sığalsız, bəzəksiz, düzəlişsiz.

Və mən bu şerləri «Ulduz»un oxucularına, əlbəttə, ümidlə təqdim edirəm: illər keçsin, artıq tanınmış yaxşı bir şairin kitablarını oxuyarkən biz onunla bu ilk tanışlığımızı da xatırlayaq.

4 fevral 1983.

TƏBRİK

«Sovet Gürcüstanı» qəzetinin altmış yaşı tamam olur. Mən bütün oxucuları, hamımızı (o cümlədən də özümü!) ürəkdən və hərarətlə təbrik edirəm.

«Sovet Gürcüstanı» qəzetinin altmış illik yubileyi Azərbaycan mətbuatının ləyaqətli, gözəl bayramlarından biridir. Qardaş Gürcüstanda azərbaycanlı oxucuların həmsöhbəti, dostu və sirdaşı olan bu qəzet zəngin, mübariz və maarifçi ənənələrə malikdir: Azərbaycan mətbuatının tarixi Tiflis ədəbi mühiti ilə ən sıx surətdə bağlı olmuşdur.

XIX və XX əsr Tiflis ədəbi mühitini qədim mədəniyyətə malik bir sıra xalqların – azərbaycanlıların, gürcülərin, rusların... – böyük mənada maarifçi mübarizəsi, onların malik olduqları ədəbi proses səciyyələndirirdi (əslində, Tiflis ədəbi mühiti həmin mübarizənin və ədəbi proseslərin toplusu idi) və «Ziya»dan («Ziyayi-Qafqaziyyə»; 1879-1884), «Kəşkül»dən (1883-1891) tutmuş dahiyənə «Molla Nəsrəddin»əçən, əsrimizin iyirminci illərində Tiflisdə nəşr olunan mətbuat orqanlarımızacan nəhəng milli sərvətin, mənəvi varidatın bu gün Tiflisdəki yadigarı məhz «Sovet Gürcüstanı» qəzetidir.

Qoca Dədə Qorqud deyirdi: «Baba malından nə fayda, başda dövlət olmasa».

«Əkinçi»dən bu tərəfə bütün Azərbaycan mətbuatı və təbii ki, Gürcüstanda nəşr edilən qəzet və jurnallarımız bu mənada həmişə vətəndaş mövqeyindən çıxış etmiş, milli şüuru zənginləşdirməyə çalışmışdır. Xalqın istək və arzuları mətbuat səhifələrində öz əksini tapdığı kimi, gələcəyi göstərən üfüğün işığı, həmin gələcəyə aparan real yollar da mütərəqqi Azərbaycan mətbuatının ana xəttini təşkil etmişdir.

Tiflisdə nəşr olunan qəzet və jurnallarımızdan heç birinin ömrü «Sovet Gürcüstanı»nın ömrü qədər uzun olmamışdır. Mən arzu edirəm ki, bu şanlı ömür yolu bizi bundan sonra da illərdən illərə, əsrlərdən əsrlərə aparsın.

Mən arzu edirəm ki, «Sovet Gürcüstanı» öz böyük sələflərinin işlərini layiqincə davam etdirsən, bundan sonra eyni yaradıcılıq və eyni prinsipiallıqla xalqının xidmətində dayansın.

Mən arzu edirəm ki, «Sovet Gürcüstanı» Azərbaycan və gürcü xalqları arasındakı dostluğun daha da bərqərar olması naminə bundan sonra da əlindən gələni əsirgəməsin.

20 aprel 1983.

«AYDINLIQ, AÇIQLIQ, DÜZGÜNLÜK...»

Qulam Məmmədlinin müasiri Firidun bəy Köçərli yazırdı: «Doğru və salamat fikirli adamların kəmalı həmişə aydın, açıq və düzgün olur».

Belə bir «aydınlıq, açıqlıq və düzgünlük» Qulam müəllimin qələmi, zəhməti və iradəsi sayəsində, Qulam müəllimin yaratmaq, nə isə qoyub getmək əzmi ilə, əlinə qələm almış hər hansı istedadlı bir adamın, xalqı üçün hər hansı yaxşı bir iş görmüş adamın təəssübünü çəkmək ehtirası ilə neçə-neçə illərdi ki, Azərbaycan mədəniyyətinə xidmət edir.

Azərbaycan salnamə ədəbiyyatının klassik nümunələri: Cəlil Məmmədquluzadənin, Üzeyir Hacıbəyovun, Nəriman Nərimanovun, Hüseyn Cavidin, Hüseyn Ərəblinskinin, Cahangir Zeynalovun günbəgün izlənmiş ömür yolu, sətirbəsətir axtarılmış, tapılmış və ağ səhifələrə düzülmiş yaradıcılıq portreti, Azərbaycan teatr sənətinin adı rəqəmlərlə, adı qeydlərlə, elanlarla, xırda məlumatlarla həmin ağ səhifələrə həkk olunmuş qeyri-adi tarixi və bütün bunların bir küll halında əmələ gətirdiyi milli mədəniyyət mənzərəsinin vüsəti – o xidmətin bəhrəsi belə bir zənginliyə, belə bir sanbala, ağır çəkiyə malikdir.

Qulam müəllim cəmi dörd il «Molla Hüseyn məktəbi»ndə oxuyub, vəssalam.

Mən bu sözləri yazıram və fikirləşirəm: biz hər il nə qədər ali məktəblər bitiririk və bir çoxumuz Qulam müəllimin zəhməti müqabilində, vətəndaş fəaliyyəti müqabilində nə edib?

Az iş görmüşük...

Mən hər dəfə Qulam müəllimlə rastlaşanda, onunla söhbət edəndə xoş bir möcüzə sarsıntısı keçirirəm: bu real adam, beləcə üz bəzəyib dayanıb söhbət etdiyimiz bu canlı insan Mirzə Cəlillə ilk dəfə 1916-cı ildə görüşmüşdür və o zaman Mirzə Cəlil hələ «Anamın kitabı»nı yazmamışdı. «Danabaş kəndinin məktəbi»ni, «Kamança»nı yazmamışdı və bu gün bizim üçün örnək olan klassikanın bir çox başqa nümunələri Mirzə Cəlil üçün hələ irəlidə idi...

Bu əsl möcüzə deyilmi?

Nə yaxşı ki, belə bir möcüzə illərdən illərə Qulam müəllimin bir mədəniyyət fəhləsi kimi, bir vətəndaş və ədib kimi gördüyü böyük yaradıcılıq işləri ilə qoşa addımlayır.

Qulam müəllimin Bakının və Təbrizin, Moskvanın və Daşkəndin, Kiyevin və Kazanın, Leninqradın və Saratovun, Aşqabadın və Tiflisin kitabxanalarında və arxivlərində keçirdiyi saatlar onun mənsub olduğu ziyalılar nəslinin yüksək amallarından xəbər verir.

Qulam müəllimin digər yaşlı müasiri M.T.Sidqi məktublarından birində yazırdı: «İşlək adama ən böyük cəza bekar qalmaqdır».

Mən bu gün 85 yaşlı Qulam müəllimə belə bir daimi «cəzasızlıq» arzulayıram, həmişə qocamanlıq ilə cavanlığın beləcə vəhdətini diləyirəm və inanıram ki, cəmi on beş ildən sonra (Qulam müəllim üçün 15 il nədir ki?!) Qulam müəllimlə birlikdə onun yüz illiyini «aydınlıq, açıqlıq və düzgünlük» fəaliyyətinin nəticəsi olan yeni-yeni, çox lazımlı və qiymətli kitabları ilə qarşılacağıq.

23 aprel 1982.

ŞAİRİN VƏTƏNDAŞ MÖVQEYİ

(Resensiya əvəzinə)

«Yazıçı» nəşriyyatı «Gəncə qapısı» kitabını oxuculara belə təqdim edir: «Xalqımızın keşməkeşli tarixinə bugünkü uğurlarımız səviyyəsindən baxış, mədəniyyətimizin keçdiyi inkişaf yollarının poetik tədqiqi, müasir vətəndaş və onun mürəkkəb dünyasının araşdırmaları – Sabir Rüstəmxanlının şərlərinin aparıcı xətləri, başlıca xüsusiyyətləridir».

Mən həmin kitabı oxuyub qurtarandan sonra bir daha özlüyümdə təsdiq etdim ki, nəşriyyatın təqdimatında reklam xatirinə (belə halların az şahidi olmur!) heç nə yoxdur, söhbət zəngin Azərbaycan poeziyası fonunda öz bədii-estetik dəst-xəttini tapmış, obrazlı təfəkkür vasitəsilə oxucunu ələ almağa və inandırmağa, ona təsir etməyə çalışan (və bir çox uğurlu şərlərində buna nail olan) vətəndaş qayəli poeziyadan gədir.

«M.Ə.Sabirin məzarı üstündə» şerində oxuyuruq:

Sən gedəndən bəri
çox sular axıb,
Ömrümüz bir kökdə
dayanmayıbdır.
O vaxt yatanların
ayılıb çoxu,
Neçəsi hələ də
oyanmayıbdır.

«Hələ də oyanmamışları» oyatmaq, onları yalnız bizə yox, özlərini özlərinə tanıtmmaq, «başını aşağı sal, işini gör» prinsipi ilə sürülən ömürdəki qeyrətsizliyi göstərmək ehtirası «Gəncə qapısı» kitabının, mənəcə, başlıca uğurudur və yaxşı ki, həmin ehtirasın yaratdığı poeziya bədiiilik baxımından da təmin və təsir edir, yadda qalır. Bu poeziyanın ən yaxşı nümunələrində biz ürək ilə beyin arasındakı vəhdətin şahidi oluruq.

Sabir lirik qəhrəmanı «dünyada ən böyük sənətdir, demə öz ana dilinə keşikçi olmaq» – deyəndə, biz bu sözlərin səmimiliyinə inanırıq, çünki həmin lirik qəhrəman bütün fikri, hissləri ilə öz torpağına, xalqına, vətəninə bağlıdır və bu bağlılıq kitabdakı bir çox şerlərdə özünün yaxşı bədii-estetik təcəssümünü tapıb.

Vətəndaşlıq prinsipləri ilə nəfəs alan, xalqının dünənini, bu gününü dərk etmiş, mənalandırmış, sabahının daha vüsətli perspektivlərini özü üçün aydınlaşdırmış bu lirik qəhrəman müasirimizdir və burada «müasirlik» sözü bizim üçün həm də estetik kateqoriya səciyyəsi daşıyır. «Mən yurdumda qonaq kimi gəzdiyim zaman, nobellərin banklarına axıb dolmuşam» – bu misraları dedirdən vətəndaş yağısı bizim də qəlbimizdən keçib-gedir, çünki biz artıq bu lirik qəhrəmanın nüfuzunu qəbul etmişik, onun amalı, məqsəd və inamı, söylədiyi ən yaxşı şerlərin bədii-estetik səviyyəsi, fikirləri və zövqü ilə hesablaşdığımız istedadlı bir müsahibimizin surətini yaratmışdır.

Sabirin yaxşı məhəbbət, təbiət şerləri də var, lakin mən onun məhz yuxarıdakı təəssüratı oyadan şerlərini oxuduqca Nəriman Nərimanovun hələ uzaq tələbəlilik vaxtlarımdan beynimdə həkk olunmuş bu sözlərini xatırlayırdım: «Siz ata-babalarımızın müqəddəs yerlərinə o vaxt vətən deyə bilərsiniz ki, onun sahibi olarsınız».

Belə bir «sahiblik» hissi Sabirin lirik qəhrəmanını səciyyələndirir və onun çağırışlarına, bədii təqdir və inkarlarına xüsusi çəki verir.

Bu lirik qəhrəman «şüşəni zülmətlə pərdələyən qəm gecə vuruşanda amansız olur» – deyəndə biz onu yaxşı başa düşürük, çünki başqa cür mümkün deyil, çünki «bu gecə dünyanın bütün qayğısı mənim limanıma yan alacaqdır» və yəqin ki, həmin gecədə «Səttar Bəhlulzadə küçəsi haqqında şəhər Sovetinə açıq məktub» yazılacaq, Araz çayı buz soyuqluğu ilə fikirlərdən, hisslərdən axacaq və bu zaman o zülmət gecədə daha yaxşı qələm dostları şairin gözlərinin qabağına gələcək, ürəyindən «amandı, Söhrab əmi, belə vaxtsız tələsmə saçları ağartmağa!» nidası qopacaq, «amandı, Azəroğlu, ot basmış körpüləri karvanlar ağartmış, saçı ağartmaq nədir?!» – ağrısı keçəcək... Məhz həmin gecə, yəqin ki, Gəncə qapısı ilə görüş bir daha yada düşəcək, bu görüşün nisgili, həzinliyi mübariz ruhlu bir şerə çevriləcək və həmin gecə insanın xisləti bir daha götür-qoy ediləcək, «aliciyəz tarix-

bazlar», «öz kökündən çoxdan qopub kökdən yazan oyunbazlar», «xoşqeyrətli filanzadə»lər, «nökər ruhlu haramzadələr» yada düşəcək, bir daha qət ediləcək:

Nəyə gerek belə qardaş –
yaxınlığı yoxsa mənə?!
Beləsindən milyon kərə doğma olmuş
yerdən çıxan saxsı mənə!...

Əlbəttə, yerdən çıxan həmin saxsı da, yəqin, adi saxsı deyil, xalqın qədimliyinin və mənəvi zənginliyinin təcəssümüdür.

Sabirin lirik qəhrəmanı fərdi hiss-həyəcanlardan daha çox ümuminin qayğısı, ümuminin dərdi və sevinci ilə yaşayır. O, deyəndə ki, ən ağır dərd budur: «Vətəni ola-ola şair mühacir olsun» – bizi öz müttəfiqinə çevirir, çünki bu fikri doğuran bədii ehtiva genişliyi «Gəncə qapısı» kitabında özünü əyani şəkildə göstərir.

«Gəncə qapısı»na toplanmış və xüsusən, son illərdə yazılmış şerlərdə müəllifin bədii ümumiləşdirmə bacarığı, mənəcə, diqqəti cəlb edəcək və razılıq doğuracaq. Misal üçün, lirik qəhrəman görür ki, metroda bir qarı əlində ələk aparır və biz bu münasibətlə yazılmış şeri oxumağa başlayanda istər-istəməz fikirləşirik ki, yenə də illərdən bəri poeziyamızda çox ucuzlaşdırılmış «kənd nostalgiyası» ilə qarşılaşacağıq, ancaq gözlənilmədən bu sadə görmə ictimai mənə verilməsi hadisəsi ilə rastlaşırıq. Lirik qəhrəman «fikir ələməyə bir müqəddəs ələk» harayındadır, «vəzifəyəçün sino gedən»ləri, «vətəndən də rüşvət güdən»ləri ələkdən keçirmək istəyir.

Sabir Rüstəmخانlı konkret şairdir, sözcülükdən uzaqdır və mənə ona poeziyasının bu yaxşı cəhətini daha da inkişaf etdirməyi arzulayıram, çünki sözcülük, aydın məsələdir, ədəbiyyatın hər hansı bir janrı kimi, poeziyanın da düşmənidir (müasir poeziyamızdakı «şer axını» prosesi bunu çox dəqiq nümayiş etdirir).

Şair oxucu ilə uzaq Azərbaycanın uzaq bir obasından «anımın gözləriylə mənə baxan ürəyim!» kimi, yaxud «ağaclar arasında o yaşıl binaya bax! Yəqin bahar gələndə o da yarpaqlayacaq...», yaxud «budaqdan əlləri qopan yarpaqlar enəcək otların qolları üstə...» kimi öz poetik deyim tərzilə, obrazlı və səmimi danışa bilir. Buna görə də onun dilində «sonsuz dəyanət», «canlı naxışlar», «səadət pöhrəli bahar», «bol məhsul», «təzadə bax, tə-

zada» kimi çox işlənmiş və zövqsüz ifadələrin, «var-bahar», «yazı-qızı», «daş-qardaş» və s. kimi vərđişli qafiyələrin xaric səslənməsini dərhal hiss edirik.

Bu istedadlı şair:

Ananın gözünə qəm çiləyənlər,
ananı gözünün üstə saxlasın...

– deyə yüzlərlə versiyalarını – oxuduğumuz versiyaları söyləyəndə, yaxud «yaşıl şam ağacları raketə bənzər» kimi urbanist bənzətmələr işlədəndə, elə bil ki, öz səsi ilə danışmır.

Mən bu kitabı həvəslə oxuyub qurtardım və doğrusu, Sabirin «dilimdə təzə söz bitirməsəm də, şadam ki, köhnənin qoruqçusuyam!» – sevincini onunla bölüşmədim; onun «təzə bir söz deməyə gümanım azdı, yazıram köhnəni qorumaq üçün» – etirafı da məni tutmadı, hətta bir az «bilərəkdən təvazökarlıq» kimi görünmədi, çünki «Gəncə qapısı»nda toplanmış şerlərin ən yaxşısı bu şairin yaradıcılığı və imkanları ilə bağlı işıqlı bir ovqat yaradır. Mən onun «öz ana dilimə, ana sözümə, bir təzə kəlmətək qoşulmaq» arzusunu real zəmindən doğan bir arzu, həyata keçəcək bir arzu hesab edirəm.

1 may 1982.

ÖZÜMÜZÜ TƏSDİQİMİZ

Kamil Vəliyevin mənim elmi redaktəmlə nəşr olunmuş «Dastan poetikası» (Bakı, Yazıçı, 1984) adlı ilk tənqid-ədəbiyyatşünaslıq kitabına yazılmış ön söz

Nəriman Nərimanovun həmvətənlərinə müraciətlə dediyi belə bir sözü var: «Siz ata-babalarımızın müqəddəs yerlərinə o vaxt vətən deyə bilərsiniz ki, onun sahibi olasınız».

Mən nə üçün bu fikri yenidən xatırladım?

Yəqin ona görə ki, bu kitabı oxuduqca məhz həmin fikrin təsiri ilə düşünürdüm: biz o zaman Vətənimizə vətən deyə bilərik ki, onun mənəvi sərvətinin də sahibi olaq.

Hər hansı bir xalqın malik olduğu mənəvi sərvət içində onun folkloru, el ədəbiyyatı ən hörmətli və nüfuzlu, ən səlahiyyətli və ağısaqqal bir mövqə tutur.

Folklor xalqın özünün ifadəsidir və biz folkloru sevə-sevə öyrənməyi, araşdırmağı və dövrün inkişaf etmiş ictimai fikri səviyyəsindən onu oxuculara, ədəbi ictimaiyyətə, elm aləminə təqdim etməyi bacarırsa, bununla, əslində, özümüzü, öz doğma xalqımızı təsdiq edirik.

Kamil Vəliyev Azərbaycan tənqidçilərinin və ədəbiyyatşünaslarının nisbətən cavan nəslinə mənsubdur və mən bunu ədəbi mühitimiz üçün fərəhli bir hadisə hesab edirəm ki, təkcə Kamil Vəliyev yox, ümumiyyətlə, bu istedadlı tənqidçinin və alimin təmsil etdiyi ədəbi nəsil nümayəndələri ən sıx tellərlə Azərbaycan folkloruna bağlıdır, onlar folkloru, Azərbaycan xalqının el ədəbiyyatını bilir, sevir və yüksək qiymətləndirirlər.

Ancaq folkloru bilmək də, sevmək və yüksək qiymətləndir-

---

¹ Bax: «Kitabi-Dədə Qorqud». Bakı, 1962, səh. 5.

mək də hamımız üçün təbii bir haldır (başqa cürə necə ola bilər?) və bunda xüsusi bir fərəh üçün əsas yoxdur; yuxarıda yazdığım fərəhli hadisə isə burasındadır ki, Kamil Vəliyev və onun təmsil etdiyi nəslin digər istedadlı nümayəndələri folkloru bilməklə, sevməklə və yüksək qiymətləndirməklə bərabər, onu təhlil və təqdim etməyi də bacarırlar.

Oxucunun qarşısındakı bu yeni kitab da, elə bilərəm ki, dediklərimizi təsdiq edir.

Kamilin «Dastan poetikası» adlandırdığı bu kitab «Kitabi-Dədə Qorqud»un poetik sintaksisi» və «Şifahi söz sənətinin qanadlarında» adlı iki bölmədən ibarətdir və belə bir mündəricatın özü də Kamil Vəliyev nəslindən olan tənqidçi və ədəbiyyatşünasların ədəbi simasını səciyyələndirmək baxımından bizim üçün əlamətdar görünür. Belə ki, onların folklorla bağlılığı, folkloru araşdırması və təqdim etməsi müasir ədəbi prosesdən sərf-nəzər etmək hesabına deyil, əksinə, həm folklorçuluq, həm də tənqidçilik, deyək ki, Kamilin yaradıcılığında olduğu kimi, bir-birini davam edən, tamamlayan cəhətlərdir.

Bu kitabda Kamil bir tərəfdən müasir ədəbi prosesi, müasir Azərbaycan poeziyasını folklorla əlaqədə təhlil edir, poetik semantikadan, Azərbaycan dilinin saflığından bəhs edir, digər tərəfdən isə bilavasitə qədim «Kitabi-Dədə Qorqud»umuzun özünü tədqiq obyektini seçir və onun poetik sintaksisini təhlil edir.

«Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycan xalqının zəngin mənəvi sərvətində xüsusi mövqeyi olan bir dastandır. «Kitabi-Dədə Qorqud» boyları (oğuznamələri) tarixin bütün keşməkeşlərinə baxmayaraq, ana dilimizi qoruyub saxlamış, xalqımızın qəhrəmanlıq ruhunu, mənəvi saflığını və poetik qüdrətini əyani şəkildə göstərən, özümüzü özümüzlə tanıtdıran və bu gün milli qürurumuzu ucaldan bir abidədir.

Oxucu yaxşı bilir ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycan xalqının bu gün bizə gəlib çatmış ən qədim qəhrəmanlıq dastanıdır. Dastanı Azərbaycanda ilk dəfə nəşr etdirən akademik Həmid Araslı yazır ki, «bu abidə təxminən X-XI əsrlərdə Azərbaycanda baş verən tarixi hadisələrlə səsleşməkdədir»¹.

Görkəmli folklorşünasımız, professor M.H.Təhmasib də dastanı həmin dövrlə bağlayır, lakin eyni zamanda yazır ki, «Dədə Qorqud adı ilə əlaqədar bu dastanlardan (boylardan – E.) bəzilərinin həmin əsrlərdən daha qabaq mövcud olduğu, bəzilərinin isə daha sonrakı əsrlərdə formalaşdığı şübhəsizdir».¹

Son tədqiqatlar, o cümlədən, Kamil Vəliyevin əsəri get-gedə belə bir fikri tamam sabitləşdirir ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» boyları X-XI əsrlərdən xeyli əvvəl yaranmışdır, ancaq bu fikri elmi dəqiqliklə sübuta yetirmək üçün ədəbiyyatşünaslığımız, şübhəsiz ki, hələ çox iş görməlidir.

«Kitabi-Dədə Qorqud» boyları haqqında V.V. Bartold, V.M.Jirmunski, A.Y.Yakubovski, O.Tumanoviç, A.Kononov, K.A.İnostransev, Y.Virsaladze kimi məşhur alimlər, türk alimləri, Avropa türkoloqları az yazmamışlar. Bizim H.Araslı, M.H.Təhmasib, Ə.Sultanlı, Ə.Abid, M.Rəfili kimi görkəmli alimlərimiz də «Dədə Qorqud» haqqında çox yazmışlar.

Ancaq daha artıq bir iş – yüksək elmi-nəzəri hazırlığa malik vətəndaş-tədqiqatçı işi hələ irəlidədir.

Bu vətəndaş-tədqiqatçı işini bizim yerimizə bir başqası gəlib görməyəcəkdir.

Kamil Vəliyev haqlı olaraq yazır ki, qorqudşünaslıq baxımından «əldə edilən böyük uğurlarla yanaşı, böyük təəssüf hissi ilə bildirməliyik ki, «Kitabi-Dədə Qorqud»un elmi-tənqidi nəşri, «Dədə Qorqud» lüğəti, hələ də Azərbaycanda tərtib və çap olunmayıb». Müəllifin yazdığı kimi, doğrudan da, «Dədə Qorqud»da xalq idrakı və təfəkkür tərzı, gözəllik və əxlaq kateqoriyaları, psixoloji və etnopsixologiya məsələləri, hərbi və sosioloji sistem, toponimiya və coğrafiya, arxitektura və s. məsələlər hələ də öz həllini gözləyir».

Bu mənada Kamil Vəliyevin «Dədə Qorqud»u poetik sintaksis baxımından təhlil etməsi, «Dədə Qorqud» boylarının poetikasını araşdırması, elə bilirik ki, müasir qorqudşünaslığımızın maraqlı və xeyirli ədəbi hadisələrindəndir.

---

¹ M.H.Təhmasib. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı, 1972, səh. 3.

Müəllif qarşısındakı zəngin mətnin əsasında ritm və intonasiya məsələləri, tam-yarımqıq paralelizm, ortaq sözlü və ortaq sözsüz paralelizm, düz-əks paralelizm daxil olmaqla sintaktik paralelizm məsələləri ətrafında, eləcə də bədii təyin və bədii xitablar, semantik (aktual) üzvlənmə, formul nəzəriyyəsi barədə, «Kitabi-Dədə Qorqud»un şerləri və bu qədim abidənin araşdırılmasında uyğun mənbələrin rolu barədə elmi müşahidələrini ümumiləşdirməyi bacarır və bununla da «Dədə Qorqud» boylarının poetik sintaksisi mənzərəsini yaratmaq kimi çətin bir işin öhdəsindən gəlir.

Kamil «Dədə Qorqud»un həm nəsr ilə yazılmış hissələrini, həm də şer parçalarını eyni dərəcədə sevə-sevə, ehtiyatla, mən deyərdim ki, elmi nəvazişlə təhlil edir və xüsusilə, razı salan cəhət burasıdır ki, ulu abidəmizə həmin oğul-vətəndaş məhəbbəti, qayğıkeşliyi «Kitabi-Dədə Qorqud»un poetik sintaksisi» işində özünün hazırlıqlı elmi-nəzəri müttəfiqini tapmışdır.

Kamilin tədqiq və təhlil obyektinə münasibətində metodoloji prinsipləri dəqiq və aydındır. Məsələn, o bu fikirdədir ki, «Dədə Qorqud»un nəsr ilə söylənməmiş parçalarında da oxşar sintaktik üzvlər, sintaqmlar, sözlərin və səslərin təkrarı kimi elementlər şerlər söylənməmiş parçalarda olduğu kimi xüsusi bir ritm yaradır və bu ritmin mətnin qavranmasında mühüm rolunu və əhəmiyyətini vardır, ancaq həmin elementlər «şerdəki kimi üzdə deyil, dərinədir». Kamil məhz həmin dərinliyin mahiyyətinə varmağa çalışmış və bizcə, istəyinə nail olmuşdur.

Kamil «Dədə Qorqud» şerlərinin poetikasını tədqiq edərkən də məsələyə belə doğru mövqedən yanaşır ki, «əgər *şer – musiqi – hərəkət* (kursiv müəllifindir – E.) sinkretizmi ilk sənət nümunəsi kimi qəbul edilərsə, oradakı differensiallaşma şer bədii mətn kimi ilk konstruktiv əsaslarını formalaşdırmışdır».

Buna görə də Kamil «Dədə Qorqud» boylarının guya türk dillərində şer təşəkkülünün ilk dövrünü təmsil etməsi barədəki fikirləri təkzib edərkən bizi inandırır, onun elmi dəlilləri dolğun və tutarlı görünür və biz müəllifin belə bir qənaətini tamamilə bölüşürük ki, «Dədə Qorqud» boylarındakı «yetkin-bitkin şer parçaları təkamül yolunun mühüm hissəsini» çoxdan keçmişdir.

Kamil «Dədə Qorqud»un poetikasını öyrənərkən haqlı olaraq poeziya anlayışını «qədim dövrün poetik sisteminə uyğun şəkildə» götürür və belə bir metodoloji yanaşma prinsipi imkan verir ki, o, ritmin və ritm yaradan vasitələrin qədim türk, o cümlədən, qədim Oğuz (Azərbaycan) şerinin başlıca faktoru kimi izah edə bilsin. Kamilin «alliterasiya, assonans, sintaktik paralelizm həmin ritmin təşkilədiciləri kimi çıxış etmişdir» fikri də mənə «Dədə Qorqud» şerlərinə münasibətdə yeni və doğru göründü. Kamil «biz müasir şer mütələq sistemi ilə «Dədə Qorqud»u açmaq istəyiriksə, bu yol bizi həmişə çıxmaza aparar» deyərkən də, əlbəttə, haqlıdır.

Müəllif «Dədə Qorqud» boylarının əsasında poetik sintaksisin təhlili zamanı bizim diqqətimizi bir sıra ciddi aktual məsələlərə cəlb edir. Bunlardan, məncə, ən mühümü müasir ədəbiyyatşünaslıq elmimiz və ümumiyyətlə, ictimai fikrimiz qarşısında qoyulmalı belə bir vəzifədir ki, «Dədə Qorqud», «Koroğlu», «Əsli və Kərəm» və s. kimi Azərbaycan dastanları başqa türkdilli xalqların «Manas», «Alpamış» (eləcə də «Alpamış»), «Maday Qara» və s. kimi dastanları ilə müqayisəli təhlil vasitəsilə öyrənilməlidir, bu dastanların «poetik-sintaktik vasitələri sistemli şəkildə» araşdırılmalıdır.

Elə bilirəm ki, Kamil Vəliyev də, onun təmsil etdiyi nəslin digər istedadlı nümayəndələri də bu ədəbi vətəndaşlıq vəzifəsini yerinə yetirmək naminə əllərindən gələni əsirgəməməlidir və əsirgəməyəcəkdir.

«Dədə Qorqud»un Dirsə xanla oğlu Buğacdan bəhs edən boyunda çox təsirli epizodlardan biri mənim yadıma düşür: riyakarlıqla aldadılmış xan Buğacı ağır yaraladı, Buğacın «alca qanı şorladı». Anası «bədöy ata minib oğlancığını istəyi getdi. Qışda yazda qarı, bunu əriməyən Qazlıq dağına gəlib çıxdı. Alçaqdan uca yerlərə çapıb çıxdı. «Yerə sərilmiş oğlunu gördü, yanıqlı bir nəğmə oxudu», «...oğlanın qulağına səs toxundu. Başın qaldırdı, yalabudaq gözün açdı, anasının üzünə baxdı. Söyləmiş, görəlmiş, xanım, nə söyləmiş. Aydır:

– Bəri gəlgil!

Ağ südün əmdiyim, qadınım ana!
Ağ birçəkli, izzətli, canım ana!..»

Doğrusu, Buğacın anasına dediyi bu sözlər mənimçün həmişə rəmzi mənə daşıyıb. Elə bil ki, bu gün bu sözlər bizim dilimizlə, ümumiyyətlə, «Kitabi-Dədə Qorqud»un ünvanına söylənir, çünki «Dədə Qorqud» bizim folklorumuzun, ədəbiyyatımızın «ağbirçəkli, izzətli» anasıdır, Azərbaycan xalqının zəngin mənəvi sərvəti «Dədə Qorqud»dan süzülüb gələn ana südü ilə yaranıb.

Bəri gəlgil! Yəni həmişə bizimlə ol!

Mən Kamilin kitabı haqqındakı bu kiçik yazımı Nəriman Nərimanovun bir cümləsi ilə başladım və onun bir cümləsi ilə də qurtarmaq istəyirəm.

Nəriman Nərimanov yazırdı: «Gərəkdir biz özümüz uşaqlara tərbiyə verək, ta onlar da gələcəkdə öz uşaqlarını cürbəcür bəlalardan saxlasınlar».

Həmin tərbiyə işində ən effektiv bədii sözü folklor deyir.

Folklor, bu kitabda olduğu kimi, istedadlı tədqiqin obyektinə çevrildikdə effekt daha da artır, bizi gələcəyin işıqlı üfüqlərinə doğru aparır.

28 noyabr 1983.

BİR ÖMÜR NƏDİR Kİ?..

*İsmayıl Hacıyevin mənim rəyim
və redaktəmlə nəşr olunmuş
«Yadda qalan günlərim» (Bakı,
Gənclik, 1983) kitabına ön söz*

Qarşımda nazik bir qovluq var və bu qovluğun içindəkilər İsmayıl Hacıyevin hekayələri, miniatürləri, gündəliyindən səhifələrdir.

Bu nazik qovluq fərəhləndirir, sevinc bəxş edir, daxili təmizlikdən, paklıqdan xəbər verir, gələcəkdə əldə ediləcək bədii zirvələrin vüsətini təsəvvürümüzdə canlandırır və eyni zamanda, nə acı, nə yanıqlı ki, bu nazik qovluq bizə bir ürək dolusu da qüسسə, kədər gətirir.

Biz fərəhlənirik, sevinirik ona görə ki, bu hekayələrdə, miniatürlərdə, bədii qeydlərdə həqiqi istedad hiss edirik.

İsmayılın iti gözü, müşahidə qabiliyyəti, bədii ümumiləşdirmə bacarığı, ən kiçik detallı, cizgini belə mənalandıra bilmək xüsusiyyəti yazılarının hər səhifəsində özünü biruzə verir.

Əlbəttə, bu yazılarda təcrübəsizliklə rastlaşırıq, əlbəttə, bu səhifələrdə ara-sıra yeniyetmə təmizliyindən, mənəvi saflıqdan, insana, torpağa, xalqa yeniyetmə bağlılığından doğan səmimi bir sadəlövhüklə də rastlaşırıq, amma bütün bunların arxasında – mən təkrar edirəm – əsl istedadı görür və duyuruq.

İsmayıl Azərbaycan dilini nə gözəl bilir və hiss edirmiş...

İsmayıl Azərbaycan xalqını nə qədər dəruni bir məhəbbətlə sevirmiş, anadan olduğu torpağa necə bir övlad ehtiramı bəsləyirmiş, öz ədəbiyyatı ilə, folkloru ilə necə fəxr edirmiş, qürurlanırmış...

İsmayıl qarşısındakı ağ kağızla necə səmimi, necə açıq ürəklə söhbət edə bilirmiş...

Budur, İsmayılın uşaqlıq illərindən bəhs edən «Völqalı dilənçi» hekayəsindən bir epizod: daimi mənzilləri olmadığı üçün, İsmayıl gil kirayənişin qaldıqları evləri tez-tez dəyişməli olurlar

və İsmayıl bunu xatırlayarkən birbaşa, müstəqim surətdə şikayət etmir – çünki istedadlıdır! – əksinə, öz səmimiliyi, incə yumoru ilə, akvarellə işlədiyi bədii detallarla bizim qəlbimizi ələ alır:

«Anamın əlindən tutub gəlirdim. Ondən soruşdum ki, niyə tez-tez burdan-ora, ordan-bura köçürük? Anam dedi ki, biz kvartirantıq. Nə isə, bu söz mənə çox təmtəraqlı göründü, nədənsə, mən onu kinolarda, söhbətlərdə görüb-əşitdiyim diplomat, general və sair kimi sözlərlə müqayisə etdim və ürəyim açıldı. İş belə gətirdi ki, bir neçə gün sonra biz yenə başqa evə köçəsi olduq. Bəli, yük maşınımız bir darvazanın qabağında dayandı. İçəridə birmərtəbəli evlər görünürdü. Gözəl, geniş həyət adamın ürəyini açırdı. Mən o tərəf-bu tərəfə baxdım. Yaşadım uşaqlar kənarında dayanmışdılar. Heç biri yaxın gəlmirdi. Nə isə mənə qaşqabaqlı baxırdılar. Birdən darıxmağa başladım. İstədim atama deyim ki, maşını boşaltmasınlar, geri qayıdaq. Ancaq yadıma düşdü ki, axı, biz kvartirantıq. Düşündüm və fikrimdən daşındım, özümə sığışdırmadım. Yenə zehnimdə bu sözü diplomat, general qəbilindən sözlərlə müqayisə edib fəxrlə həyətə girdim...»

Biz, adətən, yaşlı yazıçıların uşaqlıq xatirələrini oxumuşuq. Şəxsən mən ilk dəfədir ki, on səkkiz-on doqquz yaşlı bir müəllifin uşaqlıq xatirələrini oxuyuram. Həm də inana-inana oxuyuram, gənc müəlliflə birlikdə sevinə-sevinə, qüssələnə-qüssələnə oxuyuram.

Hiss olunur ki, İsmayıl çox mütaliə edirmiş: həm Azərbaycan yazıçılarını, həm də digər xalqların yazıçılarını. Bilmirəm, İsmayıl Şolom Aleyxemin əsərlərini oxuyubmuş, yoxsa yox, amma mən İsmayılın uşaqlıq illərindən bəhs edən yazılarında, onun incə yumorunda, akvarel cizgilərində Şolom Aleyxemin usta qələminə xas olan hiss-həyəcanlar, daxili məhəbbət və nifrət, ailəyə bağlılıq hiss etdim. İsmayılın uşaqlıq illərindən danışan yazılarını oxuduqca qoca Şolom Aleyxemin balaca Motlı gözlərimin qabağında canlandı.

Bu assosiasiyanın özü də həqiqi istedadın nəticəsi deyilmi?

Uşaqlıq illəri... Xatirələr... Və cəmi on doqquz yaşlı bir ömür. Bu sözlərin ardıcılığında nə qədər qeyri-təbiilik var...

Bu sözlərin ardıcılığı bizi necə də üşüdür...

Orta məktəb illərindən, həyatının qısa Leninqrad səhifələrindən bəhs edən kiçik hekayələr də həmin istedadlı qələmin məhsuludur.

İsmayıl orta məktəbi Bakıda bitirib Leninqrada oxumağa getmişdi. Ömür Leninqrad Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində cəmi ikicə il təhsil almağa çatdı...

İsmayılın çox sevdiyi Cəlil Məmmədquluzadə yazırdı: «Allah o günü heç kəsə göstərməsin ki, birisi gedə düşə özgə millətlərin içinə, əlindən də bir iş gəlməyə, bir sənət və qabiliyyət sahibi olmaya!».

Bu nazik qovluq sübut edir ki, İsmayıl Leninqradda oxuduğu iki il müddətində təhsillə bərabər, imtahanlar verməklə bərabər, çox iş görmüşdür (və qat-qat çox iş görülcəkdi!..).

Bizim bir sıra qələm sahiblərimiz, ziyalılarımız Leninqrada (Peterburqda) təhsil almışlar və onların doğma Azərbaycan xalqına vətəndaş xidməti bundan sonra başlamışdır.

Bu nazik qovluq sübut edir ki, İsmayıl da həmin qeyrətli yolun yolçusu idi...

Nə kədərli ki, bütün bu sözlər keçmiş zamanda yazılır...

Miniatürlərindən birində İsmayıl Xəzərin sahilində dayanıb belə bir bədii sual verir: «Dəniz niyə uğuldayır, niyə dalğalanır, niyə coşur?».

Sən demə, bu sualın müəllifinin taleyi də faciəli surətdə həmin dəniz uğultusu, dalğası, coşğunluğu ilə bağlı imiş...

Yay təttilində Bakıya gəlmiş İsmayılı həmin dəniz aparacaqmış...

Şəhriyarın belə bir iki misrası var:

Bir ömür nədir ki? Bir əsim külək,
İnsana on ömür, yüz ömür gərək...

Bir ömrün özü də natamam olanda, heç «yarım əsim mehə» belə çatmayanda daha artıq yandırır.

Və burası da adamı iztirab içində sıxır ki, o «yarım əsim mehə» gələcəyin böyük yaradıcılıq fırtınalarından xəbər verirdi...

Belə bir söz də var: «Vay qalanın halına!»

Görünür, təbiətin amansızlığında belə, haradasa, lap kiçicik də olsa, bir mərhəmət var: İsmayıl istedadı bir göz qırpımı kimi qısa, bir yuxu kim gəldi-gedər ömürdə İsmayılı bu nazik qovluğu yazdırıb.

Və qalanların – hamımızın təskinliyi də bu nazik qovluqdur. İllər keçəcək... İsmayılın yaşıdları yaşa dolacaq, qocalacaq, uşaqları, nəvələri, nəticələri olacaq, İsmayıl isə bu nazik qovluq-dakı şəkildən mənə baxdığı kimi, həmişə yeniyetmə qalacaq, o uşaq təbəssümü heç vaxt onun dodaqlarından çəkilməyəcək.

Mənə elə gəlir ki, belə bir taledə bir işiq da var.

İsmayıl yalnız yaxınlarının, tanışlarının, şagird və tələbə dostlarının xatirəsində yox, özünün yazdığı iddiasız, sadə, lakin istedadlı sətirlərdə yaşayacaq.

İsmayılın bütün varlığı ilə bağlı olduğu xalqın aşığı ustad Ələsgər sazı sinəsinə sıxıb deyirdi:

Dərdini bölüşdür qədir bilənnən...

Mənə elə gəlir ki, İsmayılın faciəli ömrü öz dərdini artıq kitab olmuş bu nazik qovluq vasitəsilə oxucu ilə bölüşür və əlbəttə, oxucu qədirləndirir...

Bir müddət bundan əvvəl «Azərbaycan» jurnalında İsmayılın bir neçə hekayəsi çap olunmuşdu və o hekayələri də oxucuya mən təqdim etmişdim. Jurnalın nömrəsi çıxandan bir az sonra oxucu məktubları gəlməyə başladı: ürək çırıntıları ilə yazılmış, məhəbbət dolu səmimi məktublar...

Bu məktubları İsmayıl özü almalı idi, amma indi həmin məktubları mən oxuyuram...

Mən oxuyuram və kədər məni sarsıdır, ürəkdən yangılı bir təəssüf hissi keçir...

Mən bir-neçə ay bundan əvvəl «Azərbaycan» jurnalında İsmayılın hekayələrini oxuculara təqdim etmişdim və o hekayələrdən sonra oxucular məndən İsmayılın valideynlərinin ünvanını soruşurlar, soruşurlar ki, İsmayıl haqqında daha nə bilirəm, xasiyyəti necə idi, saçlarının rəngi, təbəssümü necə idi?..

Xüsusən, gənc qızların yazdığı məktubları oxumaq mənim üçün çox ağırdır...

Nəhayət, bu kitabın adı haqqında.

İsmayılın yazdıqları, əsasən, iki ümumi dəftərdə cəmləşib. Üstündə «Qeydlər» yazılan birində şerləri, miniatürləri, etimoloji mülahizələri və bu kimi başqa yazıları.

Bir səhifəlik girişi olan, içində hekayələrini və gündəlik səciyyəli məlumatları cəmləşdirən o biri dəftərin üstündə isə yazılıb: «Yadda qalan günlərim». Dəftərin «Giriş»i bu sözlərlə bitir: «Yadda qalan günlərim» iki mənalıdır: keçmişdə olanlardan yadımda qalanları və indən belə görəcəklərimdən yadda saxlanmağa layiq olanları».

Bu kitabı oxumağa başlamazdan əvvəl mən istərdim ki, oxucu bir nəfərin də haqqında eşitsin: Kamal Mədətov. Kamal indi Leninqrad Universitetinin İran filologiyası şöbəsinin V kurs tələbəsidir və İsmayılın paltarlarını, kitab-dəftərlərini, bunların içində də «Yadda qalan günlərim»i dost yadigarı kimi qoruyub İsmayılın valideynlərinə çatdırmışdır.

Mən şübhə etmirəm ki, bu kitabı oxuyub qurtardıqdan sonra hörmətli oxucu da İsmayılın valideynlərinin Kamala dərin minnətdarlıq, bizim hamımızın dərin təşəkkür hissini bölüşəcəkdir.

Və mən buna da şübhə etmirəm ki, İsmayılın «Yadda qalan günləri» bu kitab vasitəsilə oxucunun da yaddaşında, hiss-həyəcanlarında təsirli iz qoyacaq, unudulmayacaqdır.

1983.

YAZ DUMANI BAR GƏTİRİR...

Hər gün səhər-səhər bizim eyvanımız xüsusi qonaqları qəbul edir: sübh tezdən bir dəstə sərçə eyvana qonur, civiltləri aləmi götürür. Üşüyə-üşüyə qışı keçirmiş o sərçələrin civiltisində də indi bir yaz sevinci, yaz fərəhi var.

Təbiət oyanır, ağaclar pöhrələnir, güllər, çiçəklər göyərməyə başlayır və o yaz sevinci, yaz fərəhi bizim də ürəyimizə bir hərarət, bir ılıqlıq gətirir.

İnsanın gülə, çiçəyə, yəni gözəlliyə fitri, genlərdən gələn bir eşiqi var və insan xislətində gözəlliyə belə bir fitri eşq, əlbəttə, eyni zamanda, yaz fitri eşiqidir.

Gözəllik, əslində, ümumi, mücərrəd bir anlayışdır. Yaz isə bu anlayışın dəqiq, əyani təcəssümüdür.

Hələ ibtidai məktəb skamyalarından biz böyük klassikimizin baharın özü qədər təmiz, sadə və işıqlı misraları ilə «Gəl, gəl, a yaz günləri» deyər yaz arzulamışıq, «Dağda ərit qarları, bağda ərit qarları» demişik, istəmişik ki, «çaylar daşıb sel olsun, taxıllar tel-tel olsun», istəmişik ki, «ağaclar açsın çiçək, yarpağı ləçək-ləçək».

Uşaqlıq çağlarından gələn bu səmimi arzu illər ötdükcə nəinki azalmayıb, əksinə, daha da artıb və biz həmişə yazı gözləmişik.

Yaz gəlib, oğlumuza toy etmişik, qızımızı gəlin köçürmüşük. Gələcək ailələrin, gələcək nəsillərin həyatındakı ən gözəl, ən qiymətli anları yazla bağlamaq istəmişik. Çünki yaz beləcə gözəl və qiymətli anların təbii təəssübkeşidir və elə bil ki, o gözəl və qiymətli anlar da yazda çiçəkləyir, gül açır.

Yaz arzusu ilə xoşbəxtlik arzusu arasında ən doğma, ən məhrəm bir yaxınlıq var.

Düzdür, qarlı dağların da mənzərəsi gözəldir, payız meşəsinin xəzan sarısı da gözəldir, yayın qızmar günəşi altında işım-ışım işıldayan göy dəniz də gözəldir, amma yazın gözəlliyi başqadır...

Yazın gözəlliyindəki təmizlik, saflıq, bakirəlik insan hissələrinin təmizliyinə çağırır. O təmizlik, saflıq, bakirəlik yaşamaq

üçün, yaratmaq üçün nəşə yaxşı bir iş görmək üçün qida verir və buna görə də bizim babalarımız, nənələrimiz oxuyurdular:

Səməni, ay səməni,
Göyərdərəm mən səni.
Səndən mən can istərəm,
Damara qan istərəm.
Qanım təmiz gərək...

Buradakı – arzu, qan təmizliyinə beləcə can atmaq yalnız fiziki istək deyil, bu, eyni zamanda, mənəvi istəkdir, mənəvi təmizlik, paklıq arzusudur. Məhz elə buna görə də xalq:

Səməni, saxla məni, –

deyib, yəni ey səməni, ey yaz rəmzi, insan qəlbinin təmizliyini, Xeyirin qüdrətini hifz elə, saxla. Sən məni beləcə saxla ki, mən də

İldə göyərdim səni...

Xalqın hər hansı bir bayramı, şübhəsiz ki, minilliklərin sınağından çıxıb və yalnız bundan sonra onun məişətinə daxil olub, onun güzarınının, mədəniyyətinin, hiss və həyəcanlarının, mənəvi dünyasının bir parçasına çevrilib, xalqın qanına işləyib.

Hərgah bayram həqiqi mənada ümumxalq bayramıdırsa, o mütləq alın təri ilə, zəhmətlə, barla, bəhrə ilə bağlıdır və buna görə də babalarımız deyib: «Yaz dumanı bar gətirir, qış dumanı qar».

Hər bir atalar sözündə də böyük rəmzi məna vardır. Bu atalar sözü yaz sevinci, yaz halallığı ilə bahəm olduğu kimi, zəhmətdən, əkib-becərməkdən, yaratmaqdan da xəbər verir...

Neçə yüz il bundan əvvəl ustad Aşıq Abbas Tufarqanlı məşhur qoşmasında deyirdi:

Payız olcaq bağlar tökər xəzəli,
Bahar olcaq bağçalara bar gəli.
Bir iyidin olsa baxtı, iqbahı,
Cənnət bağçasından ona nar gəli.

Yaz bağçalara barını gətirir və «cənnət bağçası»nı yaradan da yazdır. «Cənnət bağçası»ndakı nar isə həyatın, xoşbəxtliyin, xislət dolğunluğunun rəmzidir və bu narı da «cənnət bağçası»nda yetişdirən, onu igid payı eləyən yazdır.

Bu gözəl Yaz bayramına bəzən ağız büzənlər, İslamdan qat-qat əvvəl yaranmış bayramı gətirib müsəlmanlıqla bağlamaq istəyənlər, əlbəttə, çox yanılırlar.

Bir müddət bundan əvvəl mən Tunisə getmişdim. Orada İslam dini güclü təsirə malikdir. Qədim Keyruan Şimali Afrikanın ən böyük müsəlman mərkəzidir və buradakı böyük məscid dünyanın ən qədim məscidlərindən biridir. Şimali Afrikanın Əlcəzair, Mərakeş, Liviya və başqa ölkələrinin müsəlmanları bu məscidi müqəddəs hesab edirlər. Həmin Böyük məsciddə görkəmli din xadimləri ilə söhbətimiz zamanı məlum oldu ki, onların nəinki Novruz bayramı haqqında təsəvvürləri yoxdur, ümumiyyətlə, bu yaz bayramının heç adını da eşitməyiblər. Burası da yaxşı məlumdur ki, ərəb ölkələri Novruz bayramını keçirmirlər.

Novruz – milli bayramdır.

Novruz – yaz bayramı, sevinc bayramıdır.

Uzun-uzun əsrlərdən bəri bu bayramın gözəl ənənələri yaranmışdır və o ənənələr bu gün də davam edir. Şəkərburalara qədim xalça sənətindən xəbər verən naxışlar vurulur, bayram yumurtaları yaz yağışından sonrakı qövs-i-qüzehin qırmızısına, yaşılına, mavisinə, sarısına boyanır, küsənlər barışır, kin-küdurət unudulur, sinələrdə intiqam hissi yox, kimisə sevindirmək, kiməsə gözyadınlığı vermək, sevmək, sevilmək hissləri qaynayır, evlər, həyətlər, küçələr süpürülüb təmizlənir, ağaclar sulanır və biz şərbət, şirin çay içə-içə, paxlava yeyə-yeyə xanəndənin gözəl səsinə və o gözəl sözlərə qulaq asırıq:

Gül açılarda yaz olar,
bəh-bəh-bəh,
Dərdin o vaxtı az olar,
bəh-bəh-bəh,
Gözəldə işvə, naz olar,
bəh-bəh-bəh,
Gəl, gəl, gözəl yaz,
sevirəm səni.

Xanəndənin oxuduğu bu gözəl və qədim mahnıdakı yar,

sevgili həm də elə yazın özü deməkdir, çünki yaza məhəbbəti də, yara məhəbbəti də eyni təmiz və çılğın hisslər doğurur.

Gülə məhəbbət, çiçəyə məhəbbət ən təmiz insani hisslərin ifadəsidir.

İnsan nəşə deyir, nəşə edir və bu sözü, bu hərəkəti ilə özünü ifadə edir. Yazda insanın özünüifadəsi, əslində, Xeyirin özünüifadəsidir.

Yaz gəlir və bu Yaz bayramı münasibətilə bir-birimizi təbrik edirik:

– Bayramınız mübarək!

Ürəklərimiz arzu ilə, istək ilə doludur.

Novruz gəlir, qədəmləri yüngül olsun, xeyir versin, bərəkətli olsun, bəhrəsini görək!

Novruz gəlir, yeni evlənənlər oğullu-qızılı olsun, təzəcə anadan olub ad qazananlar adları ilə böyüsünlər, beşiklərinin bağı bərk olsun, ocaqlar yansın, yollara nur çilənsin, xeyir xeyirə qarışsın, hamı xeyir görsün, muradına çatsın, şad xəbər olsun. Şadlığa yığılaq, şirnilər içilsin...

19 mart 1984.

SÖZ OXUCUNUNDUR

«Beş dəqiqə və əbədiyyət» adlı hekayə və povestlərdən ibarət kitabıma (Bakı, Gənclik, 1984) yazdığım ön söz İlahi feyzdən bir xəzinədir söz...

Məhəmməd Füzuli

Cəmi üç sözdən ibarət bir sual bəzən gecələrin yuxusunu qaçırır, düşündürür: mən nə üçün yazıram?

Bu sual çox vaxt tərəddüdlər yaradır, qətiyyəti azaldır, şübhələr baş qaldırır, amma...

...amma yenə də qələmi ələ alırsan və yazırsan...

Nə üçün?

Bir dəfə mən atamın, xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyevin iş otağında oturub onunla söhbət edirdim. Birdən atam əli ilə divar boyu düzülmiş kitab dolablarını, rəfləri göstərib dedi:

– Dünyada ki, bu qədər böyük yazıçılar var, bu qədər böyük əsərlər yazılıb, biz nə üçün yazırıq? Biz ki, onlardan artığını yaza bilməyəcəyik...

Dolablarda, rəflərdə isə Homerin, Firdovsinin, Nizaminin, Dantenin, Şekspirin, Molyerin... kitabları yan-yana dayanmışdı.

Doğrusu, atamın həmin sualı o anlarda məni sarsıtdı.

Oxucu bəlkə də bu sualda qeyri-adi bir şey görməyəcək və olsun ki, elə həqiqətən də belədir, amma hər bir yazıb-pozan adam üçün bu adi, sadə sual, məncə, müstəsna sualdır, Hamletin təbirincə desəm, «Olum, ya ölüm?» – sualıdır.

Sonradan mən həmin suala özümçün belə bir cavab verdim və bu gün bu kiçik ön sözü yazarkən də belə düşünürəm: «Yazıçı yazarkən yalnız bir insan, bir fərd kimi özünü ifadə etmir. Hərgah yalnız belə olsaydı, onda bəlkə doğrudan da Füzulidən sonra, Balzakdan, Tolstoydan sonra yazmağın mənası yox idi. Lakin hər bir yazıçı özü ilə bərabər, öz xalqını da ifadə edir. Hər hansı bir yazı-

çının yerinə başqası gəlib onun xalqının hiss və həyəcanlarından, psixolojisindən, əməl və arzusundan, gələcəyi naminə keçmişindən və bu günündən yazmayacaq. Bu – yalnız həmin xalqın öz doğma oğlunun işidir».

Flober yazırdı: «Bovari» məni necə də bezdirib! Amma ya-vaş-yavaş ondan baş açmağa başlayıram. Mənim üçün həyatımda heç nə indiki işim qədər, yazdığım ən adi dialoq qədər çətin başa gəlməyib; mehmanxana səhnəsi isə yəqin üç ay vaxt aparacaq. Elə dəqiqələr olur ki, mən öz gücsüzlüyümə ağlamağa belə hazırım. Amma mən bu əsərdən əl çəkməkdənsə, ölməyi üstün tutaram».

Bu nə sehrdir belə?

Bu nə sehrdir ki, həyatdan artıqdır, əzablı, əziyyətli, məşəq-qətlidir, amma eyni zamanda dəhşətli bir maqnit gücünə malikdir?

Bu – yəqin ki, xalqın özünü ifadə etmək ehtirasıdır və çox zaman yazıçının (böyük hərflə Yazıçının!) heç bundan xəbəri də olmur.

Bu özünüifadə ehtirası ona görə bu qədər çılğın, odlulu və qüdrətlidir ki, özünü təsdiq tələb edir.

Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında Azərbaycan xalqı özünü yalnız ifadə etməmişdir, həmin özünüifadə ilə özünü təsdiq etmişdir.

Lev Tolstoyun yaradıcılığında rus xalqı özünün böyük təsdiqini tapmışdır.

Heç bir saysız-hesabsız müharibələr, qələbələr, zəbt edilən torpaqlar ingilis xalqını Bayronun yaradıcılığı qədər təsdiq etməmişdir.

Yəqin elə buna görə də böyük Sabirin qəhrəmanı istibdadın, müstəmləkəçiliyin, cəhalət və nadanlığın hökmlərinə belə cavab verirdi:

- Görmə! – Baş üstə, yumaram gözlərim.
- Dinmə! – Mütiəm, kəsərəm sözlərim.
- Bir söz eşitmə! – Qulağım bağlaram.
- Gülmə! – Pəki, şamü səhər ağlaram.
- Qanma! – Bacarmam! Məni məzur tut,

Böyləcə təklifi-məhalı unut!
Qabili-imkanını olur qanmamaq,
Məcməyi-nar içrə olub yanmamaq?

Əlbəttə, bədii əsərdə və ümumiyyətlə, sənətdə xalqı ifadə etmək üçün və bu ifadəni özünü təsdiq səviyyəsinə qaldırmaq üçün görmək də, dinmək də, eşitmək də vacibdir, amma bu vaciblərin içində ən vacibi isə məhz «qanmaq», başa düşmək, dərk etməkdir.

Buna görə də Yazıçı həmişə istibdadın, milli hüquqsuzluğun düşməni olmuşdur.

Yazıçı həmişə öz xalqının ən qızgın və sadıq, etibarlı milli təəssübkeşi olmuşdur.

Yazıçı o şəxsdir ki, öz ana dilini yaşadır, inkişaf etdirir və bundan da böyük, müqəddəs vəzifə ola bilərmi?

Xalqın ruhu ilə nəfəs almaq, günlərin, ayların, illərin zəhməti ilə yazıb indicə son nöqtəsini qoyduğun əsərdən sonra, öz doğma ana dilində yenidən gələcək əsərlər barədə düşünmək, beynində müxtəlif insan surətləri canlandırmaq, onlarla birlikdə sevmək və sevilmək, cavan və qoca olmaq, küsmək və barışmaq, onlarla birlikdə etiraz etmək, mübarizə aparmaq... Yazıçı üçün bundan uca, bundan gözəl və istəklisi nə var?

Dostoyevski yazırdı: «Mən fikir vermişəm ki, dərindən otaqda fikirlər də dərindən çəkir. Mən öz gələcək povestlərim barədə düşünəndə həmişə otaqda o başa-bu başa gəzişməyi xoşlayırdım. Yeri gəlmişkən: gələcək əsərlərim barədə xəyala dalmaq mənim üçün daha xoş idi, nəinki oturub onları yazmaq, özü də bu, həqiqəti deyirəm, tənbelliyin nəticəsi deyildi».

Ancaq, əlbəttə, yalnız xəyala dalmaq ilə əsər yazılmır.

Yazıçı fəhlədir və dünya ədəbiyyatında, deyək ki, elə Dostoyevski hadisəsinin özü buna parlaq nümunədir.

İstərdim ki, oxucu məni düzgün başa düşsün: bütün bunları yazmaqla mən, təbii ki, özümü heç kimlə müqayisə etmirəm, ancaq...

* * *

...ancaq mən nə üçün yazıram?

* * *

Mənim ilk hekayəm 1959-cu ilin iyun ayında «Azərbaycan gəncləri» qəzetində çap olunub və o vaxtdan düz iyirmi beş il keçib!

Dünyada böyük yazıçılar olub ki, cəmi iyirmi beş il yaşayıblar...

İyirmi beş ilin belə bir tutumu, miqyası barədə fikirləşəndə – mənim varlığımı bir məyusluq bürüyür, hədəf getmiş vaxt barədə düşünürəm, lazımsız yazıların xəcalət təri məni bürüyür...

Amma, hər halda, çox cüzi də olsa, bir təskinlik var: yaxşı-lı-pisli nəşə yazılıb.

Həmin yazılanın bir qismi bu kitaba toplanıb.

Mən çox istərdim ki, oxucu bu kitabı yarımçıq büküb bir kənara qoymasın.

Əlbəttə, bu – təkcə mənim istəyimdən asılı deyil.

Söz oxucunundur.

14 aprel 1984.

MƏSULİYYƏT HİSSİ İLƏ

Nüşabə Məmmədovanın «Yarpaq töküümü» adlı ilk hekayələr kitabına (Bakı, Gənclik, 1984) yazılmış ön söz

«Yarpaq töküümü» Nüşabə Məmmədovanın ilk kitabıdır. İlk kitab – həcmindən asılı olmayaraq – ilk böyük sənət imtahanıdır.

Bu böyük imtahanı oxucu qəbul edir, qiyməti oxucu verir.

Ömrünü həsr etmək istədiyin sənət sahəsində ilk böyük imtahan, əlbəttə, böyük də həyəcanlar gətirir, hətta əgər belə demək mümkünsə, mən deyərdim ki, xoş qayğılar, xoş iztirablar gətirir, bəli, bütün bunlar belədir, ancaq bütün bunlarla bərabər, o ilk böyük imtahanın əsasında məsuliyyət hissi dayanmalıdır.

Hərgah belə bir məsuliyyət hissi varsa, istedadla müttəfiq olacaq və bu müştərək yaradıcılığa həsr olunmuş yuxusuz gecələr öz dəyərli bədii bəhrəsini verəcəkdir.

Bu kitaba toplanmış hekayələrdə ara-sıra sadələvh mülahizələrlə rastlaşırıq, olsun ki, təcrübəsizlikdən doğan bədii qüsurlar da nəzərə çarpır, ancaq mən bu kiçik kitabda cavan müəllifin o məsuliyyət hissini də duydum...

Flober yazırdı: «Şekspiri oxuyarkən mən daha böyük, daha ağıllı, daha təmiz oluram. Onun əsərlərinin zirvəsinə çatdıqda, mənə elə gəlir ki, uca bir dağın zirvəsindəyəm – hər şey gözdən itir və hər şey yeni bir görkəmdə peyda olur».

Həmin məsuliyyət hissini doğuran, ədəbiyyatın belə bir təsir gücüdür. Ədəbiyyat məhz belə bir təsir gücünə malikdir.

Əlbəttə, hamı Şekspir kimi yaza bilməz (hər oxuyan Molla Pənah olmaz!), ancaq bədii ədəbiyyatla məşğul olan hamı həmin məsuliyyət hissi ilə yaşamalı, yaratmalıdır.

İlk kitab – ilk böyük imtahanıdır.

Gələcəkdə yazılacaq kitabları daha böyük imtahanlar gözləyir.

Mən arzu edirəm ki, Nüşabə həmin sənət imtahanlarından uğurla çıxsın.

14 aprel 1984.

İLLƏR KEÇƏCƏK...

Maestro Niyazi vəfat etdi...

«Koroğlu»nun «Üvertura»sı çalınanda, böyük Üzeyir musiqisi xalqın qəhrəmanlığından, məhəbbətindən, qayğılarından deyəndə, maestro Niyazi bir də heç zaman pultun arxasında dayanmayacaq, o «Üvertura» Niyazisiz çalınacaq.

Onun hər dəfə pult arxasında dayanıb orkestri idarə etməyinə baxdıqca mənə elə gəlirdi ki, pianoçu barmaqları ilə pianonun dillərini necə dilləndirirsə, maestro Niyazinin sənətlə nəfəs alan, sənətlə yaşayan oynaq barmaqları da orkestri eləcə dilləndirir.

O barmaqlar, o oynaq, o rəqqas barmaqlar dünyanın bir çox böyük bəstəkarlarının yazdığı partituraları – quru işarələr düzülmüş o cansız vərəqləri canlandırdı, bizim həmdəməmizə çevirdi, bizə tanıtdı və həmin canlandırmaq bacarığı, möcüzəsi ilə də bizi tanıtdı.

O sənətkar böyük sənətkardır ki, yalnız xalqının xatirəsində yaşamır, eyni zamanda xalqının əməllərində yaşayır, həmin əməllərdə onun əbədi bir payı var.

Maestro Niyazi öz sənəti ilə, əslində, həmişə xalqı böyük əməllərə çağırırmışdır və xalq yaşadıqca, əlbəttə, əməlləri də inkişaf edəcək, o əməllərin üfuku daha da vüsətlənəcək və həmin vüsətdə, həmin işıqda maestro Niyazinin də öz payı olacaq...

Musiqi mənəvi zövqdür, musiqi çox zaman sevinc gətirir, nikbinlik yaradır, amma bu son iki ilin musiqi itkisi bizim üçün nə acı oldu, nə yangılı oldu.

Qara Qarayev...

Fikrət Əmirov...

İndi də maestro Niyazi...

İllər keçəcək və çox şey yaddan çıxacaq. Yeni-yeni nəsillər gələcək və bu böyük sənətkarların saçlarının rəngi yalnız rəngli lentlərdə qalacaq, səslərinin tembri də maqnit lentlərində qalacaq, xasiyyətlərində nəşə yaddan çıxacaq, münasibətlərində nəşə unudulacaq, amma nəhəng bir sənət həmişə yaşayacaq.

Bu böyük sənətkarlar eyni bir dövrün həmin nəhəng sənətinin yaradıcıları kimi, konsert salonlarında, teatr səhnələrində, ki-

tablarda, yaddaşlarda birgə olacaq, birgə nəfəs alacaq, birgə yaşayacaq.

İllər keçəcək və əlbəttə, «Koroğlu»nun «Üvertura»sı yüz il, iki yüz il, üç yüz il əvvəllər olduğu kimi, o vaxtlar da çalınacaq, böyük Üzeyir musiqisi yenə də xalqın ürəyindən xəbər verəcək.

Və o «Üvertura» yaşadıqca, Azərbaycan musiqisi Azərbaycan xalqının ürəyindən xəbər verdikcə, maestro Niyazi də yaşayacaq, çünki xalqının hissləri ilə yaşayan, xalqının hissləri ilə yarıdan sənətkar heç vaxt xalqından uzaq düşmür, yüz illər keçir, amma sənətkar öz xalqı ilə birlikdə olur...

Bu yerdə ölüm gücsüzdür.

9 avqust 1984.

UĞURLU YOL

Yaradıcılığın psixologiyası o qədər mürəkkəbdir ki, əvvəlcədən qəti söz demək mümkün deyil: filan cavan yaxşı bəstəkar olacaq, filan cavan yaxşı yazıçı olacaq, maraqlı əsərlər yazacaq...

Bunlar yalnız gümandır, yalnız ümiddir.

O qədər proqnozlar özünü doğrultmayıb ki...

O qədər istedadlar öz inkişafını tapmayıb ki...

Mənim də gümanım belədir, mən də ümid edirəm ki, (və çox istəyirəm ki, bu güman, bu ümid həqiqətə çevrilsin!), Rafiq yazıçı olacaq, yaxşı yazıçı olacaq.

Bu gümanı, bu ümidi doğuran neçə illərdən bəri oxuduğum əlyazmalarıdır və mənim üçün xoşdur ki, Rafiqin hekayələri artıq respublika mətbuatında, Ümumittifaq mətbuatında çap olunur.

Rafiq Tağıyev Moskvada yaşayır, həkimdir və bir yazıçı kimi, çox uzun, əziyyətli, keşməkeşli sənət yolunun hələ lap başlanğıcındadır.

Mən həmin yolda Rafiqə uğurlar arzulayıram və onun bir hekayəsini bizim «Azərbaycan gəncləri»nin hörmətli oxucularına təqdim edirəm.

28 sentyabr 1984.

ÇİÇƏKLƏR AÇILANDA...

Sabir Süleymanovun «Çinar kəhrizin suyu» kitabına (Bakı, Yazıçı, 1985) yazılmış ön söz

Yazı masasının arxasında oturub Sabir Süleymanovun bu kiçik kitabına kiçicik də bir ön söz yazmaq istəyirəm, xəyal isə məni birdən-birə o soyuq qış gününə aparır...

İş belə gətirdi ki, 1979-cu ilin sonuncu qış aylarını mən Moskvada qalası oldum və hər tərəfi qar basmış soyuq bir dekabr günü eşitdim ki, Bakıda Sabir vəfat edib...

Bu gözlənilməz xəbər mənə elə təsir etdi ki, o zamankı bütün ağır qayğılarım özümə kiçik göründü və o soyuq qış günü ayağımın altında xırçıldayan qarlı küçələrlə mehmanxanaya gedə-gedə tez-tez öz-özümə Aşiq Ələsgərin çox sadə və iddiasız bir misrasını pıçıldaırdım:

Vaxt olacaq, ömür yetəcək başa...

Əlbəttə, bir gün dünyaya gələn, bir gün də dünyadan köçəcək və qəribədir, bu qara həqiqət bəd ayaqda bir təsəlliyə çevrilir...

Vaxt olacaq... Əlbəttə, bunu hamımız bilirik, bir vaxt gələcək... Amma o vaxt həmişə də gözlənilməz gəlir, qəfil olur, yanğısı köz olub sinələri yandırır.

Sabir məndən böyük idi, aramızda bir neçə il yaş fərqi var idi, amma ikimiz də bir ədəbi nəslin nümayəndəsi idik, xüsusi bir yaxınlığımız yox idi, amma ədəbiyyata bir vaxtda gəlmişdik, qarşılıqlı hörmətimiz, etibarımız var idi və son illərdə bir binada işləyirdik: Bakının «Xaqani» küçəsindəki 25 nömrəli binada. Sabir «Azərbaycan» jurnalında işləyirdi, mən Yazıçılar İttifaqında və demək olar ki, hər gün görüşürdük.

– Nə var, nə yox?

– Sağlığın.

Yaxud:

– Kefin necədi?

– Kefin yaxşı olsun.

Nə üçün bu qısa sual-cavabla kifayətlənirdik?

Hayıf..

Moskvanın həmin soyuq qış günü hər tərəfi bürümüş qar ağılığı içində Sabirin qara saçları, qaraşın siması, qara və işıqlı gözləri mənim gözlərimin qabağından getmirdi və o qar ağılığı içində Sabirin qara saçları da, qaraşın siması da, qara gözləri də bütün ətrafa bir matəm saçdı.

Sonra qışın vaxtsız qaranlığı bu qar ağılığının üzərinə çökdü və mən «Moskva» mehmanxanasının soyuq pəncərəsindən o qarlı qaranlığa baxa-baxa nə vaxtsa, uşaq çağlarımda Şuşa dağlarında eşitdiyim bir bayatını xatırladım:

Çiçəklər hala gəldi,

Arılar bala gəldi.

Nə günah eylədim ki,

Başıma bəla gəldi?..

Mənə elə gəldi ki, bu bayatını Sabirin təmkinli səsi, hələ də Qarabağ ləhcəsini saxlamış tələffüzü söylədi və ən ağlasığmazı bu oldu ki, elə bil, o uzaq uşaqıq çağlarımda Şuşa dağlarında eşitdiyim həmin bayatını da elə Sabir söyləmişdi, o güllü-çiçəkli Şuşa dağlarına yayılmış dərdli səs də Sabirin səsi imiş..

Hər il yaz gələcək, dağlar, düzlər, dərələr çiçəkləyəcək, arılar bala da gələcək, amma Sabir daha heç vaxt yazmayacaq, povestlərinin, hekayələrinin sayı artmayacaq.

Sabir qırx iki yaşında vəfat etdi və yaza biləcəklərini, hiss və müşahidə etdiklərini, fikirlərini də özü ilə apardı.

Dünyadan bir insan da getdi. Özündən əvvəlki, milyard-milyard insanlar kimi.

Və o insan yazıçı idi.

Əlbəttə, ədəbiyyat həmişə yazılacaq, ədəbiyyata həmişə yeni qüvvələr gələcək, bunlardan bəzisi Sabirdən istedadsız olacaq, bəzisi isə, əksinə, Sabirdən daha artıq istedadlı olacaq, bəzisi Sabirdən pis, bəzisi isə, əksinə, Sabirdən daha yaxşı yazacaq. Sabir həyatdan vaxtsız getmiş nə birinci, nə də sonuncu yazıçıdır.

Bütün bunlar belədir, ancaq bütün bunlarla bərabər, məhz Sabirin yazacağını heç kim yazmayacaq, çünki dünyada nə qədər sənətkar var, bir o qədər də müxtəlif hiss-həyəcan, görünür və

bu mənada Sabirin vaxtsız ölümü yalnız ailəsi üçün, dostları üçün, qələm yoldaşları, oxucuları üçün deyil, ədəbiyyatımız üçün də itkidir.

Sabir bir yazıçı kimi də, bir insan kimi də iddiasız idi, özündən müştəbeh deyildi və onun şəxsiyyətinə də, yaradıcılığına da eyni bir səmimiyyət xas idi.

İndicə yenidən vərəqlədiyim kiçik bir hekayəsinin sonluğu yenə Sabiri mənim gözlərimin qarşısında canlandırdı və mənə təsir etdi.

Həmin hekayə («Əsl hakim») güləşlə məşğul olan iki tələbənin Yaqut adlı qıza bəslədikləri məhəbbətdən bəhs edir. Həmişəni həmin oğlanlardan biri nəql edir və hekayə belə bir sonluqla bitir: «Onların sevgisi, məhəbbəti mənim gözlərim qarşısında sanki nəhəng bir pəhləvana döndü. Elə bir pəhləvana ki, onun qəlbi məhəbbət, qolunun gücü etibar, sədaqət, damarlarındakı qan səmimiyyət, mehribanlıq idi. Mən bu məhəbbət mücəssəməsi olan nəhəng pəhləvanın qarşısında çox-çox aciz, gücsüz, zəif idim...».

Bədii surətin keçirdiyi bu hisslər mənim nəzərimdə, elə bil ki, Sabirin özünü səciyyələndirdi.

Nə üçün?

Bilmirəm...

Bəlkə eyni təvazökarlığa, eyni sadəliyə, iddiasızlığa görə?

Sabir ədəbiyyat zəhmətkeşi idi. Bu kitaba daxil olmayan əsərləri, xüsusən, bir sıra maraqlı hekayələri də var və bütün bu yaradıcılıq onun ədəbi fəaliyyətinin yalnız bir hissəsi idi. Daha böyük bir hissəni isə onun redaktorluğu təşkil edirdi. «Azərbaycan» jurnalında nəsr şöbəsinin müdiri işlədiyi uzun müddət ərzində neçə-neçə romanlar, povestlər, hekayələr onun vicdanlı redaktəsi ilə dərc olunub.

Nə vaxt redaksiyaya gəldinsə, görürdün ki, Sabir qələmi əlinə alıb qarşısındakı əsəri redaktə edir, hərdənbir də işini saxlayıb başağrısından şikayətlənirdi (elə həmin başağrısı da apardı onu).

Əlbəttə, Sabirin redaktə etdiyi əsərlərin hamısı gözəl sənət nümunəsi deyildi. Amma bunların arasında yaxşı əsərlər də vardır. Vaxt keçəcək, həmin əsərlər ara-sıra təkrar nəşr ediləcək, amma o kitablarda bir redaktor kimi Sabirin adı olmayacaq və bunda heç bir ədalətsizlik yoxdur.

Biz yaşadığımız binanın arxitektorunu tanıya bilərik, onu tikən inşaat mühəndisini də bəlkə tanıyırıq, amma o binanın tikintisində daşı-daş üstə qoyub malalayan fəhlənin adını ki, bilmirik...

...Hər il yaz gələcək, dağlar, düzlər, dərələr çiçəkləyəcək, arılar bala gələcək və nə yaxşı ki, biz bu kitabla görüşdüyümüz kimi, ara-sıra yəqin Sabirin kitabları ilə də görüşəcəyik. O kitablar kitabxanalarda qorunub saxlanacaq, şəxsi kitab rəflərimizdə qalacaq. Düzdür, o kitablarda yeni yazılar olmayacaq, tanış povestlər, tanış hekayələr olacaq. Düzdür, həmin povestlər, hekayələr kiminsə xoşuna gələcək, kiminsə xoşuna gəlməyəcək. Amma vicdanlı və sadə bir müəllifin duyan, hiss edən, həyatı və ədəbiyyatı sevən bir insanın, həyatdan vaxtsız getmiş cavan bir adamın hərarətli və bir az da qəmli nəfəsi həmişə o kitablarla birgə olacaq.

3 fevral 1985.

QORQUD MƏHƏBBƏTİLƏ

Kamal Abdullanın mənim elmi redaktəm ilə nəşr edilmiş «Müəllif-əsər-oxucu» adlı ilk tənqid kitabına (Bakı, Yazıçı, 1985) yazdığım ön söz.

Bu kitab bir neçə cəhətdən mənə əlamətdar görünür.

Kamal Abdullayev Azərbaycan tənqidçilərinin gənc nəslinə mənsubdur, o nəslə ki, özlərini və özləri ilə birlikdə haqqında bəhs etdikləri ədəbiyyatı yetmişinci illərin sonlarından etibarən ifadə etməyə başlamışlar, ancaq bu qısa müddətdə özünüifadələri ilə özlərini təsdiq edə bilməmişlər. Bu nəsil nümayəndələrinin məqalələri mətbuatda artıq tez-tez çap olunur, oxucu onları tanıyır, onların bədii-estetik prinsiplərinə bu və ya digər dərəcədə bələddir, nəzəri-tənqidi araşdırmalarını artıq maraqla gözləyir.

Ancaq biz bilirik ki, oxucu ilə müəllif arasında əsas ünsiyyət vasitəsi kitabdır və Kamalın bu kitabı onun təmsil etdiyi tənqidçilər nəslinin ilk kitablarındanadır. Bu, əlbəttə, həm fərəhli, həm də çox məsuliyyətli bir işdir.

Bədii ədəbiyyatın bədii-estetik effekti o zaman tam, bütöv olur ki, o tənqiddə özünün hərtərəfli və dəqiq təhlilini, izahını tapa bilir. Bu mühüm vəzifənin öhdəsindən gəlmək üçün tənqid, təbii ki, bəhs etdiyi ədəbiyyatın spesifikasına yaxından bələd olmalıdır, tarixini, köklərini bilməlidir (və sevməlidir!).

Bu mənada Kamal və onun mənsub olduğu nəsil Azərbaycan folklorunu çox uca tutur, bu folklorun elmi-nəzəri təsnifatı naminə mən deyərdim ki, xüsusi bir ehtiras ilə, şövq ilə öyrənir, çalışır və əməli iş görürlər.

«Dədə Qorqud»a məhəbbət, ehtiram və ümumiyyətlə, Azərbaycan folkloruna, el ədəbiyyatına bağlılıq bu nəslin bədii-estetik zövqünün formalaşmasında mühüm müsbət rol oynamışdır.

Ana dilinin, torpağın, xalqın təəssübünü çəkmək və bədii ədəbiyyatdan da bunu ummaq Kamalın və onun ədəbi nəslinin digər istedadlı nümayəndələrinin ən yaxşı tənqidi yazıları üçün səciyyəvi cəhətdir.

Elə bilirəm ki, ədəbiyyatımızın köklərinə həmin bağlılıq, həmin məhəbbət Kamalın kitabında yaxşı nəzərə çarpır.

Kamal «Dədə Qorqud» nəsrinin spesifik xüsusiyyətləri bərədə, «Dədə Qorqud» şerlərinin forma və məzmun dolğunluğu haqqında bir sıra maraqlı mülahizələr irəli sürür, «Dədə Qorqud» dastanlarında Azərbaycan xalqının mifoloji təfəkkürünün izlərini axtarır və bu istiqamətdə diqqətəlayiq nəticələr əldə edir. Eyni zamanda Kamal müasir Azərbaycan ədəbiyyatından bəhs edərkən də, ayrı-ayrı bədii nümunələrin, ədəbi faktların təhlili və izahı zamanı təbii şəkildə folklorla bağlı müqayisələr aparır.

Bu yerdə mən bir maraqlı cəhəti də qeyd etmək istəyirəm. Kamal və onun mənsub olduğu ədəbi nəsil yalnız öz doğma ədəbiyyatını öyrənməklə kifayətlənmir (hərgah belə olsaydı, əlbəttə, məhdudluğa, əyalətçiliyə gətirib çıxardı), dünya ədəbiyyatını da öyrənirlər və belə üzvi müştərəklik, əlbəttə, onların elmi nəzəri müddəalarını daha artıq sanballı və nüfuzlu edir.

Həmin cəhəti biz bu kitabda da görürük. Kamal müasir ədəbiyyatımızın problemlərindən bəhs edərkən (misal üçün, «Müəllif – əsər – oxucu» məqaləsində olduğu kimi) öz fikrini, münasibətini aydınlaşdırmaq üçün, bir tərəfdən «Dədə Qorqud»a, Azərbaycan folkloruna, Azərbaycan klassik ədəbiyyatına üz tutursa, digər tərəfdən də Remark, Böll, Markes kimi müasir Qərb yazıçılarının, Stendalin yaradıcılıq təcrübəsinə müraciət edir və ən başlıcası isə, bütün bunlar məlumatfüruşluq naminə edilmir, təhlilin daxili məzmunundan doğur, buna görə də səriştəli və inandırıcıdır.

Mənə elə gəlir ki, oxucu, Kamalın bu kitabını maraqla qarşılayacaq və mən buna tamamilə əminəm ki, gələcəkdə bizi bu gənc tənqidçimizin hələ çox-çox kitabları ilə maraqlı və məzmunlu görüşlər gözləyir.

4 fevral 1985.

DAĞIDIR MÖHNƏTİ, MƏLALI DAĞLAR...

Hüseynbala Mirələmovun «Tənha durna uçuşu» adlı ilk kitabına (Bakı, Gənclik, 1986) yazılmış ön söz.

Mən bu kiçik kitaba toplanmış hekayələri oxuduqdan sonra, birdən-birə Lerik, Yardımlı dağlarını xatırladım, o dağların təmiz, şəffaf ab-havasını xatırladım, Lənkəranın, Astaranın, Masallının – Azərbaycanın bu gözəl, ürəkaçan guşəsinin limonlu, naringili, portağallı bağ-bağatını, qatarla sıralanan düzləri, təpələrin döşlərini bəzəyən çay plantasiyalarını xatırladım, Xəzərin heç yerdə yox, məhz Lənkəran, Astara sahillərində əsən mehini duydum...

Ona görə yox ki, Hüseynbala başı qarlı o dağları, o gözəl Lənkəran bağ-bağatını təsvir etmişdir; ona görə ki, bu hekayələrdəki səmimiyyət, doğma yurda məhrəmlik, hiss etdiklərini öz imkanları daxilində söyləmək, yaxşıya sevinmək ilə, xeyirxahlıq ilə o dağların, o bağ-bağatın, o dəniz mehinin arasında nəsə üzvi bir bağlılıq var.

Hüseynbala Lənkəranda yaşayır və biz Lerik dağlarını birlikdə (Hüseynbala, Anar və mən) dolaşmışıq, o yerlərin uzun-uzun əsrlərdən bizə yadigar qalmış abidələrinə birlikdə baxmışıq, qədim qəbiristanlıqları qarış-qarış gəzmişik və ulu babalarımızın qüdrətindən, qəhrəmanlığından, eyni zamanda böyük sənətkarlığından xəbər verən, kiçikliyindən-böyüklüyündən asılı olmayaraq əzəmətli monumental qoç heykəllərinin qarşısında birlikdə dayanmış, düşünmüşük...

Hüseynbala qaz mühəndisidir, uzaq-uzaq kəndlərə, uzaq-uzaq ellərə-obalara çəkilməmiş yollarla, bəzən daşlı-qayalı yollarla qaz kəməri çəkir və bunun özü də mənim üçün rəmzi görünür.

Qaz – istilik, hərarət, işıqdır.

Hüseynbalanın və onun dostlarının zəhməti, əziyyəti sadə kənd camaatı üçün istilik, hərarət, işıq gətirir və elə bil, bunda da

o uca dağların təmizliyindən, o saf ab-havanın şəffaflığından nəşə var...

Qoca Ələsgər deyirdi:

Xəstə üçün tƏpƏsində qar olur,
Hər cür çiçək açır, laləzar olur,
Çeşməsindən abi-həyat car olur,
Dağdır möhnəti, mələli dağlar...

Hüseynbalanın bu hekayələr kitabı «Tənha durna uçuşu» ilə başlayır, «Qayıtdı durnalar...» hekayəsi ilə sona yetir.

Nə yaxşı ki, o durnalar, o azad quşlar yenə də doğma torpağa qayıdırlar və mən çox istəyirəm ki, hansı janrda, hansı həcm-də yazmasından asılı olmayaraq Hüseynbalanın qələmi də zəhməti kimi doğma torpağa, doğma yurda beləcə bağlı olsun.

26 yanvar 1986.

LƏYAQƏT VƏ GÖZƏLLİK GÜNÜ

8 Mart Beynəlxalq qadınlar günüdür, amma, əslində, o əhd, etibar, vəfa, məhəbbət, nəvaziş, qayğıkeşlik bayramı səviyyəsinə qalxıb.

Bu gün, məktəbin birinci sinfinə gedən o qızın da, o cavan gəlinin də, o ananın da, o ağbirçəyin də ləyaqət bayramına çevrilib.

Birinci sinfə gedən həmin qız da, onuncu sinfi bitirən həmin şagird də, ali məktəbdə oxuyan o tələbə qız da gələcəkdə seçəcəkləri sənətdən, işləyəcəkləri sahədən asılı olmayaraq, öz anaları kimi, nənələri kimi ana olacaqlar və buna görə də 8 Mart həm da analıq bayramıdır.

Gözəl bir atalar sözü yadıma düşür: «Ana ürəyi – dağ çiçəyi...».

Dağ çiçəyi təzətər olur, incə, gözəl, romantik olur və eyni zamanda dözümlü olur, zərif varlığı ilə qasırgalara, dağların qarboranına sinə gərir. Dağ çiçəyi uca dağlarda, zirvələrdə bitir və bu ucalıq da Ana ürəyinin aliliyindən xəbər verir...

Mən o dağ çiçəklərini gözlərimin qabağına gətirirəm və ağ, bənövşəyi, narıncı, qırmızı-qəhvəyi o çiçəklərdəki zəriflik ilə dözümlü, mətanət birliyi nağıllarımızdakı, dastanlarımızdakı, rəvayətlərimizdəki gözəl və eyni zamanda igid, qəhrəman qız-gəlinləri, ana-bacıları yadıma salıram...

Elə bil ki, «Kitabi-Dədə Qorqud»dakı gözəl, mehriban, sədaqətli və eyni zamanda, «atımı kimsə keçdiyi yox, oxumu kimsə yardığı yox» deyən igid, qeyrətli Banıçiçəyi görürəm və Banıçiçəyin gözəlliyində, mehribanlığında, sadaqətində, igidliyində də Azərbaycan xalqının ruhu, mənəvi dünyası öz ifadəsini tapmışdır...

Azərbaycan tarixini təsəvvürümüzdə vəərəqlədikcə əlinə qılinc alıb Vətən torpağını kişilərlə çiyin-çiyinə müdafiə edən, döyüşən nə qədər qəhrəman analarımızla, igid bacılarımızla qarşılaşırıq...

Budur, xəyal məni keçən əsrin sonlarına, Cənubi Azərbaycana, Təbrizə aparır. Xalq şah istibdadına qarşı ayağa qalxmışdır, milli hüquqsuzluğa qarşı, istismara, zülmə, ələmə qarşı ölüm-dirim mübarizəsi aparır və bu xalq üsyanının rəhbərlərindən, qəhrəmanlarından biri də sadə və yoxsul azərbaycanlı qadın Zeynəbdir. Təbriz əhalisi, zəhmətkeş kütlə igidliyinə, şücaətinə görə ona ehtiramla «Zeynəb paşa» deyirdi, lakin mən, indi fikirləşirəm ki, Zeynəb hər şeydən əvvəl Ana idi, böyük hərflə yazılan Ana və onun övladı da bir nəfər, beş nəfər yox, xalq idi.

Bizim qəhrəman analarımız həmişə xalqın qeyrətini çəkmişlər.

Bizim qəhrəman analarımız işgəncəyə, yırtıcılığa, qəsbkarlığa, qan tökülməsinə nifrət etdiyi üçün həmişə şər ilə mübarizə aparmışlar.

Həcər Qaçaq Nəbinin yalnız həyat yoldaşı deyildi, eyni zamanda silahdaşı idi. Həcər də yuxusuz gecələrini at belində keçirirdi, silah gəzdirdirdi və həmin silahdan ədalət naminə, qeyrət naminə, düzlük, halallıq naminə istifadə edirdi. Ancaq bütün bunlarla bərabər, Həcər Ana idi, Həcər sevirdi, oxşayırdı...

Ana sevir... Ana oxşayır... Ananın gözləri yol çəkir...

«Ana» məfhumu ilə «göyərçin» məfhumu arasında üzvi bir yaxınlıq, doğmalılıq var, çünki «Ana» kəlməsi də «göyərçin» kəlməsi kimi, sülh və əmin-amanlıq arzularından xəbər verir.

Ananın ən böyük arzusu, əlbəttə, sülhdür.

Böyük şairimiz Xurşidbanu Natəvan yüz il bundan əvvəl yazırdı:

Nə ah olaydı, nə əfsus, nə parə-parə könül,
Nə Natəvanın, İlahi, həvasi dərhem olaydı!..

O «ah»ı da, «əfsus»u da yaradan, meydana çıxaran, kövülləri eləcə «parə-parə» edən, həyatı eləcə «dərhemləşdirən», yəni alt-üst edən, dərdə salan ən qorxunc, ən müdhiş qüvvə, şər qüvvəsi, əlbəttə, müharibədir. Azərbaycan Anası da bütün dünya xalqlarının Anaları kimi, müharibəni lənətləyir, çünki Ana – yara-dandır, müharibə isə – aparır.

Qadınlar yalnız nəslin davam etdirmirlər, onlar halal alın təri ilə qurur, becərir, həyata gətirdikləri nəslin maddi təminatı, xoş güzəranı naminə çox zaman kişilərlə çiyin-çiyinə çalışırlar.

8 Mart – sənət bayramıdır.

Azərbaycan xalqının zəngin mənəvi sərvətinin yaranmasında, milli və coğrafi sərhədlər tanımadan ürəkləri fəth etməsində qadın sənətkarların payı çox böyük, unudulmaz və şərəflidir.

Tarix boyu məhsətilər, Heyran xanımlar, aşıq pərilər, natəvanlar, kəminələr, aşıq bəstilər Azərbaycan ədəbiyyatının yüksək bədii-estetik səviyyəyə çatmasında mühüm rol oynamışlar və bir küll halında onların yaradıcılığı mənəvi dünyamızın ləyaqətli, yüksək zövqlü, zərif və müdrik tərkib hissəsidir...

Mən yenə də birinci sinfə gedən o balaca qızı görürəm, o cavan gəlini, o ananı, o ağbirçəyi görürəm və onların hamısını bir-bir təbrik etmək istəyirəm:

– Bayramınız mübarək!

Bu təbrikdə bir təsdiq də var: ləyaqətin təsdiqi, əhdin, vəfanın, məhəbbətin, mətanətin, qayğıkeşliyin təsdiqi.

7 mart 1986.

YAZIÇILARIN SƏKKİZİNCİ QURULTAYI HAQQINDA

Mən sovet yazıçılarının VI və VII qurultaylarının nümayəndəsi olmuşam. Bu yaxınlarda işini başa vurmuş VIII qurultayın da nümayəndəsi idim və bu qurultay sənətkar prinsipliliyi ilə, «avtoritetlərin» nüfuzundan çəkinməyərək ağa ağ, qaraya qara demək, həqiqəti üzə söyləmək və həqiqi ədəbiyyatın təəssübünü çəkmək ehtirası ilə əvvəlki qurultaylardan xeyli seçilirdi.

VIII qurultayın işgüzar, açıq, obyektivlik şəraitində keçməsi, elə bilirəm, imkan yaradır ki, deyərkən: heç nəyə güzəşt olmamalıdır – nə keçmiş fəaliyyətə, nə vəzifəyə, nə də uydurma şüarlara; işgüzarcasına, yüksək bədiiliklə həqiqi ədəbiyyat yaradılmalıdır!

Qurultayın təcrübəsi göstərdi ki, bu gün – cəmiyyətimizdə böyük yeniləşmə, dəyişmə prosesi getdiyi bir vaxtda, köhnə metodoloji standartlara, hamımızı cana gətirmiş sözcülüklə həmin yeniliyə çağırmaq mümkün deyil. Hər şey konkret olmalıdır, adı ilə deyilməlidir, qısqanclıq keçirmədən dövrün ədəbi nümunələri əsasında ədəbi fikirlər söylənməlidir.

Mən bunları deyərkən, ilk növbədə, Georgi Markovun qurultaydakı hesabat məruzəsini nəzərdə tuturam, çünki bu məruzə məhz sözcülükdən ibarət idi və köhnə metodoloji standartlara söykənirdi.

Təsadüfi deyil ki, bir sıra prinsiplial çıxışlarda məruzə tənqid olundu. Bu cür açıq tənqidin özünü də mən, əlbəttə, əlamətdar və əhəmiyyətli bir hadisə hesab edirəm.

Qurultay məni bir daha əmin etdi: o ədəbiyyat böyük nüfuz və hörmət qazanır ki, ilk növbədə öz doğma xalqının – dili ilə yazıldığı, onunla nəfəs aldığı, marağı ilə yaşadığı xalqının təəssübünü çəkir və bu xalqın mənəviyyatını ifadə edir.

Xalqın marağından kənarda qalan, lazım gəldikdə həmin xalq marağını ən yüksək xitabət kürsülərindən müdafiə edə bilməyən ədəbiyyat, əlbəttə, aciz ədəbiyyatdır və deməli, xalqa layiq deyildir.

Ədəbiyyat mücərrəd bir məfhum deyil. Onu yazıçılar yaradır və yazıçı, bu gün, əlbəttə, vətəndaş olmalıdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının məhz belə bir vətəndaşlıqla bağlı zəngin ənənələri vardır. Çox uzağa getməyək, elə XX əsrin əvvəllərindən – Mirzə Cəlildən, N.Nərimanovdan, M.Ə.Sabirdən, Ü.Hacıbəyovdan gələn ənənələri yada salaq. Mən elə bilirəm ki, əlinə qələm alan hər bir Azərbaycan yazıçısı bu gün, – gurultulu səslənəcəyindən çəkinmirəm,– o parlaq vətəndaşlıq ənənələrindən kənar qalmamalıdır.

10 iyul 1986.

FƏXRİ HAQQINDA

Fəxri Uğurlu çox cavandır və hələ nəinki ədəbiyyat sahəsində (yaxud hər hansı başqa sahədə) fəaliyyəti, ümumiyyətlə, bütün həyatı irəlidedir. Mən onun bir sıra hekayələrini oxumuşam. «Oğuznamə»ni tərcümə edib və həmin uğurlu tərcüməni də oxumuşam.

Ancaq Fəxri yazıçı olacaqmı?

Bunu, əlbəttə, gələcək göstərəcək, amma mən istərdim ki, o, yazıçı olsun.

Onun yazılarındakı hisslər aləmi, görmək, ehtiva etmək bacarığı və göstərmək həvəsi indinin özündə də sənətdən xəbər verir.

Bu yazılarda təcrübəsizlik var, bəzən detalların, epizodların, ümumiləşdirilmiş fikirlərin sadələvhlüyü ilə (təbii sadələvhlüyü ilə!) rastlaşırıq, eyni zamanda, bu yazılarda ən əsas cəhət də hiss olunur: istedad.

Hələ tam şəkildə özünü tapmamış bir istedad.

Bu istedad açılacaqmı, bədii-estetik vüsət əldə edəcəkmı?

Hər şey Fəxrinin özündən asılıdır: onun ciddiliyindən, zəhmətkeşliyindən, öyrənmək, oxumaq ehtirasından, əzmkarlığından, vətəndaşlığından...

Fəxrinin kiçik bir hekayəsini «Azərbaycan gəncləri»nin oxucularına təqdim edirəm.

1 avqust 1986.

ON İLDƏN SONRA

Saday Budaqlının «Çat» adlı kitabına (Bakı, Yazıçı, 1987) yazılmış ön söz

Saday Budaqlının bu kitabına toplanmış hekayə və povestləri yenidən vərəqlədikcə xəyal məni təxminən on il bundan əvvələ apardı, o vaxta ki, Saday yeniyetmə bir oğlan idi, əsgəri xidmətini yenicə bitirib Azərbaycan Politexnik İnstitutunun birinci, ya ikinci kursunda təhsil alırdı və ədəbiyyata həvəsi, özünü ədəbiyyata həsr etmək ehtirası onu ilk qələm təcrübələri ilə birlikdə mənim yanıma gətirmişdi. O vaxtdan etibarən də yaradıcılıq əlaqələrimiz, ədəbi dostluğumuz davam edir.

İndi aradan on il keçib...

O vaxt Saday ədəbiyyat həvəskarı idi, bu gün isə istedadlı cavan yazıçılarımızdan biridir. Aradan keçən bu müddət ərzində Saday Moskvada Maksim Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirdi, hekayə və povestləri ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etdi, Azərbaycan dilində ilk kitabı nəşr olundu, hekayələri Ümumittifaq mətbuatında dərc edildi. «Drujba narodov» jurnalının, «Nedelya» həftəliyinin mükafatlarına layiq görüldü, «Uduş» adlı hekayələr kitabı (həmin kitabın da kiçik ön sözünü mən yazmışdım) 1984-cü ildə «Molodaya qvardiya» jurnalının kitabxanası seriyasında Moskvada rus dilində nəşr edildi və Maksim Qorki adına Ümumittifaq mükafatı aldı.

Əlbəttə, bu mükafatlar təkcə Sadayın yazıları üçün yox, bizim bütün cavan nəsrimiz üçün əlamətdar və sevindirici hadisələrdir, ancaq mənim üçün daha artıq dərəcədə sevindirici cəhət orasıdır ki, Sadayın aldığı bu ilk mükafatlarla onun yazılarının keyfiyyəti arasında təzad yoxdur, bu yazılar o mükafatları doğruldu və gələcəyin daha nüfuzlu mükafatlarından xəbər verir.

Biz hər hansı bir müəllifin aldığı mükafatlarla onun yaradıcılığı arasındakı uyğunsuzluğun az şahidi olmuruq və ümumiyyətlə, mükafat nə qədər böyük olursa-olsun, bədiyyatın keyfiyyətinə təsir edə bilmir, əsəri isə yaşadan, illərin sınağından çıxaran, illər

ötdükcə bir-birini əvəz edən nəsillərin mizinin üstünə gətirən onun bədii-estetik keyfiyyətidir.

Saday isə bir cavan yazıçı kimi, oxucuların diqqətini aldığı mükafatlarla yox, yazdığı əsərlərin keyfiyyəti ilə cəlb edib.

Mən bu yaxınlarda XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının və ictimai fikrinin hələ bu günə kimi də layiqincə qiymətləndirilməmiş görkəmli nümayəndəsi, özünün həyatı insani hiss-həyəcanlar baxımından çox maraqlı ədəbi material olan Abbasqulu ağa Bakıxanovun «Gülüstani-İrəm»-ini yenidən oxudum və oradakı bir parça bu qısa ön sözün kontekstində mənə əlamətdar göründü.

Həmin parçanı Firudin bəy Köçərli də fars dilindən tərcümə edərək «Azərbaycan ədəbiyyatı»nda A.Bakıxanova həsr etdiyi oçerkdə misal gətirmişdir və mən də onu elə Firudin bəyin tərcüməsində oxucuların diqqətinə çatdırıram.

Varşava, Peterburq aristokrat salonlarının qəhrəmanı olmuş, zəngin həyat təcrübəsinə, yüksək mənşəbə və rütbəyə malik A.Bakıxanov keçdiyi ömür yoluna nəzər salaraq yazır: «Bəşəriyyətin övzavü əhvalına dürüst mültəfit olub özümə yəqin etdim ki, bu dünya dari-fənadır. Bir şey yoxdur ki, bunda daimi və əbədi olsun. Ad və şöhrət puçdur. Dövlət və mənşəb müdam bir qərar üzrə qalmaz. Nə qədər nəcib və məşhur bir silsilədən olursan, ol, vəqti ki, özündə layiqi-ətina bir şey yoxdur, xalq nəzərində qədrü-qiymətini itirmiş olursan. Ancaq bir şeyə etiqadım dürüst və inanmağım möhkəmdir, o da budur: Ülum və fünun aləmində (eləcə də ədəbiyyat sahəsində – E.) bir mərifət və məharət qazanar isən, lazımcına bilik hasil edib özündən sonra gələnlərə öz elm və biliyindən bir səməv və əsər qoyar isən, ol vaxt özünü xoşbəxt hesab etməyə haqqın olar; dair-üqbaya rəllət edəndən sonra bu dünyada yenə yaşamış kimi olursan. Belə bir əqidədə olduğumdan və bu əqidəni sevdiyimdəndir ki, ona xidmət etməyi özümə vacib bilib bir neçə əsərləri qələmə almağa cəsarət etmişəm.» (Firudin bəy Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, Elm, 1978, səh. 291.)

Mənə elə gəlir ki, həyat barədə, yaşayışın mənası barədə söylənən bu fikir istedadlı və ciddi cavan yazıçılarımızın, o cümlədən, Saday Budaqlının yazmaq həvəsini, müasirlərimizə söz demək ehtiyacını, ədəbiyyat qarşısında məsuliyyət hissini yaxşı səciyyələndirir. Mənim üçün burası da maraqlı və əlamətdardır ki, bu fikir, eyni zamanda, onların yaratdıqları qəhrəmanların da düşüncələrini, axtarışlarını, hərəkətlərinin mənasını xarakterizə edir.

Görünür, elə buna görə də biz Sadayın hekayə və povestlərində həyat və ölüm barədə (misal üçün, «Sulu qar» hekayəsində olduğu kimi), yaşayışın mənası, münasibətlərin dərin kökləri, görünənlərin sadəliyi arxasında görünməyənlərin mürəkkəbliyi barədə düşüncələrə, bu baxımdan qələmə alınmış müşahidələrə, detallara tez-tez təsadüf edirik.

Bu da, görünür, təsadüfi deyil ki, Sadayın yazılarında qocaların, ahılların bədii surətləri ilə cavanların surətlərinə heç də az rastlaşmırıq. «Şəbəkə» povestindəki qocanı, «Fevral» povestinin qəhrəmanını, «Günorta» hekayəsindəki qocayla qarını xatırlayaq...

Hətta Sadayın cavan qəhrəmanları da, elə bil ki, çox vaxt qocalığın məsuliyyəti və xofu altındadırlar. Yazıcının maraqlı əsərlərindən biri olan «Şəbəkə» povestindəki dialoqa fikir verək:

Q a d ı n (*fikirli-fikirli*). Biz də havaxtsa qocalacağıq...

K i ş i. Heç inanmağın gəlmir, hə?

Q a d ı n. Gəlir. Ancaq bir vaxt gəlmirdi. İnana bilmirdim. Öləcəyimə də inana bilmirdim. Fikirləşirdim lap özümü ataram məşının altına, heç nə olmaz».

Ölüm mövzusunda, qocalıq barədə düşüncələrə beləcə tez-tez müraciət Sadayın qəhrəmanlarının həyatı və ən əsası isə, özlərini dərk etməsi üçün lazımdır, onlarda müdrikliyə, yaşayışın, hətta adi gündəlik güzəranın belə üzdə görünməyən dərin qatlarına varmağa sövq-təbii bir meyl var. Buna görə də həmin qəhrəmanları iki zidd qütbə – konkret «pis» və konkret «yaxşı»ya aid etmək mümkün deyil.

Saday Budaqlı yalnız ağ və qara boyalardan istifadə etmir, müxtəlif rənglərə, çalarlara, hətta yarımçalarlara müraciət edir, incəliklərə enməkdən, xislətin mürəkkəbliyində bədii-psixoloji axtarışlar aparmaqdan çəkinmir. Əlbəttə, bütün bunlar o demək deyil ki, həmin axtarışların hamısı Sadayın hekayə və povestlərində özünün yüksək bədii-estetik ifadəsini tapır, ancaq əsas məsələ yazıcının təşəbbüsündə, gələcəyin yüksək sənətkarlıq zirvələrinə apara biləcək başlanğıcı düzgün seçməsindədir.

Bu baxımdan «Şəbəkə» povesti maraqlı qurulmuşdur: qəhrəmanlar povesti təşkil edən altı hekayədə tamamilə müxtəlif bucaqlar altında görünürlər. Bəzi hekayələrdə onlar özləri özlərini və bir-birinə münasibətlərini bizə təqdim edirlər, bəzən isə təhkiyəni yazıçı aparır. Deyə bilmərəm ki, bu, ədəbiyyatda yeni bir formadır, amma burası əlamətdardır ki, bu formaya müraciət özü-

nü doğrultmuşdur, yəni forma forma xatirinə götürülməmişdir, məzmunun hərtərəfli açılması, işıqlandırılması üçün dəqiq seçilmişdir.

Burası da maraqlıdır ki, Saday ailə səadətindən, məhəbbət sevincindən daha çox ailə həyatının mürəkkəbliyindən, çoxlaylı olmasından, məhəbbətin, necə deyərlər, natamamlığından, yaşayışın bütün atributlarını əvəz edə bilməməsindən yazır (elə həmin «Şəbəkə», yaxud «Zədə» povestlərində olduğu kimi) və bunların əsasında yazıçının bədbinliyi, küskünlüyü yox, məhz dərinlərə varmaq cəhdi dayanıb.

Hətta, misal üçün, məhəbbətə, ailə münasibətlərinə həsr edilməmiş «Firuzə qaşlı sırğa» hekayəsində də tanımadığı bir qadınla bağlı qəhrəmanın öz təsəvvüründə canlandığı müxtəlif epizodlarda da biz cavan yazıçının həmin mürəkkəbliyə, dərinliyə varmaq cəhdini görür və qiymətləndiririk.

Adətən, cavanların kitablarına yazılan ön sözlərdə yaradıcılığın yalnız müsbət cəhətlərindən söhbət açırlar, çatışmazlıqlara, zəif cəhətlərə münasibət isə, elə bil ki, oxucuların öz öhdəsinə buraxılır...

Əgər belədirsə də, mən yenə də «ənənəni» pozmuram və bu kitaba toplanmış əsərlərin ilk oxucularından biri kimi, bəzi arzularımı da bildirmək istəyirəm, çünki söhbət, artıq yazdığım kimi, istedadlı müəllifdən və həmin istedadı əyani şəkildə bizə göstərən əsərlərdən gedir.

Sadayın öz mövzusu, öz qəhrəmanlar aləmi var və mən arzu edərdim ki, bu mövzu məxsusiliyinin müqabilində yazıçının təhkiyəsi də bir məxsusilik səlahiyyəti əldə etsin. Sadayın bədii sintaksisi, təsvirinin, nəqlinin frazeoloji təqdimi heç kimi yamsılamır, bir sıra qələm dostları kimi, bəzi özündən əvvəlki nəsil nümayəndələrinin təhkiyə təsiri altında deyil və bu, təbii ki, çox yaxşıdır. Ancaq, eyni zamanda, Sadayın özünün üslubu sırf estetik baxımdan hələ müəyyənləşməmişdir, halbuki artıq vaxt çatıb və biz müəllifindən xəbərsiz oxuduğumuz üçcə cümlədən sonra deməliyik: «Bax, bunu Saday Budaqlı yazıb, bu, onun dilidir».

Mən yuxarıda qeyd etdim ki, insanların, münasibətlərin, həyatı situasiyaların təsvirində (və bədii tədqiqində!) Saday göründəndən daha artıq görünməyə meyl edir və bu, çox təqdir olunası cəhətdir. Bu cəhətə orasını da əlavə etmək istəyirəm ki, Saday qələmə aldığı insanları yaxşı tanıyır, məişətimizə, güzəranımıza da yaxşı bələddir və bu tanışlığı, bələdliyi bir əsərində çox, bir

əsərində az, lakin istedadla ifadə edə bilər. Buna görə də onun nəsrî mahiyyət etibarilə xəlqidir. Amma bəzən biz Sadayın təhkiyəsində, təsvirində xəlqiliyin çox üzdə dayanmış (yüngül olduğu üçün dərinlərə çökə bilməyən!) ünsürlərdən istifadə olunduğunu gördükdə təbii ki, təəssüflənirik. Ədəbi dildəki «tapa bil-mir» əvəzinə «tapammır» yazmaq və bu qəbildən olan başqa misallar öz-özlüyündə heç vaxt xəlqiliyə gətirib çıxarmır, əksinə, üzdən getmək təsiri bağışlayır.

Ölüm, qocalıq, yaşayışın mənası elə anlayışlardır ki, onların nəsrdəki bədii-estetik təcəssümü hər dəfə yeni və təsirli olmalıdır. Bu baxımdan Sadayın uğurları, ümumiyyətlə, onun təmsil elədiyi nəslin yaradıcılıq uğurları səviyyəsinə qalxır, ancaq bəzən təkrara, ayrı-ayrı hallarda isə bəsitliyə də rast gəlirik və dərhal da fikirləşirik ki, deyilmişlərin yenidən beləcə söylənməsi, açıq qarpının beləcə döyülməsi Sadayın qələminə layiq deyil, çünki Sadayın yaradıcılığına yüksək tələbatımızı həmin yaradıcılığın özü müəyyənləşdirib. Mən bir sıra misallar gətirə bilərdim, lakin... bu qeydləri bir oxucu kimi söyləsəm də, başqa oxucuların öz zövqünə, öz fikrinə əvvəlcədən müdaxilə etmək istəmirəm.

...İllər keçir.

Mən yuxarıda on il bundan əvvəli xatırladım. Bu on il necə keçdi, nə vaxt gəldi, getdi? Elə bil ki, illərin beləcə ötüşüb getməyindən heç xəbər tutmuruq...

Amma, eyni zamanda, bu on il əsərlər yaradıb, yazıçı yetişdirib, həmin illərdən A.Bakıxanovun yazdığı kimi, bir çox «səmər və əsər»lər yadigar qalıb. O əsərlər bəhrəsi olduğu illərin sevincini və qayğılarını, hiss-həyəcanını ifadə edib.

İllər keçir və keçəcək. Artıq ötüb getmiş o on il yazıçı yetişdirib, onu bizim həmsöhbətimizə çevirib. Qarşıdan gələn on il isə həmin yazıçını sənətin heç zaman sonu görünməyən qadirliyinə doğru aparacaq və onu bizim məsləhətçimiz, müdrik sirdaşımız edəcək.

Sadaya bağlı belə bir inkişafa mənim heç bir şübhəm yoxdur, çünki istedad var, ciddilik, məsuliyyət hissi var, zəhmətkeşlik var.

Sağlıq olsun.

19 yanvar 1987.

VƏTƏN UNUTMUR

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində «Vətən» sözü iki şəkildə səciyyələndirilir.

Birinci: «Vətən» – yəni «bir adamın doğulub böyüdüüyü və vətəndaşı olduğu ölkə, məmləkət».

İkinci: «Vətən» – yəni «doğma yurd, ana yurd».

Bu iki anlayış bir-birinə çox yaxındır, lakin bir-birinin eyni deyil.

Vətən – taleyin hökmü ilə «doğma yurd»dan, «ana yurd»dan uzaqlara düşmüş və həmin uzaqlardan o doğma hissləri yaşayan, «ana yurd» dediyimiz müqəddəs mənəvi sərvətin cibində gəzdirdiyi pasportda rəsmi təsdiqini tapmamış övladları üçün də Vətəndir. Vətən elə məhz ona görə Vətəndir ki, o öz övladlarını unutmur, əksinə harada yaşamasından, hansı güzəran keçirməsindən asılı olmayaraq öz övladından sədaqət umur, etiqad tələb edir və bu sədaqətin, bu etiqadın ən yüksək insani mərhələdə dayanması üçün, övladlarından əyani iş, fəaliyyət tələb edir.

Müxtəlif səbəblərə görə, Vətəndən uzaqlara səpələnmiş o övladların bu gün qürbətdə ikinci nəslə, üçüncü nəslə yaşamaqdadır və Vətən məhz ona görə Vətəndir ki, qürbət ellərdə həyat sürən, üzünü görmədiyi, əməyindən bəhrələnmədiyi o balalarını da unutmur, onları da özünün bir zərrəsi, bir hissəciyi hesab edir və belə bir Vətən vəfadarlığı, əlbəttə, böyük məsuliyyət hissi, borc duyğusu yaradır: həmvətənlər Vətənin vəfadarlığına eləcə bir vəfadarlıqla da cavab verməlidirlər və Vətənə yaxınlaşmaq, Vətənin sevincini bölüşmək, kədrinə şərik çıxmaq naminə vətəndaş fəaliyyəti göstərməlidirlər.

Vətəndaş məfhumunun mənası yalnız müəyyən bir ölkənin pasportunu cibində gəzdirməkdən ibarət deyil, bu məfhumun daha məcazi bir mənası da var: patriotluq.

Bu yerdə böyük Mirzə Fətəli Axundovun təxminən yüz əlli il bundan əvvəl söylədiyi bir fikir mənim yadıma düşür. M.F.Axundov yazırdı: «Patriot ibarətdir o kimsələrdən ki, Vətən təəssübü üçün və millətinin məhəbbəti üçün canını və malını müzaiqə etməyə və öz Vətəninə və millətinə mənfəəti və azadiyyəti üçün səy edib cəfəqəş ola. Bu halət və xasiyyət həmişə qeyrətmənd şəxslərdə biruz edər».

Vətən öz övladlarının hamısından məhz belə bir cəfakəşlik, belə bir qeyrətməndlik tələb edir və bu gün biz həmin keyfiyyətləri nəinki bürüzə vermək, onların əməli tətbiqini və effektini artırmaq, məzmunlu etmək üçün əlimizdən gələni əsirgəməməliyik.

Bunun üçün, əlbəttə, yeni təfəkkür tərzii tələb olunur, stereotip buxovlarından azad olmaq, keçmişə, bu günə və gələcəyə münasibətdə demokratiya prinsiplərini əsas tutmaq tələb olunur.

Bu mənada Azərbaycanda Xaricdə Yaşayan Həmvətənlərlə Azərbaycan Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti – «Vətən» Cəmiyyətinin yaranması əlamətdar və tarixi bir hadisədir.

Bəşəriyyət, beynəlmillətçilik məfhumları ilə milli özünüifadə, ana dilinə hörmət və məhəbbət, milli mədəniyyət məfhumları arasında dialektik bir qanunauyğunluq var və onlar, əslində, bir-birinin böyük müttəfiqidir.

«Vətən» Cəmiyyəti həmvətənlərimizdə mütərəqqi milli hisslər oyatmalı, milli şüurun formalaşmasında əməli iş görməlidir. «Vətən» Cəmiyyəti milli mədəniyyətimizin əldə etdiyi müasir uğurları nümayiş etdirməyi bacarmalı, həmvətənlərimiz arasında ana dilinin geniş yayılması və mənimsənilməsi sahəsində o dilə layiq bir fəaliyyət göstərməlidir.

Vaxtilə Nəriman Nərimanov yazırdı: «Ana dili! Bir dil ki, mehriban bir vücut öz məhəbbətini, şəfqəti-madərənəsini sənə o dildə bəyan edibdir. Bil ki, sən daha beşikdə ikən bir layla şəklinə öz ahəng və lətafətini sənə eşitdirib, ruhun ən dərin guşələrində nəqş bağlayıbdır!».

«Vətən» Cəmiyyəti «ən dərin guşədə»ki o nəqşin silinməməsi, o nəqşin əbədi mühafizəsi üçün çalışmalı və çalışmalıdır.

Həmvətənlər coğrafi mənada Azərbaycandan uzaqlarda yaşasalar da, mənən Azərbaycanla birgə olmalıdırlar və «Vətən» Cəmiyyəti belə bir mənəvi körpünün, özü də ikitərəfli gedişata malik körpünün qurulmasında, tikilməsində bütün ağırlığı öz çiyinlərinə götürməyi bacarmalıdır.

Bu gün xarici ölkələrdəki həmvətənlərimiz arasında görkəmli mütərəqqi ədəbiyyat, mədəniyyət, elm xadimləri, ictimai xadimlər, işgüzar dairələrin nümayəndələri vardır. Oxucular artıq Ümmülbanu– Banini tanıyırlar. Bu məşhur fransız yazıçısının – Baninin İvan Bunin ilə münasibətlərindən bəhs edən «İvan Buninin son Həcəti» adlı sənədli povestini «Azərbaycan» jurnalı keçən ilki 12-ci nömrəsində dərc edib.

Banin azərbaycanlıdır, Bakıda anadan olub, 1920-ci ildən sonra Fransaya gedib çıxıb və hal-hazırda Parisdə yaşamaqdadır.

Əsərlərini fransız dilində yazsa da, bir azərbaycanlı kimi, öz xalqını, Vətəni unutmayıb və biz bu mütərəqqi yazıçının əsərlərini, əlbəttə, öz doğma dilində nəşr etməliyik.

Yaxud, yenə də Fransada yaşayan məşhur şərqşünas, professor İren Məlikova və onun qızı Şirin Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti ilə bağlı az iş görməmişlər. Şirin Məlikova-Səyyarın «Əfsanədən operaya. Sovet Azərbaycanında Koroğlu mövzusunun inkişafı» adlı kitabı 1985-ci ildə Bakıda rus dilində nəşr edilmişdir və yeri gəlmişkən deyək ki, bu qiymətli əsəri Azərbaycan dilində də nəşr etmək xeyirli bir iş olardı.

London Uiversitetinin dekanı, professor Turxan Gəncəyi, ABŞ-ın Nyu-Cersi şəhərində yaşayan, məşhur iqtisadçı, Qlasborq universitetinin professoru C.Həbib, Pyedmont şəhərində yaşayan professor H.Cavadi, bir rəssam kimi bütün Avropada məşhur olan və hazırda Qərbi Berlində yaşayan Behkəlam, Belçikada eksport-import «Dur» firmasının sahibi Dursun Dur və bir çox başqaları bizim məhz o həmvətənlərimizdəndir ki, müasir dövrdə müxtəlif xalqların və ölkələrin bir-birinə yaxınlaşmasında, sülh və əmin-amanlıq işində, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin təbliğində effektiv rol oynaya bilərlər.

Həmvətənlərimiz bir çox xarici ölkələrdə Azərbaycanla bağlı cəmiyyətlər, mərkəzlər, dərnekələr yaratmışlar. ABŞ-ın Nyu-York və İngiltərənin Mansçestr şəhərlərində «Azərbaycan mədəniyyət mərkəzi», Fransanın Paris və Strasburq, Danimarkanın Kopenhagen, İsveçin Geteberq şəhərlərində «Azərbaycan mədəniyyəti cəmiyyəti», AFR-in Köln şəhərində «Ocaq», Noye-Ulma şəhərində «Qərbi Almaniyadakı azərbaycanlılar» cəmiyyətləri, Qərbi Berlində «Azərbaycanlılar mərkəzi», İsveçdə «Azərbaycan dilini öyrənmək üzrə kurslar», İspaniyada «Azərbaycanın dostları cəmiyyəti», İsveçrədə «Azərbaycanlıların mədəniyyət mərkəzi» fəaliyyət göstərir və fərəhli haldır ki, bu siyahını hələ xeyli uzatmaq olar.

Əlbəttə, «Vətən» Cəmiyyəti həmvətənlərimizin xarici ölkələrdə təşkil etdikləri bu tipli cəmiyyətlərlə, dərnekələrlə, kurslarla, ayrı-ayrı xadimlərlə əlaqələrimizi daha da möhkəmləndirməlidir. Aydınır ki, belə bir əməkdaşlıq zamanı ortaya fikir müxtəlifliyi də çıxa bilər və biz məhz Vətənin və xalqın mənafeyi naminə səbrlə, işgüzarcasına fikir mübadiləsi aparmağı, ümumi dil tapmağı bacarmalıyıq.

AFR-də fəaliyyət göstərən «Ocaq» cəmiyyətinin yaradıcılarından biri, Kölnə «Ana dili» adlı qəzet nəşr edən Nurəddin

Qərəvi bu günlərdə respublikamızın qonağı idi və onunla görüşümüz zamanı bir daha aydın oldu ki, əsas məsələ təşəbbüsdür, əlaqələrin yaranmasına cəhd göstərməkdir. Belə bir təşəbbüs, cəhd, istək olarsa, əməkdaşlıq da səmərəli olacaqdır, çünki bizi xalq, Vətən, dil birləşdirir.

Bütün bunların hamısı bir vəzifə kimi «Vətən» Cəmiyyətinin qarşısında dayanır və bu vəzifələr yerinə yetirilməlidir. Milliliyin fəvqündə, millilikdən kənarında bəşəriyyət yoxdur və ola da bilməz. Beynəlmillətçilik – millinin bahasına deyil, əksinə, millinin davamı və inkişafıdır.

Biz bundan sonra da bir vətəndaş kimi, milli ilə bəşəriyyətin beləcə bir-birini tamamlaması yolunda bütün təcrübə və bacarığımızla çalışmalıyıq. Biz xarici ölkələrdə yaşayan həmvətənlərimizin balalarını ana dili dərslərlə maraqlandırmalıyıq, onların Azərbaycanın ali və orta məktəblərində ana dilində təhsil ala bilməsi üçün şərait yaratmalıyıq. Əldə etdiyimiz böyük elmi və mədəni nailiyyətlərimiz haqqında səriştəli məlumat vermək və bu nailiyyətləri əyani şəkildə nümayiş etdirmək üçün xarici ölkələrə nümayəndələr və nümayəndəliklər göndərməliyik, eləcə də həmvətənlərimizin müxtəlif folklor və teatr truppalarını ölkəmizə dəvət etməli, görkəmli həmvətən rəssamların əsərlərinin sərgisini keçirməliyik, elə etməliyik ki, xarici ölkələrdə yaşayan həmvətənlərimiz, əslində, bizim həmin ölkələrdəki xoş məramlı elçilərimizə çevrilsinlər və sairə və sairə və sairə...

Bütün bu «və sairə»lərin beləcə qeyri-konkret və ünvansız olmaması üçün, «Vətən» Cəmiyyətində işləyib-ışləməməsindən asılı olmayaraq biz hamımız əl-ələ verməliyik, hərəməz öz sahəmizdə bu cəmiyyətin işinə yaxından kömək göstərməliyik, ən yüksək məsuliyyət hissi və vətəndaşlıq qayələri ilə həmvətənlərimizi özümüzlə yaxınlaşdırmalıyıq.

1987-ci il dekabr ayının 28-də respublikamızın ictimai həyatında tarixi bir hadisə baş verdi: təsis konfransı keçirildi, «Vətən» Cəmiyyəti yaradıldı.

Bu cəmiyyətin nüfuzu, sanbalı və görəcəyi işin miqyası isə vəzifəsindən və peşəsindən asılı olmayaraq bizim hər birimizin gələcək şüurlu vətəndaş fəaliyyətindən asılıdır.

2 fevral 1988.

ÜMİD

1988-ci il aprelin 8-də Şəfqət və Sağlamlıq Fondunun təsis konfransındakı çıxışın stenoqramı əsasında

Azərbaycanda təsis edilən bu yeni cəmiyyət – Şəfqət və Sağlamlıq fondu barədə, onun görəcəyi, daha doğrusu, görməli olduğu iş barədə düşünəndə, mənə elə gəlir ki, elə bil, mənəviyyatımızın müəyyən bir hissəsinin qaranlığı içində gələcəyin işığından xəbər verən bir qurum barədə düşünürəm. Çünki bu gün, çox təəssüflər olsun ki, vəziyyəti elə bir yerə gətirib çıxarmışıq ki, xalqımızın şəfqətə ehtiyacı böyükdür. Bunu deməkdən çəkinmək, ehtiyat etmək, bunu qürurumuza sığışdırmamaq düzgün olmaz, çünki bu – həqiqətdir və həqiqəti bütün çılpalığı ilə görmək istəmədikdə və göstərmədikdə biz mənəvi sıxıntımızı daha da artırmış, bir xalq kim fiziki qüvvəmizi və sayımızı itirmiş olarıq.

Bu gün bizim Azərbaycan xalqımızın gündəlik güzəranında elə qara göstəricilər mövcuddur ki, onları aradan qaldırmaq üçün, o qaranlığa işıq salmaq üçün məhz şəfqət lazımdır – böyük vətəndaş qayələr ilə nəfəs alan, ehtiraslı, şövqlü, xalq təəssübkeşliyindən doğan bir şəfqət!

Hərgah bu gün Azərbaycan uşaq ölümü üzrə Sovet İttifaqında ən şərəfsiz yerlərdən birini tutursa, bu, əlbəttə fəlakətdir və yalnız bu günümüzün qara göstəricisi deyil, xalqımızın gələcəyi ilə bağlı qara perspektivlərdəndir.

Hərgah bu gün biz rayon mərkəzlərimizdə, hətta Bakıda dükanların, bazarların qabağında əlil analarının qucağına qısılmış dilənçi körpələrə hələ də təsadüf ediriksə, bu da uşaq ölümündən kiçik fəlakət deyil və hər birimizdən həmin vətəndaş şəfqəti tələb edir.

Biz o qədər xoşbəxt həyatdan danışıbmışıq ki, bu gün acı həqiqəti görməkdə çətinlik çəkirik.

Şəfqət hissi həmişə bizim xalqımızın səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri olmuşdur. Biz həmişə öz boğazımızdan kəsib başqasını bəsləməyə hazır olmuşuq və bəzən özümüzü unutmuşuq. Mən çox arzu edirəm ki, yeni qurulan bu cəmiyyət hər cürə inzibatçılıqdan, bürokratiyadan, şəxsi mənfəət ehtirasından azad şəkildə öz şəfqətinin istisilə bədbəxt talelərə, şikəst ömürlərə, soyumuş hiss-həyəcanlara bir hərarət bəxş etsin, onları qızdırsın. Bu yalnız o zaman mümkündür ki, bizim hər birimiz xalqımıza xas olan o şəfqət hissini özümüzün öz xalqımız qarşısında mənəvi borcumuz bilək və o mənəvi borcu yerinə yetirmək üçün mübarizə aparmağı bacaraq.

Yoxsa ki, ümid eləcə ümid olaraq da get-gedə sönəcək, bir payız solğunluğu içində itib-batacaq...

8 aprel 1988.

FƏRIDİN HEKAYƏLƏRİ VƏ TALEYİ

Yaradıcılıq əlaqəsi saxladığım cavan qələm dostlarıma həmişə dönə-dönə təkrar edirəm: « – Çap olunmağa tələsməyin! ».

Və onlar inciməyəndə, məndən küsməyəndə, başa düşəndə, nəyin bahasına olursa-olsun, çap olunmaq naminə yox, sənətin həqiqi yolunda məxsusi cığırını axtarıb tapmaq məqsədilə təmkinlə öz üzərlərində işləyəndə, doğrusu, mən ikiqat, üçqat bir həvəslə onların yeni yazılarını gözləyirəm.

Mətbuat müəllifin həvəskarlıqdan professionalığa qədər keçdiyi yolu səhifələrində əks etdirməməlidir, çünki həvəskarın yaradıcılığı yoxdur, həvəskar özü üçün yazır, bu mənada ki, həvəskarın o yazıları oxuculara təqdim etməyə mənəvi haqqı yoxdur.

«Yaradıcılıq» anlayışı yalnız sənətkara məxsusdur. Sənətkar isə, əlbəttə, gənc də ola bilər, təcrübəsizliyi də özünü göstərir, uğurları kimi, uğursuzluqları da olar, amma bu şərtlə ki, söhbət, təkrar edirəm, yaradıcılıqdan getsin, həvəskar məmulatından yox.

Təxminən beş ildir ki, Fəridin hekayələrini, povestlərini oxuyuram. Bu müddətdə Fərid əsgəri xidmətini başa vurub, institutu bitirib və həmişə də o cığırını tapmaq üçün səbrlə çalışıb, işləyib, çox şirnikləndirici də olsa, çapa tələsməyib.

Fəridin artıq addımlamağa başladığı həmin cığır geniş ədəbi yollardan birinə çevrilə biləcəkmi?

Bu suala, əlbəttə, gələcək cavab verəcək, amma bu suala gələcəyin müsbət cavab verməsi üçün Fərid daha artıq bir şövqlə, ehtirasla, inam və səbrlə işləməli, işləməli, işləməlidir.

Fəridin iki hekayəsini (ilk mətbuat hekayələrini!) «Azərbaycan» jurnalının oxucularına təqdim edirəm.

28 may 1988.

P.S. Mən Yazıçılar İttifaqında işləyəndə Fərid də bir çox başqa gənclər kimi, yazılarını oxuyub fikir söyləmək üçün mənim

yanıma gəlirdi. Fərid o gənclərdən biri, daha doğrusu, istedadlılarından biri idi, amma çox fərqlənirdi, qapalı idi, öz daxili aləmində yaşayırdı, özü haqqında heç nə danışmırdı, heç nə xahiş etmirdi, bu barədə suallara da könülsüz cavab verirdi. Çox abırlı gənc idi və bu mənada da ədəbiyyata gəlmək istəyən gənclərin bir çoxundan fərqlənirdi. Hekayələr yazırdı və özünün dediyinə görə ancaq mənə göstərirdi, qeydlərimə diqqətlə qulaq asırdı, ümumiyyətlə, ədəbiyyat söhbətinə, xüsusən də ədəbiyyatın fəlsəfi missiyasına çox maraqlı idi. Yadıma gəlir, universitetdə oxuya-oxuya əsgərliyə getdi və oradan da təzə hekayələrini poçtla mənə göndərirdi, mən də fikrimi məktubla ona bildirirdim. Əsgərlikdən sonra yenə universitetdə təhsilini davam etdirir. Çap olunmağa heç tələsmirdi, amma mən onun son hekayələrini çapa məsləhət biləndə açıq-aşkar sevindi. Bu yazı «Azərbaycan» jurnalının 1988-ci il 8-ci nömrəsində Fəridin iki hekayəsi ilə bərabər çap olundu. Amma Fərid özü bunu görmədi. İsti yay günlərinin birində məni sarsıdan bir xəbər eşitdim: Fərid intihar edib. Nə üçün? Bu sualın cavabı da güman ki, onun daxili aləmində onunla birlikdə getdi. Aradan keçən bu illər ərzində mən Fəridi tez-tez xatırlamışam və həmin xatirələr hər dəfə də mənim içimə qəm, kədər saçıb. Fəriddən ancaq o iki hekayə qaldı...

27 aprel 2004 .

TƏBRIK EDİRİK!

Almaniya Federativ Respublikasında fəaliyyət göstərən «Azərbaycan kultür ocağı»nın «Savalan» adlı aylıq ictimai-siyasi, ədəbi-bədii jurnalının birinci nömrəsi çapdan çıxmışdır.

Jurnalın istiqaməti və qarşısında duran vəzifələrdən bəhs edən baş məqalədə deyilir: «Savalan» Kültür ocağının orqanı olaraq bu ocağın hədəflərini yerinə yetirməyə çalışacaqdır. Bu yolda oxucularımızın ədəbi, hünəri, elmi məqalələrini çap etməyə hazırdır. Göndərilən məqalələrdə ancaq imla-inşa baxımından düzəlişlər aparılacaq... Redaksiya heyəti yalnız öz imzasını daşıyan məqalələrə məsuldur».

«Savalan»ın ilk nömrəsində Azərbaycan kultür ocağı haqda ümumi məlumat, ocağın Əsasnaməsinin şərhı, şairlərdən İzzəddin Həsənoğlu, Marağalı Əvhədi, Heyran xanım, Qazi Əsgərzadə, Abbasəli Sabir Əlizadə, rəssam Sultan Məhəmməd barədə maraqlı məqalələr verilmişdir. Burada, həmçinin, milli folklorumuzdan, Cənubi Azərbaycanın tarix və mədəniyyət abidələrindən bəhs edən məqalə də dərc edilmişdir.

Jurnal mənhus Pəhləvi rejiminin paniranizm siyasətinin milli varlığınıza vurduğu yaralara baxmayaraq, Cənubi Azərbaycanda milli şüurun oyanmasından, mənəvi həyatın bütün sahələrində böyük qurbanlar bahasına qazanılan uğurlardan, dirçəlişdən söz açır.

Gözəl tərtibatla, ağ-qara təsvirdə buraxılan «Savalan» jurnalı azərbaycanca çıxan «Ana dili» və «Qaynarca» qəzetlərindən sonra Avropada son illərdə fəaliyyətə başlayan üçüncü mətbuat orqanıdır.

İlk nömrəsinin çıxması münasibətilə «Savalan» jurnalının redaksiya heyətini, əməkdaşlarını və oxucularını ürəkdən təbrik edir, ikiyə parçalanmış Vətənimizin mənəvi Bütövlüyü uğrunda mübarizədə böyük qələbələr arzulayıram.

7 sentyabr 1988.

XALQ NAMINƏ, VƏTƏN NAMINƏ

Bu gün respublikamızın 68 illik tarixində bəlkə də ən gərgin bir dövrdür. Bütün xalq ayağa qalxıb. O xalq ki, həmişə öz təmkinini ilə seçilib, öz mehribanlığı, mülayimliyi ilə fərqlənib.

Tarixin təcrübəsi sübut edir ki, Azərbaycan xalqı beynəlmillət hisslərlə yaşayan bir xalqdır. Ancaq beynəlmillətdir ilk növbədə ona görə ki, öz milli mədəniyyətini yüksək qiymətləndirir, öz milli varlığına dərin hörmət bəsləyir. Onun milli ləyaqətinə toxunduqda isə, bu gün olduğu kimi, ayağa qalxır.

Xalqımızı belə bir vəziyyətə gətirib çıxaran, ayağa qaldıran on bir aydan bəri davam edən erməni ekstremizmidir. İndi hamıya məlumdur ki, bu ekstremizmin, daşnak ideologiyasının nümayəndələri Dağlıq Qarabağın rəhbər partiya və sovet orqanlarında sığınacaq tapıb və Ermənistanın rəsmi mətbuatında qatı millətçilik siyasəti yürüdürlər. Xalqımızın qəzəbini ən çılğın bir vəziyyətə gətirən səbəb də bu mənfur siyasətlə, onun təhqiramiz nəticələri ilə bağlıdır.

Bu gün Azərbaycan xalqı artıq yalnız özünü ifadə etməklə, yalnız şikayətlənməklə kifayətlənmir, o öz etirazı ilə özünü təsdiq edir.

Azərbaycan xalqı öz milli ləyaqətinin tapdalanmasına dözmür və dözməyəcək!

Azərbaycan xalqı öz respublikasının Konstitusiyasına müvafiq hüququnu tələb edir!

Biz bu xalq hərəkatının siyasi mənasını açmalıyıq. Bu hərəkat sövq-təbii instiqlərin nəticəsi deyil, bütün ölkədə gedən böyük prosesin tərkib hissəsi və onun bəhrəsidir. Erməni ekstremizmi, daşnak ambisiyaları isə yalnız Azərbaycan xalqına qarşı yox, eyni zamanda, yenidənqurma siyasətinə qarşı yönəldilmişdir.

SSRİ-də gedən proseslər Azərbaycan xalqına imkan verib ki, öz mədəniyyətini təsdiq etsin, ana dilimizin təəssübünü çəksin, əsrlərin süzgəcindən keçib gəlmiş mütərəqqi adət-ənənələrimizin, hörmət-izzətin bəşəri hiss-həyəcanlara, bəşəri dünyagörüşünə aparan milli varlığın inkişafı naminə əməli fəaliyyət tələb etsin.

Bu sınaq günlərində biz son dərəcə diqqətli olmalıyıq, bütün imkanlarımızı səfərbərliyə alıb çalışmalıyıq ki, ölkədə gedən progressiv proseslərə qarşı bəzən aşkar, çox zaman gizli mübarizə apararıq, Azərbaycan xalqının düşməni olan erməni ekstremizminin fitnə-fəsadının əl-qol açması üçün heç bir şərait yaranmasın.

Bizim xalqımız əmin-amanlıq hissləri ilə, mənəvi təmizliklə nəfəs alan bir xalqdır və bu gün həmin əmin-amanlıq, mənəvi təmizlik bir milli rəmz kimi başımızın üstündə şölələnməlidir. Elə etməliyik ki, fəhlədən tutmuş yazıçıya kimi, müəllimdən tutmuş tələbəyə kimi, partiya və sovet işçilərindən tutmuş inzibati orqan işçilərinə kimi, adi kənd zəhmətkeşlərindən tutmuş alimlərimizə kimi, hamımız mütəşəkkilliklə, yekdilliklə, mənəvi birliklə xalqımızın təəssübünü çəkməyi bacaraq.

Bir ciddi məsələnin, son zamanlar bütün qabarlıqlığı ilə nəzərə çarpan bir həqiqətin üzərində də dayanmaq istəyirəm: bütün Azərbaycan Respublikası üzrə bir sıra yerli və sovet partiya təşkilatlarının xalqın arasında nüfuzu yoxdur və xalq ondan narazıdır. Çünki onların bir qismi heç zaman xalqın həqiqi sevincini bölüşməmiş, həqiqi dərdinə şərik olmamışlar. Onlar öz şəxsi mənafeələrini güdmüşlər! Onlar xalqın adından danışır, xalqın hesabına firavan dolanmışlar! Bundan sonra belələri – dilini bilməyən, mədəniyyətindən xəbəri olmayan, tarixinə biganə, cibində partiya bileti gəzdirib, əslində, partiyanın adından sui-istifadə edən, öz doğma xalqını sevmədiyi üçün başqa xalqları da sevmə bilməyəcək ünsürlər vəzifə kürsülərinə yol tapmamalıdır.

Bəli, son dərəcə gərgin günlər yaşayırıq.

Yenidənqurmadan, aşkarlıqdan sui-istifadə etməyə, bununla da mütərəqqi proseslərə arxadan zərbə vurmağa çalışan erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağın sosial-iqtisadi, mədəni inkişafında guya gerilik olduğunu bəhanə edərək Vilayətin Azərbaycan SSR tərkibindən çıxarılıb Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi məsələsini ortaya atdılar. Halbuki rəsmi idarələrin hesablamalarından məlum olur ki, Dağlıq Qarabağ iqtisadi, sosial inkişaf göstəricilərinə görə həm Azərbaycanın digər regionlarından, həm də Ermənistandan xeyli irəlidir. Sosial-iqtisadi inkişaf sahəsindəki gerilik və çətinliklər isə təəssüf ki, bu gün bütün SSRİ-yə şamil edilə biləcək bir cəhətdir.

Bununla belə, Dağlıq Qarabağın sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə yönəldilən mühüm qərar qəbul edildi. Bu

məqsədlə 400 milyon manat vəsait ayrıldı. Nəzərdə tutulan tədbirlər təxirəsalınmadan həyata keçirilməyə başlandı.

SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti iyul iclasında, nəhayət ki, qəti sözünü dedi: Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Azərbaycan SSR-in ayrılmaz tərkib hissəsidir!

Ancaq xaricdən qızıqdırılan, Ermənistan SSR-də möhkəm müdafiə olunan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin bədnam partiya, sovet rəhbərliyi, erməni ekstremizmi isə öz iddialarından əl çəkmədi. Əsrlər boyu qonşu olan iki xalqın arasına nifaq toxumu səpməkdə davam etdi. Ermənistan SSR-dən on minlərlə azərbaycanlı ailəsi doğma ocaqdan didərgin salındı. Nəhayət, daha bir qəsd. Xalqımızın tarixində, taleyində iz qoymuş Topxana meşəsi qırılmağa, burada Ermənistan SSR-ə mənsub bir alüminium zavodunun sexi tikilməyə başlandı. Xalqımız nə qədər təmkinli olsa da, nə qədər beynəlmiləlçi olsa da, daha dözmədi. Yüz minlərlə azərbaycanlı Bakının küçə və prospektlərinə çıxaran, bütün xalqı ayağa qaldıran da budur.

Belə bir zamanda xarici radiosəslərin Qarabağla bağlı hadisələri birtərəfli işıqlandırması, səhv məlumatlar verməsi, bəzən Azərbaycan xalqı haqqında təhqiramiz bəyanatlar söyləməsi də hissləri qızıqdırır, ehtirasları gərginləşdirir. Hətta akademik Andrey Saxarov kimi bir alim və tanınmış ictimai xadim də Amerikada oturub məsələnin dərinliyinə varmadan, onu obyektivcəsinə öyrənmədən, hadisələrə bələd olmadan səhv məlumatlara uyaraq birtərəfli bəyanatlar verir...

Məlumatların, bəyanatların obyektiv səciyyəyə daşması üçün «Vətən» Cəmiyyəti əlindən gələni edir.

Xalqın hər hansı nümayəndəsi kimi, mənim də deməyə sözüüm çoxdur, ancaq indi söz vaxtı yox, əməl vaxtıdır. Bütün bu hadisələr bizim hamımız üçün vətəndaşlıq dərsi olmalıdır.

Bizim hər birimiz özünütənqid mövqedən vicdanımızla üz-üzə dayanmalıyıq və öz-özümüzə sual verməliyik: sən, şəxsən sən, sən Əhməd, sən Məmməd, sən Kərim, xalqın bu ağır günündə, bu tarixi gərginlik çağlarında şəxsi şöhrətin naminə yox, şəxsi kin-küdurətin naminə yox, şəxsi intriqaqların naminə yox, xalqın naminə, Vətənin naminə nə etmişən və nə edirsən?!

1988.

HİRS ANCAQ ZİYAN GƏTİRİR

Ermənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin orqanı «Kommunist» (rus dilində) qəzetini oxuduqca, səhifələrində Dağlıq Qarabağla bağlı mülahizələri mütəmadi izlədikcə, elə bir təəssürat yaranır ki, söhbət Sovet İttifaqında yox, hansısa başqa bir ölkədə, hansısa başqa (və yad!) əqidələri və dünyagörüşünü ifadə edən, Azərbaycana və Azərbaycan xalqına qarşı aşkar qərəzçilik hisslərini heç gizlətməyə də çalışmayan bir mətbuat orqanından gedir.

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 18 iyul 1988-ci il tarixli iclasında Sov.İKP MK-nın Baş Katibi Sumqayıt hadisələrini «genosid» adlandıran Vardges Petrosyana cavab verərək bütün ölkə qarşısında başa salır, izah edir, aydınlaşdırır ki, bu yerdə «genosid»dən danışmağa heç bir əsas yoxdur və bu cür məhdud millətçi iddialar, siyasi alverçilik iki xalqın arasındakı nifaqı daha da gücləndirə bilər. Baş Katibin bu sözlərindən sonra, Ermənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin orqanı, Sumqayıt hadisələrinin məhz «genosid» olduğunu və buna «siyasi qiymət» verilməsini tələb edən tənqidçi yazıları daha artıq bir cidd-cəhdlə, daha artıq bir səxavətlə çap edir. Elə bil ki, «Kommunist» qəzeti eyni partiyanın yox, müxalifət bir təşkilatın orqanıdır...

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti elə həmin iclasında bildirir ki, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsidir, sonra Dağlıq Qarabağla bağlı müxtəlif qərarlar qəbul olunur, vilayətin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək məqsədilə ölkənin bu ağır vəziyyətində 400 milyon manat vəsait ayrılır, sonra Xüsusi İdarə sistemi yaradılır, «Kommunist» qəzetinin müəllifləri (və təbii ki, redaksiyası!) isə bütün bu qərarların, tədbirlərin azacıq da olsa fərqi nə varmadan məsələnin «ədalətli» həllini gözləyir və bu «ədalətli» həll uğrunda mübarizəyə çağırır.

«Kommunist» qəzetinin fikrinə görə məsələnin «ədalətli» həlli Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb Ermənistanın tərkibinə qatmaqdan ibarətdir. Buna görə də erməni ekstremizmi Dağlıq Qarabağla bağlı hər bir yeni qərarı, tədbiri yeni güzəşt kimi qəbul edir və buna «ədalətli» həll yolunda yeni bir addım kimi ba-

xır. «Kommunist» qəzeti bu istəyini nəinki gizlədir, ört-basdır edir, əksinə, nömrədən-nömrəyə «ədalətli» həllə bağlı açıq və barışmaz mövqə tutur (yəni oxucularını da belə bir qatı ekstremist mövqeyə səsləyir!).

Qəzetin builki 4 avqust nömrəsində böyük qara hərflərlə (elə bil ki, qəzetin adının – «Kommunist» sözünün əvəzidir) yazılıb: O.Y.YESAYAN: ALTERNATİV GÖRMÜRƏM...

Yesayan kimdir? Nəyin alternativini görmür?

Yesayan Azərbaycan torpağında yaşayır, Dağlıq Qarabağ Xüsusi İdarə Komitəsi sosial-iqtisadi şöbəsinin müdürüdür və Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan alınıb Ermənistanı verilməsindən başqa bir yol tanımır, buna alternativ görmür. Azərbaycan SSR-in ünvanına olmazın böhtanlarını yağdıran bu qatı ekstremist Azərbaycan SSR-də mühüm partiya vəzifəsi tutur...

Bu yerdə biz özünə layiqli həmfikir tapmış «Kommunist» qəzetini başa düşürük, ancaq Xüsusi İdarə Komitəsini heç cür başa düşə bilmirik. Hərgah bu cür əqidə sahibləri Komitənin şöbə müdirləridirsə, vəziyyətin haçansa yaxşılaşacağına, yəni həqiqətin (və ədalətin!) bərqərar olacağına hansı ümidi bəsləmək olar?

Elə bilirəm ki, belə bir sualla Xüsusi İdarə Komitəsinə və şəxsən Komitənin sədri, Sov.İKP MK-nın üzvü A.İ.Volski yoldaşa müraciət etməyin vaxtı çatmışdır, çünki söhbət Azərbaycan SSR Konstitusiyası ilə təsdiq edilmiş suveren hüququmuzdan gəlir.

«Kommunist» qəzeti 3 və 4 avqust nömrələrində Vardkes Mikaelyanın «90 gün AFR-də» adlı böyük bir yazısını dərc etmişdir. Bu adam özünü kayzer Almaniyasının Bonndakı arxivinə yol tapmış «ilk sovet tədqiqatçısı» adlandırır və həmin arxivdə guya tanış olduğu sənədlərin 16 bölmə üzrə təsnifatını verir. Bu təsnifatın elmi obyektivliyini və dəyərini müəllifin vicdanına və tarixçi mütəxəssislərin ixtiyarına buraxırıq. Hərçənd mütəxəssis olmayan obyektiv oxucu da buradakı faktların açıq-aşkar saxtalaşdırıldığını dərhal görəcekdir.

Misal üçün, müəllif 1818-1920-ci illər arasında Zaqafqaziya yadək siyasi vəziyyətdən bəhs edərək yazır ki, guya o zaman Ermənistan (daşnak respublikası nəzərdə tutulur) Zaqafqaziya seymi buraxıldıqdan sonra «güclü düşmənlə (Türkiyə nəzərdə tutulur – E.) üz-üzə tək qalmışdı, gürcüləri almanlar, azərbaycanlıları isə türklər müdafiə edirdi». Ancaq tarixdən yaxşı məlumdur ki, məhz

həmin illərdə həmin hadisələr kontekstində erməni daşnakları ilə ingilis müstəmləkəçiləri arasında ən sıx bir əlaqə yaranmışdı. Daşnaklar ingilis müstəmləkəçiliyinin köməyinə arxalanaraq «dənizdən dənizə Böyük Ermənistan» yaratmaq xülyaları ilə yaşayırdı və fəaliyyət göstərirdilər.

Dediyim kimi, bu başqa bir söhbətin obyektidir və doğrusu son il yarımında Ermənistan mətbuatında o qədər bu tipli tarixi təhriflər və saxtalaşdırmalarla rastlaşırıq ki, bəzən ağın ağ, qaranın isə qara olduğunu dönə-dönə sübut etmək məcburiyyətində qalırdıq. Mikaelyan kayzer Almaniyanın Bonn arxivindəki sənədləri özü bildiyi kimi yoza-yoza birdən-birə qətiyyənlə mətləbə daxil olmayan bu il iyulun 11-də Almaniya Federativ Respublikasında televiziya verilişlərinin birinci kanalı ilə (AKD) «Veltspigel» («Dünyanın mənzərəsi») seriyasından göstərilən «Azərbaycan» verilişindən bəhs edir və bu verilişin «AFR-də yaşayan bütün erməniləri (!?-E.) bərk həyəcanlandırdığını», narahat etdiyini yazır.

Mikaelyan belə bir qorxunc hadisəni nə ilə izah edir? «Milliyyətçə türk olan (müəllif bu milli mənsubiyyəti hər dəfə xüsusi qeyd edir – E.) alman jurnalisti Yadcmut Atzis (?– E.) bu verilişdə Dağlıq Qarabağa aid bütün fakt və hadisələri tərsinə çevirdi.» Qərbi Almaniya oturmaq televizora baxan Mikaelyanı da bu veriliş hədsiz dərəcədə qəzəbləndirib.

Məsələ burasındadır ki, həmin vaxt mən də Qərbi Almaniya idim və alman, türk, azərbaycanlı ziyalılarla, zəhmət adamları ilə birlikdə əsl azərbaycanlı olan, uzun illərdən bəri AFR-də yaşayan məşhur türk yazıçısı və jurnalisti Yücel Feyzioğlunun evində həmin verilişə baxırdım. Veriliş çox ciddi əhəmiyyətə malik bir hadisə idi. İlk dəfə idi ki, Qərbi Almaniyanın ən nüfuzlu AKD kanalı ilə Azərbaycan haqqında böyük veriliş göstərilirdi. Xalqımızın qədim və zəngin mədəniyyətindən bəhs edən, elmi-mədəni nailiyyətlərimizi, yazıçılarımızla müsahibələri, tarixi abidələrimizi, respublikamızın gözəl mənzərələrini göstərən bu veriliş M.S.Qorbaçovun AFR-ə səfəri ərəfəsində alman televiziyanın Sovet İttifaqı ilə AFR arasındakı dostluq əlaqələrinin, sülh və əmin-amanlığın möhkəmləndirilməsi sahəsindəki bir təşəbbüsü kimi, həmin səfərə həsr olunmuşdu.

Təbii ki, «Azərbaycan» verilişində Dağlıq Qarabağ hadisələrinə də toxunuldu və belə bir obyektiv fikir söyləndi ki, həmişə beynəlmilləliyi ilə seçilən Azərbaycan xalqı Dağlıq Qarabağla

bağlı ekstremist iddialara cavab olaraq qəti surətdə: «– Torpaqdan pay olmaz!» – deyir.

Verilişdə təkzibolunmaz tarixi fakt və sənədlərə istinad edilərək əyani şəkildə göstərildi ki, Dağlıq Qarabağ Ağdamdan, Bərdədən, Füzulidən, Ağcabədidən, Cəbrayıldan, Mirbəşirdən (keçmiş Tərtər), Zəngilandan, Beyləqandan, Yevlaxdan, Şuşadan, Stepanakertdən (keçmiş Xankəndi), Hadrutdan, digər yaşayış məntəqələrindən ibarət böyük Qarabağ ərazisinin bir hissəsidir və «Dağlıq» sözü əlavə edilərək inzibati vahid ad kimi yalnız iyirminci illərdə meydana çıxmışdır.

Bu mülahizələrdə hansı «fakt və hadisələrin tərsinə çevrilməsi»ndən söhbət gedə bilər?

«Dağlıq Qarabağ» inzibati ərazi istilahi Azərbaycan xalqının məhz həmin beynəlmiləli ənənələri rəhbər tutularaq, əsas etibarilə keçən əsrdə İrandan və Türkiyədən köçürülüb gətirilmiş ermənilərin yaşadığı əraziyə – Azərbaycan torpağının bir hissəsinə muxtar vilayət statusu verildikdən sonra yaranmamışdır? «Dağlıq Qarabağ» inzibati ərazi vahidinin 1923-cü ilin iyul ayında yaranması hamıya məlum olan bir fakt deyilmi?

Yeri gəlməşkən deyim ki, Mikaelyan da, «Kommunist» qəzetinin bir çox digər müəllifləri də son zamanlar Dağlıq Qarabağın adını dəyişdirib «Arsax» deyə adlandırmağa başlayıblar, ancaq elm sübut edib ki, bu sözün özü də tamamilə Azərbaycan-türk mənşəlidir («ər» və «saq» tərkiblərinin birləşməsi). Bütün cidd-cəhdlərə baxmayaraq, göründüyü kimi, həqiqətdən yaxa qurtarmaq mümkün deyil...

Məşhur ədəbi fəsilinin davamçısı, mütərəqqi dünyagörüşünə malik, tanınmış jurnalist Yağmur Adsız (Mikaelyan jurnalistinin adını belə düz yaza bilmir) başda olmaqla bir qrup alman jurnalistinin süjetlərini gəlib respublikamızda çəkdikləri «Azərbaycan» verilişi M.S.Qorbaçovun səfəri ərəfəsində AFR-də çox böyük əks-səda doğurdu, ölkələr arasında dostluq münasibətləri yaranmasının əhəmiyyətini anlayan, Avropada və ümumiyyətlə, dünyada sülh arzusunda olan bütün mütərəqqi qüvvələr «Azərbaycan» verilişini yüksək qiymətləndirdi və mən şəxsən bunun şahidi və iştirakçısı oldum.

AFR-də keçirdiyimiz müxtəlif görüşlərdə, disputlarda, konfranslarda mən tez-tez belə bir təmayülün şahidi olurdum ki, bir çox alman ziyalıları AKD kanalı ilə «Azərbaycan» verilişinə baxdıqdan sonra, məsələyə hərtərəfli bələd olmadan Dağlıq Qarabağla bağlı yanlış, birtərəfli mülahizələr söylədiklərini boyunlarına alırdılar.

Əlbəttə, məsələdən tam hali olmamaq birtərəfli təəssübkeşliyə gətirib çıxarır və bu da millətlərarası münasibət kimi incə bir sahədə, xüsusən, bağlılanılmazdır. Söhbət bu yerə gəlib çatdıqda mən AFR-də çox məşhur olan akademik A.D. Saxarovu misal gətirirdim, çünki məsələni dərindən mənimsəmədən, hərtərəfli, obyektiv analizdən keçirmədən Dağlıq Qarabağla bağlı birtərəfli mülahizələr söyləmək, şayiələrə uymaq akademik A.D. Saxarov kimi bir adamı da, istəsə də, istəməsə də, pis vəziyyətdə qoyur və onun digər bəyanatlarının da obyektivliyini şübhə altına alır. AKD kanalı ilə «Azərbaycan» verilişi Köln şəhərindən verilirdi və mən həmin şəhərdəki radio və televiziya işçiləri ilə görüşüb «Azərbaycan» verilişinə görə təşəkkürümü ifadə etməyi özümə borc bildim.

Mikaelyan isə öz yazdığına görə «Veltşpigel» redaksiyasına gedib «Azərbaycan» verilişi ilə bağlı təkzib vermək istəyib. Buna nail olmadıqdan sonra, «Veltşpigel»ə «Müraciət» yazıb və həmin «Müraciət»i «Kommunist» qəzetindəki məqaləsinin (kayzer Almaniyasının arxivindən bəhs edən məqaləsinin!) içində dərc etdirib. Mikaelyanın «Müraciət»ində deyilir: «Müəllifi milliyyətə türk olan bu verilişdə bütün (!? – E.) hadisə və faktlar başdan-başa təhrif olunub quraşdırılmışdır. Bu məsələlərin mütəxəssisi olan bir tarixçi kimi, bu yaramaz verilişə qarşı qəti etirazımı bildirirəm. M.S.Qorbaçovun AFR-ə səfəri ərəfəsində siz jurnalist-türkün açıq qərəzkarlığı olan veriliş vermisiniz: jurnalist-türk Dağlıq Qarabağ haqqında, erməni-Azərbaycan konfliktini haqqında obyektiv məlumat verə bilməz».

Qəribədir, niyə, hansı məntiqə əsasən «jurnalist-türk» Dağlıq Qarabağ haqqında obyektiv məlumat verə bilməz, amma məqaləsindən hansı əqidə sahibi olduğu aydın görünən «tədqiqatçı» Mikaelyan eyni məsələ barədə obyektiv məlumat verə bilər?

Biz bu sualı «tədqiqatçı» Mikaelyana vermək istəməzdik, çünki onun məqaləsi bu suala cavabının da hansı səviyyədə olacağı barədə şübhə doğurmur. Əsas sualımız «Kommunist» qəzetinin redaksiyasıdır: Nə üçün Kommunist Partiyasının orqanı olan bir qəzet jurnalist sözünün obyektivliyini həmin jurnalistin milli mənsubiyyəti ilə müəyyənləşdirir? Partiya orqanında belə bir irqçilik meyarına nə ad qoymaq olar?

12 avqust 1989.

HƏQİQƏT NAMİNƏ

ABŞ senatının Xarici İşlər Komitəsi 1989-cu il noyabrın 17-də Dağlıq Qarabağla bağlı qətnamə qəbul edib.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının ilk prezidenti Corc Vaşinqton öz ölkəsinin tarixən bütün prezidentlərini «Azadlıq Protektoru» adlandırmağı arzu edirdi.

Bu arzunun real zəmini var idi.

Amerika Birləşmiş Ştatları böyük hərfli Azadlıq idealları uğrunda mübarizə nəticəsində yaranmışdı və bu ölkənin iki yüz illik tarixində məhz həmin Azadlıqla bağlı parlaq səhifələr var.

Amerikanın böyük şairi Lonqfello hələ keçən əsrin ortalarında «Hayavat haqqında mahnı» poemasını yaratdı, əslində isə bu – Azadlıq haqqında bir poema idi və elə bil ki, o poemanı yalnız bir amerikalı – Henri Lonqfello yox, Azadlıq hərarəti ilə əl-ələ vermiş ağıl-qaralı bütün Amerika xalqı yaratmışdı.

Nyu-Yorkda ucaldılmış «Azadlıq» heykəli bu gün, elə bil ki, Azadlıq uğrunda verilmiş cismani və mənəvi qurbanlar ucalığından Azadlıq ideallarının carçısı kimi bütün bəşəriyyəti salamlayır...

Ancaq... Hirosima üzərindəki atom göbələyinin dəhşəti də buludları yarıb göyün yeddinci qatından bizə baxır və dünyanın qara əməllərindən xəbər verir...

O qara göbələk dəhşəti də o işıqlı, o azadpərvər, o bəşəri «Hayavat haqqında mahnı» kimi Amerika Birləşmiş Ştatlarının adı ilə bağlıdır...

İşıq ilə qaranlıq, gecə ilə gündüz...

Azadlıq milli və coğrafi sərhəd tanımır.

«Azadlıq» anlayışı ilə «Vətənpərvərlik» anlayışı arasında ən doğma bir yaxınlıq var.

Və hərgah bu gün Amerika Birləşmiş Ştatları senatının Xarici İşlər Komitəsi Azərbaycanın ayrılmaz tarixi bir hissəsi olan Dağlıq Qarabağ haqqında yalan məlumatlara və saxta sənədlərə

əsaslanan tamamilə birtərəfli qətnamə qəbul edirsə, bu – Azadlığın ziddi, qaranlığın təntənəsidir.

Hərgah bu gün daşnaksutyunun ən qatı millətçi və qəddar üzvləri Amerika Birləşmiş Ştatlarında özlərinə cismani məskən tapmışlarsa, bunu, bəlkə də, ölkədəki Azadlıqla izah etmək olar, lakin həmin irqçi daşnaklar orada özlərinə mənəvi məskən də tapmışlarsa, bu – Azadlığın, işığın yox, qara əməllərin ifadəsidir.

Hərgah irqçi daşnak əqidəsi, dünyabaxışı Amerika Birləşmiş Ştatlarının senatına təsir edə bilirsə, bu – Azadlığa xəyanətdir, Azadlıq ideallarının tapdanması deməkdir.

Hərgah bu gün Paruyur Öyrikyan kimi «demokrat» donuna bürünmüş, əslində isə ən qatı millətçilərin Sumqayıtda minlərlə erməninin öldürüldüyü, erməni körpələrinin azərbaycanlılar tərəfindən kabab edilib yeyilməsi barədə söylədikləri Amerika Birləşmiş Ştatlarının senatına da təsir edirsə, bu – yalnız siyasi kütbeyinlik hadisəsi deyil, Azadlığa qarşı sui-qəsdədir.

Hərgah bu gün Sergey Qriqoryants və onun arvadı Tamara Qriqoryants Moskvada oturub «azadlıq uğrunda mübarizə» adı ilə Azərbaycan xalqının tarixi, mədəniyyəti və ümumiyyətlə, mənəviyyatı barədə çirkabı erməni diasporundakı məsləkdaşları vasitəsilə Amerika Birləşmiş Ştatlarında yaya bilirsə və həmin çirkab kimlərəsə tutarlı görünürsə, bu – yalnız Azadlığa yox, bütün Amerika xalqına təhqirdir.

Azərbaycan xalqının böyük oğullarından biri Şeyx Məhəmməd Xiyabani hələ əsrimizin əvvəllərində deyirdi: «Həqiqətsiz əsl azadlıq ola bilməz».

Azərbaycan xalqının öz torpağının bölünməzliyi, ərəzisinin qorunması uğrundaqı ən böyük müttəfiqi – Həqiqətdir.

Azərbaycan xalqı Yer üzündəki bütün xalqlara hörmət bəsləyir və bu hörmət yalnız sözlə yox, əsrlərin süzgəcindən keçib gəlmiş əməllərlə təsdiq olunur. Elə Dağlıq Qarabağın özündə erməni xalqının nümayəndələrinin yerləşdirilməsi, duz-çörək tapması, güzəran qazanması, nəhayət, onlara muxtariyyət verilməsi həmin hörmətin nəticəsi deyilmi?

Ermənistan SSR-də Göyçə, Vədi, Qəmərli, Amasiya kimi öz qədim dədə-baba torpaqlarında yaşamış bir milyondan artıq azərbaycanlı isə nəinki belə bir muxtariyyətdən məhrum oldu, bu

gün orada bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmadı, öldürüldü, alçaldıldı, qovuldu.

Biz üzümüzü yalnız Amerika Birləşmiş Ştatlarına deyil, bütün dünyada yaşayan həmvətənlərimizə tutub deyirik: məhz həmin həqiqətdən qidalanaraq öz etiraz səsinizi qaldırın!

Amerika Birləşmiş Ştatlarının senatı hansı ixtiyarla, hansı səlahiyyətlə Azərbaycan Respublikasının daxili işlərinə qarışıır!?

Azad bir ölkə nə üçün Azadlığa hörmət etmir?!

Robert Doul kimi senatorlar nə üçün birtərəfli məlumatlara əsaslanaraq, Amerika Birləşmiş Ştatlarının senatını yanlış siyasi istiqamətə yönəldir və beləliklə, əslində, bütün Amerika xalqını aldadır?!

Daşnak mühacirətinin illər boyu işləyib hazırlanmış bədnam siyasi ənənələri, zəngin maddi bazası var və onların böhtanlarına qarşı mübarizə aparmaq, əlbəttə, çətinlik, ancaq bu çətinlik Azadlıq və Həqiqət qarşısında ağır mənəvi sədd olmamalıdır.

Həmvətənlər!

Bu gün Amerika Birləşmiş Ştatları senatının Xarici İşlər Komitəsi Dağlıq Qarabağla bağlı qanunsuzluqdan və yalandan ibarət bir qətnamə qəbul edərsə, sabah bu – daha ciddi bir təcavüzün başlanğıcı ola bilər.

Belə olmamaqdan ötrü bizim hər birimiz öz vicdanımızla üz-üzə dayanıb, öz vətəndaşlıq borcumuzu yerinə yetirməliyik, qəti etirazımızı bildirməliyik.

Qoy bu etirazın sədalari adi Amerika zəhmətkeşindən tutmuş, Amerika senatoruna, Konqres üzvlərinəcən, Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti cənab Buşa qədər hamının diqqətini cəlb etsin, onları düşündürsün.

20 noyabr1989.

SIYASI NAŞILIQ NÜMUNƏSİ

(1989-cu il noyabrın 19-da ABŞ senatı noyabrın 17-də Xarici İşlər Komitəsinin Dağlıq Qarabağ haqqında qəbul etdiyi qətnaməni bəyənmişdir.)

Amerika Birləşmiş Ştatları senatının Xarici İşlər Komitəsi qəbul etdiyi bu Qətnaməni «Dağlıq Qarabağ xalqının mübarizəsinin ABŞ tərəfindən müdafiə olunmasının ifadəsi» kimi qələmə verir, ancaq Qətnamə ilə tanışlıqdan sonra tamam aydınlaşır ki, «Dağlıq Qarabağ xalqı» ifadəsi altında yalnız ermənilər nəzərdə tutulur və əslində, ABŞ senatının Xarici İşlər Komitəsi erməni xalqının yox, bu xalqın özünü bədbəxt vəziyyətə salmış erməni millətçiliyinin, sonu görünməyən daşnak iddialarının təəssübkeşi kimi çıxış edir.

Bu – təsadüfi deyil, çünki Qətnamənin əsas götürdüyü və istinad etdiyi fakt və mülahizələr məhz daşnak iftiraları və daşnak ideologiyasının saxtalaşdırdığı məlumatlardır.

Millətçi erməni lobbisi xaricdə, o cümlədən, ABŞ-da da çox güclüdür və bu, məlum bir həqiqətdir, ancaq ABŞ senatının bəyəndiyi Qətnamənin bu cür eybəcər şəkildə meydana çıxmasında, şübhəsiz ki, sovet kütləvi informasiya vasitələrinin də günahı böyükdür.

Misal üçün, Qətnamədə «Sumqayıtda, Azərbaycanda ermənilərin öldürülməsi»nə və bunun «qırğın» kimi (milli qırğın, milli talançılıq, tar-mar mənasında) qiymətləndirilməsinə istinad edilir. Ermənistanda və Dağlıq Qarabağın özündə vəhşicəsinə öldürülmüş azərbaycanlı zəhmətkeşlərin isə tamamilə «unudulması» yalnız birtərəfli daşnak təbliğatının nəticəsi deyil, eyni zamanda sovet mətbuatının çox zaman həqiqətin üzərindən sükutla keçməsinin, həqiqətin əvəzinə yarımhəqiqət, bəzən isə yalan dərc etməsinin, «Pravda» və «İzvestiya» kimi nüfuzlu qəzetlərin, SİTA və Xəbərlər Mətbuat Agentliyi də daxil olmaqla mətbuatın, informasiya vasitələrinin məsələləri birtərəfli işıqlandırmasının nəticəsi-

dir. Qazax şairi, hörmətli qələm dostumuz Oljas Süleymenovun xalq deputatlarının birinci qurultayında dediyi kimi, zəlzələdən sonra Ermənistana köməyə gedən altmışa qədər azərbaycanlı gəncin həlak olmasını o nakam qurbanların analarından başqa heç kim bilmədi...

Nə qədər belə faktlar var...

Dəhşətli təqiblərdən və təhqirlərdən baş götürüb dağlara pənah aparan və şaxtaya düşüb donmuş cavan azərbaycanlı anadan tutmuş, xaincəsinə pusqudan qətlə yetirilən azərbaycanlı gəncə kimi nə qədər insanın qanı axıdılmışdır...

Mərkəzi mətbuat bunlar barədə nə yazıb?

Mən bu ilin sentyabr ayında Moskvada, Mərkəzi Lenin kitabxanasındaki görüş zamanı Sumqayıtda ölənlərin də, öldürülənlərin də arasında həm azərbaycanlı, həm də erməninin olduğunu söylədikdə, auditoriyanı sənədlərlə tanış etdikdə, bir çox Moskva ziyalısı sözün əsl mənasında heyrətləndi, çünki həmin görüşə qədər onlar yalnız birtərəfli məlumatla malik idilər.

Uzaq ABŞ-da yox, yaşadığımız ölkənin paytaxtında –Moskvada belə bir məlumatsızlığın, qeyri-obyektiv təəssüratın təqsiri kimdədir? İlk növbədə sovet kütləvi informasiya vasitələrində.

Qətnamədə «Dağlıq Qarabağda zorakılıq partlayışı» ifadəsi işlədilir və tamam aydındır ki, bu ifadə altında məhz azərbaycanlıların «zorakılığı» nəzərdə tutulur. «Sovet İttifaqı xalqının (!– E.) və hökumətinin» Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində Xüsusi İdarə Komitəsi yaratması keçmişin müsbət tədbiri kimi qiymətləndirilir. Bu «müsbət tədbir»in nə ilə nəticələndiyi artıq yaxşı məlumdur: Volski başda olmaqla, Xüsusi İdarə Komitəsi tam iflasa uğradı. Xalqımız isə həmin siyasi iflasın zərərini hələ çox çəkəcək və biz istərdik ki, respublikamızdan seçilmiş xalq deputatları özlərinin ikinci qurultayında həmkarları Volskidən cavab tələb etsinlər. Yəqin ki, Volskinin seçiciləri də öz deputatlarından belə bir cavabı tələb edəcəklər.

ABŞ senatının Xarici İşlər Komitəsi isə mahiyyət etibarilə Volskinin «xalqın iradəsinə əsasən» (nə qədər gülünc səslənir!) Dağlıq Qarabağa gəlib çıxdığını iddia edir və bunu müsbət qiymətləndirir. Ancaq qətnamənin sonrakı bəndində həmin yüksək qiymətlə daban-dabana zidd mülahizə irəli sürülür: «Komitənin (söhbət Volskinin başçılıq etdiyi qurumdan gedir– E.) işi qeyri-efpektlidir».

Bu – adicə məntiqsizlik deyilmi, cənab senatorlar?

Siz Dağlıq Qarabağda «ermənilərə, yəhudilərə və digər etnik qruplara qarşı mütəşəkkil zorakılıqdan» danışırınsınız. Hansı fakta, hansı sənədə əsaslanıb, misal üçün, yəhudilərə qarşı zorakılıq göstərildiyini iddia edirsiniz?

Axı, söhbət ABŞ kimi böyük və azadpərvər bir dövlətin senatından gedir!

Sizin ermənilərin də, yəhudilərin də, «digər etnik qrupların» da təəssübünü çəkməyiniz yaxşı hadisədir, ancaq nə üçün Siz bunu, əslində, Azərbaycan xalqına qarşı düşmənçilik hesabına edirsiniz? Azərbaycanlılar Sizə nə etmişlər? Azərbaycan xalqı ABŞ senatı qarşısında hansı qəbahətin sahibidir? Hər hansı bir xalqı müdafiə etmək başqa bir xalqın hüquqlarının tapdanması, mənəviyyatının alçadılması sayəsindəmi olmalıdır? Vaşinqtonun, Linkolnunun, Ruzveltin azadlıq ideyaları ilə, son dövr prezidentləri Karterin, Reyqanın, Buşun insan hüquqlarının müdafiəsinə qalxmaqla bu qərəzli Qətnamə arasındakı qaranlıq uçurumu görmək doğrudanmı bu dərəcədə çətindir? Doğrudanmı, daşnak təbliğatı Sizi – qüdrətli bir ölkənin senatorlarını bu dərəcədə hipnoz etmişdir? Yoxsa, Siz özünüz hipnozdan çıxmaq istəmirsiniz?

Əlbəttə, ABŞ-dakı erməni mühacirəti arasınıda zəngin seçicilər də var...

Cənab senatorlar!

Siz «üç aylıq blokada»dan danışırınsınız. Bu faktı haradan götürmüsünüz? Hərgah xaricdən, o cümlədən, ABŞ-dan Ermənistan, zəlzələdən zərər çəkənlərə kömək üçün göndərilən mallar erməni alverçiləri tərəfindən başqa respublika bazarlarında gizləndən və baha qiymətə satılırsa, bunun Dağlıq Qarabağ ərazisinin coğrafi mənsubiyyətinə nə dəxli var?

Yaxud, Siz «ABŞ-ın ermənilərə gələcəkdə də kömək etmək niyyətində olduğunu» bəyan edirsiniz. Bu Sizin öz işiniz deyilmi? Kimdir ABŞ-a mane olan? Doğrudanmı Azərbaycan xalqıdır?

Siz Dağlıq Qarabağ hadisələrini «dinc yolla və ədalətlə (?!– E.) nizama salınması uğrunda Dağlıq Qarabağ xalqının (əslində, yalnız və yalnız erməni millətçiliyinin!–E.) əsas hüquqlarını və mübarizəsini ABŞ-ın müdafiə etdiyini» bildirirsiniz. Doğrudanmı, Siz bu fikirdəsiniz ki, öz varlığının bir hissəsini – Dağlıq Qarabağ

torpağını Azərbaycandan qoparıb almaq dinclikdən və ədalətdən xəbər verir?

Siz hansı hüquqla, hansı səlahiyyətlə Azərbaycan torpağını bölürsünüz, ABŞ «Sovet İttifaqı ilə ikitərəfli diskussiyalar gedişində Dağlıq Qarabağ ətrafında münaqişənin bu vilayətin xalqının (erməni millətçiliyinin!– E.) görüşlərini, həqiqətən, əks etdirəcək ədalətli (!-E.) həllinə kömək etməlidir»– deyər qərar qəbul edirsiniz?

Siz «tərədilmiş cinayət hərəkətlərinin» təhqiqatından danışırsınız, «qətlərdə və qan tökülməsində günahkar olanların aşkara çıxarılmasına və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə» çağırırsınız. Qətnamənin bütün pafosundan, mülahizələrinizin təməyülündən yenə də tamamilə aydındır ki, Siz bu ümumi kontekstdə cinayət hadisəsini yalnız ermənilərə qarşı azərbaycanlılar tərəfindən zorakılıq kimi qiymətləndirirsiniz.

Siz hansı mənəvi haqla bu cür birtərəfli mövqe tutursunuz? Tərəf-müqabilin, indiki halda Azərbaycan xalqının mənəvi və cismani sarsıntılılarına, Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətə, azərbaycanlıların qətlə yetirilməsinə, işgəncələrə və təhqirlərə məruz qalmasına, yüz minlərlə azərbaycanlının öz doğma torpağından qovulmasına bələd olmadan bu dərəcədə məsuliyyətli bir qərar qəbul etmək hansı beynəlxalq hüquq normaları ilə bir araya sığır?

Cənab senatorlar!

Bu qətnamə yenidən istiqlalçılıq əldə etmiş, təcrübəsiz bir ölkənin, yaxud qəsbkar bir dövlətin yox, Amerika Birləşmiş Ştatları kimi böyük və azadlıqsevər bir məmləkətin iradəsini ifadə edir, daha doğrusu, ifadə etməlidir. Lakin Siz həmin Qətnamə ilə məhz azadpərvərlik ideyalarına ləkə vurmursunuzmu?

Siz bu Qətnamə ilə Amerika xalqını yanlış istiqamətə yönəldir və onun adından ciddi narahatlıq ifadə edirsiniz. İndiki halda Amerika xalqının adından danışmağa nə qədər səlahiyyətiniz çatır, bu da – Sizin daxili işinizdir. Ancaq Siz əminsiz ki, bəyəndiyiniz bu Qətnamə kimi rəsmi sənədlər dinclik uğrunda beynəlxalq səylərə kömək edir?

Məlum olduğu kimi, SSRİ Xarici İşlər Nazirliyi ABŞ senatının bəyəndiyi bu Qətnamə ilə əlaqədar etirazını bildirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, hələ bu ilin yayında ABŞ senatının Azərbaycan Respublikasının daxili işlərinə qarışmaq cəhdləri olmuş

du, ancaq təəssüflər ki, o zaman nə SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında bu məsələyə toxunuldu, nə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti bu məsələyə öz münasibətini bildirdi, nə də SSRİ Xarici İşlər Nazirliyi etiraz etdi. Yalnız Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti öz qəti etirazını bildirdi. Belə çıxırdı ki, Azərbaycan SSR-in daxili işlərinə qarışmaq, eyni zamanda SSRİ-nin daxili işlərinə qarışmaq deyil...

SSRİ Xarici İşlər Nazirliyinin bu gecikmiş bəyanatı, yəni Sovet İttifaqının mövqeyini bildirən rəsmi dövlət sənədi Ermənistan SSR-də böyük narazılığa səbəb olmuşdur. Ermənistan SSR Ali Soveti «Dağlıq Qarabağ Milli Şurası» adlandırılan və heç bir hüquqi səlahiyyətə malik olmayan qatı millətçilik orqanı ilə birlikdə 1 dekabr 1989-cu il tarixli qərar qəbul etmişdir. Qərarda Ermənistan SSR Ali Soveti və «Dağlıq Qarabağ Milli Şurası» SSRİ Xarici İşlər Nazirliyinin 19 noyabr 1989-cu il tarixli Bəyanatına qarşı qəti etirazını bildirir, ABŞ senatının Xarici İşlər Komitəsinin siyasi təcavüzü Dağlıq Qarabağ «məsələsinin ədalətli həlli» ilə bağlı Amerika xalqının narahatlığı kimi qiymətləndirilir, bu barədə SSRİ xalq deputatlarının ikinci qurultayına müraciət olunacağı elan edilir.

Ancaq bu, intəhasız erməni millətçiliyi üçün, əlbəttə, azdır...

Elə həmin 1 dekabr 1989-cu ildə Ermənistan SSR Ali Soveti və oyuncaq «Dağlıq Qarabağ Milli Şurası» Ermənistan SSR ilə Dağlıq Qarabağın birləşməsi, yəni Dağlıq Qarabağın zəbt edilməsi (əlbəttə, kağız üzərində!) barədə qərar qəbul etmişdir. Ancaq bu da azdır, artıq Dağlıq Qarabağdakı erməni millətçilərinin Azərbaycanın digər torpaqlarına da ərazi iddiası var. «Şimali Arsax» deyə Azərbaycan SSR-in Şaumyan rayonu bütövlüklə və Xanlar rayonunun bir hissəsi Ermənistan SSR-in həmin qərarında Ermənistan SSR-ə birləşdirilib.

Hərgah belə gedərsə, yəqin ki, Ermənistan SSR Ali Soveti növbəti sessiyalarından birində Şimalı – Cənublu bütün Azərbaycanın Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi barədə qərar çıxaracaq...

Sayıqlamadır? Əlbəttə, sayıqlamadır, ancaq bu sayıqlamaları rəsmi dövlət sənədləri kimi Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Q.Voskanyan, Ermənistan SSR Ali Sovetinin katibi N.Stepanyan imzalayıb, özü də ölkənin ali orqanları tərəfin-

dən səlahiyyətsiz elan edilmiş «Dağlıq Qarabağ Milli Şurasının» sədri V.Qriqoryanla birgə imzalayıb. Bu sayıqlamaları rəsmi dövlət sənədi kimi Ermənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin orqanları birinci səhifələrində dərc edib.

Maraqlıdır, görəsən, ABŞ senatının Xarici İşlər Komitəsi bu yeni hadisələrə necə baxır?

Doğrudanmı, bütün bu sayıqlama-sənədlər və onların arxasında dayanmış mütəşəkkil daşnak fəaliyyəti dincliyə, əmin-amanlığa, ədalətə xidmət edir?

4 dekabr 1989.

Q e y d. Bu yazı ingilis dilinə tərcümə edilərək «Vətən» Cəmiyyəti tərəfindən ABŞ senatına göndərilmişdir (Bax: «Odlar yurdu» qəzeti, № 23, oktyabr, 1989).

AĞIR SINAQ GÜNLƏRİ

*Azərbaycan SSR Ali Sovetinin on
birinci sessiyasındakı (19 dekabr
1989) çıxışı*

Bu günümüzün acı təcrübəsi bir daha sübut edir ki, xalqın gələcəyini düşünməmək, həqiqəti görməmək və yaxud görməməzliyə vurmaq, onu gizlətmək, əməli fəaliyyət göstərməmək, xalqın taleyi ilə bağlı tədbirləri vaxtında həyata tətbiq etməmək, həmin gələcəyi fəlakətlə üzləşdirir. Bu zaman keçmiş ilə gələcək mahiyyət etibarilə eyni iztirablarla bir-birinə bağlanmış olur.

Əlli il bundan əvvəl sosial eybəcərlik, cəmiyyətin qorxunc deformasiyası elə bir vəziyyət əmələ gətirmişdi ki, misal üçün, Xəzərdəki Bulla (Xarə-Zirə) adası ölüm adasına çevrilmişdi, orada müdhiş, fantosmoqorik ittihamlara məruz qalmış günahsız insanlar güllələnirdi.

Əlli il keçib.

Düzdür, bu gün Bulla adasında daha insanlar güllələnmiş (hərçənd respublikada güllə səsləri eşidilir!), ancaq cəmiyyətin, ictimai əxlaqın həmin deformasiyası, şəxsi firavanlıq təəssübkeşliyi və vətəndaşlıq qıtlığı elə bir vəziyyətə gətirib çıxarıb ki, Xəzər dənizinin özü ölü dənizə çevrilmək təhlükəsi qarşısındadır.

İş belə gətirib ki, son iki ildə mən Azərbaycan mühacirətinin problemləri ilə məşğulam. Mühacirət məfhumu təbii ki, yalnız və yalnız insan amili ilə bağlıdır. Ancaq bəzən şəxsən mənə elə gəlir ki, bizim maddi və mənəvi zənginliklərimiz də mühacirətə gedib...

Bu çox acı bir hissdir. Elə bir maddi çatışmamazlıq içindəyik ki, sanki balıqdan, kürüdən tutmuş hələ keçən əsrin ortalarında tonlarla istehsal olunan zəfərənəcan milli maddi nemətlərimiz də mühacirətə getmişdir... Qubanın ağ alması mahnılarda, Lənkəranın ənbər bu düyüsü xatirələrdə qalmışdır...

Bəzən elə mənəvi laqeydlik və boşluqla rastlaşırıq ki, elə bil, bizim Mirzə Ələkbər Sabir və Mirzə Cəlil, Nəriman Nərimanov və Üzeyir Hacıbəyov vətəndaşlığı ilə nəfəs alan mənəvi ənə-

nələrımız də mühacirətə getmişdir... Bütün bunlar həqiqətdir və əlbəttə, həmin siyasi-ictimai deformasiyanın, bir küll halında cəmiyyətin ictimai əxlaqındakı naqis təmayüllərin nəticəsidir.

Bu gün biz xalqımızın inkişafı ilə bağlı elə bir uçurum qarşısına gəlib çıxmışıq ki, hansı sahəyə, hətta dünənə qədər nikbinlik yaradan sahələrə də müraciət etdikdə təhlükəli gerçəkliklə rastlaşırıq. Misal üçün, əhalimizin artımı ilə bağlı elə bil ki, narahatlıq keçirməyimizə əsas yox idi. Ancaq bu gün Azərbaycanda subaylığın faizi böyük sürətlə artmaqdadır və hərgah bu sürətin qarşısını almaq üçün təcili və effektiv tədbirlər görülməsə, yaxın gələcəkdə SSRİ-də birinci yerə çıxacağıq. Ərə getməyən qızlarımızın sayı fəlakətli dərəcədə artmaqdadır. Aydın məsələdir ki, belə vəziyyət yaxın gələcəkdə öz mənfi demografik nəticələrini verəcəkdir.

Dünənə qədər biz: – «Azərbaycan uzunömürlülər diyarıdır!» – deyə car çəkirdik, kiməsə kağız üzərində, az qala, 200 il yaş verib döşümüzə döyürdük. Ancaq bu gün Azərbaycanda elə rayonlar var ki, orada uşaq ölümünün tənasübü hər min nəfərə, az qala, yüz nəfərdir. Bu, dəhşətli bir rəqəmdir. Təkcə belə bir faktı nəzərinizə çatdırıram ki, bu tənasüb Yaponiyada min nəfərə beş nəfərdir. Beş nəfərdir, amma yapon ictimaiyyəti dərin həyəcan keçirir...

Bu yaxınlarda mən Təhlil və Proqnozlaşdırma İnstitutunun açılışı zamanı belə bir qara rəqəmlə tanış oldum: YUNESKO-nun hesablama cədvəlinə görə SSRİ intellektual səviyyə baxımından 1953-cü ildə dünyada 3-cü yeri tuturdu, lakin 1985-ci ildə 42-ci, 1988-ci ildə isə 48-ci yerə keçmişdir. Bu adi göstərici yox, cəhəllət və nadanlığa aparan bir sürətin göstəricisidir və bu sürət yəqin ki, daha da artacaqdır. Çünki xalq deputatlarının ikinci qurultayında SSRİ hökumətinin təsdiq olunmuş proqramından belə bir faktı xatırlamaq kifayətdir ki, ölkədə təhsilə ayrılmış vəsait ən axırıncı yeri tutur. ABŞ-da bir şagirdə sərf olunan vəsait SSRİ-dən 20 dəfə, yəni 2000 faiz çoxdur. Azərbaycanda isə hər şagirdə sərf olunan vəsait Ümumittifaq göstəricisinə nisbətən 3 dəfə, yəni 300 faiz azdır. Xalqın gələcəyi ilə bağlı bundan da qara rəqəmlər ola bilərmi?

Mən keçən ilin son günlərində Port-İliçdə seçicilərlə görüşdüm. Port-İliçin qeyrətli, zəhmətkeş sakinlərinin başqa ciddi sosial-ictimai problemlərlə bərabər, təhsil problemləri barədə necə

ürək ağrısı ilə, necə yana-yana danışmaları gözümün qarşısından getmir. Port-İliçdə məktəb binasından tutmuş idman qurğularına-cən bərbad bir vəziyyət hökm sürməkdədir və ən dəhşətlisi budur ki, həmin vəziyyət yalnız Port-İliç, yalnız Lənkəran yox, son bir-neçə ildə bütün respublikamız üçün səciyyəvidir.

ABŞ-da hər bir tələbəyə yaşamaq yox, yalnız təhsil şəraiti üçün 41 kvadratmetr sahə düşür. SSRİ-də bu rəqəm 5 kvadratmetrdir. Azərbaycanda isə vəziyyət qat-qat acınacaqlıdır, çünki auditoriyalar da, tələbə klubları və idman qurğuları, kitabxanalar da ən bərbad vəziyyətdədir. Mən hələ yataqxanaları demirəm.

Hərgah biz bura onu da əlavə etsək ki, Azərbaycan, misal üçün, adambaşına kitab satışına görə ölkədə sonuncu yeri tutur, o zaman vəziyyətin nə dərəcədə təhlükəli olması, xalqımızın intellektual inkişafı üzərində sözün əsl mənasında Domokl qılıncının asılması, elə bilirəm ki, hamımız üçün aydın olar. Azərbaycanda hər bir nəfərə 3 manat 76 qəpik həcmində kitab satılır. Gürcüstanda bu göstərici 8 manat 18 qəpik, Moldaviyada 10 manat 13 qəpik, Latviyada isə 14 manat 83 qəpikdir. Bu, son dərəcə ciddi bir məsələdir və xalqımızın ümumi inkişaf perspektivlərini qatı bir dumana bürüyür.

Mən düşünürəm: nə üçün dünya mədəniyyətinə Nəsimi, Füzuli, Tusi vermiş xalqın övladları, yəni biz, bu gün ən az kitab alanlar cərgəsindəyik? Bu sualın cavabında mənim üçün qaranlıq bir şey yoxdur. Ona görə ki, həmin xalq o qədər özbaşına Moskva eksperimentlərinə məruz qalıb ki, bu gün adambaşına gəlirə görə də biz SSRİ-də ən axırını yerlərdən birini tuturuq. İqtisadi bazis olmadan hansı mədəni-intellektual inkişaf sürətindən danışa bilərik?

Zəngin maddi sərvətlər diyarı olan Azərbaycan son bir neçə ildə belə bir vəziyyətə düşüb. Axı, hətta SSRİ Statistika Komitəsi sədrinin birinci müavini və familyası İ.Poqosov olan məmur da etiraf edir ki, hərgah dünya bazarlarındakı qiymətlər baxımından milli məhsulların respublikalararası mübadiləsi mümkün olsaydı, o zaman yalnız iki respublika – Azərbaycan və RSFSR müsbət saldoya malik ola bilərdi. Respublikamızın böyük maddi zənginliyindən xəbər verən bu saldo dünya bazar qiyməti baxımından yüz milyonlarla manat həcmində müəyyənləşdirilir.

Belə bir mövcud gerçəklik kontekstində «Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının suverenliyi haqqında Azərbaycan SSR-inin Konstitusiyaya Qanunu»nun qəbul edilməsi son dərəcə böyük əhəmiyyətə malik siyasi bir hadisədir.

Pisi görmək və pisə qarşı mübarizə aparmaq hər birimizin vətəndaşlıq borcudur. Ancaq eyni zamanda, yaxşını da görməyi və qiymətləndirməyi bacarmaq lazımdır. Azərbaycan dili haqqında qərarın qəbul olunması, Qarabağa Xalq Yardımını Komitəsinin yaradılması, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin rəsmən tanınması, qaçqınlarımızın acınacaqlı güzəranını yaxşılaşdırmaq məqsədilə Dövlət Komitəsinin təşkil edilməsi, elə bilirəm ki, təqdirəlayiq hadisələrdir, ancaq, əlbəttə, kifayət deyil.

Bu mənada Suverenlik haqqında qanun müasir Azərbaycan problematikasının həlli baxımından imkanımızı və səlahiyyətimizi artırır. Lakin həmin imkanın və səlahiyyətin həyata tətbiq edilməsi, şübhəsiz ki, bizim hər birimizin vətəndaş fəaliyyətindən, hərəkətlərimizi, mənəvi saflığımızı idarə etməsindən asılıdır.

Biz «Azərbaycan SSR Konstitusiyasına (Əsas Qanunda) dəyişikliklər və əlavələr haqqında» qanun layihəsi üzərində işləyərkən – bu cür yaradıcı bir iş isə vacibdir – Azərbaycan SSR-in suverenlik statusunu yüksəltməli və onu tam təmin etməli, demokratiya prinsiplərini dərinləşdirməli və sabitləşdirməliyik. Suverenlik qanunu yalnız kağız üzərində qalmamalı, gündəlik həyata tətbiq edilməlidir, çünki xalqımızın buna ehtiyacı var, çünki xalqımız son 70 ildə bəlkə də ən çətin, ən gərgin günləri yaşayıb, çünki xalqımız siyasi təcavüzə məruz qalmışdır.

1 dekabr 1989-cu ildə Ermənistan SSR Ali Soveti və oyuncaq «Dağlıq Qarabağ Milli Şurası» Ermənistan SSR ilə Dağlıq Qarabağın zəbt edilməsi barədə qərar qəbul etmişdir. Lakin daşnak iddiaları artıq bununla da kifayətlənmir.

Erməni millətçiləri Azərbaycanın digər torpaqlarını kağız üzərində bölüşdürürlər. «Şimali Arsax» deyərək Azərbaycan SSR-in Şaumyan (kənd) rayonu bütünlüklə və Xanlar rayonunun bir hissəsi Ermənistan SSR-in həmin qərarında Ermənistan SSR-ə birləşdirilib. Mən artıq bu barədə yazmışam, lakin yenə də qara bir yumorla fikirləşirəm, hərgah belə gedərsə, yəqin ki, Ermənistan SSR Ali Soveti növbəti sessiyaların birində Şimalı-Cənublu bütün Azərbaycanın Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi barədə qərar çıxaracaq...

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası bu siyasi təcavüzə qarşı kəskin etirazını bildirib. Ancaq nə üçün SSRİ Ali Soveti, Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti bu sənədlərə öz qəti münasibətini bildirmir? Axı, yenidənqurma hüquqi bir dövlət yaratmaq uğrunda mübarizəyə başladığını elan edib. Bəs belə bir məqamda bir respublikanın, yəni Ermənistan SSR-in digər bir respublikaya, Azərbaycan SSR-ə qarşı təcavüzünü, siyasi anneksiya hadisəsini görməməzliyə vurmaq olarmı?

Nə üçün Sov.İKP MK Siyasi Bürosu bu hadisəyə siyasi qiymət vermir? Belə çıxır ki, bu hadisə marksizm-leninizm prinsipləri ilə, kommunist ideologiyası ilə bir araya sığır?

Sov.İKP MK-nın katibi və Siyasi Büronun üzvü başda olmaqla yaradılmış komissiya əlli il bundan əvvəl bir müddətdə SSRİ ilə Almaniya arasında bağlanmış müqaviləyə xalq deputatlarının ikinci qurultayında siyasi qiymət verir və bunu biz də alqışlayırıq. Ancaq nə üçün Ermənistan SSR-in müasir dövrdə Azərbaycan SSR-ə, əslində, müharibə elan etməsi sükutla qarşılır? Belə olan təqdirdə biz hara gedib çıxacağıq?

Budur, Bakının üç addımlığındakı Ələt stansiyasında Ermənistan SSR-dən tikinti materialları adı ilə Dağlıq Qarabağa göndərilən vaqonlarda müasir silahlar, o cümlədən, hərbi raket başlıqları aşkar edilmişdir. SSRİ Daxili İşlər naziri V.V. Bakatının ikinci qurultaydakı məruzəsindən məlum olur ki, ölkədə külli miqdarda hərbi sursat oğurluğu mövcuddur. 732 avtomat, 180 puleymot bərədə axtarış elan edilib. Bəs bu raketlər haradan gəlib?

Adi məntiq sübut edir ki, hərgah Ermənistandakı daşnak terrorçuları Stepanakertə hərbi raket başlıqları göndərilərsə, deməli, raketlər artıq çoxdan Qarabağdadır. Moskvadakı əlaqədar orqanlar hara baxırlar? Doğrudanmı qəti tədbir görmək üçün atom bombası oğurlanmalı və bəlkə də partladılmalıdır?

Mərkəzi mətbuat, televiziya, radio, teleqraf agentlikləri Azərbaycan xalqının problemlərini, ilk növbədə isə Qarabağ problemini tendensiyalı, birtərəfli, yarımçıq işıqlandırır. Bu, həqiqətdir və biz hər vasitə ilə buna qarşı mübarizə aparmalıyıq. Eyni zamanda, biz özümüz iş görməliyik, çünki yalnız Mərkəzdən şikayətlənməklə, giley-güzarla heç nə əldə edə bilməyəcəyik.

Budur, artıq Moskvada erməni mədəniyyət cəmiyyəti tərəfindən «Hay draver» («Erməni xəbərləri») adlı qəzet nəşr olunmağa başlayıb. Həm erməni, həm rus dillərində çıxan, bu qəzetin

tirajı hələlik 10 000 nüsxədir. Belə bir qəzetin əhəmiyyətini başa düşmək çətin deyil. Biz də bütün qüvvəmizi səfərbərliyə alıb Moskvada Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin açılışını tezləşdirməli və elə etməliyik ki, bu Mədəniyyət Mərkəzinin Moskvada Azərbaycan və rus dillərində, çox gözəl olardı ki, eyni zamanda ingilis dilində məxsusi qəzeti nəşr edilsin.

Mən bu gərgin günlərdə yüz dəfə, min dəfə deyilən sözləri bir daha təkrar etmək istəyirəm: biz hamımız əlbir olmalıyıq, – deputatlar da, onların seçiciləri də, partiya və dövlət orqanları da, siyasi-ictimai təşkilatlar da, xaricdə fəaliyyət göstərən cəmiyyətlərimiz də. Şəxsi hisslər və iddialar bir kənara atılmalıdır. Bu gün, elə bil ki, Azərbaycan xalqı uzun müddətin məcburi yuxusundan sonra, yenidən özünü axtarmağa başlayıb. Lakin xalq mücərrəd məfhum deyil, o ayrı-ayrı fərdlərdən ibarətdir və xalqın yüksək siyasi şüur səviyyəsində, təmiz vətəndaşlıq qayələri ilə özünüifadə edə bilməsindən ötrü həmin fərdlər, yəni bizim hər birimiz vicdanımızla üz-üzə dayanıb özümüzü axtarmalı və tapmalıyıq.

Bizim müttəfiqimiz həqiqətdir.

Ancaq bizim rəqibimiz də güclüdür. Biz bir-birimizi ittihadlaşsaq, yaşımızdan, peşəmizdən, cəmiyyətdə tutduğumuz mövqedən asılı olmayaraq hər birimiz öz sahəmizdə xalq üçün vacib olan əməli fəaliyyətimizi sözcüklə, hay-küylə əvəz etsək rəqibimizin gücünü daha da artırmış olacağıq.

Yeganə yol – elliklə əl-ələ verib xalqımızın marağını müdafiə etməkdir.

19 dekabr 1989.

MİLLİ KONSOLİDASIYA VACİBDİR

(Tarixin sınağı qarşısında)

1990-cı il iyun ayının 24-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin onüçüncü sessiyasındakı çıxışın stenoqramı

Bu gün xalqımız yeni tariximizin böyük dönüş mərhələsini keçirir və bu gün qəbul etdiyimiz hər bir dövlət qərarı xalqımızın və respublikamızın mənafeyi baxımından strateji miqyas genişliyinə malik olmalıdır. Biz bu dönüş nöqtəsinə, çox təəssüflər olsun ki, böyük itkilər, böyük tələfatlar verə-verə gəlib çıxmışıq və faciəli proses bu gün də davam edir.

Yanvar hadisəsini törətmiş zirehli maşınların əks-sədası hələ qulaqlarımızdan çəkilməmiş, erməni millətçi quldur ordusunun hücumları yenidən başlandı, günahsız qanlar axıdıldı və bu gün də axıdılır. Mərkəz isə bir respublikanın digər respublikaya qarşı elan edilməmiş müharibəyə başlamasının fərqinə varmadan fasiləsiz cürbəcür boş iclaslar keçirir, fasiləsiz nitqlər söyləyir, fasiləsiz qərarlar qəbul edir, düz yola çıxdıklarını deyir.

Lakin bu «düz yol» bizi hara gətirib çıxarıb və hara aparır?

Bu sualın nəzəri cavabı mücərrəddir. Çünki xalq ən elementar yaşayış atributlarından məhrumdur: ət yox, yağ yox, yayın cırhacırında bazarda pəmidorun kilosu altı manat, giləsin kilosu səkkiz manat, perspektivdə isə çörəkdən tutmuş qəndəcən hər şeyin bahalanması qorxusu...

Bu, maddi həyatımız.

Bəs siyasi-ictimai həyatımız?

«Plüralizm», «konsensus», «kompromis» – bu sözlər bu gün ölkənin ən yüksək rəhbərliyinin dilində, əslində, təcavüzkarla, təcavüzə məruz qalanın eyniləşdirilməsinə, yeni torpaqlar qəsb etmək uğrunda müharibəyə başlamaq hərisliyi ilə öz torpağını müdafiə etmək məcburiyyəti arasında heç bir fərq görməməyə, düz ilə əyrinin, riyakarlıqla həqiqətin eyni tutulmasına çevrilmişdir.

Belə bir siyasət cinayət işlədib, cəzadan qorxmamağa, Ermənistan SSR-də «fədailər» adı ilə yüz minlərlə qoşun dəstələri

nin yaradılmasına gətirib çıxarmışdır və rəsmi orqanların məlumatına görə həmin ordu ən yeni silahlarla silahlanmışdır.

Burada təəccüblü bir şey yoxdur. «Kompromis» siyasətdə prinsipsizliyə çevrildikdə proteksiya halları, tərəf-seçkilik meydana çıxır və biz əyani şəkildə bunun şahidiyik. Biz Yanvar qırğınından sonra xaricdə yaşayan həmvətənlərimizin pul toplayıb aldıqları tibb ləvazimatının «Vətən» Cəmiyyəti xəttilə Azərbaycana gətirilməsində minbir çətinliklərə rast gəldik. Parisdən, Londondan, Vaşinqtondan, Beyrutdan isə birbaşa təyyarələr heç bir maneəyə rast gəlmədən Yerevana enirlər və o təyyarələrin «zəlzələdən zərər çəkənlərə yardım» adı ilə gətirdikləri bu gün nəhəng bir millətçi ordusu yaradıb.

Budur, iyunun 26-da Ermənistanla Fransa arasında yeni birbaşa təyyarə xətti açılır və TU-134, TU-154 təyyarələri daima uçaraq, əslində, Ermənistanla xaricdəki erməni lobbisi, erməni ekstremizmi, erməni varidatı arasında hərbi-strateji əlaqələr yaradır. «Vətən» Cəmiyyəti isə xarici sovet səfirliklərindən rəsmi teleks almışdır: bir nəfər həmvətənimizi belə – qarmonçalanı, yaxud məktəb müəllimini – Bakıya dəvət etmək üçün, hökmən SSRİ Xarici İşlər Nazirliyinin icazəsini almalıyıq, əks-təqdirdə həmin adama səfərxana tərəfindən viza verilməyəcək...

Biz ən gərgin günlərdə belə, xalqımızı təmkinə, təmkinə, yenə də təmkinə çağırırdıq. Respublika isə effektiv heç bir iş görə bilmədi. Xalq inamını itirdi, mahiyyət etibarilə fəlakətlə üzləşdi. Mərkəzin yürütdüyü saxta «kompromis» siyasəti və respublikadakı fəaliyyətsizlik bu cürə acı nəticələrə gətirib çıxartdı.

Ermənistan isə silahlandı, Moskvadakı və xaricdəki güclü lobbisini işə saldı və bu gün Ermənistan Mülki Aviasiya İdarəsinin rəisi Ovanes Yerksyan Armen-presin müxbirinə deyir: «Yaxın zamanlarda Paris – Yerevan hava xətti Los-Anceles – Paris – Yerevan hava xəttinə çevriləcəkdir. İrənin, Küveytin, İsrailin paytaxtları və digər yaxın Şərqi şəhərləri ilə Yerevan arasında birbaşa hava xətləri açılacaqdır».

Bu nə deməkdir? «Zəlzələ təcrübəsi»ndən çıxış etsək, bu sualın cavabında heç bir qaranlıq cəhət yoxdur: bu, yeni silahlar deməkdir! Bir sıra mərkəzi informasiya vasitələrinin bəyənib, xüsusi həvəslə reklam etdikləri və SSRİ prezidentinin, Sov.İKP MK Siyasi Büro üzvlərinin tam ciddiliyi ilə görmək istəmədiyi ermə-

ni millətçi ordusunun sayca daha da artması və daha da güclənməsi deməkdir.

Bu gün Marqaret Tetçer «Bayron adına orta məktəbin açılışı» kimi gülünc bir bəhanə ilə Ermənistana gedir, Silva Kaputikyanla, katalikos Vazgenlə görüşür. Xanım Tetçer bu görüşlərdə, eləcə də, Ermənistan rəhbərləri ilə görüşlərində yəqin ki, ancaq orta məktəbin açılışından danışmır... Nəticədə də Leninskada onun adına küçə qoyurlar.

Bu gün ABŞ senatı, senatın Xarici İşlər Üzrə Komitəsi bilavasitə, yaxud dolayısı ilə erməni təcavüzünü müdafiə edən bəyannatlar, qətnamələr qəbul edir və dünya ictimaiyyətinə belə bir fikir təlqin olunur ki, təcavüzə Ermənistan məruz qalmışdır.

Bu gün Avropa parlamenti erməni təəssübkeşliyi çəkən birtərəfli qərarlara səs verir.

İstər-istəməz, son dərəcə ciddi sual meydana çıxır: böyük dövlətlər, Avropa dünya ictimaiyyətini hansı siyasi hadisəyə həzırlayırlar? Bu sual ətrafında fikirləşdikcə, dünənə qədər qeyri-reəl görünən, absurd təsiri bağışlayan bir mülahizə adamı rahat buraxmır: böyük dünya siyasətində Azərbaycan üçün yeni bir Livan rolunu müəyyənləşdirilir? Yeri gəlmişkən, bir daha xatırlayaq ki, ilk dəfə mətbuatda Azərbaycanın taleyini Livanın taleyi ilə eyniləşdirən Arkadi Volski hələ də sovet parlamentində respublikamızı təmsil edir. Mən Volskinin bir çox seçiciləri ilə görüşmüşəm və onlar hamısı bu layiqsiz deputatın geri çağırılmasını istəyir. Həmin istəyin reallaşdırılmasının vaxtı çoxdan çatmışdır.

Göründüyü kimi, gerçəklik son dərəcə mürəkkəb, perspektiv isə tamam dumanlıdır. Hərgah respublikamız vəziyyəti normallaşdırmaq üçün dəfələrlə SSRİ prezidenti Mixail Qorbaçova müraciət edirsə, tələblər irəli sürürsə və bu müraciətlər, tələblər cavabsız qalırsa, Mərkəzin «kompromis» siyasəti davam edirsə, qurtuluş nədədir? Xalqımızın taleyindəki bu ən ağır sınaq mərhələlərindən birində krizisi necə dəf etməliyik ki, gələcəyimiz sual işarəsi altında qalmasın?

Bir halda ki, Azərbaycan KP MK-nin ikinci katibi – Mərkəzdən göndərilmiş yoldaş da «Mərkəzin bitərəf mövqeyindən, onun qətiyyətsizliyindən hiddətləndiyini» bildirirsə, vəziyyətdən çıxış nədədir?

Bu sualların yalnız bir cavabı var: özümüzə istinad etməliyik, ümid özümüzədir. Bizim görməli olduğumuz işi bir başqası

gəlib bizim əvəzimizə görməyəcək. MİLLİ KONSOLIDASIYA VƏ XALQIMIZIN GƏLƏCƏYİ NAMİNƏ BİRGƏ VƏTƏNDAŞ FƏALİYYƏTİ! Biz bu iki mühüm cəhətə nail olmasaq, tarixin və taleyin bu ağır sınağından çıxmağımız çətin olacaq. Azərbaycan Kommunist Partiyasındakı, Azərbaycan Xalq Cəbhəsindəki, dövlət aparatındakı və ictimai və yaradıcılıq təşkilatlarındakı bütün vətənpərvər qüvvələr siyasi əqidələrindən asılı olmayaraq indiki mərhələdə əl-ələ verməyi bacarmalı və konfrontasiya üçün heç bir əsas verməməlidir.

Vəziyyəti dramatikləşdirmədən deməliyik ki, xalqımızın gələcəyi Hamletin məşhur sualı qarşısındadır: olum, ya ölüm?

Biz vaxtilə «təmkin» sözünü çox işlədiyimiz kimi, son vaxtlar da «birlik» sözünü çox işlədirik. Ancaq əsas məsələ bu məfhumun – «birlik» məfhumunun, xüsusən, siyasi-ictimai həyatımızın indiki kontekstində ifadə etdiyi mənəni başa düşmək, onu dayaq nöqtəsinə çevirmək və həmin dayaq nöqtəsinə istinad edib elliklə, vahid, tam şəkildə fəaliyyətə başlamaqdır.

Milli Konsolidasiya əldə edə bilməməyimizin nəticəsidir ki, fitnə-fəsadın doğurduğu suallara hələ də cavab yoxdur. Yanvar ayının 18-də axşam saat 7-də mən Azərbaycan ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə birlikdə Azərbaycan KP MK-nın binasında Sov.İKP MK-nın katibi A.N.Girenkoya belə bir sualla müraciət etdim: «– Budet li v Baku çerezviçaynoye polojeniye?». Sov.İKP MK katibinin dəqiq cavabı belə oldu: «– O kakom çerezviçaynom polojenii vı qovarite? V Baku ne budet dajе komendantskoqo çasa!».

Həmin söhbətin şahidləri arasında SSRİ deputatları da, görkəmli alimlərimiz də, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin üzvləri də var idi.

Bu nə idi? Ölkə rəhbərliyinin ölkədə gedən son dərəcə ciddi siyasi hadisələrdən xəbərsizliyi, yoxsa təxribat məqsədi güdən ağ yalan, yoxsa hərbiçilərin özbaşınalığının nəticəsi?

Nə üçün Bakıdakı fəvqəladə vəziyyətin xəbərini biz iş-işdən keçəndən, 7-8 saatlıq faciəli gecikmədən sonra eşidə bildik?

Nə üçün Bakı və fakt etibarilə bütün Azərbaycan dünyadan tamam təcrid olunmuş şəkildə bir neçə faciəli günlər yaşamaq məcburiyyəti qarşısında qoyuldu?

Nə üçün bu zaman Mərkəzi informasiya vasitələri və ümumiyyətlə, Mərkəz İslam fundamentalizmindən tutmuş narkomanlığacan xalqımızın adına böhtanları bütün dünyaya yaydı?

Ruslara və rusdilli digər xalqlara şamil edilən və heç bir əsası olmayan, açıq-aşkar təxribat mahiyyətli «qaçqınlar problemi»ni kim və hansı məqsədlərlə yaratdı? Bütün bunlar kimə və nə üçün lazım idi?

Biz bu kimi suallara nə zaman cavab alacağıq?

Gələcəkdə, məhz bu cürə sualların yeni bir axınla, yeni bir gözlənilməzliklə ortaya çıxması üçün, həmin Milli Konsolidasiya zəruridir. Belə bir Milli Konsolidasiya torpağımızın və xalqımızın müdafiəsi ilə bağlı görülən tədbirlərin əhəmiyyətini şübhəsiz ki, xeyli dərəcədə artırır və tutarlı edər!

Bu cür tədbirlərə isə böyük ehtiyac var. Son iki il yarımında respublika rəhbərliyinin səhvləri, həm də faciəli səhvləri olmuşdur. Ermənistandan gələn ilk qaçqınlar Dağlıq Qarabağda yerləşdirilsəydi, bəlkə də vəziyyət bu dərəcədə ağır olmazdı, Gevorgov Poqosyanla əvəz edildi, Dağlıq Qarabağda yaşayan erməni əhalisinin yalançı iqtisadi çətinlikləri barədə aləmə car çəkildi, Mərkəzin iflasa uğramış «kompromis» siyasəti respublika miqyasında tətbiq edilməyə başladı, təcavüzə məruz qaldığımız bir dövrdə keçmiş rəhbərlərin, Heydər Əliyevin tənqid atəsinə tutulması qüvvələri dağıtdı, fikri yayındırdı, Dağlıq Qarabağda bədnam Xüsusi İdarəetmə Komitəsi yaradıldı və s. və s.

Ancaq bu gün biz yalnız səhvlərimizdən danışmaqla özümüz-özümüzə tənə eləməklə məşğul olsaq, yenə də heç nə əldə edə bilmərik. Biz səhvləri təkrar etməməliyik! – əsas məsələ budur.

Mən də bir çoxları kimi Azərbaycan KP MK bürosunun bu günlərdə Hadrut rayonu ilə bağlı qərarını razılıqla qarşıladım, çünki qətidir, konkret, əsaslıdır. Hadisələrin gedişatı aydın göstərir ki, nə qədər ki, tədbirlər bu cürə qəti, konkret və əsaslı deyil, heç nə əldə edə bilməyəcəyik.

Təcavüz ciddi, düşmən güclüdür. Ölkədə isə vəziyyət, təkrar edirəm, hamınızın bildiyi kimi, qeyri-sabitdir. Biz Ermənistan SSR-lə sərhəd boyunca fəvqəladə vəziyyət elan etdik. Hələlik həmin sərhəddə bizi güclü erməni millətçi ordusundan Sovet Ordusu və SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin qüvvələri mühafizə edir. Ancaq artıq Rusiyada və başqa regionlarda öz övladlarının Zaqafqaziyaya, o cümlədən də, təbii ki, Azərbaycana göndərilməməsi uğrunda ciddi kompaniyalar başlanılmışdır və ölkənin indiki vəziyyətində bu təmayüllər ən yaxın gələcəkdə reallaşa bilər.

Onda biz nə edəcəyik? Erməni millətçi ordusunun qarşısına mətbəx bıçağı ilə yaxud yabaylamı çıxacağıq?

Bu gün ölkənin bir sıra respublikalarında komitələr, dövlət qurumları yaradılır: müstəqil xarici işlər nazirliyi, xarici ticarət nazirliyi, xarici iqtisadi əlaqələr komitəsi və s. RSFSR-də müdafiə nazirliyi yaradılır.

Vəziyyət bütün ölkədə gərgindir, bizim problemlərimiz isə erməni təcavüzü nəticəsində daha da ağırlaşıb. Buna görə də Azərbaycan Respublikasında müdafiə (yalnız müdafiə!) potensialını gücləndirməyə böyük ehtiyac var. Mən bunu başa düşürəm ki, belə bir təsisat əleyhimizə olan siyasi demoqogiyanı artırır, böyük vəsait tələb edir... Düzdür, bütün bunlar belədir, ancaq etiraf edirəm ki, perspektivdə, xüsusən, RSFSR-in və digər respublikaların son sessiyalarında özünü bürüzə verən siyasi təmayüllərdən sonra, başqa alternativ görmürəm və bir deputat kimi təklif edirəm: Azərbaycan SSR-də Müdafiə Nazirliyi yaradılsın.

Bir mülahizəmi də «Azərbaycan SSR vətəndaşlığı haqqında» Qanun layihəsi ilə bağlı bildirmək istəyirəm. Uzun müddətdir ki, işsizlik, maddi-mənəvi sıxıntı, güzaran çətinlikləri ucbatından yüz minlərlə azərbaycanlı respublikamızı tərk etmiş, yaxın vilayətlərdən, Moskvadan, Leninqraddan tutmuş Rusiyanın ucqarlarına gedib çıxmış, oralarda məskən salmaq, özünə dolanacaq qurmaq məcburiyyətində qalmışdır.

Onsuz da uzaqda yaşamaq çətindir, ancaq bu gün bütün ölkəni bürümüş qeyri-sabitliyi, milli çəkişmələri, siyasi-ictimai hərc-mərcliyi nəzərə alsaq, onların vəziyyətinin necə ağırlaşdığını təsəvvür etmək, elə bilirəm bir o qədər də çətin deyil. Buna görə də respublikadan kənarında yaşayan, kənarında anadan olan azərbaycanlıların vətəndaş hüququnun daha artıq dərəcədə müdafiə olunması üçün imkan yaratmaq vacibdir.

Dünyanın bir sıra ölkələri ikili vətəndaşlıq sistemini tətbiq edir. Məsələn, Türkiyə Respublikası dünyanın başqa ölkələrində yaşayan türklərin yaşadığı ölkələrin vətəndaşlığını qəbul etmələrindən asılı olmayaraq, onları öz şəxsi istəklərinə əsasən Türkiyə Respublikasının vətəndaşlığında saxlayır və yaxud bu vətəndaşlığa qəbul etdirir. Bonnda və yaxud Vaşinqtonda yaşayan türk AFR-in və yaxud ABŞ-in vətəndaşı olmaqla bərabər, Türkiyə Respublikasının da vətəndaşlığını saxlamaq, ya da vətəndaşı olmaq hüququna malikdir. Belə bir cəhət, təbii ki, həmin şəxslərin hüquqi mövqeyini, sosial müdafiəsini möhkəmlədir.

Mənə elə gəlir ki, Vətəndaşlıq haqqındakı qanunumuzda belə bir ikili vətəndaşlıq sistemindən istifadə məqsədəuyğun olardı. Vaxtilə evi olmadığı, çörəyi olmadığı üçün Azərbaycandan gedib Çitada, yaxud Maqadanda məskən salmış RSFSR vətəndaşı azərbaycanlı öz istəyinə görə, eyni zamanda Azərbaycan SSR-i vətəndaşı olmaq hüququnu saxlamalıdır. Bu həmin şəxslərin hüquqi mövqeyini, sosial müdafiəsini yaxşılaşdırmaqla bərabər, respublikamızla öz övladları arasındakı əlaqələri də möhkəmləndirər, iqtisadiyyat və demoqrafik inkişaf baxımından xeyirli olar.

Belə bir ikili vətəndaşlıq sisteminin tətbiqi respublikamıza imkan verər ki, xarici ölkələrdə, yəni mühacirətdə yaşayan azərbaycanlılar da öz arzularına və qanunun maddələrinə müvafiq Azərbaycan SSR-in vətəndaşlığını qəbul etsin. Yəni deyək ki, Fransada yaşayan və Fransa Respublikasının vətəndaşı olan azərbaycanlı Fransada yaşaya-yaşaya, Fransa Respublikası vətəndaşlığını saxlaya-saxlaya, eyni zamanda Azərbaycan SSR-in vətəndaşlığını qəbul etmək hüququna malik olmalıdır. Belə bir qanun ölkələr arasında siyasi-iqtisadi əlaqələrin inkişafında, mənə elə gəlir ki, çox təsirli rol oynaya bilər. Bu məsələnin milli-mənəvi cəhəti də son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Bu gün bizim hər bir sözümüz, hər bir hərəkətimiz belə, cəmiyyətdə tutduğumuz mövqedən, vəzifəmizdən və peşəmizdən asılı olmayaraq, dolayı yolla xalqımızın taleyində öz ifadəsini tapan bilər, ona görə də xalqın təəssübkeşliyi bir an da bizdən kənar olmamalıdır və qəbul etdiyimiz bütün qərarlar, verilən təkliflər, görülən tədbirlər də yalnız və yalnız bu məqsədə xidmət etməlidir.

24 iyun 1990.

BƏYANAT

Son iki il yarım ərzində Azərbaycan xalqına qarşı siyasi təcavüz edən Ermənistan artıq əsl qəsbkarlıq müharibəsinə başlamışdır. Dağlıq Qarabağ pərdəsi altında Azərbaycanın bir sıra ərazilərini qəsb etməyə çalışan erməni millətçiləri mənhus məqsədlərinə çatmaq üçün silahlı müdaxilə, zorakılıq yolunu seçmişlər. Ermənistanla 975 km sərhəd boyu ərazidə yerləşən 154 Azərbaycan kəndi, digər yaşayış məntəqələri ən yeni silahla silahlanmış və Vətənimizi istila etmək məqsədilə yaradılmış irqçi erməni milli ordusu tərəfindən daim atəşə tutulur. Hücumlər edilir, həmvətənlərimiz, o cümlədən, uşaqlar, qocalar, qadınlar öldürülür, girov götürülür, evlər, xəstəxanalar, məktəblər yandırılır, yollar, körpülər, su kəmərləri, kommunikasiya xətləri partladılır, mal-qara qovulub aparılır.

Bütün bunlar mərkəzi hakimiyyət orqanları, o cümlədən, şəxsən SSRİ prezidenti Mixail Qorbaçov tərəfindən müəmmalı sükutla qarşılır. Xüsusi qeyd edirik ki, Mərkəz Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, xalqımızın təhlükəsizliyini təmin etmək üçün effektiv tədbir görmür, halbuki Azərbaycan SSR-in ərazi bütövlüyünün və təhlükəsizliyinin keşiyində dayanmaq, yəni SSRİ tərkibində Konstitusiya hüquqlarını müdafiə etmək Mərkəzin bilavasitə borcudu.

Məhz Mərkəzin fəaliyyətsizliyi və biganəliyi nəticəsində Azərbaycan xalqı bu gün öz tarixinin ən faciəli çağlarını yaşayır. Yalnız bu ilin əvvəlindən etibarən erməni quldur dəstələri Azərbaycanın sərhəd rayonlarında 350 fitnəkarlıq hadisəsi törətmiş, yaşayış məntəqələrimizi 280 dəfə şiddətli atəşə tutmuş, 50-dən artıq hücumlar etmişlər. Nəticədə ölən və yaralananların sayı 110 nəfəri ötmüşdür. Ayrı-ayrı Azərbaycan əraziləri, məsələn, Naxçıvan MSSR-in Kərki kəndi ilhaqa məruz qalmış, oranın azərbaycanlı əhalisi qovulmuş, kənd ermənilərlə məskunlaşdırılmışdır. Avqustun 18-22-də isə erməni milli ordusunun terrorçu birləşmələri Azərbaycanın Qazax rayonunda vəhşilik əməlləri törətmişdir. Quldurlar vertolyotlardan, ağır texnikadan, xaricdə istehsal olun-

muş silahlardan istifadə etmiş, bir sıra kəndləri, o cümlədən, Bağanis-Ayırım kəndini tamamilə dağıtmışlar. Bu kənd müasir dünyaya tarixinin Xatın və Sonqmi kimi qanlı faktlarına çevrilmişdir.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü ilə bağlı Mərkəzin qəbul etdiyi qərarlar yalançı kompromis siyasətindən başqa bir şey deyildir. Buna görə də nəticəsi qanlı faciələrə gətirib çıxarır.

Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmamış silahlı birləşmələrin tərksilah edilməsi və qanunsuz saxlanılan silahların alınması barədə SSRİ prezidentinin 25 iyul tarixli fərmanının da dekorativ aktdan başqa bir şey olmadığı, həmin fərmanın vaxtının uzadılması ilə təsdiq olundu.

«Vətən» Cəmiyyəti xalqımızın qəzəb və nifrətini ifadə edərək bildirir ki, Azərbaycan ərazisinin bütövlüyünün pozulması, xalqın varlığının real təhlükə qarşısında qoyulması bilavasitə Mərkəzin günahıdır. SSRİ-dəki nüfuzlu erməni lobbisi və xaricdəki erməni diasporu Azərbaycanı məhv etmək niyyətini güdür və buna nail olur.

Biz xaricdə yaşayan bütün həmvətənlərimizə, eləcə də milliyyətindən asılı olmayaraq dünyanın bütün namuslu insanlarına üz tutub, onları erməni millətçiliyinin fitnəkar planlarını ifşa etməyə, dünya ictimaiyyətinə həqiqəti çatdırmağa, Azərbaycanımızın Bütövlüyü və azadlığı naminə öz haqq səslərini ucaltmağa çağırırıq.

2 sentyabr 1990.

AZƏRBAYCAN SSR ALİ MƏHKƏMƏSİNƏ

(Açıq məktub)

Xeyli vaxtdır ki, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin liderlərindən və fəallarından Etibar Məmmədovun, Xəlil Rzanın, Rəhim Qazıyevin, Məhəmməd Hatəminin, Fərəməz Allahverdiyevin, Məmməd Əlizadənin və başqalarının işi üzrə məhkəmə prosesi gedir.

Bu proses respublika və ölkə ictimaiyyətinin diqqət mərkəzindədir.

Xaricdə yaşayan azərbaycanlılar da həmin prosesi xüsusi həyəcan və diqqətlə izləyir. Həmvətənlərimizdən aldığı məktub və teleqramlarda Azərbaycan xalqının suverenliyi, respublikamızın ərəzi bütövlüyü uğrunda mübarizə aparan adamların taleyi üçün ciddi narahatlıq ifadə olunur.

Həmvətənlərin böyük əksəriyyəti bu fikirdədir ki, AXC liderləri və fəallarının uzun müddət həbsdə saxlanması və indi müxtəlif ağır maddələr üzrə mühakimə olunması, əslində, sovet femidasına üz qaralığı gətirir. Həmvətənlər haqlı olaraq belə hesab edirlər ki, Zaqafqaziyada etnik iğtişaşların əsl cinayətkar səbəbkarları olan, Azərbaycana qarşı müharibə aparan, qanlı terrora əl atan, ərəzilərimizi anneksiya etmək istəyən erməni daşnak mil-lətçi liderlərinin azadlıqda gözdikləri, hətta Ermənistan parlamentinə üzv seçildikləri bir dövrdə bütün günahı öz xalqını, öz torpağını müdafiə etməkdən ibarət olan Azərbaycan övladları zindanlarda çürüdülməməlidir. Onlar azad edilməlidir.

«Vətən» Cəmiyyəti xaricdə yaşayan həmvətənlərin fikrini ifadə edərək, Sizi və AXC liderləri və fəalları ilə bağlı işlərə baxan bütün məhkəmə orqanlarını ədalətli qərarlar çıxarmağa çağırır.

30 oktyabr 1990.

MƏNİM MÖVQEYİM

Son yetmiş ilin naqis və kəmfürsət iqtisadi siyasəti elə bir vəziyyətə gətirib çıxarmışdır ki, Azərbaycan zəngin qızıl xəzinəsinin üstündə, amma başdan-başa ehtiyac içindədir, çünki həmin xəzinədən başqaları daha artıq dərəcədə istifadə edir, nəinki Azərbaycan.

Azərbaycan bu gün ət, yağ, ağartı qıtlığı və meyvə, tərəvəz bahalığı içindədir, halbuki dünyanın on bir təbii iqlim qurşağının doqquzu bu torpaqda mövcuddur və bu kiçik respublikada əmək qabiliyyətli adamların sayı da, az qala, üç milyona çatır.

Min bir əzab-əziyyətlə becərilən və yığılan min tonlarla pambığın, milyon tonlarla üzümün, meyvənin, nə qədər ipəyin, tütünün və s. xeyrini biz zərərli bir səxavətlə başqaları ilə bölüşmək məcburiyyəti qarşısında yıq.

Deyək ki, pambıq lifinin bir tonu beynəlxalq bazarda 2000 dollardan artıqdırsa (Türkiyə, yaxud Misir becərdiyi pambığı məhz bu qiymətə satır), biz həmin bir ton pambıq lifini 800 manata satırıq.

Biz Ümumittifaq baxımından son dərəcə ucuz (və haqqını tələb etməyən) kənd təsərrüfatı bazarıyıq. Özümüz yeyə və geyinə bilmirik, özgələrini isə yedizdirməkdən və geyindirməkdən ötrü gecə-gündüz çalışıb dəridən-qabıqdan çıxırıq.

SSRİ-də həyat səviyyəsi nəinki inkişaf etmiş kapitalist ölkələrinə, hətta inkişaf etməkdə olan ölkələrə nisbətən aşağıdır. Azərbaycanda isə həyat səviyyəsi ölkənin orta göstəricisinə nisbətən 1,6 dəfə aşağıdır. Nə üçün?

Sənaye müəssisələrimizin 90 faizi (!) İttifaq tabeliyindədir, bir ton neftin qiyməti beynəlxalq bazarda 150 dollardırsa (İran, İraq, Səudiyyə Ərəbistanı Qərblə aşağı-yuxarı bu qiymət ətrafında alver edir), keyfiyyəti xeyli yüksək olan Azərbaycan neftini biz tonu 35 manata satmaq məcburiyyəti qarşısında yıq. Bu gün Azərbaycan 19 milyard kilovat-saatdan bir az artıq istehlak ehtiyacına qarşı 24 milyard kilovat-saat elektrik enerjisi istehsal edir və... biz Ermənistanı təmin edirik.

Müqabilində heç bir şey almadan milli gəlirimizin 2,5 milyard manatını hər il ittifaq büdcəsinə veririk və bu da indiki kontekstdə əsl bac hesab oluna bilər.

Mən iqtisadçı deyiləm və yəqin ki, qat-qat artıq və təsirli rəqəmlər, müqayisələr gətirmək olar, ancaq elə bilirəm ki, elə bu qara rəqəmlərin özünün arxasında dayanan milli fəlakəti dərk etmək üçün iqtisadçı olmaq vacib deyil. İndi əldə etdiklərimiz də göz qarşısındadır: Adambaşına düşən əmək haqqına görə ittifaqda sonuncu yeri tuturuq, işsizlik (bəzi mənbələrdə respublikamızda yarım milyondan çox işlə təmin olunmayanlar haqqında məlumat verilir), faciəli ekoloji vəziyyət, çirkab (Bakıda və ətrafdakı mənzillərdə daha siçanlar yox, siçovullar tüğyan edir), sosial mədəni obyektlərin çatışmazlığı və mənzil təminatının perspektivsizliyi, adambaşına düşən zəhərləyici maddələrə görə ittifaqda birinci yerdə getməyimiz (adambaşına 115 kiloqram zəhər!), rüşvətxorluq və cahil yerlibazlıq, nəhayət, 300 min qaçqın və məruz qaldığımız erməni təcavüzü, müharibə vəziyyəti...

Bəs nə etməliyik?

Xalqımızın bu ağır sınaq zamanında milli fəlakətdən qurulmuş magistralını hansı istiqamətlər müəyyənləşdirir?

Azərbaycanın tam siyasi və iqtisadi suverenliyinə nail olmaq və bundan ötrü ilk növbədə onun ərazi bütövlüyünü, torpaqlarının tamlığını, bölünməzliyini, quru və hava sərhədlərini qorumaq, kontinental şelfini birdəfəlik və həmişəlik təsbit etmək üçün qəti və effektiv təcili tədbirlər hazırlamalıyıq, yəni:

a) Mərkəz bizi açıq təcavüz qarşısında tək qoyursa, bizi müdafiə etmir, yaxud müdafiə etmək istəmirsə;

b) SSRİ Konstitusiyasının maddələri məhz Mərkəz tərəfindən kobud surətdə pozularsa;

c) ali qərarlar krizisi dəf etmək əvəzinə, əslində, yalnız növbəti «fasiləyə» çevrilib və yerinə yetirilmirsə (dünyanın hər hansı sivilizasiyalı ölkələrində prezidentin qərarları yerinə yetirilmirsə, o istefa verir...);

ç) Mərkəz günahsız qan bahasına başa gələn siyasi avantyu- ra ilə məşğul olur, bədnam və əsassız «kompromis» siyasəti yürütməkdə davam edirsə;

biz özümüz öz gücümüzlə xalqımızı və torpağımızı müdafiə etməliyik, yəni:

a) bütün inzibati orqanların, bütün rəsmi və qeyri-formal

təşkilatların köməyi və Mərkəzdən asılı olmayan müstəqil xətt-hərəkət ilə milli müdafiə qüvvələrimizi yaratmalı;

b) dünya ictimai fikrini məruz qaldığımız təcavüzə yönəltmək, səlahiyyətli və nüfuzlu beynəlxalq orqanların köməyindən istifadə etmək və ümumiyyətlə, Azərbaycanı müstəqil bir respublika kimi təmsil etmək üçün xarici ölkələrdə diplomatik nümayəndəliklər və konsulluqlar açmaq naminə əməli fəaliyyətə başlamalı;

c) təcavüzə məruz qaldığımız üçün Ermənistan SSR ilə miltətlərarası münasibətləri respublikalararası münasibətlər səviyyəsinə qaldırmalı, müharibəyə başlamış Ermənistan SSR ilə bütün iqtisadi əlaqələri kəsməli.

Bütün bu deyilənlər nəzərə alınmazsa, İttifaq müqaviləsi imzalanmamalıdır.

Azərbaycandakı bütün siyasi-ictimai qüvvələrin birliyinə nail olmalı, milli konsolidasiya yaratmalıyıq.

Bu gün biz elə sınaq günlərimizi yaşayırıq ki, milli çəkişmə Azərbaycanı bəlkə də ən yaxın gələcəkdə dünya siyasətində ikinci bir Livan rolunu oynamağa sövq edə bilər.

«Milli çəkişmə düşmənimizdir!» – bu, indiki halda bizim hər birimizin vətəndaş şüarı olmalıdır.

Qarşımızda duran ən vacib vətəndaşlıq vəzifələrindən biri də Cənubi Azərbaycanla hər cür mədəni, iqtisadi, siyasi əlaqələri artırmaqdan ibarətdir. Bu məsələ Azərbaycanın gələcəyi baxımından müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Ancaq iqtisadi müstəqilliyə nail olmadan müstəqillik əldə etmək mümkün deyil. İqtisadi mənada tam müstəqil olmağın konkret yollarını müəyyənləşdirmək, əlbəttə, ilk növbədə səriştəli və təəssübkeş iqtisadçılarımızın imkanı daxilindədir. Bununla belə, elə adi həqiqətlər var ki, onlarsız keçinmək mümkün deyil:

1. Azərbaycanın bütün yeraltı və yerüstü sərvətlərinə şəriksiz və qeyri-şərtsiz özümüz sahib olmalıyıq, özümüz sərəncam verməli və özümüz istismar etməliyik.

2. Müttəfiq respublikalarla bərabərhüquqlu iqtisadi müqavilələr bağlamalıyıq.

3. Bu gün Azərbaycanın maddi nemətləri (misal üçün, neft), eləcə də istehsal etdiyi bir sıra avadanlıq (misal üçün, neft avadanlığı) SSRİ-nin valyuta fondunun artması üçün istifadə edilir. Respublikamız isə valyutasızdır. Buna görə də, xarici ölkələrlə bəra-

bərhüquqlu iqtisadi müqavilələr bağlamaq, eləcə də respublikadan ixrac olunan və respublikaya daxil edilən hər növ mala beynəlxalq bazar qiymətini tətbiq etmək vacibdir.

4. Milli gəlirin hamısına nəzarət etməli, onu iqtisadi inkişafa yönəltməli, xalqın rifah halının yüksəlməsinə xərcləməliyik.

Azərbaycanda hələ indiyə qədər rəsmi yoxsulluq həddi müəyyənləşdirilməmişdir, işsizliyə qarşı müavinət tətbiq edilmir, səhiyyə, məişət xidməti, mədəniyyət göstəriciləri kəmiyyət demografiası içində itib-batmış, keyfiyyət ən acınacaqlı vəziyyətə düşmüşdür.

Azərbaycan dilinin rəsmi orqanlarda tətbiqində və ümumiyyətlə, ana dilimizin inkişaf etdirilməsində, tutarlı elmi əsaslarla özümüzün öz tariximizə sahib çıxma bilməyimizdə və ictimai fikrimizin zamanla ayaqlaşan hərtərəfli inkişafında naqis və qeyri-vətənpərvər cəhətlər çoxdur. Bütün bunların həlli və aradan qaldırılması da, mənim əqidəmə görə, ən üzvi şəkildə Azərbaycanın siyasi və iqtisadi suverenlik əldə etməsi ilə bağlıdır.

Azərbaycan mücərrəd məfhum deyil. Azərbaycan müxtəlif ərazi bölgələrindən, regionlardan ibarətdir.

Çox təəssüf ki, şəərəfsiz əqidə və mənəviyyət sahibləri milli qeyrətdən və vətəndaşlıq hisslərindən uzaq vəzifə düşkünləri regionlarımızı «əyalət» məfhumunun ən pis göstəricilər məskəninə çevirirlər. Bu gün millət regionlarda maddi çətinliklərə, sosial ədalətsizliklərə məruz qala-qala ağır güzaran keçirməkdədir.

Var gücümüzlə «– Bəsdir!»– deməyin vaxtı çatmayıb?

17 noyabr 1990.

«DOĞRU YOLDAN GƏC OLMAYAQ...»

«Şəfqət» – Azərbaycan dilində ən çox sinonimi olan anlayışlardan biridir: yazığı gəlmək, rəhm etmək, mərhəmət göstərmək, ürəyi yanmaq, halına yanmaq, dərdi bölüşmək, kədəre şərək çıxmaq...

Və ana dilimizdə bu anlayışı bu qədər müxtəlif sözlərdə ifadə edə bilməyimiz xalqımızın mənəvi zənginliyindən xəbər verir.

«Şəfqət» – ömrü, xisləti doğuluşdan torpağa qədər aparən həyat yolunun paklığından, haqq yolu olmasından, doğru yol olmasından xəbər verir.

Ustad aşığı Abbas Tufarqanlı deyirdi:

Doğru yoldan gəc olanda
Namus gedər, ar əylənməz.

«Şəfqət» ardan, namusdan xəbər verir, dinimizə həqiqi inamdan və sədaqətdən xəbər verir.

«Şəfqət» həmişə insanın əlindən tutmuşdur, onun dərdini bölüşmüş, ələmini azaltmışdır – bu, belədir, ancaq görünür, qoca tarixin elə dövrü, mərhələsi, məqamları olur ki, şəfqətə ehtiyac da qat-qat artır.

Bu gün Azərbaycanda olduğu kimi.

Xalqımız təcavüzə məruz qalırsa, atalarımız və oğullarımız, hətta analarımız və qızlarımız namərd gülləsinə hədəf olur, tankların altında əzilirsə, xalqımızın yüz minlərlə nümayəndələri müdhiş «qaçqın» adı ilə ev-eşiyindən, olan-olmazından məhrum edilir, didərgin bir həyat keçirirsə – əlbəttə, şəfqətə ehtiyacımız da artır, artır...

Şəfqət bu fərəhsiz, bu miskin güzərana iynənin ucu qədər də olsa işiq gətirirsə, lap zərrəcik də olsa bir hərarətlə ürəkləri qızdırırsa, bu gün bunun özü də az deyil.

Mən «Şəfqət» qəzetində də belə bir şəfqət görmək istəyirəm, bunu umuram və bu qəzetin nəşrə başlamasını mətbuatımızda mühüm bir hadisə hesab edirəm.

Sonrası isə o qəzetin özündən asılıdır.

28 dekabr 1990.

BİR DAHA VƏTƏNDAŞLIQ BARƏDƏ

(Azərbaycan Xalq Deputatlarının 1991-ci il fevralın 5-də işə başlayacaq sessiyasına açıq məktub)

Təxminən altı ay bundan əvvəl «Azərbaycan SSR vətəndaşlığı haqqında» Qanun layihəsi çap edildikdən sonra, xalqımızın gələcək taleyi ilə bağlı bir sıra son dərəcə mühüm siyasi problemlər meydana çıxdı.

Vətəndaşlıq müəyyən inzibati ərazinin texniki göstəricisi-dir, yoxsa yaşadığı ərazidən asılı olmayaraq xalqın mənəvi birliyi və siyasi-ictimai istinadgahıdır?

Mən Azərbaycan SSR Ali Sovetinin on üçüncü sessiyasında (iyul, 1990) çıxış edib təkliflər verdim, sonradan həmin mülahizə və təklifləri «Azərbaycan» qəzetində (13 iyul 1990, «Tarixin sınağı qarşısında») dərc etdirdim, lakin təəssüflər olsun ki, təkliflər Qanunda öz əksini tapmadı.

Mən qəti əminəm ki, «Azərbaycan SSR vətəndaşlığı haqqında» o zaman qəbul olunmuş Qanun yarımçıqdır və Azərbaycan xalqının marağını tam şəkildə ifadə etmir. Buna görə də sessiyaqabağı yenidən bu məsələyə qayıtmağı özümə borc hesab edir və «Azərbaycan SSR vətəndaşlığı haqqında» Qanunda düzəlişlər aparmağa çağırıram.

Bu təkliflər

a) Sovet İttifaqında, amma respublikamızdan kənarında yaşayan azərbaycanlılarla və

b) xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla, daha dəqiq desəm, Azərbaycan diasporu ilə bağlıdır.

Hamımıza məlumdur ki, neçə illərdən bəri ağır güzəran nəticəsində, maddi-mənəvi qıtlıq, işsizlik, evsizlik, rüşvətxorluq, yerlibazlıq ucbatından yüz minlərlə azərbaycanlı Vətəni tərk etmiş, Qafqazın yaxın vilayətlərindən, Moskvadan, Leninqraddan, digər böyük şəhərlərdən tutmuş Rusiyanın ucqarlarınacan gedib çıxmış, soyuq Sibirdə, Qazaxıstanın çılpaq düzlərində, kül kimi hamımızın gözünə üfürülən Baykal-Amur magistralı boyunca özlərinə məskən salmaq, ailə qurmaq, dolanacaq düzəltmək məcburiyyətində qalmışdır.

«Vətəni yadına düşən qərib ağlamasın, neyləsin!» – deyiblər, amma o qəribin niskilini, yanğısını, mənəvi (və maddi) əzablarını azaltmaq üçün Vətən də gərək onu yaddan çıxarmasın.

Vətəndən uzaqda yaşamaq, onsuz da, çətindir, ağırdır, amma bu gün bütün Sovet İttifaqını bürümüş qeyri-sabitliyi, milli ədavəti və qırğını, siyasi-ictimai hərc-mərcliyi və riyakarlığı nəzərə alsaq, onların vəziyyətinin nə dərəcədə dözümsüz olduğunu təsəvvür etmək, elə bilirəm ki, zor bir iş deyil.

Buna görə də mən, zamanından asılı olmayaraq respublikadan köçüb getmiş və bu gün kənarında yaşayan, eləcə də kənarında anadan olmuş azərbaycanlıların vətəndaşlıq hüququnun daha artıq dərəcədə müdafiə olunması üçün imkan yaratmağı vacib hesab edirəm.

Dünyanın bir sıra ölkələri ikili vətəndaşlıq sistemini tətbiq edir. Məsələn, Türkiyə Respublikası dünyanın başqa ölkələrinə yaşayan türklərin, yaşadığı həmin ölkələrin vətəndaşlığını qəbul etmələrindən asılı olmayaraq, onları öz şəxsi istəklərinə əsasən Türkiyə Respublikasının vətəndaşlığında saxlayır və yaxud bu vətəndaşlığa qəbul edir. Bəzədə, Vaşinqtonda, yaxud Osloda yaşayan türk AFR-in, ABŞ-ın, yaxud Norveçin vətəndaşı olmaqla bərabər, Türkiyə Respublikasının da vətəndaşlığını saxlamaq, ya da həmin vətəndaşlığa qəbul edilmək hüququna malikdir.

Bu cürə ikili vətəndaşlıq nə verir?

Şübhəsiz ki, həmin şəxslərin hüquqi mövqeyini, siyasi-sosial müdafiəsini möhkəmlədir. Mən tam əminəm ki, Vətəndaşlıq haqqındaki Qanunda belə bir ikili vətəndaşlıq sistemindən istifadə etmək vacibdir. Vaxtilə ev-eşiyi olmadığı və çörək tapmadığı üçün, eləcə də hər hansı başqa bir səbəbə görə (təhsildən, yaxud əsgərlikdən sonra qalıb evlənib, həbsxanadan sonra Vətənə qayıtmayıb və s. və i. a.) Tomsk vilayətində, Çitada, yaxud Maqadanda məskən salmış RSFSR vətəndaşı azərbaycanlı öz istəyinə görə eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmaq hüququnu saxlamalıdır. Bu həmin şəxslərin, yuxarıda dediyim kimi, hüquqi mövqeyini, siyasi-sosial müdafiəsini yaxşılaşdırmaqla bərabər, respublikamızla öz övladları arasındakı əlaqələri də möhkəmləndirər, iqtisadiyyat, demoqrafik inkişaf, eləcə də Vətənə əsgəri xidmət borcunu ödəmək baxımından xeyirli olar.

İkili vətəndaşlıq sisteminin tətbiqi respublikamıza imkan verir ki, xarici ölkələrdə, yəni mühacirətdə yaşayan azərbaycan-

lilar da öz arzularına və Qanunun maddələrinə müvafiq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığını qəbul etsin.

Yəni, deyək ki, Fransada yaşayan və hazırda Fransa Respublikasının vətəndaşı olan azərbaycanlı Fransada yaşaya-yaşaya, Fransa Respublikası vətəndaşlığını saxlaya-saxlaya, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının da vətəndaşlığını qəbul etmək hüququna malik olmalıdır.

Belə bir Qanun Azərbaycanla digər ölkələr arasında siyasi-iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafında, mən inanıram ki, çox təsirli, effektiv rol oynaya bilər. Məsələnin milli-mənəvi cəhəti də son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Xaricdə yaşayan azərbaycanlı, eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olarsa, o, Vətəni görmək üçün bürokratik aparatlarda uzun-uzadı viza növbəsinə dayanmayacaq, aylar-la vaxt itirməyəcək.

Bu gün Aeroflot xarici vətəndaşlara yalnız valyuta ilə bilet satır. «İnturist» gecələmək üçün onlardan qat-qat baha valyuta alır.

Bizim xaricdə yaşayan həmvətənlərimiz isə, əsas etibarilə maddi ehtiyac içində olan adamlardır və onlarla Vətən arasındakı maliyyə sərhəddi ikilik vətəndaşlıq sisteminə görə aradan götürülə bilər. Bu gün Türkiyənin sürətli iqtisadi inkişafında xaricdə yaşayıb işləyən türklərin (Türkiyə vətəndaşlarının) göndərdiyi və gətirdiyi valyutanın böyük rolu var.

Xaricdə yaşayan azərbaycanlılar da respublikamıza beləcə valyuta gətirə bilərlər, yəni, tətillərini Yunanıstanda, yaxud Taiti adalarında yox, Azərbaycanda keçirə bilərlər, özlərinə Vətəndə ev alarlar, ev tikdirərlər, bağ salarlar, Qərb ilə Azərbaycan arasında turizmin və iqtisadi əlaqələrin inkişafında effektiv rol oynayırlar.

Digər tərəfdən, bu qarşılıqlı əlaqələr ABŞ-dan tutmuş Avstraliyayacan Azərbaycan lobbisinin təşəkkül tapmasında və inkişafında həlledici stimula çevrilə bilər.

Ümid etmək istəyirəm ki, yeni Azərbaycan parlamenti bu mühüm məsələnin mahiyyətinə varmaq iqtidarında olacaq və «Azərbaycan SSR vətəndaşlığı haqqında» Qanunda zəmanənin tələb etdiyi düzəlişlər aparacaqdır.

30 yanvar 1991.

«AZƏRBAYCAN» QƏZETİNİN REDAKTORU SABİR RÜSTƏMXANLIYA

Hörmətli redaktor!

Bu günlərdə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı rəyasət heyəti üzvlərinin respublika prezidenti ilə görüşü olmuşdu və təxminən üç saat çəkən həmin görüş zamanı bir çox problemlərlə bağlı geniş fikir mübadiləsi aparılmışdı. Ancaq görüşün mənə təəccüblü görünən (bəlkə də bilərəkdən bu cür montaj edilmiş) televiziya variantı prezident Ayaz Mütəllibovla apardığımız söhbət barədə yanlış təsəvvür yaratdığı üçün, bəzi tamaşaçılar birtərəfli nəticə əldə etmişdir. Yazıçıların işini yenidən qurtarmış 9-cu Qurultayında da bu barədə ciddi söhbət getdi (görüş iştirakçılarından Mirzə İbrahimovun, İsmayıl Şıxlının, Yusif Səmədoğlunun, Abbas Abdullanın və b. çıxışında).

Həmin görüşün iştirakçısı kimi, mən də haqqında fikir mübadiləsi apardığımız mühüm bir məsələ – dinlə bağlı vəziyyət və vəzifələr barədə mövqeyimi montaj edilmiş şəkildə yox, qısaca da olsa, əslinə uyğun şəkildə oxuculara çatdırmağa mənəvi ehtiyac hiss etdim.

Din – bəşəri bir sərvətdir və onun mahiyyətindəki ülvilik bəşəriyyətin tarixində heç bir qüvvə ilə müqayisə edilə bilməz.

Din – inamdır, etiqaddır və din həyatın mənasına da inandırır, ədalətə də, mərhəmətə də, mənəvi təmizliyə, məhəbbətə, sədaqətə, ləyaqətə də inandırır, yəni insanın mənəvi qadiriyyətini artırır.

Və İslam, şübhəsiz ki, elmin, mədəniyyətin böyük dostu və təhrikçisi, cəhalətin, nadanlılığın isə düşmənidir. İslam işığa çağırır, cəhalət isə qaranlıqdır. Və biz o işığa nail olmaqdan ötrü həqiqi ilahiyyət elmindən bəhrələnməliyik.

Son 70 ildə Azərbaycanda din, əslində, yasaq edilmişdi. Yalnız yasaq yox, həm də təhqir edilmişdi. Məscidlər dağıdılmış, dağıdılmayanları isə anbarlara, sexlərə çevrilmişdi. «Allahsızlar komitələri» cəmiyyətə meydan oxuyurdu. Dini həqiqətən bilən elm adamları darmadağın edilmişdi. Ancaq xalqın ürəyindəki etiqadı darmadağın etmək, öldürmək mümkün deyildi. Xalq gizlin

də olsa, çətin də olsa, öz imkanları daxilində adət-ənənəsinə sadıq idi, ibadətini edirdi.

Yaranmış başlıca çətinliklərdən biri də bu idi ki, həqiqi din xadimləri aradan götürüldüyü üçün (əlbəttə, istisnalar var idi), bəzən əsl dindən, Qurandan xəbəri olmayan şəxslər də həmin qıtlıqdan sui-istifadə edib, əslində, dinin yox, avamlığın təcəssümünə çevrilirdi. Aydın məsələdir ki, savadsız və səriştəsiz adam dinin mahiyyətini başa düşmədiyi üçün, onu təbliğ də edə bilməz. Eyni zamanda, əlbəttə, mənəvi bir sərvət kimi dini müdafiə də edə bilməz.

Mixail Qorbaçov Qanlı yanvar faciəsi zamanı heç bir əsas olmadan Azərbaycanı İslam fundamentalizmində ittiham etdi. Möhtərəm Şeyxülislam A.Paşazadə həzrətləri tutarlı bir bəyanat verdi.

Və burası da bir daha məlum oldu ki, bizdə ilahiyyat sahəsində nüfuzlu alimlər çatışmır, yoxsa ki, ilahiyyat elminin müddəaları əsas götürülüb həmin ittihamın puçluğu nəzəri surətdə, ətraflı sübuta yetirilərdi. Bu, bir nəfərin, beş nəfərin işi deyil, bunun üçün ilahiyyat üzrə yüksək ixtisaslı, savadlı, o cümlədən, dünyəvi elmlərdən xəbərdar kadrlar lazımdır.

Biz İran və Türkiyə kimi böyük müsəlman dövlətləri ilə qonşuyuq və şükürlər olsun ki, əlaqələrimiz, gediş-gəlişimiz artıb. Həmin ölkələrdə ilahiyyat elmi yüksək inkişaf etmişdir və biz böyük bir məsuliyyət hissilə o ölkələrin həqiqi və nüfuzlu ilahiyyat alimlərini, professorları dəvət etməliyik ki, bizim görkəmli din xadimlərimizlə birlikdə etiqadımızın əsaslarını bərqərar etsinlər.

Yəni mənim dediyim ondan ibarətdir ki, bu müqəddəs işdə təsadüfi adamların meydana düşməsinə imkan vermək olmaz. Təsadüfi adamlar bütün ölkələrdə var və onlar istəsələr də, istəməsələr də, əslində, dinə yox, cəhalətə və nadanlığa xidmət edirlər.

Mənim və digər hörmətli qələm dostlarımın (İsmayıl Şıxlı, Əkrəm Əylisli və b.) prezident ilə görüşümüzdə də dediyimizin mahiyyəti elə bu idi.

Bü gün tale xalqımızı elə müdhiş çətinliklərlə üz-üzə gətirib ki, biz hamımız Düz Yol tutmağı bacarmalıyıq. Şayiələr, dediqodular, umu-küsülər, kimlərisə qəsdən gözdən salmaq cəhdləri, çətinliklər, ifrat dərəcəsində hissiyata qapılmaq bizi o Düz Yoldan sapındıra bilər. Mənəviyyatda – Düz Yol.

Etiquadda və ehtiramda – Düz Yol.

Nifrətdə də – Düz Yol.

Bu gün tutacağımız o Düz Yol müqəddəratımızı müəyyən edir, yeni taleyimiz o Düz Yoldan asılıdır.

Mən bu qısa məktubumu Müqəddəs Kitabımızdan bir sitatla bitirmək istəyirəm. Unudulmaz müəllimim rəhmətlik Əli Fəhmi Ələkbərov vaxtilə Quranın bir hissəsini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdi və o tərcümə qiymətli bir yadigar kimi mənim yazımızın üstündədir. Həmin tərcümədə «Nisa» surəsinin 174-cü ayəsində deyilir: «Allaha iman gətirən və ondan möhkəm yapışan şəxsləri o öz mərhəməti və lütfü içərisinə daxil edər və düz yol üzrə öz tərəfinə yönəldər».

21 mart 1991.

FİTNƏKARLIQ

(Müraciət)

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının ziddinə fəaliyyət göstərərək erməni millətçiləri Ermənistan hökumətinin hərtərəfli fəal yardımını və təhriki ilə növbəti fitnəkarlıq törətmişlər: Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti və Goranboy rayonu ərazisinin bir hissəsi əsasında üzdənirəq «Dağlıq Qarabağ erməni respublikası»nın yaradılması elan edilmişdir.

Bu, nəinki Azərbaycan Respublikasının bütövlüyünə qarşı siyasi qəsd və xəyanətdir, eləcə də milli münaqişələri qanlı yola çəkən növbəti separatçılıq təxribatıdır.

«Vətən» Cəmiyyəti həyasızlığın və qatı millətçiliyin təzahürü olan bu yeni fitnəkarlığa qarşı öz qəzəbini ifadə edərək bildirir ki, erməni quldurlar Azərbaycanda gedən demokratik hərəkatı sarsıtmaq, tarixi müstəqilliyini yenicə bərpa etmiş respublikanın ərazisini qeyri-qanuni yolla parçalamaq, törətdikləri saysız-hesabsız cinayətlərin üstünü ört-basdır etmək üçün bu məkrli tədbirə əl atmışlar.

Biz, erməni cinayətkarlarının müstəqil Azərbaycan dövlətinin tərkibində «yeni respublika» yaratmaq cəhdini hüquqi əsas olmayan, qanunlarımızı, eləcə də, beynəlxalq hüquq normalarını ən kobud surətdə pozan hərəkat kimi pisləyirik.

Biz bu fitnəkarlığı törətmiş cinayətkar qrupun, hər iki xalqı yeni qırğına çəkən erməni millətçilərinin ən qısa müddət ərzində məsuliyyətə cəlb olunmasını tələb edirik.

Eyni zamanda biz sizə müraciət edirik, xarici ölkələrdə yaşayan əziz həmvətənlərimiz! Azərbaycan haqqında həqiqəti, xalqımızın erməni təcavüzünə məruz qaldığını və bu zaman ən adi hüquq normalarının pozulmasını, respublikamızın müstəqilliyinə qəsd edildiyini bütün dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılması kimi müqəddəs işdə əlinizdən gələni əsirgəməyin!

11 sentyabr 1991.

AZƏRBAYCAN MÜHACİRƏTİ HAQQINDA

Bu qısa qeydləri yazmağa başlarkən, xəyal istər-istəməz məni üç il on ay bundan əvvəl – 1987-ci il dekabr ayının 28-i, o soyuq qış gecəsində Bakıda, filarmoniyanın binasında «Vətən» Cəmiyyətinin təsis konfransını keçirdiyimiz dəqiqələrə apardı. Romantik-vətənpərvərlik hissləri ilə həyəcanlandığımız, səmimi (və sadələvh!) xəyallara qapılıb, V ə t ə n – m ü h a c i r münasibətlərini yalnız əlvən, yalnız nikbin boyalarla təsəvvürümüzdə canlandırdığımız dəqiqələrə...

Onda heç kim bilmirdi ki, cəmi iki-üç aydan sonra tək-cə Qarabağ yox, əslində, bütün Azərbaycan və Azərbaycan xalqı erməni millətçiliyi təcavüzünə məruz qalacaq və təməli laxlamış Mərkəz öz siyasi kapitalını mühafizə etmək naminə uzun müddət bu təcavüzdən istifadə edəcək, ölkənin ən ali rəhbərliyinin – Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun bir üzvü (Y.K.Liqaçov) Bakıya gəlib Azərbaycanı müdafiə etdiklərini, o biri üzvü (A.N.Yakovlev) isə İrəvana gedib Ermənistanı müdafiə etdiklərini deyəcək, ölkə prezidenti Mixail Qorbaçov «Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsidir» həqiqətini demək üçün üç ildən artıq vaxt uzadacaq və bu həqiqəti də boğazdan yuxarı o zaman etiraf edəcək ki, artıq heç bir real əhəmiyyəti olmayacaq...

Onda heç kim bilmirdi ki, irəlidə bizi qanlı Bakı faciəsi gözləyir, bu üç ildən artıq müddətdə günahsız qanlar töküləcək, ocaqlar sönəcək, Ermənistan ərazisindəki qədim yurdumuz–yuvamız kor qoyulacaq, doğma Göyçə mahalımızda tək-cə, Aşiq Ələsgərin qəbri qalacaq və o qəbir də təhqir ediləcək, dağıdılacaq...

Və o vaxt, filarmoniyadakı o təntənəli təsis konfransında mən orasını da təsəvvür edə bilməzdim ki, Azərbaycan mühacirəti dediyimiz o qurum – xalqımızın bir parçası – nə qədər vüsətli, eyni zamanda, nə qədər çoxproblemlı, mürəkkəb və ziddiyyətli-dir.

Əlbəttə, mən o zaman bunu təsəvvür edə bilməzdim, çünki mühacirət bizim mənəvi aləmimizin nisgilli, sızıntılı, həsrətli, amma bütün bunlarla bərabər, romantik, hətta mən deyərdim ki, azacıq da ekzotik bir hissəsi idi və bu gün ilə üç il on ay bundan

əvvəlin də əsas fərqi orasındadır ki, indi həmin romantika sərt bir realizmlə əvəz olunmuşdur.

Mən Azərbaycan mühacirəti ilə əlaqələr yaratdıqca, tanış olduqca, onun güzəranını, mənəvi dünyasını öyrəndikcə, əyani şəkildə dərk etmişəm ki, Azərbaycan mühacirəti ilə Azərbaycan arasında monolit bünövrəyə malik mənəvi körpü yaratmaqdan ötrü romantikaya qapılmaqla, xəyallar aləminə dalmaqla, ah-uf edib göz yaşları axıtmaqla və eyni zamanda, hamı ilə yaxşı olmaqla effektiv bir iş görmək mümkün deyil, bu yerdə daha artıq pragmatik olmaq lazımdır, həqiqəti olduğu kimi görmək, ona şirə qatmamaq, onu sirop kimi təqdim etməmək vacibdir.

Azərbaycan mühacirəti ikiyə bölünmüş xalqın mühacirətidir və ikiyə bölünmək azmış kimi, iki müxtəlif sistemdə yaşamış, həm də müstəqil olmayan bir xalqın mühacirətidir. Həmin problemlər, mürəkkəb ziddiyyət də buradan doğur, çünki söhbət klassik emigrasiya meyarları çərçivəsinə sığışmayan bir qurumdan gedir.

Uzun illər boyu Azərbaycan mühacirəti ilə Azərbaycan arasında, yəni özümüzlə özümüz arasında əzəmətli və amansız imperiya – sovet imperiyası durmuşdur və imperiya siyasəti də təbii ki, ayrılıq yaratmaq, y a d l a ş d ı r m a q məqsədini güdmüş və buna nail olmuşdur.

Uzun onilliklər boyu qardaş, xaricdə qardaşı olduğunu danmışdır və xaricdəki qardaş da səsini çıxarmağa qorxmşdır ki, Vətəndəki (və sistemdəki!) doğmaları Sibirə göndərilə bilər. Həyatı əhəmiyyətli bütün rəsmi anketlərdə son dərəcə nüfuzlu, mötəbər (və qorxulu!) ideoloji bir yer tutan: «Xaricdə qohumlarınız varmı?» sualı Domokl qılıncı kimi, bütün perspektivlərin, hətta adicə rahat yaşayışın belə üzərindən asılmış qalırdı.

Bu gün, şükürlər olsun ki, vəziyyət dəyişib və biz bu dəyişmiş vəziyyətdən istifadə edib eyforiyaya qapılmadan (yoxsa ki, bu da medalın o biri üzünü ola bilər!) Azərbaycan mühacirətini bir qurum kimi öyrənməli, elmi-nəzəri şəkildə onun demoqrafik, siyasi-ictimai və sosioloji təsnifatını verməliyik.

İndiyə qədər məlum səbəblər üzündən bu sahədə, yəni Azərbaycan mühacirətinin öyrənilməsi sahəsində çox az iş görülmüşdür, ciddi, sanballı tədqiqatlar yox dərəcəsinədir, mühacirətə birtərəfli münasibət, həm də yanlış münasibət, bu münasibətdəki bədnam sinfilik prinsipi uzun zaman hakim ideologiyanın tərkib hissəsi olmuşdur.

Belə bir vəziyyətin neqativ nəticələri indi göz qabağındadır. Bu gün Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyi uğrunda mübarizə apardığı və eyni zamanda erməni millətçiliyi təcavüzünə məruz qaldığı bir vaxtda, onun öz mühacirəti ilə əlaqəsi zamanın tələb etdiyi səviyyədə deyil. Bu səviyyəni qaldırmaq üçün, biz bir tərəfdən əlaqələri, gediş-gəlişi, mühacirətin Azərbaycan təəssübündəki müştərəkliyi artırmalı, digər tərəfdən isə «Azərbaycan diasporu» deyilən məfhumun elmi-nəzəri təsvirini müəyyənləşdirməli, ümumi konsepsiyaya malik olmalıyıq.

Bu gün mən mühacirətlə mədəni əlaqələr sahəsində üç ildə «Vətən» Cəmiyyətində aparılan iş təcrübəsindən çıxış edərək onun qısa təsnifatını vermək istəyirəm.

Məlumdur ki, XIX əsrin əvvəllərindən, 1804 - 1813 və 1826 - 1828-ci illər rus-İran müharibələrindən sonra iki yerə bölünmüş Azərbaycanın şimal hissəsi Rusiya imperiyasının tərkibinə qatıldı. Şimali Azərbaycanla bağlı çarizm müstəmləkəçilik siyasətinin ən mühüm tərkib hissələrindən biri aborigen əhalinin yerinin dəyişdirilməsi idi və bu baxımdan həmin müstəmləkəçilik siyasətinin üç mühüm cəhətini nəzərə çatdırmaq istəyirəm.

1. Müstəmləkəçilik üsul-idarəsinin bərqərar olmağına qarşı mübarizə aparan yerli əhalini cismani məhv etmək, onu təqibə və sürgünə məruz qoymaq. (Qeyd edim ki, bu, stalinizm zamanı Sovet İttifaqı üçün də rus imperiya siyasəti, yəni qatı və amansız müstəmləkəçilik siyasəti kimi səciyyəvi idi.)

2. İrandan və Türkiyədən gətirilən ermənilərin hesabına Azərbaycanda etnodemoqrafik vəziyyəti dəyişmək.

3. Müxtəlif dini, sosial-iqtisadi və siyasi bəhanələrlə rusları, o cümlədən, malakanları və Rusiyada yaşayan almanları Azərbaycanda məskunlaşdırmaq.

XIX əsrin rus-İran və rus-türk müharibələri zamanı Azərbaycan ərazisi hərbi əməliyyatlar teatrına çevrilmişdi və bu da təbii ki, azərbaycanlıların sayının azalmasına, onların mühacirətə getməsinə səbəb olurdu. Həmin dövr məxəzlərinin göstərdiyi yalnız belə bir fakta nəzər salaq ki, XIX əsrin birinci rübündə, Rusiya – İran müharibəsi zamanı Qarabağ xanlığından 2628 azərbaycanlı ailə qaçqın düşmüşdü, 2217 ailə isə əsir alınmış və xaricə sürgün edilmişdi.

1828-ci il Türkmənçay və 1829-cu il Andrianopol müqavilələrindən sonra Azərbaycanın Talış, Balakən, Quba və s. kimi vi-

layətlərində baş qaldıran xalq üsyanları amansızcasına yatırılır, yerli əhali, yəni azərbaycanlılar xarici ölkələrə sürgün edilirdi. Türkmənçay müqaviləsindən sonra 200 mindən çox erməni İrandan və Türkiyədən gətirilib yerli əhalinin hesabına Qarabağ, İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarında yerləşdirilmişdi.

1853 - 1856-cı illər Krım müharibəsi və 1877-1878-ci illər rus-türk müharibəsi zamanı da eyni proses davam edirdi.

Ümumiyyətlə, XIX yüzildə Zaqafqaziyada azərbaycanlıların sayı 42,6 faizdən 32 faizə enmişdi və bu da doğumun yox, rus imperialist siyasətinin sövq etdiyi mühacirət məcburiyyətinin nəticəsi idi.

Ancaq bu gün biz «Azərbaycan mühacirəti», «Azərbaycan diasporu» dedikdə, elə bilirəm ki, söhbət əsas etibarilə XX əsrdə baş vermiş hadisələr nəticəsində Vətəni tərk etməyə məcbur olmuş həmvətənlərimizdən və onların törəmələrindən gedir. Bu baxımdan Azərbaycan mühacirətini şərti olaraq dörd nəslə ayırmaq lazımdır.

B i r i n c i n ə s i l – o adamlar ki, keçən əsrin sonlarından, bizim əsrin əvvəllərindən mühacirətə getmək məcburiyyətində qalıb və onların arasında adi kəndlilər də var idi, müxtəlif peşə sahibləri də, görkəmli ziyalılar da (Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev...). Erməni basqınlarından, qırğınlarından qaçıb əsas etibarilə Türkiyəyə pənah aparan azərbaycanlılar da həmin birinci nəslə mənsubdur. Bu nəslin törəmələri Türkiyədə, qismən Avropa ölkələrində də yaşamaqdadır (məsələn, Hüseynzadənin oğlu rəssam Səlim Turan Parisdə yaşayır).

İ k i n c i n ə s i l – o adamlar ki, Azərbaycan Demokratik Respublikasının məhv edilməsindən sonra, mühacirliyə məhkum oldular. Mühacirətimizin bu nəslə də adi kənd camaatından tutmuş Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Ceyhun bəy Hacıbəyli, Əlimərdan bəy Topçubaşov və başqaları kimi böyük qələm sahiblərini, siyasi və ictimai xadimləri ehtiva edirdi. Bu nəslin də böyük hissəsi Türkiyədə, qismən Fransada, digər Avropa ölkələrində yerləşdi. Mən Cənubi Azərbaycanın adını çəkmirəm, ona görə ki, Şimaldan Cənuba pənah aparmış azərbaycanlılar mühacirət adlana bilməzlər, çünki tarixi Vətənin bir hissəsindən o biri hissəsinə köçüblər.

Ü ç ü n c ü n ə s i l – o adamlar ki, II Dünya müharibəsindən sonra, stalinizmin qorxusundan Vətənə qayıda bilmədilər.

Mələumdür ki, müharibədə üç fəlakət baş verə bilər, insan həlak olar, yaralanar və əsir düşər. SSRİ əsir düşənləri düşmən hesab etdi və əsir düşmüş bir çox azərbaycanlılar da güllələnmək qorxusundan, Sibirə sürgün qorxusundan, öz doğma adamlarını təhlükə altında qoymaq qorxusundan Vətənə dönmədi və müxtəlif ölkələrə səpələndi – Almaniya, Fransa, İtaliya, ABŞ, İsveçrə, İsveç... hətta Avstraliya! Bu tələsiz insanların böyük bir qisminə Türkiyə sahib çıxdı və onlara kömək etdi.

Nəhayət, d ö r d ü n c ü n ə s i l – əsas etibarilə Cənubi Azərbaycandan – xüsusən, son on-on beş ildə – xarici ölkələrə köçüb getmiş azərbaycanlılar.

Birinci və ikinci nəslin indi yalnız törəmələri yaşamaqdadır. Üçüncü nəsiləndən də az adam qalıb və qalanların da ürəyi nisgillə doludu. Mən onların bir qismi ilə görüşmüşəm və bu yerdə doğrudan da sarsılmamaq mümkün deyil.

Bu bədbəxt nəslin də törəmələri Avropanın bir sıra ölkələrində, ABŞ-da, Kanadada yaşayırlar, amma bu törəmələrin çoxunun anası alman, fransız, italyan olduğu, uzun müddət də Vətəndən xəbərsiz yaşadıkları üçün, onlar daha artıq dərəcədə alman, ingilis, fransızdırlar, nəinki azərbaycanlı.

Azərbaycan mühacirətinin əsas kütləsini dördüncü nəslin nümayəndələri təşkil edir və burada mən yenə də vacib bir məsələyə diqqətə cəlb etmək istəyirəm: Cənubi Azərbaycanda, yəni müasir İranda yaşayan azərbaycanlılar dünyanın digər ölkələrinə səpələndikdə, artıq təbii ki, Azərbaycan diasporunun tərkib hissəsini təşkil edirlər, çünki söhbət şimalı-cənublu eyni bir xalqdan gedir.

Bu cəhət, elə bilirəm ki, İraq ərazisindən, Kərkük əyalətindən köçüb dünyanın bir sıra ölkələrində məskunlaşmış azərbaycanlılara da şamil edilməlidir.

Dördüncü nəsil Azərbaycan mühacirətinin böyük əksəriyyəti gənclərdir, fəhləlik edir, taksi sürür, eyni zamanda təhsil alırlar.

Düzdür, bizim mühacirətdə professorlardan İren Məlikova (Fransa) və Turxan Gəncəyi (İngiltərə), Lütvi Zadə, Həsən Cavid və Şahpur Ənsari (ABŞ), rəssamlardan Əkbər Behkəlam və İbrahim Əhrari (AFR), yazıçı Banin-Ümbülbanu (Fransa) və zadəgan Zahid xan Xoyski (ABŞ) və başqaları kimi görkəmli elm, sənət xadimləri, məşhur fəsilələri sahibləri də var və onlar da az, ya

çox dərəcədə Vətənlə əlaqələrin inkişafında rol oynayırlar, ancaq ümumi vəziyyət belədir ki, Azərbaycan mühacirəti hələ güclü bir institut kimi, yaşadığı ölkələrdə fəaliyyət göstərən lobbiki formalaşmamışdır.

Bax, əsas məsələ bu institutu – xarici ölkələrdəki Azərbaycan lobbisini yaratmaqdır. Bəzən mənə deyirlər ki, sizin «Vətən» Cəmiyyətiniz mədəni əlaqələr cəmiyyətidir, belə məsələlərlə nə işiniz var?

Mən də deyirəm: bəyəm mədəniyyət anlayışı vətəndaşlıq anlayışından kənardadır?

Siyasi əqidəsindən və cəmiyyətdə tutduğu mövqeyindən asılı olmayaraq biz mühacirətimizin Azərbaycan təəssübkeşliyində birliyə, vəhdətə nail olmalıyıq. İçərimizdə olduğu kimi, mühacirətimizdə də çox təəssüflər ki, mənasız çəkişmələr var. Bəzən yad ölkələrdə özləri zəhmət çəkirlər, Azərbaycan Cəmiyyəti düzəldirlər, amma bir-birləri ilə yola getmədikləri üçün, həmin cəmiyyət də heç bir fəaliyyət göstərmir...

Mən bütün bunları ona görə açıq yazıram ki, belə məsələləri bir-birimizdən gizlətmək xalqımıza baha başa gəlir.

İndi gizlətmək yox, açıq demək və real şəkildə iş görmək vaxtıdır.

Biz özümüzə qapanmamalıyıq, Azərbaycanı təbliğ etməyin, onu dünyaya tanıtdırmağın konkret və effektiv yollarını müəyyənləşdirməli və həmin yollardan istifadə etməliyik.

Hələ İngiltərə, Yaponiya, yaxud ABŞ bir tərəfdə qalsın, biz Azərbaycanın həqiqi mədəniyyətini, həqiqi tarixini Moskvanın özündə təbliğ edə bilməmişikmi?

Yox.

Əlbəttə, bunun bir səbəbi də ondadır ki, öz tariximizi də, mədəniyyətimizi də düzgün işıqlandıra bilməmişik, çox zaman yalan həqiqəti üstələyib. Dərd burasındadır ki, bizim mühacirətimiz də (əlbəttə, istisnalar var!) bir küll halında Azərbaycana yaxşı bələd deyil. Xüsusən, dördüncü nəslin nümayəndələri Şimali Azərbaycanın yeni tarixini, Azərbaycan Demokratik Respublikası varlığını, bundan doğan ənənələri, erməni - Azərbaycan münasibətlərinin təfərrüatını, Türkiyə ilə Şimali Azərbaycan arasındakı münasibətlərin mahiyyətini yaxşı bilmirlər.

Bu işdə Azərbaycan mühacirətinin körkəmli nümayəndələrinin köməyindən istifadə etməyə, onları, siyasi görüşlərindən

asılı olmayaraq, axtarılıb tapmağa, necə deyərlər, kəşf etməyə çalışmaq lazımdır və bu baxımdan «Vətən» Cəmiyyəti az iş görməmişdir. Azərbaycan Milli Mərkəzinin sədri, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin silahdaşı doktor Məhəmməd Kəngərli (Türkiyə), Məhəmməd Əmin bəyin təşkil etdiyi Azərbaycan Kültür Dərnəyinin genel sekreteri Əhməd Qaraca (Türkiyə), İstanbuldakı Azərbaycan Cəmiyyətinin başqanı Nihad Çətinqaya, Strasburqdakı Azərbaycan Cəmiyyətinin rəhbəri doktor Əhməd Mehribani Təbrizi, ABŞ-dakı türk lobbisinin prezidenti doktor Gəzən, Los-Ancelesdə Azərbaycan Cəmiyyətinin rəhbərlərindən biri Həsən Əlipur və bir sıra digər ictimai xadimlər ilk dəfə «Vətən» Cəmiyyətinin dəvətilə respublikamıza gələ bildilər. Məşhur rəssamlar Əkbər Behkəlam, İbrahim Əhrari (AFR), Davud və Əyyub İmdadyan qardaşları (Fransa), professorlardan Sərvər Tanılı və İren Məlikova (Fransa), Turxan Gəncəyi və Qulamrza Səbri Təbrizi (İngiltərə), jurnalist Nürəddin Qərəvi (AFR), yazıçı Yücel Feyzioğlu (AFR), məşhur fotomüxbirlər Rza Diqqəti (Fransa) və Azəri xanım Təbrizi (İngiltərə), qarmonçalan Rəhman və müğənni Yaqub Zurufçu... Bu adamların, onlarla başqalarının Azərbaycana gəlişi məhz yuxarıda yazdığımız mənada effektiv nəticələr vermişdir.

Qərribə bir qanunauyğunluğu da qeyd etmək istəyirəm:

Qarabağ hadisələri, doxsanıncı ilin Qara yanvarı bizim mühacirəti Vətənə qat-qat artıq dərəcədə yaxınlaşdırdı, böyük bir oyanma prosesinə təkan verdi. Biz özümüz də mühacirəti daha artıq dərəcədə tanımağa başladıq.

«Vətən» Cəmiyyəti bu işdə əlindən gələni etdi və edir. Bu isə bəzən xoşa gəlmir...

Onsuz da bizim həm daxildə, həm də xaricdə problemlərimiz, çətinliklərimiz çoxdur. Amma nə edəsən? İki yol var: ya gərək çəkilib otursan bir kənarda və Sabirin ölməz misrasını özün üçün həyat devizi seçəsən: «Millət necə tarac olur, olsun, nə işim var?!», ya da gərək ruhdan düşməyəsən, başını aşağı salıb bu ağır sınaq günlərində xalq üçün, Vətən üçün əlindən gələni əsirgəməyəsən.

Biz xalqımızın Azadlıq və İstiqlaliyyət uğrunda mübarizəsində, onun tarixinin və mədəniyyətinin ümumdünya təbliğində Azərbaycan mühacirətindən istifadə etməliyik. Bunun üçün isə mühacirəti Vətənə, Vətəni də mühacirətə yaxınlaşdırmaq lazımdır.

15 oktyabr 1991.

BIQAQ SÜMÜYƏ DİRƏNİB

(Müraciət)

Əziz həmvətənlərimiz!

Milyonlarla soydaşınız yaşayan Şimali Azərbaycan – Azərbaycan Respublikası dörd ildən bəridir ki, öz tarixinin çətin dövrünü yaşayır. Dədə-baba yurdumuz bu gün də dörd və ələm içindədir. İmperiya daxilindəki və kənardakı irticaçı qüvvələr tərəfindən qızıqdırılan, silahlandırılan və müdafiə olunan Ermənistan hökuməti və onun Dağlıq Qarabağda yuva salmış quldur dəstələri heç bir insanlıq ölçüsünə sığmayan yeni bir cinayət törətmişdir. 1991-ci il noyabr ayının 20-də Dağlıq Qarabağda Azərbaycanın dövlət nümayəndələrinin, eləcə də xoş niyyətli qonaqlarımızın uçduğu vertolyot erməni quldurları tərəfindən atəşə tutularaq partladılmışdır. Nəticədə 22 nəfər faciəli surətdə həlak olmuşdur.

Bu dəhşətli cinayət azmış kimi, Azərbaycan xalqı bu dəfə də həqiqəti ört-basdır etməyə çalışan məkrli informasiya zərbələrinin qarşısında tək qalmışdır. Keçmiş Sovet İttifaqının və dünyanın bir çox digər ölkələrinin erməni mafiyasına xidmət göstərən, onların nüfuz dairəsində olan, onların da maliyyələşdirdiyi mərkəzi informasiya vasitələri yenə də erməni quldurlarını sudan quru çıxartmaq, baş vermiş qəzanı təbii şəraitlə əlaqələndirmək, Azərbaycanı iqtisadi blokadada günahlandırmaq kimi heç bir obyektiv meyarlara sığmayan bir yol tutmuşlar.

Erməni quldurlarının törətdikləri cinayətlər nəticəsində Azərbaycanda vəziyyət olduqca gərgindir.

Bu fəlakətlərin ilkin səbəbi istiqlaliyyətini elan etmiş Azərbaycan Dövlətinə qarşı Ermənistan Respublikasının işğalçılıq məqsədi güdən cinayətkar siyasətidir.

Azərbaycan xalqı nıcatın yalnız öz əlində olduğunu, başqa yerdən kömək gözləməyin mənasızlığını artıq başa düşür.

Biçaq sümüyə dirənmişdir.

Baş vermiş bəlalardan salamat çıxıb əsl azadlıq, istiqlaliyyət yoluna qədəm qoymaq üçün xalqın bütün təbəqələrinin sıx birliyi tələb olunur.

Əziz həmvətənlər!

Xalqımızın bu ağır günündə sizə – Azərbaycanın dünyaya səpələnmiş övladlarına müraciət edirik: Vətən dardadır!

Azərbaycan xalqı barəsində keçmiş SSRİ-də və ümumiyyətlə, bütün dünyada qərəzlə, məkrilə, murdar niyyətlə yaradılan ictimai rəy bu təhlükəni daha da artırır.

Azərbaycanda baş verən hadisələr haqqında dünya ictimaiyyətində doğru, düzgün təsəvvür yaratmaq üçün, əziz həmvətənlər, bizimlə bərabər sizin də üzərinizə məsul vəzifələr düşür. Bunu Vətən qarşısındakı övladlıq borcunuz tələb edir.

Sizə müraciət edərək əmin olduğumuzu bildiririk ki, bugünkü Azərbaycan gerçəkliyi barədə həqiqəti yaşadığımız ölkələrin siyasi dairələrinə, ictimaiyyətinə, kütləvi informasiya vasitələrinə çatdırmaq üçün əlinizdən gələni əsirgəməyəcəksiniz.

3 dekabr 1991.

BÖYÜK HƏQİQƏT GÜNÜ

«Vətən» Cəmiyyəti rəyasət heyətinin geniş iclasında söylənmiş nitqin stenogramı

Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının qərarı ilə bu ildən etibarən hər il dekabrın 31-i Dünyada Yaşayan Azərbaycanlıların Həmrəylik Günü elan olunmuşdur. Belə bir qərara bir ehtiyac varmı? Ümumiyyətlə, dünyanın müxtəlif guşələrinə səpələnmiş azərbaycanlı soydaşlarımızla əlaqələrimiz necədir? Bu əlaqələrin perspektivlərini hansı formada görürük?

Son günlər tez-tez bu suallara Xaricdə yaşayan Həmvətənlərlə Azərbaycan Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti – «Vətən» Cəmiyyətinə və şəxsən mənə müraciət edirlər.

Bu qərar çoxdan vaxtı çatmış, bu gün üçün ciddi siyasi və mənəvi əhəmiyyəti olan bir hadisədir. Azərbaycan xalqı iki yerə parçalanmış xalqdır. Eyni zamanda bu gün onun yüz minlərlə nümayəndəsi bu və ya digər səbəbə görə dünyanın bir çox ölkələrinə səpələnib. Azərbaycan diasporu klassik mühacirət məfhumunun çərçivələrinə sığışmayan bir qurumdur. İki yerə parçalanmış xalq uzun zaman bir-birindən təcrid olunmuş halda yaşamışdır. Bu azmış kimi, son yetmiş ildə iki müxtəlif, antaqonist sistemlərin hakimiyyəti altında olmuşdur. Tamamilə müxtəlif siyasi, ideoloji, eləcə də ədəbi-mədəni təsirlərə məruz qalmışdır. Azərbaycan xalqı bu gün dünyada yeganə xalqdır ki, eyni zamanda üç əlifbada yazıb oxuyur: biz kirillə, cənublu qardaş və bacılarımız ərəb əlifbası ilə, Türkiyədə və Qərb ölkələrində yaşayan bir çox həmvətənlərimiz isə latın əlifbası ilə.

Buraya onu da əlavə etsək ki, son 70 ildə biz – Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları – tamamilə qapalı, təcrid olunmuş, səsimiz beton sərhədlərdən o tərəfə yetişməyən bir şəraitdə yaşamışıq, o zaman vəziyyətin mürəkkəbliyi daha da aydın olar. Şübhəsiz ki, bütün bu cəhətlər Azərbaycan mühacirətinin mütəşəkkil bir qüvvə kimi formalaşmasına öz mənfi təsirini göstərmişdir.

20-ci illərdə Azərbaycan mühacirəti Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin işıqlı şəxsiyyəti və böyük vətəndaşlıq fəaliyyəti ətrafında birləşmişdi. Ancaq nəsilər bir-birini əvəz etdikcə, o qüdrətli Azərbaycan mühacirəti ənənələri bir küll halında lazım olan dərəcədə inkişaf etməmişdir. O ənənələri əsas etibarilə Türkiyədə fəaliyyət göstərən Azərbaycan mühacirəti yaşatmışdır. Elə buna görə də Ankarada fəaliyyət göstərən mühacir təşkilatlar Azərbaycan diasporunun ən güclü bir hissəsidir. Lakin bu gün Qərb ölkələrinə səpələnmiş 100 minlərlə həmvətənimizin xalqımızın təəsübünü çəkmək baxımından təcrübəsizliyi özünü çox göstərir.

Avropadakı və Amerikadakı Azərbaycan mühacirətinin əsas tərkib hissəsi son 10-15 il ərzində bu və ya digər səbəblərə görə Cənubi Azərbaycandan getmiş gənclərdir. Bizim əsas vəzifəmiz cəmiyyətdə tutduqları mövqedən, siyasi əqidələrindən, yaşından, təcrübəsindən asılı olmayaraq, Qərbdə yaşayan Azərbaycan mühacirətini Vətənə, xalqa daha da yaxınlaşdırmaqdan ibarətdir. Belə bir yaxınlıq, doğmalılıq əldə etmədən xalqımızın tarixinin, bugünkü siyasi durumunun, müstəqillik iddialarının təbliği sahəsində effektiv iş görmək, dünya ictimaiyyətinin, nüfuzlu siyasi, ictimai və işgüzar dairələrin diqqətini özümüzə cəlb etmək mümkün deyil.

Bu mənada dekabr ayının 31-nin «Dünyada Yaşayan Azərbaycanlıların Həmrəylik Günü» elan olunması, əlbəttə, ciddi əhəmiyyətə malikdir. Hərgah biz həmin həmrəylik gününü formal bir qeydiyyat kimi yox, çətin dövrdə xalqımızın taleyi ilə bağlı aparılacaq vətəndaşlıq fəaliyyətinin hər ilin sonundakı hesabatı kimi qeyd etsək, əlbəttə, mütəşəkkillik baxımından xeyli nailiyyət əldə etmiş olarıq.

«Vətən» Cəmiyyəti 4 ildir ki, fəaliyyət göstərir. Müqayisə üçün deyim ki, Ermənistanda belə bir cəmiyyət 30 ildən artıqdır ki, mövcuddur.

Bu 4 ildə «Vətən» Cəmiyyəti az iş görməmişdir. Bu gün xaricdə fəaliyyət göstərən 50-dən artıq Azərbaycan cəmiyyətləri ilə əlaqə saxlarıq. Bura onu da əlavə etmək istərdim ki, həmin cəmiyyətlərin böyük bir qismi «Vətən» Cəmiyyəti yaranandan sonra fəaliyyətə başlamışdır. Yəni «Vətən» Cəmiyyəti az və ya çox dərəcədə stimül rolunu oynamışdır. Bir çox azərbaycanlı ilk dəfə «Vətən»in xəttilə Azərbaycana gəlmişdir. Onların arasında Azərbaycan mühacirətinin siyasi xadimlərindən Məhəmməd Kəngər-

linin (Türkiyə), Ankaradakı Azərbaycan Kültür Dərnəyinin başqanı Cəmil Ünalın və genel sekreteri Əhməd Qaracanın, İstanbuldakı Azərbaycan Cəmiyyətinin başkanı Nihat Çətinqayanın, San Fransiskodakı Azərbaycan Cəmiyyətinin rəhbəri Əkbər Bayramlının, Londondakı Azərbaycan Cəmiyyətinin sədri Əbülfəz Bahadurinin, «Amerikanın səsi» radiosu Azərbaycan redaksiyasının müxbiri Həbib Azərsinanın, professor Sərvər Tanıllının (Fransa), professor İren Məlikovanın (Fransa) və bir çox başqalarının adlarını çəkmək olar.

Həmvətənlərimizin köməyi ilə biz Qərb ölkələrinin nüfuzlu siyasi, ictimai xadimlərini də respublikaya cəlb etməyə çalışırıq. Bu mənada ABŞ-dakı Demokratlar Partiyasının liderlərindən biri, Konqresin üzvü Cim Mudinin bizim dəvətimizlə Azərbaycana səfəri son dərəcə böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Konqresmen Azərbaycanda müxtəlif siyasi, ictimai və rəsmi dairələrlə görüşüb hər şeyi olduğu kimi gördü. Biz onu Dağlıq Qarabağa apardıq. Döyüş meydanlarını gəzdirdi, erməni təcavüzünün bilavasitə şahidi oldu. Amerikadakı erməni lobbisinin təsiri altında Cim Mudi Azərbaycana bir fikirlə gəlmişdi, tamam başqa fikirlə geri qayıtdı. Çünki həqiqəti gördü.

Dünən, dekabrın 30-da bizdə növbəti qəbul keçirilirdi. Türkiyədə fəaliyyət göstərən Azərbaycan Kültür Dərnəyinin sədri Cəmil Ünal, genel sekreteri Əhməd Qaraca və Dərnəyin fəalllarından Fəxrəddin Gülsevər, eləcə də Kölnə (Almaniya) fəaliyyət göstərən Azərbaycan Cəmiyyətinin sədri doktor İbrahim Alov ilə görüş zamanı mühacirətlə Azərbaycan Respublikası arasında əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi barədə işgüzar fikir mübadiləsi aparıldı, bir sıra konkret tədbirlər müəyyənləşdirildi.

Mən həmişə dediyim bir fikri yenə təkrar etmək istəyirəm: Azərbaycan haqqında obyektiv fikir yaratmaqdan ötrü bizim ən böyük müttəfiqimiz Həqiqətdir.

Biz 31 dekabr gününü də məhz böyük həqiqət gününə çevirməliyik!

31 dekabr 1991.

BİRLİYİMİZ ƏBƏDİ OLSUN

(Müraciət)

Əziz həmvətənlər!

Qəriblikdə yaşayan yüz minlərlə həmvətənimizə mənəvi dayaq olmağa çalışan «Vətən» Cəmiyyəti yarandığı vaxtdan bu çağacan Azərbaycan xalqının həyatında baş verən hadisələri, həqiqəti olduğu kimi sizlərə çatdırmaq üçün bir çox müraciətlər etmiş, bəyanatlar vermişdir.

Mən acı bir təəssüf hissi ilə qeyd edirəm ki, həmvətənlərimizə ünvanlanmış bu çağırışlar bəxtəvərliyimizdən, xoş günlərimizdən bəhs etmir. Müraciət və bəyanatlarımızın mahiyyətini illər boyu xalqımızı mənən buxovlamağa çalışan imperiya siyasətinə, torpağımıza göz dikən erməni irqçilərinin təcavüzünə qarşı etiraz təşkil edib və çətin məqamlarda siz də «Vətən» Cəmiyyətinin harayına səs verərək həqiqəti olduğu kimi dünya ictimaiyyətinə çatdırmağa, Azərbaycan haqqında obyektiv rəy yaradılmasına çalışmışsınız.

Əziz həmvətənlər! 1991-ci ilin qanlı-qadalı, köhnə sovet strukturlarının dağılması ilə başlanan çətin günləri, həftələri, ayları arxada qalmışdır. Yeni ilin ilk günündə mən yenidən sizə müraciət edirəm. Ölkəmizin yeddi milyonluq əhalisi – Azərbaycan xalqı ümumxalq referendumu vasitəsilə öz müstəqilliyinə səs verdiyi bir vaxtda Respublika Ali Sovetinin Milli Şurası hər il dekabrın 31-ni yer üzündə yaşayan bütün Azərbaycanlıların Həmrəylik Günü elan etmişdir.

Qədim və zəngin tarixinin yeni mərhələsini yaşayan, müstəqillik yolunda ilk addımlarını atan Azərbaycana, vətəndaşlarımıza bu gün birliyin, vahidliyin nə qədər vacib olduğunu təsəvvür etmək, elə bilirəm ki, o qədər də çətin deyil. Bəlkə də, bir xalq kimi mövcud olduğumuz bütün zamanlar boyunca yurddaşlarımızın birliyinə heç zaman indi olduğu dərəcədə ehtiyac duyulmayıb.

Həmrəylik Günü'nün elan olunması milli varlığını daha dərindən dərk etmək, qaldırdığımız üçrəngli bayrağımızın əbədiliyini təmin etmək, məmləkətimizi dünyanın qabaqcıl, azad, de-

mokratik ölkələri sırasına çıxarmaq istəyi ilə bağlı mühüm əhəmiyyətli bir hadisədir.

31 dekabr – yer üzündəki bütün Azərbaycanlıların Həmrəylik Gününün həmin ideyalar naminə Novruz bayramı dərəcəsinə ali, müqəddəs olması üçün, biz əlimizdən gələni əsirgəməməliyik.

Bu gün – 31 dekabr – yaşadığımız dövlətlərdən, təmsil etdiyimiz qurumlardan, sosial vəziyyətimizdən, siyasi əqidəmizdən asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlıdan Vətən təəssübkeşliyi tələb edir.

Bu gün – 31 dekabr – hamımızı bir Ocaq başına çağırır.

Bu günü – 31 dekabrı – xalqımızın ad günü kimi işıqlı bir vətəndaşlıq nümayişinə çevirək.

Əziz həmvətənlər! «Vətən» Cəmiyyəti hər birimizi yalnız ilin bir günündə – 31 dekabrda – Birlik bayramında deyil, on iki ayın hər günündə birləşməyə çağırır.

Qoy bu birlik əbədi birlik olsun.

Qoy dünya görsün ki, Azərbaycan xalqı birləşərək yaşamağı və bir xalq kimi özünü təsdiq etməyi bacarır.

Hər dəfə və hər birimiz 31 dekabr mənəvi hesabatdan alınacaq, üzünə çıxacaq.

1 yanvar 1992.

MƏNƏVİ SƏRVƏTİMİZ

«Türk dünyası» jurnalının nəşri bizim mənəvi həyatımızda hadisə olmalıdır və əzab-əziyyətə dözə-dözə, daxili bir inam və fədakarlıqla bu jurnalı nəşr edən istedadlı qələm dostlarımı tanıdığım üçün, ümid edirəm ki, belə də olacaq.

Türk dünyası coğrafi bir məfhum deyil və türk dünyası dini bir məfhum da deyil (yer üzündəki türklərin böyük əksəriyyəti İslama etiqad bəsləyir, lakin türklərin arasında xaçpərəstliyə, iudizmə, büt-pərəstliyə etiqad edənlər də var). Türk dünyası mənəvi bir məfhumdur və məhz mənəvi məfhum olduğu üçün də, sağlam türkçülük hər cürə irqçiliyə yabançıdır, o demokratik mahiyyətə malikdir və tarix boyu da belə olmuşdur.

Qarşılıqlı olaraq torpaqlar zəbt edilən, böyük imperiyaların qüdrəti onların böyük əraziləri ilə ölçülən zamanlar bütün Şərqi Avropa türk dünyasının içində idi və türk demokratizmi imperiya yırtıcılığını (imperiya isə milli mənsubiyyətindən asılı olmaya-raq həmişə yırtıcı mahiyyətlidir) üstələdiyi üçün, Şərqi Avropanın kilsəsi də, dili də, ənənələri də mühafizə olundu. Ancaq misal üçün, rus imperiyası yüzilliklər boyu, yenə də misal üçün, türk xalqlarından birini – tatarları tamam əlil etdi: bir çoxu ruslaşdı, bir çoxu xaç suyundan keçirildi, torpaqlarından sürgün edildi...

Bu tarixi paraleli gətirməklə mən qəti surətdə imperiyayı imperiyaya qarşı qoymaq fikrində deyiləm, imperiya imperiyadır, onun yaxşısı ola bilməz, çünki milli azadlıqları əldən alır; söhbət fitri türk demokratizmindən gedir.

Türk dünyası elə bir mənəvi kateqoriyadır ki, onun prinsipləri pozulduqda, yəni o daxili riyakarlıqla qarşılaşdıqda ən böyük zərərdə özü olur. Tarixə müraciət edək: orta əsrlərdə dünyanın iki ən böyük və qüdrətli dövləti – ikisi də türk mənşəli! – Osmanlı imperiyası və Səfəvilər bir-biri ilə amansız müharibələrə başladı, nəticədə də qazanan başqaları oldu və bu dövlətlərdən biri – Səfəvilər dövləti tədricən hakim milli etnosunu dəyişdi...

Bu müharibə də, bu tipli bir çox digər müharibələr də, əs-

lində, türk dünyası dediyimiz o mənəvi varlığa xəyanət idi və buna görə də nəticələri ağır idi. Türk xalqlarının bugünkü güzəranında, bu günün taleyində də biz o böyük tarixi səhvlərin nəticələrini görürük...

Bu mənada tarix, əlbəttə, ibrət dərşidir və o dərş deyir: türkün ən böyük düşməni də bəzən öz içindən çıxır... Bunu biz heç vaxt yaddan çıxarmamalıyıq.

Türk dünyası özünəqapanma deyil – belə olsa, söhbət nədanlıqdan və cəhalətdən gedər! – əksinə, türk dünyasının mənəvi dəyərləri bəşəri mahiyyətlidir, bu mənada ki, türk dünyasının böyük dühaları: Nizami və Rumi, Nəsimi və Nəvai, Füzuli və İmrə, bir çox başqaları yalnız özünə mənsub deyil, bütün bəşəriyyətə mənsubdur. «Dədə Qorqud» və yaxud «Manas» yalnız türk dünyasının yox, bütün bəşəriyyətin mənəvi sərvətidir.

«Türk dünyası» dərgisi bir tərəfdən mənəvi birliyə aparan magistraldan (mənəvi magistraldan!) qüvvə almalı, digər tərəfdən isə həmin magistralı işıqlandırmalıdır.

Bu gün bu məqsədə nail olmaq üçün münbit bir zəmin yaranmaqdadır.

Hələ on iki-on üç il bundan əvvəl mən Əziz Nesinin dəvətli olaraq ilk dəfə Türkiyəyə getdikdən sonra «Yaxın, uzaq Türkiyə» adlı bir kitab yazmışdım və o kitab mənim Türkiyəyə məhəbbətimin ifadəsi idi. O kitabdan «Literaturnaya qazeta»da çap olunan parçalar o zaman, xüsusən, erməni millətçiləri tərəfindən top-tüfəngə tutulmuşdu, «şəxsən» L.İ.Brejnevdən, Sov.İKP Mərkəzi Komitəsindən tutmuş SSRİ Yazıçılar İttifaqınacan onlarla qəzəbli teleqramlar vurulmuşdu. «Literaturnaya qazeta»da çap olunmuş parçalar «*Türkiyədən gələn nərgiz gülləri*» adlanırdı və Silva Kaputikyan Ermənistan Yazıçılar İttifaqının qurultayında demişdi: «Sovet yazıçısı Elçin NATO-nun üzvü olan bir ölkədən nərgiz gətirir. O ölkədəki Amerika raketləri isə birbaşa Kremlə tuşlanıb». Qurultayın işində iştirak edən qələm dostum Səyavuş Məmmədzadə sovet dönəmində alovlu Kreml təəssübkeşi Silva Kaputikyana tutarlı cavab vermişdi.

«Yaxın, uzaq Türkiyə...»

Ona görə yaxın ki, eyni soydanıq, dilimiz doğma, mədəniy-

yətimiz doğma... Ancaq ona görə də uzaq ki, əlçatmaz, ünyetməz sərhədlər mövcud idi...

Çox şükür ki, bu gün o qorxunc sərhədlər «zəifləyib», gediş-gəliş artıb.

Biz türk dünyasının mənəvi sərvətlərindən faydalanmaq üçün, bu gediş-gəlişdən elmi surətdə, analitik bir ciddiliklə istifadə etməyi bacarmalıyıq.

Və mən inanmaq istəyirəm ki, bu işdə ön cərgələrdən birində «Türk dünyası» dərgisi gedəcək.

9 yanvar 1992.

SİZİN MƏNƏVİ BORCUNUZ

(Müraciət)

Əziz həmvətənlər!

Vətənimiz Azərbaycanda bu gün qan dizə çıxır. Rusiya imperializmi qalıqlarının, dünya ermənipərəst təşkilatlarının müdafiə edib silahlandırdığı Ermənistan hərbi birləşmələrinin Azərbaycan Respublikasına təcavüzü ara vermir.

Burada – sizin «Vətən» deyib üz tutduğunuz ata yurdunda ermənilər tərəfindən heç bir insan hüquqlarına məhəl qoyulmadan, əsl faşizm, barbarlığa xas üsullarla müharibə aparılır, soydaşlarımız vəhşicəsinə öldürülür, xaricin köməyi ilə təşkil edilən peşəkar hərbi əməliyyatlar zamanı qocalara, qadınlara, uşaqlara belə aman verilmir.

Azərbaycanın xəstəxanaları yaralılarla doludur, amansız erməni cəlladlarından baş götürüb qaçan bədbəxt və çarəsiz didərginlərin ah-naləsi, qarğış-nifrəti bütün Azərbaycanı bürümüş, yurdsuz-yuvasız ailələr dilənçi kökünə düşmüşdür.

Hadisələrin gedişi göstərir ki, erməni hərbi qüvvələri yalnız Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək məqsədilə deyil, Naxçıvandan tutmuş Xəzər dənizinə qədər olan ərazidə bütün türk əhalisini son nəfərinə qədər qırmaq, qaçırmaq, vəhşi soyqırımı nəticəsində Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək niyyəti ilə müharibəyə başlamışlar.

Bu təcavüzkar müharibənin ən qanlı, ən xəyanətkar səhifəsi Xocalı faciəsidir.

Xocalı Qarabağın qədim məskənlərindən biri idi. Qəbiristanlığında yaşı min illərlə ölçülən qədim daşları, türk türbələri, ləhcəsi bal kimi şirin, qeyrətli adamları vardı. Qəsbkar rus-sovet ordusunun Xankəndində yerləşən 366-cı alayının flaqmanlığı ilə hücum keçən erməni quldurlar 7.000 nəfərdən çox soydaşımız yaşayan Xocalı şəhərini dünya xəritəsindən silmişdir. İki gün ərzində Xocalının əliyalın əhalisinə tankların, BTR-lərin, BMP-lərin, topların, avtomatların ölüm saçan lüləsiylə divan tutulmuşdur. Qucağındakı südəmər körpəsinə belə aman verilmədən güllələn-

miş anaların, anası öldürüləndən sonra qarlı meşələrdə donmuş cocuqların, vücudu avtomat gülləsiylə ələk kimi deşik-deşik olunmuş kişilərin, oğlanların, ağır hərbi texnikanın tırtılları altında xıncımlanmış soydaşlarınızın aqibəti Azərbaycan tarixinin ən faciəli səhifələrindən biridir.

Əziz qardaşlar, Qarabağdakı Azərbaycan icmasının ən möhkəm dayaqlarından biri olan Xocalı, yaşayış məskəni kimi artıq yer üzündən silinmişdir!

Xocalı şəhərinin müdafiə mövqelərini yaran 366-cı rus-sovet alayının və onlardan sonra şəhərə soxulan erməni silahlı dəstələrinin misli görünməmiş qəddarlığı nəticəsində şəhərin 7.000 əhalisindən dəqiq olmayan məlumatlara görə cəmi 1.500 nəfər sağ çıxmışdır. Girov götürülənlərin arasında azərbaycanlı qadınlar, qızlar var. 200-ə qədər ailədən heç bir soraq yoxdur. 4 ildən bəri əhalisinin nəsibi ölüm, qan və aclıq olan qədim Şuşa düşmənin mühasirəsində tək qalmışdır.

Bu ağır günlərdə Azərbaycan tamam təklənmişdir. Haqq səsimiz Rusiyanın və erməni lobbisinin qurduğu informasiya blokadasını yarıb keçə bilmir.

Övladları şəhid olan, torpaqları zor gücünə əlindən alınan, böyük maddi yardımlar əldə edən yaraqlı düşmənin qarşısında müdafiəsiz qalan azərbaycanlılar olduğu halda, Qərbin və Rusiyanın informasiya vasitələri vəhşiləşmiş erməni irqçilərin «yazıq» və «mələk» obrazını yaratmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxır.

Erməni mühacirəti xarici ölkələrin hökumət dairələrinə, informasiya vasitələrinə güclü təsir göstərir və yalnız bu şeytani təsirlə kifayətlənmir, erməni quldurlarına hərbi yardım göstərir, onların silahlandırılmasına külli miqdarda vəsait sərf edir.

Torpaqlarımızın zəbt olunmasının, dinc əhalinin güdaza verilməsinin daxili səbəblərinə gəldikdə isə respublika rəhbəriliyinin Moskva tilsimindən çıxmaq üçün özündə güc tapmadığını, torpaqlarımızın etibarlı müdafiəsini vaxtında təşkil etmədiyini və səriştəsizliyini, xalq gücünü bir qüvvə kimi birləşdirə bilmədiyini, vacib məqamlarda həqiqətin üstünü ört-basdır etmək yolu ilə getməsinə xüsusi qeyd etməyi də lazım bilirəm.

Əziz həmvətənlər!

Azərbaycan əzablı və ağır günlər yaşayır. Siz hansı ölkədə

yaşamağınızdan, hansı siyasi əqidəyə qulluq etməyinizdən asılı olmayaraq erməni təcavüzkarlığının mahiyyəti və təklənmiş Azərbaycana qarşı yeridilən istilaçılıq siyasəti haqqında dünya ictimaiyyətinə əsl həqiqəti çatdırmağa çalışmalısınız. Torpaqlarımızın, xalqımızın müdafiəsi sizin maddi, hərbi və mənəvi yardımınızı tələb edir. Bu işdə əlinizdən gələni əsirgəməmək sizin Vətən qarşısında mənəvi borcunuzdur!

29 fevral 1992.

POEZİYA: DÜNƏNİMİZ, BUGÜNÜMÜZ

«Ulduz» jurnalı məndən xahiş edib ki, poeziyamız barədə bir-neçə sualına cavab verim, bir söz deyim.

Nə deyim?

Çox təəssüflər olsun ki, bu gün ədəbiyyat və o cümlədən, poeziya on beşinci dərəcəli lazımsız bir şey kimi arxaya atılıb qalıb və elə bil ki, o heç kimə lazım deyil...

Bunun iki səbəbi var:

B i r i n c i – ədəbi proses tamam ölgün bir vəziyyətə düşüb və heç kimi, ilk növbədə isə bu işlə məşğul olası, bu işin təəssübünü çəkməli olan adamları, təşkilatları, redaksiyaları maraqlandırmır. Canlı ədəbi proses olmadığı üçün, son vaxtlar yaranan əsl poeziya nümunələri, yəni sənət əsərləri poeziya məmulatı içində itib-batır. Bu isə, təbii ki, zövqləri korlaşdırır, bizi, ümumiyyətlə, soyuqqanlı edir, yalnız poeziyanın, hətta yalnız ədəbiyyatın, sənətin yox, ümumiyyətlə, həyatın meyarları pozulur, naqisləşir...

İ k i n c i – ilham da elə bil ki, xəsisləşib, ətalət onu üstələyib... Beş il bundan əvvəl bir ilin mətbuatından «Azərbaycan şer antologiyası» üçün, deyək ki, altmış sənət nümunəsi seçə bilərdinsə, bu gün, elə bilirəm ki, on-on beşini ancaq axtarıb taparsan, yəni dediyim odur ki, tənəsüb bu dərəcədə fəlakətli surətdə pozulub. Əlbəttə, belə vəziyyətin səbəbləri var: günahsız qanlar axıdır, torpağımıza təcavüz olunur, yüz cürə fitnə-fəsadlarla üzləşirik, istiqlalımız, azadlığımız uğrunda mübarizə aparırıq...

Amma bütün bunlarla bərabər, bir həqiqət mənim üçün gün kimi aydındır: o müstəqillik, azadlıq ki, poeziyasız, ədəbiyyatsız, sənətsiz olacaq, mən o müstəqilliyin və azadlığın həqiqi vüsətinə inanmıram.

Çünki bu mümkün deyil.

Müstəqillik və azadlıq uğrunda mübarizə bu gün bizim həyatımızın məqsədi olmalıdır – bu, sözsüzdür.

Ancaq sənət uğrunda mübarizəni də mən məhz müstəqillik və azadlıq, demokratiya uğrunda mübarizənin tərkib hissəsi hesab edirəm.

Yalnız son yetmiş ildə deyil, ümumiyyətlə, bütün dövrlərdə

sənət ilə antisənət, indiki halda poeziya ilə antipoeziya yanaşı addımlayıb. Əsl şairlə birlikdə bütün dövrlərdə, bütün ictimai quruluşlarda buqələmun şair də, konyukturaçı, qrafoman, «zorən-təbib» şairlər də olub. İntəhası, son yetmiş ildə bizdə bütün antisənət kimi, antipoeziyanın da «çiçəklənməsi» üçün başqa dövrlərlə müqayisə edilməyəcək dərəcədə əlverişli münbit zəmin yaranmışdır.

Poetik mövzu qələmə alınarkən, mənim ələməmdə, burada iki cəhət vəhdət təşkil etməlidir: estetik və etika. Son yetmiş ilin ideoloji-müstəmləkəçi hökmranlığı Azərbaycan poeziyasında estetikaya da sözsüz zərbələr vurdu, amma etikanı tamam xəcalətli bir vəziyyətə saldı.

Şerlər, poemalar yarandı ki, qafiyələri də yerindədi, poetik obrazlara da malikdi, dili də səlis və poetikdir, amma yalanın vəsfinə həsr olunduğu, yəni sənətkar etikasına zidd olduğu üçün antipoeziya nümunəsidir. Bu nümunələr Stalin mükafatlarına da layiq görülüb, dərsliklərə də salınıb, saysız-hesabsız təntənəli mərasimlərdə böyük artistlərimiz tərəfindən əzbər də söylənilib, alqışlar qazanıb, müəlliflərinin döşünə Lenin ordenindən tutmuş «Əməkdə fərqləndiyinə görə» medalına qədər ən rəngarəng nişanlar taxdırıb, ancaq nəticə etibarilə onlar antipoeziya nümunələridir.

Yetmiş il istedadlı şair istilahnı ordenli şair istilahı ilə əvəz edib və bu ideoloji təxribat ən böyük poetik itkilərimizə sövq edib. Antisənət mükafatlandırılıb, həvəsləndirilib, inkişaf etdirilib, sənət ələməndə sürrealist bir mənərə yaradılıb, amma bir həqiqət də var və onu unutmaq olmaz: bu dövrdə sənət də ölməyib və ideoloji eybəcərlik içində olan o yetmiş ildə sövq-təbii ilə, yəni təbiətin, istedadın sayəsində əsl poeziya da yaranıb.

Əsl poeziya bu yetmiş ildə güllələnib də, həbsə də salınıb, təqiblərə də məruz qalıb, heç vəchlə şirnikləndirilməyib, ancaq mövcud olub və XX əsr Azərbaycan poeziyası bütün itkilərinə baxmayaraq, xalqımızın mənəvi sərvətinin bir hissəsidir.

O ki qaldı, hansı şairimizin XXI əsrə «canlı, diri» gedib çıxmasına, bu suala belə cavab verərdim: o şairlər ki bu gün bizə də «canlı, diri» gəlib çıxıblar: Nəsimi, Füzuli, Vaqif, Sabir... 70 ildəki sənətkarlarımızdan kimin XXI əsrə «canlı, diri» gedib çıxdığını XXI əsrin oxucusu deyəcək. Biz tələsməyək.

Bəli, dərd, məşəqqət poeziyamızın bir sıra yüksək səviyyəli, hüznü, kədərli tragik nümunələrini yaradıb, lakin poeziya özü-özlüyündə elə bil ki, arxa plana keçib, bax, dərd bundadır...

Fikrət Qoca bu gün öz istedadının dərəcəsində yazıb çap olunurmu? Yox. Fikrət Sadıq necə? Yox. Məmməd İsmayıl? İsa İsmayılzadə? Məmməd Aslan? Musa Yaqub? Yox... Yox...

Bir vaxtda əbədiyyata gəldiyimiz, adlarımızı çəkdiyim və çək-mədiyim gözəl şairlərimizin istedadı bu gün o istedadla layiq şəkildə təcəssümünü tapırmı? Yox...

Təqsir nə fikrətlərdə, nə də məmmədlərdədir. Yuxarıda deyildiyi kimi, zəmanə mürəkkəb və ziddiyyətli, ədəbi prosesi vecinə alan yox, yaxşı ilə pisə qiymət verən yox... Bir tərəfdən də su yerinə axan günahsız qanlar...

Poeziyamızın və ümumiyyətlə, ədəbiyyatımızın ən yeni nəslə söykənə biləcəkləri ədəbi-mənəvi dayaq mənasında ən acınacaqlı bir vəziyyətdədir...

Arzumu, istəyimi soruşursunuz... O da budur ki, tək mən yanılmış olum... Amma bütün daxilimlə hiss edirəm ki, yanılmıram. Yeni nəslin onlara münasibətindəki biganəlikdən doğan ədəbi yetimliyini hiss edirəm. Bu isə yalnız ədəbiyyatın yox, millətin fəlakətidir.

Siz hansı tənqiddən danışırırsınız? Hanı o tənqid? Son illərdə poeziya ilə bağlı ciddi analitik bir məqaləni əvvəlcə mənə göstərin, sonra fikir mübadiləsi edək. Acı həqiqət budur: bu gün Azərbaycanda poeziyanın problemlərini ehtiva edən, yaxşını və pisi ünvanlı şəkildə göstərən ciddi vətəndaş tənqidi yoxdur və ədəbi prosesdəki bu vəziyyət, təkrar edirəm, nəinki heç kimi narahat etmir, ümumiyyətlə, maraqlandırmır: nə ciddi qələm sahiblərimizi, nə bu işlə məşğul olası təşkilatları, nə də redaksiyaları.

... Sual verirsiniz ki, bəs nə olacaq? Bizi nə gözləyir?

Cavab verirəm: bilmirəm...

2 avqust 1992.

«MİLLƏT» QƏZETİNƏ

Bu il sentyabr ayının 2-də televiziyanın «Gün» proqramı ilə belə bir xəbər verilmişdir ki, guya mən «Amerikanın səsi» radio-su ilə müsahibədə respublikadakı bütün partiyaların, o cümlədən, AMİP-in Xalq Cəbhəsinin tərkibində birləşməsinə tərəfdar olmuşam.

Bildirirəm ki, mən həqiqətən «Amerikanın səsi»nə müsahibə vermişəm, ancaq həmin müsahibədə qətiyyənlə yuxarıdakı mülahizəni yürütməmişəm.

Sadəcə olaraq ona görə ki, mən belə düşünürəm, çünki partiya o zaman avanqard siyasi qüvvəyə çevrilə bilər ki, onun məxsusi siyasi siması olsun.

Məramnamələri, ideyaları bir-birinə yaxın olan, yarı-yarı məqamlarda üst-üstə düşən partiyalar isə, əlbəttə, əməkdaşlıq edə bilərlər və «Amerikanın səsi» ilə müsahibədə mən bu mülahizələri söyləmişəm. AMİP-in Siyasi Şurasının üzvü kimi mənim fikirlərimin xalqa beləcə yanlış çatdırılması ilə respublikamızın bu ağır günündə daxili qarşıdurmanı süni surətdə daha da artırır. Təbii ki, mən buna çox təəssüf edirəm.

2 sentyabr 1992.

DOSTLUĞUMUZ ƏBƏDİDİR

*(Xaricdə yaşayan yurddaşların
I Mahaçqala Beynəlxalq Konqresi iştirakçalarına)*

Əziz dostlar!

Hörmətli xanımlar və bəylər!

Sizi, ürəyi Vətən, xalq, torpaq məhəbbəti ilə dolu Konqres iştirakçılarını səmim-qəlbdən salamlayır, gözəl məclisinizə işgüzarlıq və müvəffəqiyyətlər arzulayıram. Biz taleyin hökmü ilə dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş dağistanlı qardaşlarımızın birliyi, Vətənə bağlılığı naminə aktiv iş aparın və I Mahaçqala Konqresinin təşəbbüskarı olan «Vətən» Assosiasiyasının fəaliyyətini ürəkdən alqışlayırıq.

Qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə, şərəfli ənənələrə malik Azərbaycan və Dağıstan arasındakı dostluq, qardaşlıq telləri yüz illər boyunca davam etmişdir, bu gün də davam edir və şübhə yoxdur ki, sabah da davam edəcək.

Təəssüflər olsun ki, həm bizdə, həm də sizdə totalitar rejimin tüğyan etdiyi uzun illər boyu Vətəndən uzaqlarda yaşayan soydaşlarımız tamamilə unudulmuş, onların qarşılaşdıqları çoxsaylı problemlərə göz yumulmuşdur. Mən inanıram ki, bu gün Dağıstanın paytaxtı Mahaçqala şəhərində öz işinə başlayan Beynəlxalq Konqres, doğma yurdun hüdudlarından kənardə yaşayan həmvətənləri Vətənə daha da yaxınlaşdırmaq yolunda ciddi və effektiv hadisə olacaqdır.

Əziz Konqres iştirakçıları!

Demokratiya və müstəqillik yoluna qədəm qoymuş Azərbaycan beşinci ildir ki, erməni təcavüzünə məruz qalır, respublika ərazisində qanlı müharibə gedir. Erməni irticası nəticəsində Azərbaycanda bu gün qan dizə çıxır. Azərbaycan əzablı və ağır günlər yaşayır.

Biz inanırıq ki, Dağıstanın insanpərvər, qədirdilən oğulları, qızları hansı ölkədə yaşaməsindən, hansı əqidəyə qulluq etməsindən asılı olmayaraq, Azərbaycana qarşı erməni təcavüzkarlığının cinayətkar mahiyyətinin açılması işində əlindən gələni edəcəkdir.

4 oktyabr 1992.

«YOL»a UĞURLU YOLÇULUQ

Mən «Yol» qəzetini ardıcıl izləyirəm və ədəbi prosesin indiki bərhad vəziyyətində «Yol»un nəşrini çox vacib və əhəmiyyətli hesab edirəm.

«Yol» milli ədəbiyyatın təəssübünü çəkən çox az mətbuat orqanlarından biridir və milli ədəbiyyatın təəssübünü çəkmək, əslində, millətin təəssübünü çəkməkdir.

Bu böyük vətəndaşlıq işində «Yol»a müvəffəqiyyətlər arzulayıram.

Mən «Yol»u sözün sağlam mənasında döyüşkən, mübariz, yaxşıya yaxşı, pisə pis deməyi bacaran bir sirdaşım kimi görmək istəyirəm.

«Yol» həmişə milli-mənəvi sərvətlərə aparan yolda olsun.

17 dekabr 1992.

MƏNƏVİ İTKİLƏR QORXUSU

Qanlı-qadalı illərdən daha birini yola salıx və o, yeni tariximizin təcavüzdən, günahsız axıdılan qandan, didərgin həyatından, qaçqın güzəranından, ölməkdə olan imperiya siyasətinin can vermə çağındakı fitnə-fəsadından, ikibaşlı qartalın yeni təzahür qorxusundan xəbər verən növbəti bir səhifəsinə çevrilir.

Biz Yanvar qanı qurumamış 1990-cı ili yola salanda 1991-ə bir ümidlə baxırdıq, amma 91-də də xalqımızın oğulları həlak oldu, evlər dağıdıldı, beşikdəki balalar ana laylası əvəzinə güllə, bomba, raket səsləri eşitdi. Qıtlıq, bahalıq, rüşvətxorluq, mafiyaların alış-verişi baş alıb getdi və ən dəhşətlisi budur ki, 91 eyni dərəcədə də mənəvi itkilər ili oldu: ədəbi proses daha artıq ölgün bir vəziyyətə düşdü, ədəbiyyat və ümumiyyətlə, sənət daha artıq arxa plana keçdi...

Bu vəziyyət isə heç kimi narahat etmir: nə görkəmli ədiblərimizi, sənətkarlarımızı, nə ədəbi proseslə məşğul olmalı olan (!) təşkilatları, qurumları, nə də redaksiyaları.

Qan axıdılan zaman, cəmiyyət yeməyə bir şey tapmadığı vaxt ədəbi prosesdən danışmağın yeridirmi?

Bu sualın cavabı mənim üçün tamam aydındır: bəli!

Nə üçün?

Bütün o günahsız qanlarla, qıtlıqla, güzəransızlıqla bərabər, Azərbaycan bu gün öz istiqlaliyyəti, həqiqi müstəqilliyi, azadlığı uğrunda mübarizə aparır və ədəbi prosesi, sənət təəssübkeşliyini də mən məhz həmin böyük mübarizənin bir tərkib hissəsi kimi görürəm.

İstiqlal da, müstəqillik də, azadlıq da hər şeydən əvvəl mənəvi kateqoriyalardır və xalq sənətsiz öz mənəviyyatını ifadə edə bilməz.

Ədəbi prosesin ən acınacaqlı vəziyyətə düşməsi və bunun heç kimi maraqlandırmaması barədə danışanda, bu haray bəzilərinin xoşuna gəlmir, öz iqtidarsızlıqlarına görə bunu azarla qəbul edirlər.

Əlbəttə, iclas çağırmaqla ədəbiyyat yaranmaz, heç kim də

heç kimin əvəzinə oturub əsər yazmamalıdır, ancaq ədəbi disputlar, sağlam (bu sözü xüsusi qeyd edirəm, çünki heç kimin ürəyinin partladılmasına çağırıram!) ədəbi mübahisələr, ədəbi problemlərin (illah da indiki mürəkkəb, ziddiyyətli dövrdə!) müzakirəsi, yalnız yaxşının adını çəkmək yox, eyni zamanda ədəbi xalturarı, konyukturarı, istedad iddiasında olan aqressiv istedadsızlığı da ünvanlı şəkildə tənqid etmək, yəni ədəbi prosesi canlandırmaq sənətin yaranması və xalqın böyük problemlərini bədii şəkildə ifadə edə bilməsi üçün münbit şərait yaradar.

Bir sıra yazıçılar var ki, artıq «keçmiş yazıçılara» çevriliblər və bunu başa düşmək mümkündür: qayğılar çoxdur, ilham gəlmir, vaxt yoxdur, barıt qurtarıb...

Ancaq əsl fəlakət o ola bilər ki, ümumiyyətlə, ədəbiyyat keçmişin ədəbi-estetik hadisəsinə çevrilsin...

...Bəli, həyatımızın çox gərgin, çox mürəkkəb dövrünü yaşayırıq, amma bir həqiqət də var və təskinlik o həqiqətdədi: eyni zamanda, xalqımızın taleyi ilə bağlı tarixi dövrü yaşayırıq.

Bu gün gələcək o bütöv, o vüsətli və iqtidar Müstəqilliyin, Azadlığın bünövrəsi qoyulur, çünki Azərbaycan Demokratik Respublikasının ənənələrini bərqərar etmək özü də bu gün yeni bünövrə tələb edir. O bünövrə monolit olmaqdan ötrü orada maddi əsaslarla mənəvi əsaslar vəhdət təşkil etməlidir.

Mən çox arzu edirəm ki, 1992-ci il bu vəhdət baxımından yaddaşlarda çox xeyirli iz qoyub gedəcək illərdən biri olsun.

Mən başa düşürəm ki, 1992-ci il də çətin il olacaq, çünki Müstəqillik nə dərəcədə böyük bir sərvətdirsə, o dərəcədə də böyük əmək, fəaliyyət tələb edir, ilkin mərhələdə böyük də çətinliklərin mövcudluğu şübhəsizdir. Amma, hər halda, 90-na, 91-ə, 92-yə nisbətən üzümüz daha tez-tez gülsün.

Yəni buna bir səbəb olsun...

30 dekabr 1992.

«ÇALXALANDIQCA, BULANDIQCA ZAMAN...»

Bu gün «Dədə Qorqud» adında jurnal nəşr etmək həm çox asandır, həm də olduqca çətindir, əziyyətlidir, keşməkeşlidir.

Çox asan ola bilər o zaman ki, indi mətbuat orqanları arasında mütəmadi rast gəldiyimiz kimi, məsuliyyət hissi arxa plana keçsin və yaxud da heç olmasın, «Dədə Qorqud» adı sadəcə dəb xətrinə seçilsin, konyukturanın ehtiyacından doğsun və belə olsa, əlbəttə, «Dədə Qorqud» jurnalı da Azərbaycan mətbuatı tarixində gəlişi gözəl mənasız yerlərdən birini tutacaq, nə ədəbiyyatımızda, nə ictimai fikrimizdə, nə də, ümumiyyətlə, mədəniyyatımızda bir iz qoyacaq.

Amma olduqca çətindir, əziyyətlidir, keşməkeşlidir o zaman ki, yalnız ədəbiyyatın, mədəniyyətin yox, ümumiyyətlə, xalqın qarşısında böyük məsuliyyət hissinin bəhrəsi olsun, adının təəssübü həmin adın ucalığı, qədimliyi, müdrikliyi səviyyəsində çəkilsin.

Mən ümid edirəm (və redaksiya işçilərini tanıdığımıza görə inanıram da!) ki, «Dədə Qorqud» jurnalı ikinci yolun yolçusu olacaq, böyük hərflə ədəbiyyat və sənət naminə çalışacaq və millətin bu çətin günündə yaranmaqda olan dövlətimizin yüksək müasir mədəniyyətə malik bir dövlət kimi dünya dövlətləri arasında layiqli yer tutması üçün adından və amalından doğan borcunu ödəyəcəkdir.

Mən son vaxtlar təkrar-təkrar dediyim bir fikri «Dədə Qorqud»un bu ilk nömrəsində də demək istəyirəm: bu gün Azərbaycan ədəbiyyatı, sənəti uğrunda mübarizə azadlıq, müstəqillik, ərəzi bütövlüyü uğrunda mübarizənin bir hissəsi olmalıdır, çünki ədəbiyyatsız, sənətsiz istiqlalın perspektivləri çox dumanlıdır.

Belə bir mübarizəyə, təəssübkeşliyə isə bu gün, olsun ki, əvvəlki dövrlərdən qat-qat artıq dərəcədə bir ehtiyac var.

Bu gün Azərbaycandakı ədəbi proses iflic vəziyyətindədir, ədəbi meyarlar tamam itib, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif, Ələsgər, Mirzə Fətəli, Mirzə Cəlil, Sabir sənətinin süzgəcindən keçib gələn milli ədəbi ənənələr unudulmuş muzey eksponatı kimi, hö-

rümçək toruna bürünməkdədir, milli özünümüdafiəmizi zənginləşdirən ədəbi əlaqələr ölgün bir vəziyyətdədir...

«Dədə Qorqud» bu yükün altına girəcəksə, dediyim kimi, çətin olacaq, nadanlıq və cəhalətlə qarşılaşacaq, amma şərəfli olacaq, çünki xalqımızın taleyində elə bir məqama gəlib yetmişik ki, yaxşı ilə pis arasında, qiymətli ilə ucuz arasında akvarel tonları artıq tamam götürülüb, hər şey olduğu kimi də görümlüdür, yəni bu gün Sabirin dediyidir:

Çalxalandıqca, bulandıqca zaman nehrə kimi,

Yağı yağ üstə çıxır, ayrıanı ayrınlıq olur...

Və vay o gündən ki, ayran yağ iddiasında olur...

Mən çox arzu edirəm ki, «Dədə Qorqud» uzunömürlü olsun və sənət aləmindəki belə bir iddia qarşısında sipərə çevrilsin.

4 aprel 1993.

ƏDƏBİYYATIN TƏƏSSÜBKƏŞLİYİ XALQIN TƏƏSSÜBKƏŞLİYİDİR

Bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin digər ölkələrlə əlaqələri genişləndikcə, hər şeyi hakim ideolojinin qəliblərində yox, bilavasitə öz gözlərimizlə gördükcə, gün işığı kimi, bir daha məlum olur ki, xalqımız böyük müasir mədəniyyətin, ədəbiyyatın sahibidir. Azərbaycan mədəniyyəti – musiqimiz, rəngkarlığımız, ədəbiyyatımız, hətta azad surətdə əsrlər boyu inkişaf etmiş Avropa ölkələrinin mədəniyyətindən belə geridə deyil.

Bu – xalqın istedadının, xislətindəki bədii-estetik başlanğıc zənginliyinin nəticəsidir. Ancaq çox təəssüf ki, bu gün, gənc və başibəlalı respublikamız öz yeni tarixinin çox mürəkkəb keçid mərhələsini yaşadığı bir vaxtda Azərbaycan mədəniyyətinin taleyi yalnız mədəniyyət işçilərindən, yazıçılardan asılı deyil, daha artıq dərəcədə respublikanın iqtisadi vəziyyətindən, zavodlardan, fabriklərdən, kənd təsərrüfatı müəssisələrindən və s.-dən asılıdır.

Əgər keçid mərhələsinə xas olan iqtisadi böhran nəticəsində respublikada kağız yoxdursa, kitab necə çıxacaq? Kitab çıxmayacağına, «Azərbaycan», «Ulduz» jurnalları illərlə işıq üzü görməyəcəksə, ədəbiyyat necə yaranacaq və öz missiyasını necə yerinə yetirəcək?

Ancaq bu, məsələnin çox mühüm də olsa, yalnız bir tərəfidir. İkinci tərəfi isə odur ki, Vətəndaş harayı yoxdur.

Hanı ədəbi mübahisələr, disputlar, müzakirələr? Ədəbi tənqid haradadır?

Nə üçün ədəbi proses tamam ölmüş bir vəziyyətdədir? Axı, millətin tarixinin müəyyən dövründəki çətinliklər ədəbi prosesi öldürməməlidir, əksinə, onun predmetinə çevrilməlidir, çünki «ədəbiyyat təəssübkeşliyi» anlayışı ilə «xalq təəssübkeşliyi» anlayışı, əslində, doğmadan da artıqdır, onlar – əkizdir.

Axı, bu biganəlik və dəhşətli inertlik beləcə davam etsə, işiqləliyimizin keçid mərhələsi ədəbiyyatımızda ən yaxşı halda «sandıq ədəbiyyatına» keçid olacaq, ən pis halda isə, ümumiyyətlə, ədəbiyyat öləcək, bir də, Allah bilir, nə vaxt diriləcək.

Milli ədəbiyyat olmayacağına, milli istiqlalın vüsəti nə olacaq?

İndi qəzetlər nə qədər çoxalıbsa, Sözün qiyməti də bir o qədər aşağı düşüb.

Bu kontekstdə «Söz qəzeti» fəaliyyətə başlayırsa, mən bunu sidq-ürəkdən alqışlayıram, amma bir mühüm şərtlə: «Söz qəzeti» həqiqi mənada böyük hərflə Sözün təəssübünü çəksin, intriçalardan, dostbazlıqdan, siyasi iddialardan uzaq olsun, Azərbaycan ədəbiyyatının işıqlı ənənələri uğrunda söyüşün acizliyi ilə yox, Sözün qüdrəti ilə mübarizə aparsın.

28 dekabr 1994.

MENTALİTETİMİZİN ENSİKLOPEDIYASI

1994-cü il dekabrın 28-də Respublika Sarayında Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 125 illiyi münasibətilə keçirilən yubiley gecəsini açarkən söylənmiş nitqin stenogramı

Bu gün biz böyük Azərbaycan yazıçısı, Azərbaycan ictimai fikrinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri, mütəfəkkir Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 125 illiyi münasibətilə bu möhtəşəm saraya toplaşmışıq. Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı və fəaliyyəti Azərbaycan xalqının taleyində, tarixində, mədəniyyətində elə bir yer tutur ki, nə qədər xalqımız yaşayacaq, bir o qədər də Cəlil Məmmədquluzadə yaşayacaq.

Nə qədər ki, Azərbaycan dili yaşayacaq, bir o qədər də Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri bizə sevinc bəxş edəcək, bizi güldürəcək, kədərləndirəcək və ən başlıcası isə – düşündürəcək.

Əlbəttə, mən bu sözləri, onların məsuliyyətini başa düşərək deyirəm.

Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığını da, fəaliyyətini də bir sözlə səciyyələndirmək mümkün olsaydı, mən deyərdim: Vətəndaşlıq!

Xalqın tarixinə böyük hərfə, qızıl hərfə yazılan Vətəndaşlıq!

Unikal bir hadisədir: XIX əsrin ikinci yarısı, XX əsrin əvvəllərində fəaliyyətə başlamış böyük Azərbaycan ədib-mütəfəkkirlərini bir sözlə səciyyələndirən anlayış – elə həmin Vətəndaşlıqdır.

Mirzə Fətəli Axundov Vətəndaşlığı.

Həsən bəy Zərdabi Vətəndaşlığı.

Mirzə Ələkbər Sabir Vətəndaşlığı.

Məhəmməd Hadi Vətəndaşlığı.

Üzeyir bəy Hacıbəyov Vətəndaşlığı.

Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Nəriman Nərimanov, Ömər Faiq Nemanzadə Vətəndaşlığı...

Və maraqlısı, eyni zamanda, güman edirəm ki, əlamətdar cəhəti ondadır ki, yaradıcılıqları da, fəaliyyətləri də eyni bir məfhumla səciyyələnən bu böyük ədəbi simalar, eyni zamanda, tamam fərdi bədii-estetik şəkildə özlərini ifadə etmişlər.

Onlar tamam orijinaldırlar, qəti surətdə bir-birlərinə bənzəmirilər, amma onları birləşdirən ana xətt vahiddir: Vətəndaşlıq.

Bu Vətəndaşlıq, əgər belə demək olarsa, mənəvi-ictimai bir kateqoriyadır, ona görə də köçəri deyil, daimidir.

Bu gün xalqımız müstəqil bir dövlətin sakinləridir. Həyat inkişaf edir. Yeni-yeni mənəvi dəyərlər yaranır. Dünənin problemləri həll olunur. Amma həmin vətəndaşlıq öz aktuallığını itirmir, əksinə, elə bil, get-gedə daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verir.

Cəlil Məmmədquluzadə həmişə, bütün dövrlərdə Azərbaycan xalqının və oxucusunun müasiri olmuşdur.

Dünən də belə olmuşdur, bu gün də belədir və sabah da belə olacaq.

Nəsillər, dövrlər, hətta epoxalar bir-birini əvəz edir və edəcək, sistemlər dəyişir, ancaq Mirzə Cəlil yaşayır, Mirzə Cəlil həmişə bizimlə bir yerdədir. Mirzə Cəlilin yarası yenə ağrıyır, onun gülüşü yenə ağrıdır...

Mirzə Cəlilin yaradıcılığının və fəaliyyətinin ehtiva dairəsi o qədər genişdir, onun bədii-estetik, siyasi-ictimai problematikasi o qədər mühüm, o qədər köklüdür ki, xalqının bütün hiss-həyəcanı, arzuları, istəkləri – hamısı orada öz əksini tapmışdır və bu mənada Mirzə Cəlil millətin mentalitet ensiklopediyasıdır.

Güman edirəm ki, yaradıcı insan üçün bundan yüksək bir məqam yoxdur.

28 dekabr 1994.

SƏNƏTKAR HAQQINDA DOST SÖZÜ

1995-ci il oktyabrın 30-da Respublika Sarayında Bəxtiyar Vahabzadənin 70 illiyinə həsr olunmuş gecəni açarkən

Bu gün qədim və zəngin Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti üçün əlamətdar bir gündür. Bu gün Azərbaycanın xalq şairi, sevimli şairimiz, dostumuz Bəxtiyar Vahabzadənin 70 illik bayramıdır.

Bəxtiyar elə sənətkarlardandır ki, əlinə qələm götürdüyü gündən doğma xalqının hiss və həyəcanlarını ifadə etmiş, onun sevinci ilə yaşamış, dərdinə-sərinə şerik çıxmışdır. Buna görə də xalq onu sevir, onu özünün sirdaşı sayır. Bəxtiyar Vahabzadənin sənəti əti ilə, qanı ilə milli olmaqla bərabər, özünə qapanıb qalmır. Buna görə də Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının oxucu auditoriyası coğrafi və milli sərhədlər tanımır.

Bəxtiyar xoşbəxt şairdir, çünki bütün həyatı boyu onunla birgə olan arzusuna çatdı – doğma xalqının müstəqilliyini, azadlığını gördü.

Bəxtiyar Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, ölkəmizin ərazi bütövlüyü, işğal olunmuş torpaqlarımızın özümüzmə qaytarılması uğrunda gedən mübarizədə qələmi ilə, fəaliyyəti ilə bu gün də bilavasitə iştirak edir.

Bu günlərdə Bəxtiyar Vahabzadə Prezident Heydər Əliyevin fərmanı ilə respublikanın ən ali ordeni – «İstiqlal» ordeni ilə təltif edildi və onun, indicə dediyim kimi, sənətkar xoşbəxtliyidir ki, əlli illik yaradıcılıq yolu boyunca həmişə – ən çətin zamanlarda belə, bu yüksək və milli təltifi doğruldub.

30 oktyabr 1995.

DİLİMİZİN ADI HAQQINDA

1995-ci il noyabrın 2-də respublika Prezidenti Heydər Əliyevin yanında Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan Komissiyanın iclasındakı çıxışın stenogramı

Mən Komissiyanın keçən iclaslarında öz fikrimi söyləmişəm və bizim hörmətli Prezident iki dəfə – həm keçəndəfəki çıxışında, həm bugünkü çıxışında mənim fikrimi bildirdiyi üçün, ehtiyac duymurdum ki, yenidən vaxt alım.

Ancaq bugünkü bəzi çıxışlara görə bir daha öz fikrimi bölüşməyi və təsdiq etməyi özümə borc bilirəm.

Məsələ orasındadır ki, buradakı çıxışlarda, hətta çıxışların böyük əksəriyyətində bir adi həqiqət səhv salınıb. O da bundan ibarətdir ki, söhbət dilin adından gedir, dilin qrammatikasının dəyişməyindən getmir.

Yəni dilin adından söhbət gedirsə, xalqlar, o cümlədən, qardaş, doğma Türkiyə türkləri ilə azərbaycanlıları qarşı-qarşıya qoymaq qəti surətdə düzgün deyil.

Mən qələm dostum Yusif Səmədoğlunun çıxışından o nöqteyi-nəzərdən çox narazı qaldım. Məndə elə bir təəssürat yarandı ki, əgər bizim türk qardaşlarımızla danışıqda mənim əziz dostum Yusif, özünün burada dediyinə görə, onların söylədiklərinin 40 faizini anlamayıb, başa düşməyibsə, deməli, o, türklərlə danışmayıb. Yəqin Yusif dostum, özlərini yalandan türk kimi qələmə verən və türk dilində danışmağı yaxşı bacarmayan kimlərləsə söhbət edib... Mən heç zaman inana bilmərəm ki, Yusif kimi Azərbaycan dilini mükəmməl bilən gözəl bir yazıçımız türk qardaşlarımızla söhbət edəndə 40 faiz bir şey başa düşməsin və bunu burada həvəslə bizə bildirsin...

Sadəcə olaraq, yəqin ki, bir az məsuliyyətlə danışmaq lazımdır.

Amma mən Azərbaycan dilini yalnız «türk dili» adlandırmağın da əleyhinəyəm. Bunu mən yalnız bu gün yox, yalnız Komissiyanın keçəndəfəki iclasında yox, hələ üç il bundan əvvəl – 1992-ci ildə Milli Məclisin çıxardığı qərardan sonra mətbuatda dəfələrlə demişəm və indi də təkrar edirəm.

Nə üçün?

Bu, aydın məsələdir ki, «türk» sözünün kökü çox qədimdir. Azərbaycan dili 1936-cı ilə qədər «türk dili» adlanıb. Hərçənd ki, Azərbaycan dili ifadəsi də olub və onun da tarixi qədimdir. Ancaq mən ona görə dilimizi yalnız «türk dili» adlandırmağın əleyhinəyəm ki, bu altmış ildə «Azərbaycan dili» ifadəsi Azərbaycan xalqının arasında vətəndaşlıq hüququ qazanıb və hər bir azərbaycanlının mənəviyyətinə daxil olubdur, o həmin mənəviyyətin tərkib hissəsidir, atributlarından biridir.

Mən fikirləşirəm ki, əgər Azərbaycan dilini yalnız «türk dili» adlandırırımsa, onda Azərbaycan ədəbiyyatına nə deməliyəm?

Azərbaycan ədəbiyyatı, aydın məsələdir ki, dillə bağlı bir məfhumdur, dilin vasitəsilə yaranıb. Əgər mən Azərbaycan dilinə yalnız «türk dili» deyirəmsə, onda Azərbaycan ədəbiyyatına nə deməliyəm? Əlbəttə, «türk ədəbiyyatı» deməliyəm.

O zaman bəs Türkiyədə yaranan və indiyə qədər yaranmış ədəbiyyatın adı nə olacaq? Əlbəttə, türk ədəbiyyatı. Başqa cür necə ola bilər?

Və bu zaman çox böyük qarışıqlıq əmələ gələcək. Bizim bugünkü məclisimiz də, keçən ayın 31-dəki məclis də onu göstərdi və göstərir ki, hətta ən görkəmli ziyalılarımız belə bu məsələləri qarışıq salır.

Bu günün həqiqi, obyektiv gerçəkliyi ondan ibarətdir ki, «türk dili» deyəndə Türkiyə Respublikasında yaşayan türklərin dili nəzərdə tutulur. Bizim o tarixi bünövrəmiz yoxdur. Dünənə-cən bizdə «türk dili» deyilirdi, orada «osmanlı dili» deyilirdi, «osmanlı ləhcəsi» yox, «osmanlı dili» ifadəsi işlədilirdi. Firudin bəy Köçərlinin, Sultanməcid Qənizadənin əsərlərinə baxın – mən yadıma düşənləri deyirəm.

O zaman «türk dili» deyəndə, məlum idi ki, bəli, söhbət Azərbaycandakı türklərin, bizim dilimizdən gedir. Ancaq Türkiyə

bizdən əvvəl bu məsələni həll etdi və düz də etdi: bu gün bu böyük məmləkətin, böyük dövlətin, bizim qardaşımızın, sevimlimizin, əzizimizin dövlət dili türk dilidir.

Biz indi təzədən öz dilimizi yalnız «türk dili» adlandıranda, təəssüf ki, istər-istəməz qarışıqlıq düşəcək. Amma bu, heç vəchlə o da demək deyil ki, burada çıxış edən bir sıra natiqlərin fikirləşdiyi kimi, əgər «türk dili» desək, o saat başlayacağıq danışmağa: «gəliyorum, gediyorum» və sairə.

Dilin adı ilə dilin özünü qarşı-qarşıya qoymaq tamam yanlış bir işdir. Bunlar – ayrı-ayrı məsələlərdir.

Digər tərəfdən, dilimizin adını ancaq «Azərbaycan dili» adlandırmağımız da düzgün deyil.

Bununla mən heç vəchlə «Azərbaycan dili» ifadəsinə qarışı çıxmıram. Əksinə.

Mən keçən dəfə də bunu dedim, yenə də təkrar edirəm: 60 il ərzində dünya ədəbiyyatının şah əsərləri, dünya elminin böyük nümunələri Azərbaycan dilinə tərcümə olunub – az qismi bilavasitə orijinaldan, böyük əksəriyyəti rus dilindən və bunların hamısında yazılıb ki, Azərbaycan dilinə tərcümədir. Biz məktəbdə, ibtidai siniflərdə 60 ildir ki, ana dilimizi «Azərbaycan dili» deyib öyrənmişik, «Azərbaycan dili» deyib sevmişik.

Bu da bizim dilimizin qismətinə düşmüş bir taledir və «Azərbaycan dili» ifadəsi son 60 ildə Azərbaycan xalqının nəinki mənşəyinə daxil olub, bu, xalqımızın varlığının, özünüifadəsinin və özünütədsiqinin tərkib hissəsinə çevrilib.

Ona görə də mənim təklifim belədir – Konstitusiyamızda yazılsın: «Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan (türk) dilidir».

Belə bir yazılış, dilimizin «Azərbaycan (türk) dili» adlandırılması, mənim fikrimcə, tarixi həqiqəti də əks etdirir, dünənimizə hörməti də. Buradakı mötərizə bir çox məsələləri həll edir.

Bəzən belə bir eybəcər vəziyyət əmələ gəlir: misal üçün, Mirzə Cəlil yazır ki, «Molla Nəsrəddin» jurnalını türk dilində elə çıxarmaq lazımdır ki, xalq bunu başa düşsün». Biz Mirzə Cəlilin əsərlərini çap edəndə, «türk» sözünün üstündə ulduz qoyuruq və aşağıda yazırıq ki, «Azərbaycan dili» nəzərdə tutulur».

Həqiqətən, eybəcər və məcburi bir şərhdir və klassik ədə-

biyyata ana dili ilə bağlı belə bir şərh vermək özünə hörmət edən hər hansı bir xalqa layiq deyil.

Ona görə də bu cür və buna bənzər bir sıra başqa məsələləri də aradan götürməkdən ötrü biz Əsas Qanunumuzda Azərbaycan dili deyəndə nəyi nəzərdə tutduğumuzu aydın etmiş oluruq: söhbət «Azərbaycan (türk) dili»ndən gedir, həmin mötərizə problemi, bir sıra hallarda isə çox ciddi problemləri həll edir.

Eyni zamanda, məişətimizə və mənəviyyatımıza daxil olmuş bu gözəl «Azərbaycan dili» ifadəsi də qalır, daha geniş bir miqyas əldə edir.

Azərbaycan xalqı çox mükəmməl ədəbi dilini yaradıb. Qarşı-qarşıya qoymaq istəmirəm, amma mənim gördüyüm həqiqət budur ki, başqa türkdilli xalqların arasında bəlkə də ən mükəmməl ədəbi dil bizimdir. Azərbaycan ədəbi dili yaranıb. Gəlin, Azərbaycan (türk) dilini daha da inkişaf etdirək.

Mötərizədə «türk» sözünü yazmaqla, biz bütün məsələləri, bütün mübahisələri həll etmiş oluruq.

Bir cəhəti də qeyd etməyə bilmərəm. Mən burada rəsmi vəzifə tutmuş bir adam kimi yox, bir yazıçı kimi, 36 il bu dildə yazan bir nəfər kimi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə öz dərin təşəkkür və minnətdarlığımı bildirirəm – dilə bu dərəcədə həssaslıqla yanaşdığına, dilə bu dərəcədə hörmət etdiyinə, həm srağagünkü iclası, həm də bugünkü iclası bu qədər demokratik – hərə öz fikrini deyir – keçirərək, hər iki toplantını yalnız dil sahəsində yox, müasir Azərbaycan ictimai fikrində hadisəyə çevirdiyinə görə.

B ə x t i y a r V a h a b z a d ə: Elçinin dediyi variant ən yaxşı variantdır. Onda kompromis yaranar.

E l ç i n: Burada mənim çıxışımla bağlı işlənən bir analogiyanı da qəbul etmirəm. Hörmətli natiq özü dəqiq bir söz dedi ki, hüquqi status olmalıdır. O mötərizə məhz belə bir hüquqi status verir.

Z i y a B ü n y a d o v: Konstitusiyada mötərizə olmaz.

H e y d ə r Ə l i y e v: Ziya, sən əyləş.

E l ç i n: Mən Həsən müəllimin analogiyasını ona görə düzgün hesab etmirəm ki, «türk dili» ifadəsi bizim tarixi yaddaşımızdır, 1936-cı ilə qədər dilimizin adının hafizədən pozulmamasıdır. Bu – kompromisdir, Azərbaycanın müstəqilliyi kontekstində

«Azərbaycan dili» ifadəsinin tarixi obyektivliyə uyğun köməkçi atributudur. Başqa xalqların konstitusiyasında bu baxımdan nə var, nə yoxdur – mən bunu deyə bilmərəm, necə ki, onu da deyə bilmərəm ki, başqa xalqların dilinin başına bizim dilimizin başına gətirilən oyunlar gətirilib, ya yox?

2 noyabr 1995 .

TƏBİƏTİN NƏĞMƏKARI

1995-ci il dekabrın 17-də Səttar Bəhlulzadənin anadan olmasının 85 illiyinə həsr edilmiş yubiley gecəsini açarkən çıxışın stenogramı

Adətən Səttar Bəhlulzadədən söz düşəndə onu «təbiətin nəğməkarı» adlandırırlar və bu ifadə o qədər işlənib, o qədər adiləşib ki, biz çox zaman onun mənasına, məzmununa varmırıq, halbuki bu ifadə bir bəstəkarın yox, müğənninin yox, hətta şairin yox, fırça ustasının, rəssamın ünvanına deyilirsə, adi hal deyil.

Ümumiyyətlə, böyük sənətdə adi bir şey yoxdur.

Səttar Bəhlulzadə gözəl portretlər yaratmışdır. Mənim yadıma düşür Babəkin portreti, Fətəli xanın, Xəttat Mir Əlinin portretləri...

Səttar bu tarixi şəxsiyyətlərin xarakterini, daxili aləmini, zamanələrinin koloritini yüksək bədii-estetik səviyyədə təqdim etmişdir.

Səttarın süjetli tabloları da var və onlar da, şübhəsiz ki, böyük istedadın ifadəsidir.

Ancaq bütün bunlarla bərabər, Səttar Bəhlulzadə böyük mənzərə ustasıdır, onun yaradıcılığının əsas tematikasını təbiət müəyyənləşdirir.

Bəli, Səttar Bəhlulzadə – bu ifadənin bəlağətindən qorxmaq – təbiətin nəğməkarıdır, onun tablolarının qəhrəmanı təbiətdir, onun natürmotlarının qəhrəmanı güldür, çiçəkdir...

Ancaq bu təbiət nəğməkarının kətana köçürdüyü təbiət mücərrəd, inkoqnitə bir təbiət deyil, bu – Azərbaycan təbiətidir, onun boyalarının koloriti – Azərbaycan koloritidir və mən fikirləşirəm ki, dünyanın böyük rəssamları Səttar Bəhlulzadənin çəkdiyi Abşeron mənzərələrini, Qarabağ, Naxçıvan, Quba, Lənkəran mənzərələrini, əlbəttə, böyük sənətkarlıqla çəkə bilərlər, amma mənim buna qətiyyənlə şübhəm yoxdur ki, Səttar fırçasının milli koloritini heç kim verə bilməz.

Səttarın istedadı o koloriti Səttarın genlərindən çəkib çıxarıb.

Mən bu sözləri deyirəm, gözlərimin qarşısına isə onun çəkdiyi «Cıdır düzü» mənzərəsi gəlir. Bu tablону Səttar, əgər səhv etmərsə, yaradıcılığının əvvəlki mərhələsində, yenə də səhv etmərsə, əllinci illərin sonlarına yaxın çəkib və yəqin ki, Səttar fırçasının elə həmin təkrarsız koloritinə görə bu gün «Cıdır düzü» mənzərəsi bizə, bəlkə də, top gülləsindən, tank səsidən daha artıq təsir edir.

Sənət – hissiyyatdır.

Sənətkar – hisslərin ifadəçisidir.

Və bu mənada, mənə elə gəlir ki, Səttar təbiəti təbiətin özünün istəyincə, əgər təbiətin ürəyi varsa (!), təbiətin özünün ürəyincə hiss edir və elə bil ki, Səttar təbiəti necə sevirsə, təbiət də onu eləcə sevir.

Bu qış günlərində biz böyük rəssamımızın yubileyini keçiririk, amma elə bil ki, Səttarın mənzərələri bu qış soyuğuna da bir hərarət gətirir, hətta o mənzərələrdəki xəzan da, uca dağların başındakı qar da canlı bir varlıq kimi, ılıq bir təbəssümlə üzümüzdə gülür.

17 dekabr 1995.

MÜSTƏQİLLİYİMİZ NAMİNƏ

1996-cı il martın 11-də Respublika Sarayında keçirilən müşavirədəki çıxış

Məlum bir fikir var ki, analogiya hələ arqument deyil, ancaq bəzən tarixin analogiyaları ibrətamiz olur, hətta siyasi dərs səviyyəsinə yüksəlir və bu dərsin fərqinə varmamaq, ondan ötüb keçmək və onu əxz etməmək ilkin siyasi məğlubiyyətlərin təkrarına gətirib çıxarır.

1918-ci il bərəsində yazıçı dostum Anar da danışdı. 1918-ci ildə dünyanı sarsıdan siyasi hadisələrin gedişi Azərbaycan xalqına tarixi bir fürsət verdi və bu xalqın böyük oğullarının fəaliyyəti nəticəsində bütün Şərqdə, bütün müsəlman aləmində ilk dəfə olaraq demokratik respublika yarandı.

Ancaq biz həmin tarixi fürsətdən istifadə edə bilmədik, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi iyirmi üç ay ömür sürdü. Həmin respublikanın süqutuna səbəb heç də yalnız XI Qızıl Ordunun ölkəmizə işğalçı yürüşü olmadı. Bu, əlbəttə, öz yerində. Amma eyni zamanda daxili çəkişmələr, özümüzün satqınlığı, vəzifə hərəsliyi bu süqut üçün əlverişli zəmin yaratdı. Hələ öz kövrək addımlarını atan dövlətdə 23 ay ərzində milli hökumət beş dəfə dəyişdi. Təsəvvür edin, bir dövlətin ki, hərbi dəniz donanmasının komandanı topları paytaxta, yəni Bakıya tuşladıb, özünün də mənsüb olduğu hökumətin işğalçılara təslim olması haqqında ultimatumu müdafiə edir, o zaman hansı ümummilli müstəqillik ideallarından və ümummilli müstəqillik mübarizəsindən, ümumiyyətlə, hansı müstəqillikdən söhbət gedə bilər?!

Aradan 75 il keçib. Dünyanın coğrafi-siyasi xəritəsi yenidən kəskin şəkildə dəyişib. Nəhəng sovet imperiyasının dağılması böyük siyasi, ictimai və iqtisadi kataklizm əmələ gətirib. Bu gün xalqımız yeni bir tarixi fürsət əldə edib. Günahsız qanlar axılıb, şəhidlər verilib. İşğal olunmuş ərazilərimiz və bir milyon qaçqınımızla bərabər əzab-əziyyət içindəyik.

Biz müstəqilliyimizi istəməyən, bu müstəqilliklə barışmayan qüvvələrin, bir sıra hallarda isə qorxunc qüvvələrin təzyiqlərinə sinə gərərək dünya salnaməsinə yeni tariximizin səhifələrini

yazırıq. Min təəssüf ki, belə bir şəraitdə də ibrət dərsi almadığımız hadisələrin təkrarı, çevriliş cəhdləri bu deyilənlərin kədərli sübutudur.

Bu gün Azərbaycanda böyük tarixi proseslər gedir. Azərbaycan öz müstəqilliyini bərqərar etmək uğrunda mübarizə aparır. Bu, özlüyündə son dərəcə çətin, ağır bir işdir və respublikanı bir çox ciddi maneələrlə üzləşdirir.

Bu, azmış kimi, Azərbaycanda sistem dəyişir, 70 il ərzində ictimai şüurda və maddi-iqtisadi həyatda dərin iz buraxmış, ancaq nəticə etibarilə özünü doğrultmamış sosializm sistemi bazar iqtisadiyyatı və şəxsi mülkiyyət ilə əvəz olunur. Təbii ki, bu da özlüyündə böyük çətinliklər doğurur, iqtisadi böhrana gətirib çıxarır, bir sıra hallarda isə ictimai şaşqınlıq yaradır.

Bütün bunlar da azmış kimi, Azərbaycan Ermənistanın təcavüzünə məruz qalıb. Ərazimizin 20 faizi işğal edilib, yeddi milyon yarımlıq əhalinin bir milyondan çoxu, yəni hər yeddi nəfərdən biri qaçqındır. Doğrusu, belə bir şəraitdə adam ağına sığışıdır bil-mir ki, bir başqası yox, məhz özümüz qeyri-qanuni yollarla, hətta satqınlıqdan, qan tökməkdən belə çəkinmədən kreslo davası edirik. Elə buna görə də acı həqiqət ondan ibarətdir ki, Qarabağ Azərbaycanda hakimiyyət uğrunda mübarizənin bir hissəsinə çevrildi, Ermənistanda isə heç bir əsası olmadan xalqı birləşdirən milli müstəqillik şüarına çevrildi.

Təxminən üç il bundan əvvəl mən müxalifətdə idim, indi isə iqtidarın nümayəndələrindən biriyəm. Ancaq o vaxt iqtidar-müxalifət münasibətləri barədə dəfələrlə söylədiyim bir fikri bu gün, bu mötəbər məclisdə də təkrar etmək istəyirəm. İqtidar da, müxalifət də dövlətə, indiki halda müstəqil Azərbaycan dövlətinə xidmət etməlidir, dövlətin marağı və qanunları əsasında fəaliyyət göstərməlidir. Daha bunun mehrini və məhəbbətini vəzifəyə bağlayıb, itirilmiş kreslonu var gücü ilə yenidən əldə etməyə, yaxud yenisini qazanmağa cəhd edilməməli, qanunsuz yollara əl atılmamalıdır. Yoxsa, hansı vətəndaş fəaliyyətindən, hansı Vətən təəs-sübkeşliyindən danışmaq olar?

Bu gün dediyim böyük çətinliklər içində öz müstəqilliyini bərqərar etmək əzmində olan respublikamızın xalq tərəfindən seçilmiş Prezidenti var və artıq üç ilə yaxın bir müddətdə Prezidenti bu və ya digər dərəcədə bilavasitə işdə müşahidə etmək imkanına malik olduğum üçün, deməliyəm ki, müstəqil Azərbaycanın

problemlərinin böyüklüyü ilə Prezident Heydər Əliyev şəxsiyyətinin miqyası üst-üstə düşür.

Problemlər nə qədər çoxdursa, bu tarixi keçid mərhələsində həmin problemlərlə üz-üzə dayanmış və bu problemlərin həlli uğrunda çalışan şəxsiyyətin miqyasının da o dərəcədə böyüklüyü və qadirliyi tələb olunur.

Mən bəzi xarici səfərlərdə Prezidenti müşayiət etmişəm, onun bir sıra böyük və nüfuzlu dövlət rəhbərləri ilə apardığı danışıqların şahidi olmuşam və hər dəfə də bir azərbaycanlı kimi, müstəqil Azərbaycan respublikasının bir vətəndaşı kimi, nəhayət, otuz ildən artıq Azərbaycan dilində yazan və Azərbaycan xalqının mənəviyyatını ifadə etməyə çalışan bir yazıçı kimi qürur hissi keçirmişəm. Qürur hissi keçirmişəm, ona görə ki, dünyanın siyasi təlatümləri və fırtınaları içində tamam zərif, kövrək bir gemicikdə, bir qayıqcıqda öz müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə doğru üzən Azərbaycanın, özü kiçik olan, ancaq bəzi qorxunc qüvvələrin gözüne sanki çöp kimi də yox, ağır bir kötük kimi girən Azərbaycanın, yaralı olub yarasını sağaltmaq istəyən Azərbaycanın indiki tarixi dövrdə, indiki həlledici mərhələdə bu cür nəhəng təcrübəsi və siyasətçi kimi nəhəng də fitri istedadı olan bir lideri var.

Eyni zamanda bir arxayınçılıq hissi keçirmişəm. Bəli, torpağımızla bağlı, qaçqınlarımızın aqibəti ilə bağlı, müstəqilliyimizin zərifliyi ilə bağlı elliklə nigarançılıq içində olsaq da, bir arxayınçılıq hissi keçirmişəm ki, respublikanın bu tarixi dövründə, bu həlledici mərhələsində, heç nəyi dramatikləşdirmədən deməliyəm ki, müstəqilliyimizin Hamletin məşhur «Olum, ya ölüm?» sualı qarşısında dayandığı bu məqamda həmin lider milləti düzgün istiqamətdə və düz seçilmiş son məqsədə aparacaqdır.

Mən bütün varlığımın inanıram ki, Heydər Əliyevin adı Qarabağı yenidən özümüzə qaytaran, qaçqınlarımızı öz doğma yerlərində məskunlaşdıran, ərazi bütövlüyümüzü və əbədi müstəqilliyimizi təmin etmiş olan unudulmaz bir dövlət rəhbəri kimi Azərbaycanın qoca və keşməkeşli tarixində həkk olunacaq.

Mən düşündüyümü və gördüyümü bu məclisdə də demək istəyirəm: Prezident öz fəaliyyətinin hər anında tarixin ona dikilmiş nəzərlərini hiss edir.

Əlbəttə, gözəl və son dərəcə xeyirli olardı ki, özüm də daxil olmaqla, Heydər Əliyevin ətrafındakı vəzifə sahibləri də belə bir tarixi vəzifənin məsuliyyətini öz Prezidentləri kimi hiss və dərk edəydilər.

Yeri gəlmişkən, bir neçə kəlmə də vəzifə barədə.

Bu gün Azərbaycanda ağır bir xəstəlik, təəssüflər ki, çox geniş yayılıb və başqa xəstəliklərdən fərqli olaraq, xərçəng kimi, bu xəstəliyin də dərmanını apteklərdə tapmaq mümkün deyil. Bu ağır xəstəliyin adı vəzifə həsrəti, vəzifə hərisliyidir və xərçəng insanı cismani cəhətdən yeyib məhv etdiyi kimi, vəzifə həsrəti və hərisliyi də onu mənəvi surətdə yeyib məhv edir. Belə bir adi həqiqət unudulur ki, vəzifə xalqa xidmət etmək vasitəsidir, özünü-hədəf deyil və vəzifəyə şəxsi, həm də daimi sərvət kimi baxmaq olmaz. Hərgah sən həqiqi vətəndaş qayələri ilə yaşayırsansa, vəzifə həmin vətəndaşlığı həyata tətbiq etmək üçün, sadəcə olaraq, daha geniş şərait yaradır, bundan artıq bir şey deyil.

Vəzifə bu gün var, sabah yoxdur və burada faciəli heç bir şey yoxdur, əksinə, təbii bir prosesdir və bunları söyləməklə mən, əlbəttə, yeni bir Amerika kəşf eləmirəm. Eyni zamanda, vəzifədə olanda iqtidarı tərifi etmək, vəzifədən çıxdıqdan, daha doğrusu, çıxarıldıqdan sonra pisləmək əxlaqı da ən eybəcər və naqis xüsusyyətlərdən biridir ki, şəxsiyyətin cahilliyindən xəbər verir.

Bu vacib cəhətləri, xüsusən, respublikamızın tarixinin indiki mərhələsində həm vəzifə ehtirası ilə alışıb-yananlar, hansı və Prezidentin ətrafındakı vəzifə sahibləri dərinə dərk etməlidirlər.

Təəssüf ki, bəzən belə olmur. Bəzən vəzifə sahibləri dövlət marağının vüsəti ilə deyil, öz məhdud sahə maraqları ilə fəaliyyət göstərirlər, ictimai rəyin və sabitliyin fərqi varmırlar, bəzən də şəxsi marağı daha üstün tutur, bununla da mahiyyət etibarilə həm millətə, həm də müstəqilliyimizə xəyanət etmiş olurlar.

Mən bu qısa çıxışımı bizə baş ucalığı gətirməyən bir analogiya ilə başladım, ancaq nikbin bir sonluqla qurtarmaq istəyirəm. Bu nikbinlik mənim xalqa inamımdan, müstəqilliyimizə inamımdan, Prezidentə inamımdan doğur. Mən inanıram ki, ağır günlər keçəcək və azad Azərbaycanın, müstəqil Azərbaycanın, zəngin Azərbaycanın, ərazisi Bütöv Azərbaycanın vətəndaşları – gələcək nəsillər bizim bu çətin günlərimizi aradıracaq, dərin elmi təhlildən keçirəcək və illərin uzaqlığından baxaraq bu tarixi günlərdə kimin nə işlə və necə məşğul olduğunu, kimin millət üçün kim olduğunu daha aydın, daha müfəssəl və daha vüsətli görəcəklər.

11 mart 1996.

«BÖYÜK FÜZULİMİZİN YADİGARİ MƏN ÖZÜMƏM...»

1996-cı il avqustun 30-da Respublika Sarayında Əliağa Vahidin 100 illiyinə həsr olunmuş gəcəni açarkən çıxışın stenoqramı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev böyük sənətkarımız, qəzəlxanımız Əliağa Vahidin anadan olmasının 100 illiyini dövlət səviyyəsində bayram etməkdən ötrü xüsusi sərəncam imzalayıbdır. Bu sərəncam Vahidin həm şəxsi tərcümeyihəliyində, həm də yaradıcılıq bioqrafiyasında ilk mühüm, dövlət əhəmiyyətli rəsmi bir sənəddir. Vahidin sağlığında onun 50 illiyi, 60 illiyi, 70 illiyi qeyd edilməmişdir. O bütün həyatı boyu heç bir böyük mükafat almamışdır və onun mükafatı həqiqətən ümumxalq məhəbbəti olmuşdur. Yubiley Komissiyasının sədri kimi, mənim üçün xoş və fərəhli bir cəhətdir ki, Vahidə ümumxalq məhəbbəti bu yüzillik bayram günlərində həmin sərəncamda bir daha öz ifadəsini və təsdiqini tapdı.

Sərəncamdan keçən müddət ərzində Vahidin şəxsiyyəti, yaradıcılığı, ədəbi irsi ilə bağlı çox işlər görülmüşdür. Vahidin əsərlərindən ibarət kitablar nəşr olunmuş, respublika mətbuatında onun haqqında məqalə və xatirələr dərc edilmiş, televiziya və radioda verilişlər səslənmiş, onun barəsində tədqiqat əsərləri çap olunmuşdur. Bu iş indi də davam edir. Vahidin yaradıcılığına ümumxalq məhəbbəti burada da öz təzahürünü tapmışdır. Abşerondan tutmuş Lənkərana, Qarabağdan tutmuş Naxçıvana, Şirvandan tutmuş Muğana, Qubadan tutmuş Şəkiyə qədər, bir sözlə, bütün Azərbaycanda elə bir tədris müəssisəsi, mədəniyyət ocağı olmadı ki, orada Vahidin şəxsiyyəti, yaradıcılığı, ədəbi irsi ilə bağlı tədbirlər keçirilməsin. Ərazisinin iyirmi faizi işğal edilmiş, bir milyondan artıq qaçqını olan ölkədə belə sənət məhəbbəti, ehtirası, şövqü, əlbəttə ki, Azərbaycan mədəniyyətinin böyüklüyündən, yüksəkliyindən, uralığından xəbər verir.

Vahid XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında Füzuli ədəbi məktəbinin klassik ənənələrinə söykənən görkəmli nümayəndələrindən, davamçılarından biri və bəlkə də birincisidir. Vahid o sənətkarlardan ki, onun şəxsiyyəti yaradıcılığını, yaradıcılığı isə şəxsiyyətini tamamlamışdır. Onun şəxsiyyəti hələ sağlığında əfsanəyə çevrilmişdi. Xalq onun haqqında rəvayətlər söyləyir, zərbməsəllər yaradırdı ki, bu da Vahid irsinə, Vahid şəxsiyyətinə həmin böyük məhəbbətin təzahürü idi.

Vahidin sənəti həmişə yaşayacaq bir sənətdir.

Nə qədər ki, Azərbaycanda musiqi, muğam səslənəcək, Vahidin qəzəlləri də bir o qədər yaşayacaqdır.

Nə qədər ki, Azərbaycanda yeni-yeni ailələr qurulacaq, toylar çalınacaq, o qədər də Vahidin sözü doğma xalqı ilə birlikdə olacaqdır.

Vahid, olsun ki, xoşbəxt insan deyildi, amma o, xoşbəxt sənətkar idi və xoşbəxt sənətkardır, çünki xalq onu sevir və bu 100 illik bayram təntənələrində olduğu kimi, bu qədər yüksək qiymətləndirir.

30 avqust 1996.

KİÇİK BİR VƏRƏQƏNİN TARİXÇƏSİ

1988-ci il dekabr ayının axırlarında – o gərgin çağlarda nəhayət ki, on günlük imkan tapıb «Ölüm hökmü» romanını bitirmək üçün Mərdəkandakı 1 sayılı sanatoriyaya getdim. O zaman bir əsəb yorğunluğu içində mənə elə gəlirdi ki, hərgah ən yaxın zamanda bu romanı bitirməsəm, onu bir də heç zaman sona çatdırıb bilməyəcəyəm və belə bir ovqatla makina arxasında gecəni gündüzə qatıb işləməyə başladım.

İş məni o qədər tutmuşdu ki, otaqdan eşiyə çıxmırdım, gün boyu telefonu da çıxarırdım, yanıma heç kim gəlmirdi və sanatoriyada kimlərin dincəlməyindən də, təbii ki, xəbərim yox idi. Bütün dünya mənim üçün «Ölüm hökmü»nün qəhrəmanlarından ibarət idi və belə günlərdən birində axşam çağı qəflətən otağımın qapısı döyüldü və mən makina arxasından qalxıb qapını açanda ağ-birçək, yaraşıqlı, xanım bir qadınla üzləşdim.

– Oğlum, sən Allah, bağışla, – dedi, – elə hey maşınkanın səsini eşidirəm... Səni işindən eləmək istəmədim, amma fikirləşdim ki, belə fürsət bir də əlimə düşməyəcək...

Məlum oldu ki, bu qadının adı Vəsilə xanımdır. Vəsilə Mütəllimzadə. Və Vəsilə xanım indi xeyli keçmişdə qalmış o dekabr axşamı ehtiyatla əlində tutduğu nazik bir qovluğu açmazdan əvvəl ürəyinin dərinlərindən gələn səmimi, mehriban söhbətiylə məni o vaxtdan əlli ildən artıq bir əvvələ apardı.

O zaman – 1932 – 35-ci illərdə Vəsilə xanım Moskva Dövlət Pedaqoji İnstitutunda oxuyurmuş və həmin dövrdə Moskva Tekstil İnstitutunda əslən Qazaxdan olan Gövhər adlı (Vəsilə xanım: «– Familyası dəqiq yadımda deyil, amma deyəsən, Hüseynova idi...») bir qız da oxuyurmuş. Tələbə cəmiyyətində tanış olublar və rəfiqəlik etməyə başlayıblar (Vəsilə xanımın gözləri dolur: «- Gözəl, ağıllı, diribaş bir qız idi...»). Təxminən 33 – 34-cü illərdə Gövhər tətillərinə qayıdır və suda boğulub həlak olur. Ailəsindən Moskvadakı tələbə qızlara sifariş göndərirlər ki, Gövhərə aid şeyləri onların ünvanına yollasınlar.

Bu xəbərdən sarsılmış tələbə rəfiqələri Gövhərin kitablarını, dəftərlərini (Vəsilə xanım: « -Tələbənin nəyi olacaqdı, kitab, dəftər...») o bədbəxt qızın valideynlərinə göndərəndə Vəsilə rəfiqəsinin albomundan bir vərəqi özündə yadigar saxlayır.

Vəsilə xanım eyni ehtiyatla o nazik qovluğu açdı, içindən nisbətən kiçik yeni bir qovluq çıxdı, onu da eləcə ehtiyatla açdı və ərəb əlifbası ilə yazılmış, saralıb-solmuş balaca bir bloknot vərəqini mənim qabağıma qoydu.

Gövhərin albomundan götürülmüş həmin yadigar vərəqə...

O yazıları isə vərəqəyə səliqəli bir xətt və yaraşlıq bir formayla Səməd Vurğun yazmışdı...

Tələbəlik illərindən sonra Vəsilə xanımın atasını «xalq düşməni» kimi həbs ediblər, həyat bu mədəni, mehriban qadın üçün çox məşəqqətli olub, sıxıntılı, əzab-əziyyətli illər bir-birini əvəz edib, üç uşağı ölüb, əri hərbi həkim olduğu üçün yaşayış yerlərini tez-tez dəyişiblər, bu vərəqəni isə beləcə saxlayıb...

O zaman o kiçik bloknot vərəqinə baxanda mənə elə gəldi ki, onu eləcə saraldıb-solduran zaman yox, Gövhərin taleyi və Vəsilə xanımın həyatının o məşəqqəti olub...

Əlyazmaları yanmır...

Düzdü, Mirzə Cəlil evində soyuqdan donmasın deyə, öz əlyazmalarını sobada yandırıb istisinə qızınırdı, amma... yox, əlyazmaları yanmır...

Yadıma gəlir, o zaman mən Vəsilə xanımın söhbətinə qulaq asa-asa, onun işıqlı simasına baxa-baxa fikirləşirdim ki, Stalin istibdadı insanları güllələdi, ancaq ən zərif hissələri belə üstələyə bilmədi.

Vaxtilə biz Bakının «Hüsü Hacıyev» küçəsində (məşhur «Bazarı» küçəsində) Yazıçılar Evində yaşayanda Yusif Vəzir Çəmən zəminlinin ailəsi ilə qonşu idik və o zaman mən hər dəfə Yusif Vəzirin artıq qocalıb beli bükülmüş qayınanası Kiçik xanım Acalovanı görəndə heyrət edirdim ki, bu köməksiz, bu zəif, bu zərif qadın Yusif Vəzir «xalq düşməni» kimi tutulandan və ailəsi sürgün olunandan sonra, onun əlyazmalarını (o qadının sayəsində oxuculara çatdırılan «Qan içində» romanı daxil olmaqla), arxivini o qorxunc, o dəhşətli Stalin illərindən necə qoruyub, necə gizlədib gətirib bizə çatdırıb...

Düzdü, indi söhbət yalnız kiçik bir bloknot vərəqindən gəldirdi, amma o bloknot vərəqindən elə bil ki, Mərdəkandakı bir az xəstəxana palatasına oxşayan o sanatoriya otağına bu vərəqin özü

kimi gücsüz, zəif dalğalarla bir həzinlik, bir zəriflik və eyni zamanda, bir vəfa, ilqar yayılırdı...

Vəsilə xanımın dediyi sözləri elə həmin dekabr axşamı olduğu kimi qeyd etmişəm: «– Oğlum, Elçin müəllim (bir az qərribə səslənən bu müraciəti olduğu kimi saxlayıram), eh, nə qədər gəzdirmişəm bu vərəqəni özümlə... Axır vaxtlar fikirləşirdim ki, bunu neyləyim, kimə verim? Özüm bu qərara gəlmişdim ki, gedim «Vətən» Cəmiyyətinə, səninlə görüşüm, bunu sənə verim. Dünən səhərdən bura dincəlməyə gəlmişəm. Elə dünən də eşitdim ki, sən burdasan. Mənim üçün yaxşı təsadüf oldu. Bu gün səhər tezdən Bakıya, evə gedib, bunu götürüb gəlmişəm. Maşınkanın səsinə gəlib qapını döydüm. İndi bu vərəqəni verirəm sənə. Özün necə lazım bilirsənsə, elə də et».

* * *

Mən Səməd Vurğunun doxsan illiyi münasibətilə bu yazını işləyərkən Vəsilə xanımla yenidən görüşmək istədim, amma məlum oldu ki, daha Azərbaycanda yaşamır, tale onun yolunu bu dəfə də Almaniyaya salıb, indi orada yaşayır.

Təəssüf ki, Gövhər haqqında da səhih bir məlumat əldə edə bilmədim. Hər şey vaxta baxsa da, vaxt heç nəyə baxmır və vaxt, zaman bu dəfə də öz işini görüb.

Vəsilə xanım mənə demişdi ki, Gövhərin Sona adında bir bacısı olub və o, Cuvarlılardan kiməsə ərə gedib.

Mənim fikrimə gəlir ki, bəlkə söhbət hüquqşünasların yaxşı tanıdığı, uzun müddət indiki M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetində qədim Roma hüququndan dərs demiş Sona xanım Axundovadan gedir.

Rəhmətlik Sona xanım Axundova şair Teymur Elçinin həyat yoldaşı Leyla xanım Cuvarlinskayanın əmisi Cavad bəy Cuvarlının həyat yoldaşı olmuşdur və onlardan övlad qalmamışdır.

Olsun ki, bu gün Bakıda, Yaxud Qazaxda hansı bir ailədə isə Gövhərin albomu da həzin bir yadigar kimi saxlanılır, şəkilləri də durur, lap gənc ikən fələyin apardığı (Aşıq Bəsti fələyə müraciətlə deyirdi: «Nədəndi yaxşının başın kəsməyə, hazırsan xəncərin tiyəsi kimi?..») bu romantik qızın xatirəsi də kimlərinisə ürəyində indiyə qədər əziz bir xatirə kimi yaşayır...

Mən çox istəyirəm ki, məhz belə olsun...

* * *

Həmin saralıb-solmuş, büküldüyü yerlər kağızda adda-budda xətt salmış, bəzi yerlərdə xətt boyu kəsilmiş bloknot vərəqinin bir üzündə Səməd Vurğunun qara mürəkkəblə yazılmış iki şəri və bir də kiçik bir nəsr parçası vardır. Vərəqenin o biri üzündə isə karandaşla üçüncü şer yazılmışdır.

Bütün bu yazıları olduğu kimi, üslubuna və orfoqrafiyasına toxunmadan oxuculara təqdim edirəm:

«AĞLARAM

Qiyətsiz bir xatirə:
Səmimi həmişirəm Gövhərə

Bədbəxt canım ayrı düşüb canandan
Xatırlayıb hər an yarı, ağlaram!
Canandan ayrılan ayrılan candan
Yada salıb o gülzarı ağlaram!

II

Yoxdur bir kəsdən bir imdad, bənimçün
Ağlayış, sızlayış fəryad, bənimçün
Sevdiyim də belə... cəllad, bənimçün
Çökübən hal ahu-zarı, ağlaram!

OLMUŞAM

I

Ey Gövhərim! Dinlə bən ahistə
Yazıq olub, hali yaman olmuşam
Qəlbədən yaralı, könlüdən xəstə
Nanı zəhər, ruzi fəqan olmuşam!

II

O mələk simalım şəhbaz baxışlım
O dodağı ballım, ceyran yerişlim
Həm o siyah tellim, turac gülüşlüm
Yandırırbdır bəni yanan olmuşam!

III

Gərçi istər çəkim çoxlu cəfa, yar
Bən dinlərəm çəksin çoxlu səfa yar
Qəsd eyləyür bənə o bivəfa yar
Qəsdinin altında talan olmuşam!

Qiyətsiz bir xatirə olaraq həmsirəcəkim Gövhərin tablo-sundaki şu əsər: Bir yetimin naləsi səadət ararkən həp fəlakət, sə-mimiyyət ararkən həp sünilük görən, vəfa axtararkən... ah! Şu zal-imanə vəfasızlığın, o qəhhar əzabilə durmadan, yorulmadan, usanmadan əlləşən bir şeyda bülbülün «fəqanı»dır.

Zavallı qardaşlığın – VURĞUN.»

İkinci şerin sonuncu misrasındakı «Qəsdinin» və «Olmu-şam» sözlərinin, eləcə də «Vurğun» imzasının altından xətt çəkil-miştir.

Vərəqin o biri üzündə karandaşla yazılmış şer:

«UNUTDUM ONU...

Altı sənə bundan əzəl yazdığım şu parçalar
Bu gün belə pəncəsilə varlığımı parçalar...
Çünki onlar gəncliyimin ən yanıqlı səsidir
Onlar acı günlərimin ümüdsiz nəğməsidir.
Gizlə onu, qoy görməsin uzaq şimal ölkəsi
Qoy rədd olsun keçmişimin o qaranlıq kölgəsi...
Dəkişmişdir əməllərim, dəkişmişdir yürəkim
Bir mübariz insan kibi çalışmaqdir diləkim
O şerlər yaralıdır, o duyğular dərinidir.
Fəqət onlar bənim degil, qara keçmişlərimdir...

Moskva – 1930, 7 aprel.
Səməd Vurğun.»

Deməli, Gövhərin albomundakı birinci iki şeri Səməd Vur-ğun 1924-cü ildə 18 yaşında ikən yazmışdır və altı ildən sonra Gövhərlə Moskvada yenidən görüşmüş, o şerlər «bənim degil, qa-ra keçmişlərimdir» və «gizlə onu, qoy görməsin uzaq şimal ölkə-si» – deyər Gövhər üçün yeni bir şer qələmə almışdır.

Elə bilirəm ki, burada romantik bir gəncə zəmanənin təsiri baxımından vurğunşünaslar üçün maraqlı ştrixlər, detallar var.

...Əlyazmalar da, elə bil ki, insan ömrüdü, öz taleyi var.

16 iyun 1996.

FÜZULİ HAQQINDA SÖZ DEMƏK, AZƏRBAYCAN HAQQINDA SÖZ DEMƏKDİR

*1 noyabr 1996-cı ildə Füzulinin
500 illik yubileyinə həsr olunmuş
mətbuat konfransında çıxışın ste-
noqramı*

Füzulinin yubileyini qeyd etməkdən ötrü ciddi işlər görülür, böyük tədbirlər həyata keçirilir və indi bu iş özünün son mərhələsinə qədəm qoyur. Buna görə də mən sizi – respublika mətbuatı nümayəndələrini, bizdə akreditə olunmuş xarici jurnalistləri dəvət etməyi lazım bildim ki, həm görülən işlər barədə məlumatınız olsun, həm də sizi maraqlandıran suallara cavab verim.

Bilirsiz ki, 1994-cü ilin mart ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Füzulinin 500 illiyini onun sənətinə, sözünə layiq səviyyədə keçirmək üçün xüsusi fərman verib və o fərmanla böyük dövlət komissiyası yaradılıb. Azərbaycanın ən görkəmli mədəniyyət, ədəbiyyat xadimləri, ictimai xadimlər, dövlət adamları 56 nəfərdən ibarət bu tərkibdədir. Dövlət komissiyasının sədri hörmətli Prezidentin özüdür. Mən həmin fərmanla sədrin müavini təyin olunmuşam.

Keçən müddət ərzində dövlət komissiyasının respublikanın əlaqədar təşkilatları, müəssisələri elm-mədəniyyət ocaqları ilə birlikdə gördüyü işlər barədə, qısa da olsa, sizi tanış etmək istəyirəm.

Bu iki ildə Azərbaycanda elə bir tədris müəssisəsi, mədəniyyət ocağı yoxdur ki, Füzulinin xatirəsi orada yad edilməsin, əsərləri məxsusi söhbət obyektı olmasın, şəxsiyyəti bir daha xatırlanmasın.

Bu dövr ərzində böyük elmi-tədqiqat işləri getdi ki, mən bunu əsas məsələlərdən biri, bəlkə də birincisi hesab edirəm. Bu yubiley öz-özlüyündə tarixin – Füzulinin müasir bioqrafiyasının bir hissəsidir, amma bunu həmin şair bioqrafiyasının gələcək bir hissəsinə də çevrilməsindən ötrü, Füzuli əsərlərinin nəşri, Füzuli haqqındakı tədqiqatlar son dərəcə ciddi əhəmiyyətə malikdir.

Bu dövrdə təxminən yüz əlli adda Füzuli əsərləri, onun haqqında tədqiqatlar nəşr olunub. Sevindirici haldır ki, başqa ölkələrdə – Rusiyada, Türkiyədə, İranda da Füzulinin əsərləri nəşr olunmuşdur. Yeri gəlmişkən, deyim ki, Füzulinin İraqda anadan olmasına, İraqda yaşayıb-yaratmasına baxmayaraq, orada Füzuli, deyək ki, bizdə olduğu qədər geniş tədqiq olunmamış, çap edilməmişdir. Əslində, bu heç müqayisəyə də gəlmir, amma bu iki il ərzində İraqda da xeyli işlər görüldü.

Ancaq mən yenə Azərbaycanadakı nəşrlərə qayıdıram. Bu iki ildəki Füzuli nəşrləri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafında da ciddi rol oynamışdır. Eyni zamanda da doxsanıncı illərin əvvəllərində bərhad vəziyyətə düşmüş milli poliqrafiyanın inkişafına da sövq etmişdir, çünki biz çalışmışıq ki, o kitablar poliqrafiya baxımından keyfiyyətli, zövqlü çıxsın. Eyni zamanda, bu nəşrlərin sayəsində Azərbaycanda mətnşünaslıqda da açıq-aşkar bir canlanma yaranmışdır.

Başqa ciddi bir məsələ – tərcümədir. Siz bilirsiniz ki, Füzuli üç dildə yazıb-yaradıb. Düzdür, əsas əsərlərini, o cümlədən, «Leyli və Məcnun» poemasını Azərbaycan dilində yazıb, amma türk «Divanı» ilə bərabər, fars dilində də, ərəb dilində də «Divanı» var. Ona görə də bu dillərdən – ərəb və fars dillərindən – keyfiyyətli tərcümələrə nail olmaq – bizim son dərəcə ciddi yanaşdığımız əsas məqsədlərdən biri olmuşdur.

Bir mühüm cəhəti də qeyd etmək istəyirəm: Füzulinin yubileyi yalnız Azərbaycanda keçirilməyib, eyni zamanda Rusiyada keçirilib və mən Rusiya informasiya vasitələri müxbirlərinin burada olmasından istifadə edib Rusiya hökumətinə, Rusiya Mədəniyyət Nazirliyinə öz təşəkkürümü bildirirəm. Mən, mədəniyyət naziri, mənim köhnə dostum, cənab Yevgeni Sidorova şəxsən təşəkkürümü bildirmişəm. Rusiya Mədəniyyət Nazirliyi bütün xərcləri öz üzərinə götürdü və Moskvada böyük bir Füzuli gecəsi keçirildi.

Qardaş Türkiyə də Füzulinin 500 illiyini bayram etdi. Heydər Əliyev başda olmaqla Azərbaycandan getmiş nümayəndə heyətinin iştirakı ilə Türkiyədə keçirilən yubiley bütün türk mədəniyyətinin bayramına çevrildi. Həmin yubileydə Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti, hörmətli Süleyman Dəmirəl də, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti hörmətli Heydər Əliyev də, görkəmli ictimai xadimlər də, siyasi xadimlər də çıxış etdilər və bu hadisə-

nin siyasi-ictimai əhəmiyyəti barədə sizə əlavə nəşə demək, güman edirəm ki, artıqdır.

Çox lazımlı və əhəmiyyətli bir tədbiri biz İraqda keçirdik. Azərbaycanın təxminən 180 nəfərdən ibarət bir nümayəndəlik İraqa getdi. Bağdadda böyük elmi konfrans, sonra Füzulinin yubiley mərasimini keçirdik və burasını da xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, Azərbaycan-İraq, eləcə də mənim bildiyim dərəcədə Türkiyə-İraq ədəbi əlaqələri tarixində ilk dəfə Kərkükə, yəni bilavasitə Füzulinin doğulduğu yerə, bizim azərbaycanlıların – onlar türkmənlər deyillər – məskəninə getməyə və orada Füzulinin dilində böyük tədbirlər keçirməyə nail olduq. Mən Kərkük səfərinin icazəsini şəxsən Səddam Hüseynədən aldım və ilk dəfə Kərkükdə belə bir tədbir Füzulinin öz doğma dilində keçirildi, orada Azərbaycan sənətkarlarının ifasında Füzulinin əsərləri, bu əsərlərə yazılmış musiqi səsləndi.

Füzulinin yubileyi İranda da keçirildi. Biz ora da böyük nümayəndə heyəti göndərdik. Tehrandə Füzulinin yubileyi layiqincə qeyd olundu.

Biz Füzulinin yubileyini Dağıstanda, Orta Asiya respublikalarında da keçirdik və mən yenə də fürsətdən istifadə edib həmin ölkələrin hökumətlərinə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Çox mühüm bir tədbir haqqında da demək istəyirəm – biz YUNESKO-nun və Azərbaycan mədəniyyətinin, ədəbiyyatının tarixində ilk dəfə idi ki, bilavasitə Parisdə, yəni Avropanın mədəniyyət mərkəzində Füzuli günləri keçirməyə, orada Füzuli sərgisi açmağa nail olduq.

Əlbəttə, bu tədbirlər, eyni zamanda, böyük siyasi-ictimai əhəmiyyət daşıyır. Elə bil, bu tədbirlərdə qoca Füzuli əsrlərin arxasından qalxaraq Azərbaycanın müstəqilliyini, azadlığını, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, Azərbaycanın üçrəngli bayrağını dəstəkləyən mənəvi bir qüvvəyə çevrilmişdi.

Həmin tədbirlərdə söhbət Füzuli ilə bərabər, Azərbaycandan, Azərbaycanın öz müstəqilliyi uğrunda mübarizəsindən də gedirdi, Azərbaycan ərazisinin iyirmi faizinin zəbt olunmasından, milyondan çox qaçqınlarımızın mövcudluğundan, 20 Yanvar, Xocalı soyqırımını kimi böyük ağrılarımızdan gedirdi. Təkrar edirəm, elə bil ki, Füzuli böyük bir mənəvi qüvvə kimi müasir Azərbaycanı öz qanadları altına alıb, onun problemlərini bütün dünyaya çatdırırdı.

Artıq, başlanğıcda dediyim kimi, tədbirlər son mərhələyə qədəm qoyub. Noyabr ayının 6-sı ilə 8-i arasında yekun tədbirləri olacaq. Füzuli yubileyinin zirvə gecəsindən başqa, daha üç böyük tədbir keçirəcəyik. Bunlardan biri «Türksoy»un VIII konfransıdır.

Bilirsiniz ki, türkdilli ölkələrin mədəniyyətlərinin qarşılıqlı surətdə araşdırılması, inkişaf etdirilməsi, təbliğ olunması məsələsi son illərdə qabarıq şəkildə meydana çıxıb və nüfuzlu bir qurum – «Türksoy» yaranıb. Onun sədri bizim Polad Bülbüloğludur. Bu da, əlbəttə, Azərbaycan mədəniyyətinə böyük hörmətin, sayqının təzahürüdür. Bu vaxta qədər əsasən Türkiyədə «Türksoy»un yeddi konfransı keçirilib. VIII konfransı isə biz Azərbaycanda, Bakıda keçirəcəyik və həmin konfrans Füzuliyə həsr olunub. İkinci bir tədbir türkdilli ölkələrin yazıçılarının III qurultayıdır. Əvvəlki iki qurultay Türkiyədə keçirilib. Bakıda keçiriləcək III qurultay Füzulinin 500 illiyinə həsr edilib və orada əsas mövzulardan biri «Füzuli və dünya ədəbiyyatı» olacaqdır.

Üçüncü tədbir Füzuliyə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfransdır. Konfransa dünyanın bir sıra nüfuzlu alimlərini dəvət etmişik.

Və nəhayət, biz ayın 8-də Bakıda, Respublika Sarayında Füzulinin 500 illiyinə həsr olunmuş zirvə toplantısını keçirəcəyik və Azərbaycana bir çox xarici qonaqlar gələcək. Əlbəttə, biz elə etməliyik ki, eyni zamanda, Azərbaycanın müasir mədəniyyəti ilə bağlı bir təsəvvür də yaransın, hansı qiymətə layiqdirsə, həmin qiyməti ala biləcək bir təsəvvür və mən güman edirəm ki, biz buna da nail olacağıq.

1 noyabr 1996.

D A H İ

1996-cı il noyabrın 8-də Respublika Sarayında Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubiley gecəsini açarkən söylənmiş nitqin stenoqramı

Bu gün – bu tarixi gündə – dahi Füzulinin anadan olmasının 500 illiyinə həsr edilmiş bu böyük mərasimi açmaq şərəfi mənə nəsib olmuşdur.

Mən həmin böyük şərəfət hissi və Füzulinin dühası, ruhu qarşısında böyük də məsuliyyət hissi ilə bugünkü mərasimi, şairin 500 illiyinə həsr olunmuş zirvə toplantısını açıq elan edirəm.

1994-cü ilin mart ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin xüsusi fərmanı ilə Füzulinin anadan olmasının 500 illiyini şairin adına, şəxsiyyətinə, yaradıcılığına, onun Azərbaycanın və Şərqi, bütün dünyanın mədəniyyətində və tarixində tutduğu yerə, bəşəriyyətin tarixində oynadığı rola layiq şəkildə keçirmək, qeyd etmək üçün böyük dövlət Komissiyası yaradıldı. Bu dövlət komissiyasına yalnız Azərbaycanın deyil, bir sıra başqa ölkələrin də görkəmli, nüfuzlu ədəbiyyat, mədəniyyət xadimləri, ictimai xadimlər daxil oldular.

Ötən müddətdə Füzulinin 500 illiyi ilə bağlı keçirilən tədbirlər nəinki Azərbaycanı, eyni zamanda Türkiyəni, Rusiyanı, İrən, İraqı, Qazaxıstanı, Gürcüstanı, Dağıstanı, Avropanın mədəniyyət mərkəzi olan Parisi və digər şəhərləri, ölkələri ehtiva etmişdir.

Təbii ki, bu tədbirlərdə söz Füzulinin sənətindən və ümumiyyətlə, sənətdən, ədəbiyyatdan, konkret olaraq Azərbaycan klassik ədəbiyyatından, Füzuli dövründən və mühitindən, Azərbaycan tematikəsindən, Azərbaycan mənəviyyatından getmişdir və çox vacib cəhətlərdən biri də bu olmuşdur ki, bütün bu böyük tədbirlərdə, elə bil, qoca Füzuli əsrlərin arxasından qalxaraq çağdaş Azərbaycanın öz müstəqilliyi, rifahı, ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəsini dəstəkləyən böyük mənəvi bir qüvvəyə çev-

rılmışdır, müstəqil respublikamızın dalğalanan üçrəngli bayrağına xüsusi şövq, ruh vermişdir.

Bu da təsadüfi deyil ki, bugünkü zirvə tədbirinə dünyanın bir çox ölkələrindən, qonşularımızdan – Rusiyadan, Türkiyədən, İrandan, ərəb ölkələrindən, Afrikanın, Asiyanın, Avropanın bir sıra ölkələrindən, keçmiş Sovet İttifaqına mənsub respublikalardan, ABŞ-dan və digər yerlərdən yüzlərlə nüfuzlu, görkəmli alimlər, yazıçılar, ictimai xadimlər Azərbaycana gəlmişlər.

Mən onların hamısına, bütün qonaqlarımıza dərin təşəkkür və minnətdarlığımı bildirirəm, onları hərarətlə salamlayır və ən gözəl arzularımızı çatdırıram.

Füzuli milli olduğu qədər də bəşəri bir düha idi, o yalnız türk dünyasına, yalnız Şərqə yox, bütün bəşərə məxsus idi və Füzuli deyəndə ki:

Pənbeyi-dağı-cünün içrə nihandır bədənim,
Diri olduqca libasım budur, ölsəm, kəfənim...–

bu, yalnız aşiqin dərdi deyildi, onun «diri olduqca libası» və «öləndə kəfəni» olan o dərd – bəşəri dərd, bəşəri ələm idi.

Füzuli deyəndə ki,

Edəmən tərək, Füzuli, səri-kuyin yarın,
Vətənimdir, vətənimdir, vətənimdir, vətənim...–

o vətən də yarın yaşadığı adi küçə deyildi, Füzuli sənətinin nəhəng qüdrəti sayəsində o Vətən – bütün bəşəriyyəti ehtiva edirdi.

Ona görə də bu tarixi 500 illik yubiley yalnız bizim, yalnız türk xalqlarının milli bayramı yox, bəşəri bir bayramdır.

8 noyabr 1996.

AZADLIQ CARÇISI

1997-ci il yanvarın 4-də Akademik Opera və Balet Teatrında «Üzeyir Hacıbəyov» ensiklopediyasının təqdimat mərasimini açarkən çıxışın stenogramı

«Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası»nın nəşri təkcə mədəniyyətimiz üçün deyil, bütünlükdə Azərbaycanın ictimai fikrində böyük hadisədir. Üzeyir Hacıbəyov Azərbaycan mədəniyyəti, mənəviyyəti, özünüdərki ilə, tariximizlə ən sıx surətdə bağlı olan, son dərəcə çoxşaxəli yaradıcılığa malik şəxsiyyətdir. Avropa opera sənətinin əsrlərlə keçdiyi yolu Üzeyir bəyin sayəsində Azərbaycan çox qısa bir müddətdə – 1907-ci ildə yazılmış «Leyli və Məcnun» operasından başlayaraq 1937-ci ildə tamaşaya qoyulan «Koroğlu»yədək olan otuz il ərzində keçmişdir.

Üzeyir Hacıbəyov böyük tarixi olan Azərbaycan musiqi mədəniyyətini operetta janrı ilə də zənginləşdirmişdir. Üzeyir Hacıbəyov böyük bəstəkar, böyük ədib olmaqla yanaşı, böyük də ictimai xadim idi.

Ölkəmizin indiki çətin dövründə belə bir ensiklopediyanın nəşr olunmasını mən ziyalılarımızın, nəşirlərimizin mənəvi dəyərlərimizi xalqımıza çatdırmaq yolunda fədakarlığının yeni bir təzahürü hesab edirəm. Mən bu qiymətli kitabın hazırlanıb oxuculara çatdırılmasında iştirak etmiş qələm sahiblərinin hamısına təşəkkürümü bildirirəm və özüm də fəxr edirəm ki, bu tarixi nəşrin Elmi Redaksiya Şurasının üzvü və müəlliflərindən biriyəm.

«Azərbaycan» nəşriyyatının belə bir ideyanı – «Üzeyir Hacıbəyov» ensiklopediyasının nəşrini müstəqil surətdə, heç bir hökumət sərəncamı gözləmədən irəli sürüb, onu gərçəkləşdirməsi hazırki keçid dövründə, bir çap vərəqi kitabın belə nəşri müşkül işə çevrildiyi bir vaxtda əsl vətəndaşlıq hünəridir.

«Üzeyir Hacıbəyov» ensiklopediyası müstəqilliyimizi bərpa etdikdən sonra nəşr etdiyimiz ilk adlı ensiklopediyadır və bunun

özü də, elə bilirəm ki, simvolik bir mənə daşıyır, çünki Üzeyir bə-

yin bütün yaradıcılığını və fəaliyyətini bir söz birləşməsi, olsun

ki, daha dərindən və daha doğru ifadə edir: Azadlıq carçısı.

4 yanvar 1997.

UNUTMAZ BU OBA, BU MAHAL MƏNİ...

1997-ci il martın 7-də Respublika Sarayında Səməd Vurğunun 90 illik yubiley gecəsini açarkən söylənmiş nitqin stenogramı

Bu gün biz böyük Azərbaycan şairi Səməd Vurğunun anadan olmasının 90 illik bayramına yığışmışıq. Artıq neçə müddətdir ki, respublikamızda bu yubiley elliklə qeyd edilir. Səməd Vurğunun əsərləri, onun haqqında yazılmış əsərlər kitab halında çap olunur, Səməd Vurğunun pyesləri respublika teatrlarında tamaşaya qoyulur, Səməd Vurğunun yaradıcılığına və həyatına həsr olunmuş elmi simpoziumlar, görüşlər, gecələr keçirilir.

Bütün bu hadisələr, tədbirlər müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Səməd Vurğunun 90 illiyini layiqincə keçirmək üçün verdiyi xüsusi sərəncamın əsasında. Yeri gəlmişkən demək istəyirəm ki, bu gün Azərbaycanda bəlkə də dünyanın heç bir ölkəsində olmayacaq dərəcədə ləyaqətli bir ənənə yaranmışdır. Dövlət xalqın böyük dühalarının irsini yüksək qiymətləndirir, bu irsi, yaradıcılığı, bu fəaliyyəti yaddaşlardan silinməyə qoymur. Onu da əlavə etsək ki, bu ənənə əhalisinin bir milyondan çoxunun qaçqın olduğu, ərazisinin 20 faizinin işğal edildiyi bir ölkədə baş verir, elə bilirəm, bu ənənənin mənəvi qiyməti, dəyəri, yüksəkliyi daha da artıq olur, daha da ucalır.

Obyektivlik naminə deməliyəm ki, Səməd Vurğunun ailəsi – hörmətli Xavər xanım da, Aybəniz də, Yusif də, Vaqif də, bizim yazıcılarımız da bu günlərdə onun şahidi oldular ki, Səməd Vurğunun qəbrinin üstündəki və ev muzeyindəki böyük abadlıq, bərpa işlərinin təşəbbüskarı, bunları həyata keçirən və bunları bilavasitə nəzarətdə saxlayan Prezident Heydər Əliyev oldu.

Səməd Vurğun çox az yaşadı, cəmi 50 il ömür sürdü. O, indiki məndən, burada əyləşmiş Yusifdən, Anardan 4, 12, 9 yaş ki-

çik idi. Ancaq həmin 50 illik şair ömrü böyük bir epoxanı əhatə etdi.

Bu 50 illik şair ömrü mürəkkəbliklərlə, ziddiyyətlərlə, 1937-ci ilin müdhişliyi ilə və eyni zamanda, faşizm üzərində qələbənin sevinci ilə, inzibati hökmlərlə, ideoloji təxribatlarla, sənət, söz sevinci, şövqü, ehtirası ilə dolu bir epoxa olubdur.

Yəqin elə buna görə də o 50 illik şair ömrü sanki 100 ilin hissiyyatını, mürəkkəbliyini, ziddiyyətini, ab-havasını ehtiva etdi. Səməd Vurğun bütün böyük sənətkarlar, yazıçılar, qələm sahibləri kimi, yaradıcılığında özü ilə bərabər, öz xalqını da ifadə edirdi, doğma ana dilini yaşadırdı və inkişaf etdirirdi. O, ən mürəkkəb, qorxunc qəmli illərdə belə Azərbaycan poeziyasını milli dəyərlərlə zənginləşdirirdi.

Səməd Vurğun eyni zamanda öz epoxasının övladı idi. Bundan imtina etmək, çəkinmək, bunu unutmaq düzgün və lazım deyil. Sadəcə olaraq, heç olmasa, ona görə ki, bu, mümkün də deyil.

Bu, bir şair taleyidir ki, Səməd Vurğunun payına düşmüşdü.

Onun taleyi – zəmanə və istedad kontekstində bir şair taleyidir.

Xalq Səməd Vurğunu təşkil olunmuş, sifariş verilmiş bir məhəbbətlə deyil, həqiqi məhəbbətlə, sevgi ilə sevirdi.

Bu sevgi bu günədək davam edir və elə bilirəm ki, bu gündən sonra da davam edəcəkdir.

Səməd Vurğunun 90 illik yubileyi bunu bir daha əyani şəkildə göstərdi, bu ümumxalq məhəbbətini, ellikcə hörməti-izzəti sübuta yetirdi.

Bu tarixi dəqiqələrdə, anlarda mən böyük bir məmnuniyyət hissi ilə Səməd Vurğunun anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş yubiley gecəsini açıq elan edirəm.

7 mart 1997.

XALQI İFADƏ EDƏN SƏNƏTKAR

Bülbülün anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə 1997-ci il dekabrın 3-də Respublika Sarayında keçirilmiş yubiley gecəsini açarkən söylənmiş nitqin stenogramı

Bu gün biz yalnız Azərbaycan mədəniyyətində deyil, yalnız ictimai fikrimizdə yox, ümumiyyətlə, xalqımızın həyatında tarixi bir hadisənin iştirakçısıyıq.

Bu gün biz böyük müğənni, böyük sənətkar, xalqımızın böyük nəğməkarı professor Bülbülün anadan olmasının yüz illik təntənəsinə yığışmışıq.

Bülbül Azərbaycan mədəniyyətinin o dühalarından biridir ki, bu milli mədəniyyətdə öz adı ilə bağlı yeni bir yol salmışdır.

Bu mənada Bülbül bizim milli mədəniyyətimizin böyük novator sənətkarlarından biridir.

Mən qısaca bir-iki paralel aparmaq istəyirəm.

Qədim və zəngin Azərbaycan ədəbiyyatında dramaturgiya janrı yox idi, ancaq Mirzə Fətəli Axundov keçən əsrin ortalarında altı parlaq komediya yazaraq nəinki bizdə bu janrın əsasını qoydu, o «Hacı Qara» ilə, «Müsyö Jordan» ilə, «Molla İbrahimxəlil kim-yagər» ilə bu janrı Azərbaycan mədəniyyətinin milli faktoruna çevirdi. Mirzə Fətəlidən sonra bizim elə böyük bir yazıcımız olmadı ki, dramaturgiyaya müraciət etməsin.

Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığa başlayanda hekayə janrı Azərbaycan ədəbiyyatında formalaşmamışdı, baxmayaraq ki, hələ orta əsrlərdə Füzulinin «Şikayətnamə»si yazılmışdı, sonrakı dövrdə İsmayıl bəy Qutqaşınlı «Rəşid bəy və Səadət xanım»ı yazmışdı. Mirzə Cəlil qısa bir zamanda «Qurbanəli bəy»i ilə, «Pirverdinin xoruzu», «Quzu», «Hamballar», «Poçt qutusu» ilə bu janrı Azərbaycan mədəniyyətinin milli faktoruna çevirdi.

Üzeyir Hacıbəyov ilk operamızı yaratdı və Avropa xalqlarının musiqidə yüz illər boyu keçdiyi yolu, məsafəni «Leyli və

Məcnun»dan «Koroğlu»ya qədər qısa bir dövrdə keçdi. Bundan sonra Azərbaycan operaları xalqın milli mədəniyyətinin tərkib hissəsinə çevrildi.

Bülbül də bu böyük sənətkarlar kimi, ikinci idi.

Bülbül notlu vokal sənəti ilə bağlı mədəniyyətimizdə qadir bir milli məktəb yaratdı.

Bütün bunlar təbiidir. Çünki böyük sənətkarlar yalnız özlərini yox, xalqı ifadə edirlər.

Necə ki, Üzeyir Hacıbəyovun musiqisi Bülbülün ifası ilə xalqın parlaq Koroğlu obrazını yaratdı.

Necə ki, Üzeyir Hacıbəyovun musiqisi, Nizaminin sözləri və Bülbülün ifası «Sənsiz» kimi, «Sevgili canan» kimi milli bədii-mənəvi sərvətlər yaratdı.

Necə ki, Asəf Zeynallının musiqisi, Cəfər Cabbarlının sözləri ilə Bülbülün ifası «Ölkəm» kimi bir şedevr yaratdı.

Və bütün bu böyük yaradıcılıq nailiyyətləri milli olduğu qədər də bəşəridir.

Bülbülün 60 illiyi də keçirilib, 70 illiyi də, 80 illiyi də, 90 illiyi də keçirilib, ancaq bu 100 illik Bülbülün ilk böyük yubileyidir ki, bunu müstəqil Azərbaycanda keçiririk. Bunun özündə də rəmzi bir məna var: Azərbaycanın müstəqilliyi Bülbülü sevir və Bülbülə ehtiram bəsləyir!

Bu gün mənim ən böyük arzum isə budur: Şuşanın Cıdır düzü doğub-bəslədiyi Bülbül səsinə həsrət qalmasın və ən yaxın gələcəkdə yenə də Cıdır düzündə Bülbül səsi eşidilsin.

3 dekabr 1997.

ÜZÜ AĞ DÜNYANIN ADAMI

Yazı-pozu işi həqiqətən bir sirr-xudadı: mən Bəkir Nəbiyev haqqında bu qısa yazıçı sözünü yazarkən nə üçün birdən-birə yadıma Şuşa düşdü, bir an hər tərəfi bürümüş təmiz bir çən, pak bir çiskin içində Cıdır düzünün ab-havası ilə nəfəs aldım, həmin o bircə ana bənd imiş kimi, o çöllərin, düzlərin gül-çiçəyinin, kəklik otunun ətrini duydum, o incə, həzin çiskin səsinin müşayiəti ilə Daşaltı çayının yarıq dibindən gələn uzaq şırıltısını eşitdim, o çən yayımı içində dünyanın möcüzəsi kimi görünən Topxana meşəsinə təzədən baxdım?

Niyə?

Bəlkə ona görə ki, hələ 40-42 il bundan əvvəl, indi əlçatmaz, ünyetməz bir keçmişdə (əbədi keçmişdə!) qalmış yeniyetməlik çağlarımda (atəşin bir ədəbiyyat həvəskarı olduğum o gözəl vaxtlarda!) Bəkir Nəbiyev ilə mən Şuşada tanış olmuşdum, ona görə?

O zaman – əllinci illərin ortalarında biz yay aylarını həmişəki kimi, Şuşada, məşhur «Yazıçılar evi»ndə keçirirdik və Şuşanın o sərin yay axşamlarından birində cavan bir oğlan olan Bəkir Nəbiyev rəhmətlik (o zaman isə cavan, dəmir kimi möhkəm bir oğlan!), unudulmaz Əliağa Kürçaylı ilə birlikdə bizə gəlmişdi və bəlkə xəyal da məni elə buna görə sövq-təbii o çağlara apardı?

Ya bəlkə ona görə ki, İlyas Əfəndiyev haqqında səmimi xatirələrini yazmış Bəkir Nəbiyev də o uzaq Şuşa görüşlərini həərətlə xatırlayır və mən də o xatirələri lap bu yaxınlarda oxumuşam?

Ola bilər...

Ola bilər (və yəqin elə belədir də!) bütün bunlar hamısı mənim birdən-birə o illərə qayıdışıma təsir etdi, amma elə bilirəm ki, o yaddaş qayıdışı yalnız bununla bağlı deyil.

Bəkir Nəbiyev şəxsiyyətindəki xeyirxahlıq, alicənablıq və daxili mədəniyyət ilə o Şuşa xatirələrinin təmizliyi, bəlkə də bir az kövrəkliyi arasında mənim üçün qərribə bir bağlılıq, yaş ötdük-cə qədri daha artıq bilinən bir məhrəmlik var.

Əlbəttə, insan təbiətin bir parçasıdır, xislətin saflığı da mənim üçün (həm də yəqin tək-cə mənimçün yox!), təbiətin saflığı ilə həmahəng bir şeydi və bu mənada bu kiçik yazını qələmə alarkən o gözəl (və bu gün bir nisgil dumanına bürünmüş!) Şuşanın mənim yadıma düşməsində, görünür, o qədər də təəccüblü bir şey yoxdu.

Ustad Xəstə Qasım sazını dərdli sinəsinə sıxıb deyirdi:

Taki mənə mədh eləmə dünyanı,
Ha bu dünya bir bekara dünyadı.
Hələ Adəm ilə Həvvadan qabaq,
Bir üzü ağ, biri qara dünyadı...

Bəkir Nəbiyev üzü ağ dünyanın adamıdı.

Mən qırx ildən artıq davam edən bu tanışlıq və dostluq müddətində Bəkir Nəbiyevi onun cürbəcür ovqatlarında görmüşəm: sevindiyi vaxtlarında da, kədərlənib-kövrəldiyi vaxtlarında da, sarsılıb əsəb gərginliyi keçirdiyi vaxtlarında da.

Bu yerdə onun həyatı ilə bağlı (və elə bilirəm ki, xarakterik!) bir epizodu xatırlamaq istəyirəm.

Hakimiyyət, firavanlıq elə bir tuğ-i-lənətdir ki, biz, adətən, insanları vəzifədən gedəndə sarsılmış görürük, amma mənim yaxşı xatirimdədi (və heç vaxt da xatirimdən silinməyəcək!) səksəncinci illərin əvvəllərində – o zamanlar ki, Sov.İKP gur-gur güruldayırdı, Bəkir Nəbiyevi Azərbaycan Elmlər Akademiyası partiya təşkilatının katibi təyin etdilər (ona görə «təyin etdilər» yazıram ki, Azərbaycan KP MK Bürosunun nomenklaturasında olan bu vəzifə də bütün yüksək partiya-sovet vəzifələri kimi, əslində, seçkilili yox, təyinatlı idi) və bu, zəmanənin kontekstində böyük bir vəzifə idi.

Həmin «böyük vəzifə» sahibi isə – Bəkir Nəbiyev, bu təyinatdan tamam sarsılıb əsəb gərginliyi keçirirdi və mən bunun şahidi oldum ki, o əlindən gələnlə hər şeyi etdi ki, bu başabələ vəzifədən getsin: yuxarı partiya təşkilatlarına müraciət etdi, həkimlərdən arayışlar aldı (guya səhhəti bu vəzifəni daşmasına imkan vermir!) və s.

Səhv etmirəmsə, onun Azərbaycan sovet elminin birinci partiya ideoloqu kimi bir vəzifə daşması heç bir ay çəkmədi (əslində, o bir ayı da vəzifə daşmadı, həmin vəzifədən getmək üçün

mübarizə apardı) və burasını da səhv etmirəmsə, buna bənzər ikinci bir hadisə yada salmaq çətin məsələdi...

Yadıma gəlir, o vaxtlar İlyas Əfəndiyev də bu əhvalatdan hali idi və hər axşamkı telefon zənglərində məndən soruşurdu:

– Bəkirin işi nə oldu?

Yəni ki, Bəkir bu vəzifədən canını qurtara bildi, ya yox?

Və bu sual yaxın bir adam haqqında İlyas Əfəndiyevin narahatlığının ifadəsi idi.

Yeri düşmüşkən yazmaq istəyirəm ki, İlyas Əfəndiyev Bəkir Nəbiyevin xətrini çox istəyirdi və teatrdakı tamaşalarının bütün premyeralarında, uşaqların (əvvəlcə bizim, sonra isə bizim uşaqlarımızın!) toy məclislərində dəvət olunacaq adamların mübarək siyahıları tutulanda hər dəfə əhli-əyaldan xüsusi soruşardı:

– Bəkirin adını yazmısınız?

Bəkir Nəbiyev də həmişə özünün istedadlı qələmi ilə İlyas Əfəndiyev yaradıcılığının xeyirxahı və təəssübkeşi olmuşdur.

Və belə bir Bəkir xeyirxahlığını, Bəkir təəssübkeşliyini mən özüm də həmişə hiss etmişəm.

1965-ci ildə mən Universiteti bitirib Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda aspiranturaya daxil olanda (şair demişkən, «səd heyf cavanlıq»!) o həmin institutun elmi katibi idi və məndən imtahan götürən alimlərdən (indiki təbirlə desək, gənc alimlərdən!) biri idi, sonra rəhmətlik Məmməd Arif müəllimin yerinə şöbə müdiri oldu (Arif müəllim EA-nın vitse-prezidenti olduğu üçün, şöbə müdirliyini məhz ona həvalə etmişdi), mən isə Məmməd Cəfər müəllimin şöbəsində (o vaxt Yaşar Qarayevin, Gülrux Əlibəyovanın, Şamil Salmanovun çalışdığı məşhur nəzəriyyə şöbəsi!) əvvəlcə kiçik, sonra isə baş elmi işçi oldum və xeyli müddət bir yerdə bu gün də mənim üçün (və şübhəsiz, Bəkir Nəbiyev üçün də!) doğma olan o institutda bərabər işlədik.

Sonra Bəkir Nəbiyev Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinə direktor getdi, Azərbaycan Elmlər Akademiyasına müxbir üzv, sonra həqiqi üzv seçildi, sonra Elmlər Akademiyasında Ədəbiyyat, dil və incəsənət bölməsinin akademik-katibi oldu və belə bir elmi yüksəliş, əlbəttə, tamam təbii idi, çünki o, böyük, həm də çoxcəhətli bir yaradıcılığa malik alimdir: bir tərəfdən Firudin bəy Köçərli yaradıcılığının və fəaliyyətinin tədqiqi, o biri tərəfdən müharibə dövrünün ədəbiyyatı haqqında monoqrafiya, bir tərəfdən tərcümə ədəbiyyatının vəziyyəti ilə bağlı araşdırmalar, o biri tə-

rəfdən müasir poeziyanın, nəsrin, dramaturgiyanın problemləri barədə yazılar...

Yüzlərlə məqalələr, resenziyalar...

Bəkir Nəbiyev əllinci illərdən tutmuş bu günə qədər „Azərbaycan ədəbi prosesinin ən fəal və aparıcı nümayəndələrindən biridir.

Bəkir Nəbiyevin yaradıcılığına xas olan o çoxcəhətlik, qəribədir, onun şəxsiyyəti, xasiyyəti üçün də səciyyəvidir: bir tərəfdən Azərbaycan ziyalılığının ənənələrini davam etdirən təmkinli, mötəbər bir qələm sahibi, o biri tərəfdən də yeri düşəndə xeyir işlərdə, toyda-düyündə (həmişə də bir cavanlıq şövqü ilə!) rəqs edən, yenə də yeri düşəndə duzlu zarafatından qalmayan nikbin bir adam, bəzən də hansı bir itkidənsə, bəd hadisədənsə kədərənmiş, kövrəlmiş, bədbinləşmiş bir Allah bəndəsi...

Bir sözlə, canlı bir insan!

Mən indi, bu yazının son nöqtəsini qoymaq istəyərkən özüm üçün də gözlənilmədən birdən-birə fikirləşdim: necə olub ki, Bəkir Nəbiyev yazıçı olmayıb?

Axı, bu müşahidə, bu incəlik və kövrəklik, bu duymaq, hiss etmək qabiliyyəti, belə bir sözlə işləmək bacarığı ki, onda var, gərək yazıçı olaydı...

Amma... daxilən yazıçı olmaq, daxilən şair olmaq üçün, hekayə yazmaq, şer qoşmaq vacib deyil ki...

4 fevral 1998.

TƏNQİDİMİZİN ZƏHMƏTKƏŞİ

Hər şey vaxta baxsa da, vaxt heç nəyə baxmır. Bizim nəslin nümayəndələri – kimi 60-ı keçib, kimi də 60-a doğru gedir.

Bizdən sonrakı nəsil də 50-ni varaqalayır. Budur, Vaqif Yusiflinin də 50 yaşı tamam olur.

Elə bil, dünən idi, cavan bir alim kimi, Vaqif Azərbaycan nəsrində sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən bəhs edən namizədlik dissertasiyası müdafiə edirdi və mən də onun elmi opponenti idim.

İndi o vaxtdan, az qala, iyirmi il keçib...

Bir müddətdən sonra Vaqifin «Nəsr: konfliktlər, xarakterlər» adlı ilk kitabı nəşr olundu, mən də həmin kitabın elmi redaktoru oldum və ona «Nəsrimizdə konflikt və xarakter probleminin tədqiqi» adlı ön söz yazdım.

Mətbuat, elmi ictimaiyyət bu ciddi monoqrafiyanı gənc (!) tədqiqatçının və ümumiyyətlə, ədəbiyyatşünaslığımızın uğuru kimi qiymətləndirdi.

Bu gün isə Azərbaycan yazıçılarının qurultayında Vaqif özü yaşlı bir qələm sahibi kimi, gənclərin yaradıcılığı haqqında məruzə edir, nüfuzlu tənqidçi sözü deyir.

Və vaxtın, zamanın ötüm sürətini bir kənara qoysaq, Vaqifin qələminin əldə etdiyi o nüfuz təbii bir inkişafın bəhrəsidir: istedadlı (və iddiasız!) bir qələm sahibinin zəhmətinin, olsun ki, bizim bildiyimiz və bilmədiyimiz əzab-əziyyətinin nəticəsidir.

Yetmişinci illərin, səksəninci illərin əvvəllərinin canlı (və çox güman ki, bir daha təkrar olunmayacaq! Hər halda, mən şahidi olacağımız zamanı nəzərdə tuturam...) ədəbi prosesi parlaq bir tənqidçilər nəsli yetişdirdi: unudulmaz Aydın Məmmədov, Kamil Vəliyev, Nadir Cabbarov, Vilayət Quliyev, Kamal Abdullayev, Şirindil Alışanov, Rəhim Əliyev, Nizaməddin Şəmsizadə, İlham Rəhimli, Məryəm Əlizadə, Nizami Cəfərov, Arif Məmmədov...

Ola bilər ki, bu qələm sahiblərindən hansısa daha çox, hansısa nisbətən az istedad sahibidi, biri çox işləyir, o biri – yəqin ki, mənim ərkim çatar bu sözü deyim – tənbəldi, birinin dünyagörüşü daha böyükdü, o birininki nisbətən az, amma məğz ondan ibarətdir ki, onların hamısı bir küll halında imkanlı bir nəsl kimi öz-

lərini ifadə etdilər və müasir ədəbiyyatımızın inkişafında, uğurlar qazanmasında az iş görmədilər, az rol oynamadılar.

Vaqif Yusifli də bu nəslin görünən və sayılan nümayəndələrindən biridir.

Vaqif sakit bir adamdır, amma həqiqi ədəbiyyat uğrunda vuruşmağı bacaran tənqidçidir. Bunun üçün onun insani cəsarəti də çatır, alim savadı da, tənqidçi səriştəsi də.

Amma Vaqif ürəyiyumşaq adamdır və bəzən bu, onun qələminə də təsir edir: bir də qəzeti açıb görürsən ki, axtarıb ədəbiyyatın yaddından çıxmış (həm də layiqincə yaddan çıxmış!) bir «yetim-yesirini» tapıb, layiq olsa da, olmasa da, onun haqqında nəşə yazıb (və o adamı xoşbəxt eləyib!)...

Mən əvvəllər belə şeyləri heç kimə, o cümlədən də dostum Vaqifə bağışlamırdım, amma bu gün haqqında yazdığı hansısa ədəbiyyat biçarəsinin o yazını oxuyub bu ölüm-itim dünyasındakı xoşbəxtliyini (qoy lap qrafoman xoşbəxtliyi olsun!) düşünəndə, nədənsə, elə bil ki, o biçarə ilə bərabər, az qala, özümü də Vaqifə borclu hesab edirəm...

Yəqin ki, 60-ı əməllicə-başlıca tuş götürmüş o yol yolçuluğunun təsirindəndi...

Vaqif çoxcəhətli bir yaradıcılığa malikdir. Bir tərəfdən ədəbiyyatşünas alim kimi, nəsrin nəzəri problemlərini, yaxud Azərbaycan romanının tarixini tədqiq edir, o biri tərəfdən müasir ədəbi proseslə məşğul olan tənqidçi kimi, gözəl şairimiz Fikrət Qoca haqqında monoqrafiya yazır, bir tərəfdən peşəkar sənətşünas kimi, muğam ustalarının yaradıcılığını araşdırır, Alim Qasımovun «Şur»u üstündə düşüncələrə dalır, yaxud Səməndər Rzayevin sənətindən danışır, o biri tərəfdən düşünən və düşündürən bir ədib kimi, millətin və cəmiyyətin mətləblərini qaldıran publisistika ilə çıxış edir.

Vaqifdə incə müşahidə qabiliyyəti var. O İlyas Əfəndiyev haqqındakı səmimi xatirəsində yazır: «İlahi, mən – hətta qocalığımda belə, – heç kəsdə bu cür diri, canlı səs görməmişdim».

Təkcə elə atamla bağlı bu detal mənim üçün kifayətdir ki, deyim: bəzən Vaqifin müşahidələri elə dəqiq və hissiyyatlı olur ki, elə bil, tənqidçinin yox, yazıçınınındır.

Amma bütün bu çoxcəhətliliklə bərabər, Vaqif, ilk növbədə, şübhəsiz ki, tənqidçidir.

Bu yaxınlarda Vaqifin «Karvanbaşı, yolun hayanadır» adlı

bir kitabı nəşr olunub və mən o kitabı, xüsusən, ədəbi tənqidə, Azərbaycan romanına, ədəbi gəncliyin axtarışlarına həsr olunmuş məqalələri oxuyandan sonra, həmin tənqidçini bir daha açıq-aşkar gördüm.

O kitaba son sözü kitabın redaktoru və... müəllifin kiçik qardaşı Cavanşir Yusifli yazıb. Doğrusu, bu mənə əvvəlcə bir az təəccüblü göründü, amma yalançı təvazüdə uzaq, eyni zamanda həqiqəti deyən o səmimi (və qeyri-adi!) redaktor sözünü oxuyandan sonra, buna təbii baxdım.

Özü də istedadlı ədəbiyyatşünas və tənqidçi olan Cavanşirin o kitabda Vaqif haqqında söylədiyi bir fikir mənim Vaqifin şəxsiyyəti və tənqidçiliyi haqqında, sadəliyi, zəhmətkeşliyi və iddiasızlığı haqqında indicə dediklərim və düşüdüklərimlə üst-üstə düşür: «Vaqif Yusifli – mənim qardaşım bu kitabı illər boyu gözləyib. Və o kitabı yazanacan ömrü neçə yerə qəlpələnib və tənqidçi adını da o qəlpələnmiş ömrünün bahasına qazanıb».

Bu qısaça yazını yazarkən fikrimdə bir söz də elə hey dolur: sədaqət!

Vaqif sədaqətli adamdır.

Ədəbiyyata sədaqətlidir. Bütün bu illər ərzində, həm də mürəkkəb, ziddiyyətli, keşməkeşli illər ərzində ictimai fikrin və ədəbi mühitin bəzən ara qarışıb məzhəb itən bir aləmində Vaqif heç vaxt ədəbiyyatdan üz çevirməyib.

İşlədiyi «Azərbaycan» jurnalına sədaqətlidir. Yadımdadır, mən Yazıçılar İttifaqının katibi kimi, ədəbi orqanlara baxırdım və yetmişinci illərdə biz Vaqifi «Azərbaycan» jurnalında işə götürdük və o çağdan bu tərəfə Vaqif «Azərbaycan»ın ən ağır vaxtlarında, özünün, olsun ki, güzəran çətinliyi içində o jurnaldan üz çevirməyib (yeri gəlmişkən, İntiqam Qasımzadə və unudulmaz İsa İsmayilzadə də eləcə!) və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi mövqeyi olan bu jurnalın Baş redaktor müavini kimi, öz layiqli (və ləyaqətli!) yerini tutub.

Dostluqda sədaqətlidir. Ədəbi mühitin çox zaman cilovlanmayan, eyni zamanda həssas hisslər aləmində mən bu uzun illər boyunca bir layiqli adam görmədim ki, Vaqifdən şikayət etsin, ondan küssün, incisin.

Vaxtilə gənc tənqidçi Vaqif Yusifli yazırdı: «Cəmiyyətin həqiqi vətəndaşı adına əxlaqi cəhətdən kamil, mənən yetkin insanlar layiq görülə bilər! – müasir nəsrimizin bəyannaməsi kimi

səslənən bu tezis onun əksər nümunələrində bü gün parlaqlığı ilə üzə çıxır. Həm də nəsrin qəhrəmanlar sərgisində əsas yeri nisbətən adi və sırası adamlar təşkil edir. Ancaq bu adilik primitivlik demək deyil, adidə mürəkkəbliyin, zənginliyin axtarılmasıdır».

O cürə «qəhrəmanlar sərgisində» mənim üçün Vaqifin özünün yeri gün işığı kimi aydın görünür.

Mən bu 50 illik münasibətilə qələm dostumu, görkəmli tənqidçimizi sidq-ürəkdən təbrik edirəm və tamam əminəm ki, ədəbiyyatımızın marağı naminə Vaqif Yusifli hələ çox yazacaq, çox çalışacaqdır.

Udan da ədəbiyyatımız olacaq.

3 aprel 1998.

ŞERİMİZİN AĞBİRÇƏYİ

23 aprel 1998-ci ildə Respublika Sarayında Mirvarid Dilbazinin anadan olmasının 85 illik yubiley gecəsini açarkən

Bu gün biz sevimli Mirvarid xanımın, bizim əziz ağbirçəyimizin, görkəmli sənətkarımızın yubileyini keçirmək üçün bu saraya toplaşmışıq.

Bu sarayın həqiqətən gözəl ədəbi-mədəni ənənələri yaranmışdır. Bir müddət bundan əvvəl biz burada Mirvarid xanımın həmkarı Səməd Vurğunun 90 illik yubileyini keçirdik. Lap bu yaxınlarda isə Süleyman Rüstəmin 90 illik yubileyi münasibətilə bu saraya yığılmışdıq. Biz qələm sahiblərini, onların sənətinə, ana dilimizin, ədəbiyyatımızın qarşısındakı xidmətlərinə layiq şəkildə yad etdik, xatırladıq.

Bu gün də bizim sevimli Mirvarid Dilbazinin təntənəli yubiley gecəsi!

Və nə böyük xoşbəhtlikdir ki, biz bu təntənəni şerimizin ağbirçəyi Mirvarid xanımın özünün iştirakı ilə qeyd edirik, onun isti nəfəsini bilavasitə hiss edirik.

Mirvarid Dilbazi XX əsr Azərbaycan şairlərinin o nəslinə mənsubdur ki, onlar yalnız ədəbiyyatımızın deyil, ümumiyyətlə, müasir mədəniyyətimizin inkişafı naminə böyük xidmətlər göstərmişlər. İndicə adlarını çəkdiyim Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, eləcə də Mikayıl Müşfiq, Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli, Əhməd Cəmil və başqaları...

Elə bil ki, vaxt, zaman bu qələm sahiblərinin çoxunu cismən bizdən uzaqlaşdırsa da, ruhən onlar bizə daha da yaxınlaşırlar.

Bu, heç nəyə, hətta vaxta, zamana belə tabe olmayan Sözün gücü, Sözün qüdrətidir.

Özü bu dərəcədə zərif olan Mirvarid xanım həmişə bir kişi qüdrəti ilə o böyük hərflə Sözün qeyrətini çəkmişdir.

Mirvarid xanım məhəbbətdən, təbiətdən, təmiz, pak insani

hissiyatdan yazmışdır, ancaq bütün bu zərifliyin, kövrəkliyin arxasında xalqa, Vətənə, ana dilinə böyük bir Vətəndaş bağlılığı dayanmışdır.

Mirvarid xanım xoşbəxt bir sənətkardır. Onun əsərləri zamanın sınağından çıxmışdır və böyük el məhəbbəti, sevgisi, ehtiramı qazanmışdır.

Mirvarid xanım xoşbəxt bir insan və canlı bir tarixdir. O əlində qələm, XX əsr Azərbaycan tarixini cismən yaşamışdır. Hələ uşaq ikən Azərbaycan Demokratik Respublikasının vətəndaşı olmuşdur.

Sonra sovet Azərbaycanı və ziddiyyətli, mürəkkəb, bəzən kədərli, hətta qorxunc, qəddar, bəzən də sevincli bir yaşantı.

Sonra böyük Sovet imperiyasının tarmar olması.

Və nəhayət, bir daha müstəqil Azərbaycan!

Mirvarid xanım bütün bu epoxal hadisələrin şahidi olmuşdur və bütün bu dövr ərzində o öz qələmi ilə, əslində, xalqın, Vətənin, ana dilinin naminə bədii mücadilə aparmışdır.

Və burası da, əlbəttə, təsadüfi deyil ki, hörmətli Prezident Heydər Əliyev Mirvarid Dilbazını müstəqil respublikamızın yüksək mükafatı ilə təltif etmiş və öz ürək sözlərinin ifadəsi olaraq ona təbrik məktubu göndərmişdir.

Əzizim Mirvarid xanım! Sizin 85 illiyiniz mənim üçün həm də şəxsi bir bayramdır, çünki mən hər dəfə sizi görəndə, elə bil, sizinlə birlikdə, uşaqlıq çağlarımdan etibarən əhatələrimdə olduğum, sonralar bərabər işlədiyim, yalnız ədəbi deyil, ən səmimi insani münasibətlərdə olduğum görkəmli qələm sahiblərimizi, o cümlədən, İlyas Əfəndiyevi də görürəm, onların hərəarətini hiss edirəm. Əslində, bu gün onlar da buradadırlar, bizim başımızın üstündədirlər və mən, az qala, cismani surətdə hiss edirəm ki, bu gözəl gecədə, bu sənət, poeziya məclisində onların da ruhu şad olur.

Bundan gözəl nə ola bilər?

23 aprel 1998.

UNUDULMAZ SÜLEYMAN RÜSTƏM

1998-ci il martın 26-da Respublika Sarayında Süleyman Rüstəmin anadan olmasının 90 illiyinə həsr edilmiş yubiley gecəsini açarkən

Süleyman Rüstəm XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında sovet dövrünün yetişdirdiyi, sovet dövründə yazıb-yaradan və bir sıra əsərlərində sovet gerçəkliyini tərənnüm edən bir şair idi. Ancaq Süleyman Rüstəmin istedadı sovet ideolojisinin yaratdığı qəliblərə sığmırdı.

Bəli, Süleyman Rüstəm partiyaya, komsomola, pionerə şerlər yazırdı və bunu gizlətməyə, ört-basdır etməyə heç bir ehtiyac yoxdur, çünki Süleyman Rüstəm də öz dövrünün əksər şairləri kimi, konyuktura qurbanı idi, amma bir çoxlarından fərqli olaraq inanaraq yazırdı.

Və Süleyman Rüstəm elə bunların özünü də ana dilində yazırdı və ən çətin onilliklər boyunca ana dilini inkişaf etdirirdi.

Süleyman Rüstəm o çətin illərdə, iyirminci, otuzuncu, qırxıncı illərdə – Stalinin və Leninin, beşilliklərin və kolxozun, Kreml ulduzunun və pioner qalstukunun vəsf olunduğu və onun özünün də vəsf etdiyi poetik «coşğunluq» dövründə – Füzuli ədəbi ənənələrini davam etdirirdi, gözəldən, məhəbbətdən, sevgidən yazırdı, klassik qəzəl janrını ölməyə qoymurdu.

Süleyman Rüstəm o qorxulu illərdə Təbriz gözəlini vəsf edirdi, Azərbaycan ədəbiyyatında və ictimai fikrində Cənub mövzusunun qabarıq şəkildə ön plana çəkirdi, xalqın milli psixolojisini təcəssüm etdirən, onun igidliyini, mənəvi saflığını tərənnüm edən Qaçaq Nəbi obrazını səhnəyə çıxarırdı.

Bütün bunları unutmaq, bütün bunlara qiymət verməmək olmaz. Çünki bu mümkün deyil! Çünki bu obyektiv həqiqət ədəbiyyat tariximizin yaddaşına hopub!

Hər bir sənətkarı onun dövrünün kontekstində qiymətləndirmək lazımdır və bu mənada müstəqil Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamını mən əhəmiyyətli və əlamətdar bir

hadisə hesab edirəm və orasını da əlavə etsəm ki, bu hadisə və milli ədəbiyyatımızla, milli sənətimizlə bağlı bu tipli hadisələr öz müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan, bir milyondan artıq qaçqını olan, erməni təcavüzünə məruz qalmış bir dövlətdə baş verir, elə bilirəm ki, həmin hadisələrin məna və dəyəri daha da artmış olur.

Süleyman Rüstəm xalqı sevən, xeyirxah, şux təbiətli, şövqlü bir insan idi. Onun duzlu zarafatları, cavanlarla dostluğu, ümumiyyətlə, bir şəxsiyyət kimi mövcudluğu sovet dövrü Azərbaycan ədəbi mühitinin ən koloritli hadisələrindən biri idi. O, o qədər canlı bir insan idi ki, misal üçün, mənim Yazıçılar İttifaqında işlədiyim 70-80-ci illərdə İttifaqda işləməsə də, oranın gündəlik həyatını Süleyman Rüstəmsiz təsəvvür etmək mümkün deyildi. O hər dəfə özü ilə bir şuxluq gətirirdi və ən boz ab-hava içində də o saat bir hərarət yaradırdı.

Mən həmişə Süleyman Rüstəmi xatırlayanda, onun haqqında düşünəndə çox heyfsilənirəm ki, o bizim müstəqilliyimizi görmədi, Azərbaycanın bayrağının da müstəqil dövlətlərin bayraqları arasında dalğalanmasının şahidi olmadı.

Amma müstəqilliyimiz Süleyman Rüstəmi də unutmayacaq.

26 mart 1998.

ƏZİZ ƏLİYEV HAQQINDA

1998-ci il mayın 14-də Əziz Əliyevin anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə Respublika Sarayında keçirilən yubiley toplantısını açarkən

Bu gün biz görkəmli dövlət xadimi, ictimai xadim, elm xadimi Əziz Əliyevin anadan olmasının 100 illiyini qeyd edirik.

Əziz Əliyevin fəaliyyəti XX əsr tariximizin çətin və çox mürəkkəb bir dövrünə – 30-cu, 40-cı və qismən də 50-ci illərə təsadüf edir.

Ancaq Əziz Əliyevin daxilindəki xalq məhəbbəti, Vətən sevgisi və hissiyatı, eləcə də təşkilatçılıq qabiliyyəti, görünür, o qədər güclü idi ki, o bu çətin, mürəkkəb, hətta vahiməli illərin özündə belə, məhz xalq naminə, Vətən naminə çalışmaq bacarmışdı və böyük xidmətlər göstərmişdi.

Mən onun II Dünya müharibəsi zamanı Cənubi Azərbaycandakı fəaliyyətini xüsusi vurğulamaq istəyirəm. Bu fəaliyyətin zamanı – qorxunc Stalin üsul-idarəsinin ən amansız bir dövrünə təsadüf edir və o üsul-idarənin ən böyük düşməni özünün uydurduğu «pantürkizm» və saxta yollarla insanları ittiham etdiyi «millətçi»lik idi. Belə bir dövrdə və belə bir ab-havada məkan – Cənubi Azərbaycan idi və orada imkan tapıb millətə xidmət etmək – bu, ilk növbədə böyük vətəndaşlığın ifadəsi idi.

O vətəndaşlığın daha artıq qiymətini gələcək verəcək. Artıq arxivlər açılır və elə sənədlər, o cümlədən, Əziz Əliyevin Cənubi Azərbaycandakı fəaliyyətini, onun sovet səfiri ilə – Stalinin səfiri ilə! – mübarizəsini əks etdirən elə sənədlər üzə çıxır ki, onlar bu gün – XX əsrin sonunda, dünyanın tamam dəyişdiyi bir vaxtda, Azərbaycanın öz müstəqilliyini bərpa etdiyi və həmin müstəqillik uğrunda mübarizə apardığı bir dövrdə xüsusi qiymətə malik və layiqdir.

Əziz Əliyev Azərbaycan xalqının yetişdirdiyi o şəxsiyyətlərdən biri idi ki, fəaliyyəti, əməlləri ilə doğma yurdunun hüdud-

larından kənarlarda da Vətənə, millətə başucalığı gətirirdi, fəxrət gətirirdi.

Təsadüfi deyil ki, bir ay bundan əvvəl Dağıstanda Əziz Əliyevin yubileyi böyük təntənə ilə qeyd olundu. Əziz Əliyev uzun müddət Dağıstan kimi böyük və mühüm strateji əhəmiyyətli bir respublikaya rəhbərlik etmişdi və qardaş Dağıstan da onu görkəmli bir dövlət xadimi kimi heç zaman unutmur, xatırlayır, yad edir.

Bizim üçün olduqca xoş bir hadisədir ki, bu gün də Dağıstan hökumətinin sədri Xizri Şıxsəidovun başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti bizimlə bir yerdə bu yubiley gecəsində iştirak edir.

Mən əziz və hörmətli dağıstanlı qonaqlarımızı ürəkdən salamlayır və deyirəm ki, əziz dostlar, bu gün biz qoca və amansız tarixin sınağı qarşısındaıq və xalqlarımızın rifahı naminə, gələcəyimiz naminə bu sınaqdan alınacağıq, üzüağ çıxmağımız üçün qarşılıqlı sevgimizin, ehtiramımızın, qardaşlığımızın, qarşılıqlı təəssübkeşliyimizin taleyüklü əhəmiyyəti var.

Belə olanda Əziz Əliyevin də, Azərbaycan və Dağıstan xalqlarının başqa böyük oğullarının da ruhu, yəqin ki, heç zaman olmadığı dərəcədə şad olacaq!

14 may 1998.

«ALTERNATİV», «ŞƏRQ» VƏ «YENİ MÜSAVAT» QƏZETLƏRİNİN BAŞ REDAKTORLARINA

Cənab Baş redaktorlar!

Neçə müddətdir ki, Bakının Binəqədi rayonundan Abbas Mustafayev adlı birisi mətbuatda mənə qarşı böhtanlar atıb, çirkab püskürməklə məşğuldur.

İndiyə qədər üzünü görmədiyim (və təbii ki, görmək istəmədiyim!), əvvəllər hansı xəstəxanadasa təsərrüfat müdiri işləmiş bu peşəkar böhtançı Nazirlər Kabinetinə müraciət edərək qeyri-qanuni yolla açdığı «ali məktəb» status verilməsini tələb etmiş, əks təqdirdə mənə mətbuatda qara yaxacağını bildirmişdir.

Nazirlər Kabinetinə vurduğu teleqramlar başdan-başa imla səhvləri ilə dolu olan bu azsavadlı şəxsin necə bir «ali məktəb» açmasını, yəqin ki, onun aldatdığı valideynlər hələ yaxşı bilmirlər (təsadüfi deyil ki, keçmiş Ali Ekspert Komissiyası bu «ali məktəb»ə rəsmi müsbət rəy verməkdən imtina etmişdir və yeni qaydalara görə status məsələsi ilə məşğul olmaq səlahiyyəti almış Təhsil Nazirliyində də həmin «ali məktəb»lə bağlı yeni bir şey yoxdur), ancaq bu şəxsin mənimlə bağlı böhtanları ara-sıra, həqiqətən, mətbuata, o cümlədən, sizin qəzetlərinizin səhifələrinə yol tapır: guya Sənaye-İnvestisiya Səhmdar Kommersiya Bankının Səbayel rayon şöbəsindən milyonlarla dollar pulun talan olunmasını mən təşkil etmişəm, vaxtilə Vilayət Quliyevlə bərabər yazdığımız «Özümüz və sözüümüz» adlı ədəbiyyatşünaslıq lüğətini guya «Ədəbi düşüncələr toplusu» (!!!) adı ilə doktorluq dissertasiyası kimi müdafiə etmişəm, guya bu böhtançıdan rüşvət tələb etmişəm, mafiyalara başçılıq edirəm, guya 5-6 min dollarlıq banketlər verirəm və s. kimi adicə normal ağıla sığmayan iyrənc (yeni zamanda miskin və gülünc!) səfsəfələr...

Əlbəttə, mən bu şəxsi məhkəməyə verə bilərdim (özü öz böhtanlarında mənim onu məhkəməyə verməyimi çox arzulayır!), ancaq doğrusu, zibillikdə eşlənməyə mənim nə vaxtım, nə də həvəsim var. Eyni zamanda, güman ki, hansısa çirkin məqsədlərinə görə məni hədəf etmək üçün, bu şəxsi aldadıb, onu bilərəkdən ortaya salıb oynadan kimlərinsə ürəyincə ola biləcək

belə bir əxlaqsız şounu mən özümə sığışdırı bilmərəm, çünki məhkəməyə də az-çox layiq olan bir tərəf-müqabili verərlər.

Bu böhtanlar o dərəcədə bir səfsəfə və xəstə təxəyyül bəhrəsidir ki, şəxsən mənə qəti surətdə təsir edə bilməz və ümumiyyətlə, məni tanıyanlar yaxşı bilir ki, belə üsullarla mənə təsir etmək mümkün deyil. Mən həyatım boyu danosbazlıqla, anonimçiliklə, şayiələrlə, satqınlıqlarla az rastlaşmamışam (hələ 1969-cu ildə tamam gənc bir qələm sahibi kimi, namizədlik dissertasiyası müdafiə etdikdən sonra Moskvaya, o zamankı VAK-a imzasız məktub göndərmişdilər ki, mənim dissertasiyamı özüm yox, atam yazıb!) və bu gün mənim bu kiçik məktubu yazmağımın da səbəbi tamam başqadır: axı, necə olur ki, əhli-qələm, fərqi yoxdur, cavan, ya yaşlı olsun (lap məni istəməyənlər, bəyənməyənlər, mənim fəaliyyətimi düzgün hesab etməyənlər olsun!), bu cür şəxslərin beləcə açıq-aşkar çirkab və üfunət püskürməsinə öz səhifələrində yer verir? Axı, onlar, şübhəsiz ki, üç cümlə oxuyandan sonra bu böhtançının kim olduğunu və dediklərinin də başdan-başa səfsəfə olduğunu o saat başa düşərlər! Yəni sensasiya həvəsi, yaxud hər hansı başqa bir səbəb o dərəcədə mühümdür ki, əhli-qələmi digər bir qələm sahibi haqqındakı nadan böhtanlarını çap etməyə sövq edir? Nə olur-olsun, kim hansı mövqedə durursa-dursun, «qələmdaşlıq» deyilən elementar bir məfhum var və onu beləcə gözgörəti cahil qarayaxmalarına qurban vermək olarmı?

Elə bilirəm ki, olmaz və ümumiyyətlə, belə olmalıdır.

10 iyun 1998.

ƏQLİ MÜLKİYYƏTİN BÖYÜK ROLU

1998-ci il noyabrın 25-də TRİPS Sazişi və ÜƏMT-nin «İnternet Müqavilələri» mövzusunda Beynəlxalq Seminarı açarkən söylənmiş nitqin stenoqramı

Bu gün dünya ölkələri arasında istər mədəni, istərsə də sosial-iqtisadi əməkdaşlığın təşkilində əqli mülkiyyətin əvəzedilməz rolunu inkar etmək mümkün deyildir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ən böyük ixtisaslaşmış təşkilatlarından biri sayılan Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı əqli mülkiyyət hüquqlarının dünya miqyasında qorunması və idarə edilməsi ilə məşğul olur. Bu, əlbəttə, böyük əhəmiyyətə malik bir fəaliyyətdir. Beynəlxalq birliyin əqli mülkiyyətə göstərdiyi maraq bu hüquqi institutun cəmiyyətin intellektuallaşmasında və mədəniyyətin zənginləşməsindəki rolu ilə müəyyənleşir.

Bu gün seminar iştirakçılarına məlumat vermək mənim üçün xoşdur ki, Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkəmizdə bu sahədə ciddi dəyişikliklər baş verməkdədir. Hər şeydən əvvəl qeyd etmək istərdim ki, respublikamızın yeni Konstitusiyasınının 30-cu maddəsinə əsasən «hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır və müəlliflik hüququ qanunla qorunur».

1996-cı ildən qüvvəyə minmiş «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanun Beynəlxalq Konvensiya və razılaşma sənədlərinin, o cümlədən, «Ədəbi-bədii əsərlərin qorunması haqqında Bern Konvensiyasınının» tələblərinə tam cavab verir. Qanun müəlliflərin və əlaqəli hüquq sahiblərinin hüquqlarının qorunması və bu sahədə idarəçilik məsələlərini müasir tələblər səviyyəsində, elə bilirəm ki, yaxşı tənzimləyir.

Azərbaycan hökumətinin 1997-ci il 2 may tarixli qərarı ilə, mənəcə, vacib və əhəmiyyətli sənədlər təsdiq edilmişdir:

1. Əsərin qeydiyyatı haqqında şəhadətnamənin nümunəsi və verilmə qaydası.

2. Azərbaycan Respublikası ərazisində tətbiq olunan müəllif müqavilələrinin nümunəsi.

3. Ədəbiyyat və incəsənət əsərlərindən istifadənin bəzi növlərinə görə müəllif qonorarının minimum miqdarları və hesablanması qaydaları.

Hökumətin 1998-ci il 22 oktyabr tarixli başqa bir qərarı ilə sənət əsərlərinin sifarişlə yaradılmasına, onların ilk kütləvi ifa və nümayiş hüququnun alınmasına görə müəllif qonorarının, yubiley, dövlət tədbirləri və xüsusi təyinatlı konsert proqramları üçün yaradıcı heyət və ifaçılara ödənilən haqqın minimum miqdarı, eləcə də, verilmə qaydaları təsdiq edilmişdir.

Əqli mülkiyyət sahəsini tənzimləyən bir sıra qanunvericilik və normativ aktların qəbul edilməsi ilə yanaşı, biz bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıq məsələlərinə də ciddi fikir veririk.

Azərbaycan Milli Məclisin 1995-ci il 14 sentyabr tarixli qərarı ilə Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatını təsis edən Stokholm Konvensiyasına qoşulduğunu elan edib və onun üzvlüyünə qəbul olunub. Elə həmin qərarla respublikamız Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının idarəçiliyində olan və sənaye mülkiyyətini əhatə edən bir neçə Konvensiya və sazişlərə qoşulduğunu da elan edib. Azərbaycan, Milli Məclisin 1996-cı il 7 fevral tarixli Qanunu ilə Müəllif hüququ haqqında Ümumdünya Konvensiyasına (1952-ci il redaksiyası) da qoşulmuşdur.

Hazırda ədəbi əsərlərin qorunması haqqında Bern Konvensiyasına qoşulmaq üçün biz son hazırlıq işlərini görürük. Mən Bern Konvensiyasına qoşulmağımıza ölkəmizin Avropa Şurasına həqiqi üzv qəbul olunması istiqamətində vacib addımlardan biri kimi baxıram və sizə bildirməliyəm ki, bu, yalnız mənim fikrim deyil, ümumilikdə dövlətimizin rəhbərliyinin fikri belədir.

Biz TRİPS Sazişinə və Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının müəllif hüququ üzrə, eləcə də ifalar və fonogramlar üzrə iki yeni müqaviləsini çox vacib sənədlər kimi qəbul edirik və gələcəkdə həmin müqavilələrə qoşulmaq imkanlarını müzakirə edirik.

Biz Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının bu tədbiri məhz Azərbaycan Respublikasında keçirmək qərarını bu sahədə

ölkəmizdə görünən işlərə verilən qiymət və respublikamıza göstərilən etimad kimi qəbul edirik.

Belə bir qiymət və etimad üçün mən Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatına, mənim köhnə dostum sizə, cənab Yurgen Blomkvist və Təşkilatın bütün rəhbərliyinə Azərbaycan hökuməti adından təşəkkürümüzü bildirirəm.

25 noyabr 1998.

«ÖZÜMÜZDƏN SONRA»NIN İLKİNİ

İlyas Əfəndiyev haqqında xatirələrdən ibarət «Sən həmişə bizimləsən» (Bakı, Gənclik, 1999) adlı kitab üçün yazılmış ön söz

Bu kitab İlyas Əfəndiyevin adı ilə bağlı ilk kitabdır ki, özü bunu görməyəcək.

Əvvəllər də onun haqqında sanballı monoqrafiyalar nəşr olunmuşdu, kitablar çıxmışdı, amma o kitabları o özü görmüşdü, vərəqləmişdi, oxumuşdu.

Bu kitab isə İlyas Əfəndiyevlə bağlı İlyas Əfəndiyevsiz ilk kitabdır.

Qələm dostlarının, sənət dostlarının, oxucularının, tamaşaçılarının onun haqqında xatirələri, düşüncələri, hiss-həyəcanları...

Artıq, az qala, iki ildir ki, İlyas Əfəndiyevin ömrü xatirələrdə, düşüncələrdə, hissiyyatda davam edir...

Düz on doqquz il bundan əvvəl – 1979-cu ilin yayında İlyas Əfəndiyevə «Xalq yazıçısı» fəxri adı verilmişdi və həmin axşam, – elə bil ki, özü özüylə danışırdı, – dediyi sözlər – o sadə sözlər – indicə birdən-birə onun səsi ilə yenidən mənim fikrimdə səsləndi:

«– Xalq yazıçısı... Yəni, deyirsən, özümüzdən sonra xalqın yadına düşəcəyik?..»

O zaman onun o «özümüzdən sonra» sözləri mənim üçün qorxusuz, hürküsüz və min ildən sonralara məxsus (min il sonralar baş verə biləcək!) mücərrəd bir anlayış idi – bu sözləri yeyib-içən, deyib-gülən, yazıb-pozan, həvəslı, şövqlü sağlam bir kişi deyirdi, amma bu gün o şövq, o həvəs, o yazıb-pozmaq ehtirası, o yeyib-içmək, zarafatlar etmək, səyahətə çıxmaq, dağı-daşı gəzmək ovqatı, ancaq xatirələrə, düşüncələrə, hissiyyata hopmuş şəffaf, bir kəpənək yüngüllüyündə, kövrək, zərif şüşə qatı kimi bir şeydir...

Bu kitab o «özümüzdən sonra»nın ilkinidir.

Bu kitab «özümüzdən sonra xalqın yadına düşəcəyik?» sualının cavabı yox, heç zaman yaddan çıxmayacağı ifadəsidir.

İlyas Əfəndiyev bir insan, bir yazıçı və bir vətəndaş kimi, öz missiyasını yerinə yetirdi və bu dünyadan köçdü.

Amma mən bu köçdən sonrakı bütün bu müddət ərzində onun varlığını yalnız mənən yox, cismən də daima hiss etmişəm, mənə elə gəlir ki (həmişə də beləcədir!), bax, bu dəm, mən bu sətirləri yazarkən də o buradadır, mənim başımın üstündədir, bizi görür, müşahidə edir, hər şeydən xəbərdardır və bu sətirləri oxuyur və indiki ali məqamının bizim – bu dünyanın adamlarının – dərk edə bilmədiyini ucalığından bu sətirlərə qiymət verir...

Mən bu yazının ilk cümləsini səhv yazdım: «Bu kitab İlyas Əfəndiyevin adı ilə bağlı ilk kitabdır ki, özü bünü görməyəcək...»

Yox, belə deyil...

O bu kitabı da görür.

O (və onlar!) həmişə bizimlədir.

Həm bizim ürəyimizdə, həm də bizim başımızın üstündə.

Bu kitaba toplanan bütün yazılar İlyas Əfəndiyevin vəfatından sonra qələmə alınmışdır. Mənim üçün bu kitabın ən qiymətli cəhəti də elə burasındadır.

Mən bu kitabı hazırlayanlara, bu kitabı yazanlara ürəyimin dərinlərindən axıb gələn minnətdarlığımı bildirirəm.

1 iyun 1998.

İSLAM SİVİLİZASİYASI

1998-ci il dekabrın 10-da «İslam sivilizasiyası Qafqazda» mövzusunda Beynəlxalq Simpoziumu açarkən söylənmiş nitqin stenogramı əsasında

İslam və sivilizasiya, İslam mədəniyyətinin mənbələri, dəyər və prinsipləri, bu dəyərlərin coğrafi mənada geniş İslam dünyasının ayrı-ayrı regionlarında inkişaf yolları və spesifik xüsusiyyətləri əsrlər boyu böyük elmi tədqiqat və araşdırmalar, təhlil və şərhlər mövzusu olmuşdur. Ancaq İslamın mənəvi-fəlsəfi mündəricatı o dərəcədə zəngindir ki, bu sivilizasiyanın inkişafı, xüsusiyyətləri, əhatə dairəsi həmin tədqiqatlar və təhlillər çərçivəsinə sığmır və yəqin ki, bu mövzu əbədi olaraq aktual qalacaqdır.

Din mənəvi sərvətdir və İslam da yalnız iman və əqidə deyil, eyni zamanda dünyagörüşü və həyat tərzidir, vacib əxlaq və hüquq normaları məcmusudur, ümumdünya mədəniyyətinin çox böyük və çox da güclü bir tərkib hissəsidir.

Azərbaycan İslam dünyasının bir parçasıdır və Azərbaycan mədəniyyət tarixində islam özünüifadəsi qabarıq nəzərə çarpır. Ancaq xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, islamaqədərki mədəni ənənələrin bu və ya digər şəkildə qorunub saxlanması, eləcə də XIX əsrin əvvəllərindən etibarən rus və Avropa mədəniyyəti ilə təmas tapması İslamın mədəni dəyərləri ilə dialektik vəhdətdə Azərbaycanda zəngin və məxsusi xüsusiyyətlərə malik milli mədəniyyətin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycanda təşəkkül tapmış mədəniyyət İslam mədəniyyəti kimi tanınsa və müəyyənləşdirilsə də, bu mədəniyyətin daha konkret ünvanı vardır: Azərbaycan İslam mədəniyyəti.

Qərb və Şərq mədəniyyətinin qovuşduğu, üzvi vəhdətdə bulunduğu bu məkanda formalaşan Azərbaycan mədəniyyəti bir tərəfdən Şərq, o biri tərəfdən isə Avropa mədəniyyətinin nail olduğu yüksək mənəvi-fəlsəfi və bədii-estetik xüsusiyyətləri özündə birləşdirir.

İslam sivilizasiyasının Qafqazda yayılması və inkişafı məsələsinin tarixi kontekstdə və elmi şəkildə öyrənilməsinin, eləcə də bu zaman ortaya çıxan aktual problemlərin obyektiv araşdırılmasının elmi-praktiki əhəmiyyəti, əlbəttə, çox mühümdür və «İslam sivilizasiyası Qafqazda» Beynəlxalq Simpoziumun Bakıda keçirilməsi müstəqil Azərbaycan Respublikasının həyatında əhəmiyyətli və aktual bir hadisədir, çünki müasir dövrdə ümumdünya mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi İslam sivilizasiyasının Qafqazda təşəkkülü, yeri, rolu və faydasını öyrənmək, onun tarixi inkişaf dinamikasını müəyyənləşdirmək, obyektiv nəticələr əldə etmək mühüm mənəvi-fəlsəfi və siyasi-ictimai məna daşıyır.

Dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlətini qurmağa başlamış Azərbaycan xalqının öz mədəni-mənəvi irsinə, dininə, əsrlərdən bəri bəhrələndiyi, eyni zamanda, özünün də zənginləşdirdiyi İslam sivilizasiyasına böyük maraq göstərməsi və sahib çıxması təbiidir.

Müstəqillik milli mədəni ənənələrin –söhbət bəşəri dəyərlərə və həmin ümumbəşəri dəyərlərin tərkib hissəsi kimi, islami dəyərlərə söykənən ənənələrdən gedir! – dirçəlməsi üçün nəinki şərait yaradır, həm də bunu zəruri edir.

Bizim mentalitetimizin, dünyagörüşümüzün xalqın tarixi keçmişi, milli adət-ənənələri, o cümlədən, İslam sivilizasiyası ilə bağlılığı tarixi gerçəklikdir. İslam mədəniyyət tarixinin tədqiq edilməsi və obyektiv nəticələrin əldə olunması yalnız Azərbaycan üçün yox, bütün Qafqaz regionu üçün və ümumiyyətlə, İslam aləmi üçün aktualdır.

İslam sivilizasiyasına həsr olunmuş Beynəlxalq Simpoziumun keçirilməsi yeni Azərbaycan tarixinin mühüm bir dövrünə təsadüf edir. Müstəqilliyini bərpa etmiş respublikamız bir tərəfdən dünya ölkələri cərgəsində öz mövqelərini möhkəmlədir, demokratik, dünyəvi, sülhpərvər bir dövlətin təməlini yaradır və ölkəmizdə yeni ictimai-iqtisadi münasibətlərin, bazar iqtisadiyyatının əsasları qoyulur.

Digər tərəfdən isə, Azərbaycan xalqı və Azərbaycan dövləti tarixin ağır sınağı qarşısındadır. Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın iyirmi faizi işğal edilmiş, bir milyondan çox həmvətənimiz doğma yurd-yuvasından didərgin salınmış, qaçqın düşmüşdür.

Bir kompleks halında İslam sivilizasiyasının və ümumiyyət-

lə, dünya mədəniyyət xəzinəsinin incilərindən olan Şuşa, eləcə də Qarabağın digər tarixi, mədəni abidələri, ibadətgahları bu gün istila altındadır. Lakin bütün bu ağırlı-acılı problemlər xalqımızın müstəqil dövlət qurmaq, ərazi bütövlüyünü bərpa etmək əzmini nəinki qıra bilmir, əksinə, həmin əzmkarlıq get-gedə daha da artır və bu yüksələn xətt, mütləq torpaqlarımızın azad edilməsinə gətirib çıxaracaqdır.

İnsan haqlarının, vicdan, söz və etiqad azadlığının təmin olunması üçün, respublikamızda bu gün artıq sivil qanunlar mövcuddur və biz həmin qanunların həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirməliyik. Azərbaycan həm ərazi, həm də tarixi inkişaf baxımından Şərqlə və Qərbin qovuşağında qərar tutmuşdur. Bu faktor respublikamızda hər iki sivilizasiyanın üzvi sintezini zəruri edir.

Biz Şərqlə sivilizasiyanın tərkibindəyik, ancaq özümüzü Qərbdən ayırmırıq.

Biz Nizami və Füzulini çox sevirik, ancaq Şekspir və Tolstoy da bizim üçün çox dəyərlidir.

Biz Firdovsini və Yunis İmrəni qiymətləndirməyi bacarıyıq, eyni zamanda biz Molyerin və Bayronun bədii-estetik irsindən də faydalanırıq.

Bizim üçün Şərqlə muğamı nəhəng bir mənəvi sərvətdir, eyni zamanda biz ömrümüzü Bethovenin və Çaykovskinin sənət dünyasından da kənar hiss etmirik.

Ümumbəşəri, dünyəvi dəyərlərdən səmərəli istifadə etmək, onları öz milli mənəvi dəyərlərimizlə vəhdətdə götürmək və xalqımızın mənəviyyatını zənginləşdirmək bizim əsas vəzifələrimizdən biridir.

9 dekabr 1998.

VAR MİLLƏTİMİN İMZASI..

1998-ci il dekabrın 26-da Opera və Balet Teatrında BMT-nin yarınması gününə həsr olunmuş mərasimi açarkən söylənmiş nitqin stenogramı

Bu gün – XX əsr dünya tarixinin ən şərəfli və ləyaqətli günlərindən biridir.

Bu gün – irqlər arasında fərq qoymadan, xalqlar və dövlətlər arasında ayrı-seçkiliyə yol vermədən bütün bəşəriyyətə əmin-amanlıq hissiyyatını ifadə edən qarşılıqlı yardım və mərhəmətdən, ölkələr arasındakı qarşılıqlı hörmət və bərabərlikdən xəbər verən bir gündür.

Planetimizdəki hər bir fərdin yaşamaq hüququnun keşiyində dayanmaq, eləcə də böyüklüyündən və kiçikliyindən, əhalisinin ağılıqından və qaralığından, etiqad etdiyi dindən və iqtisadi vəziyyətindən, maddi sərvətinin, eləcə də bəşəriyyətə bəxş etdiyi mənəvi sərvətin həcm və miqdarından asılı olmayaraq hər bir ölkənin dünya xəritəsindəki müstəqil və azad yerinin qorunması keşiyində dayanmaq, əlbəttə, bəşər tarixində analoqu olmayan misilsiz bir vətəndaşlıq hadisəsidir.

Ola bilsin ki, BMT-nin bu məramı, bu istəyi həmişə yerinə yetmir, bəzən gecikir, bəzən effektsiz olur, ancaq əsas məsələ odur ki, dünya ölkələri bu xoş məram, bu işıqlı istək naminə bir araya gəlmişlər və əlli üç illik bir dövrdə bəşəriyyətin ümumi rifahı naminə böyük nəticələr əldə etmişlər.

Dünya ölkələrinin inteqrasiya prosesində, dünya birliyinin möhkəmlənməsində və inkişaf etməsində əlli üç il bundan əvvəl məhz bu gün yaradılmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əvəzsiz xidmətləri olmuşdur.

Əsrin əvvəllərində Azərbaycanın alovlu vətəndaş şairi Məhəmməd Hadi yana-yana deyirdi:

Qoymuş imzasını miləl övraqi-həyatda,
Yox millətimin xətti bu imzalar içində.

Bu gün isə, artıq yeddinci ildir ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının üçrəngli Bayrağı Nyu-Yorkda – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qarşısında dalğalanır.

Və bu gün biz böyük bir iftixar hissi ilə deyə bilərik:

Qoymuş imzasını miləl övraqi-həyatda,
Var millətimin xətti bu imzalar içində!

Müstəqilliyimizi yenidən bərpa etmiş və bu müstəqilliyin bərqərar olması uğrunda mübarizə aparan bir dövlət kimi, biz bu hadisənin qədrini və qiymətini yaxşı bilir və onu yüksək qiymətləndiririk.

Azərbaycan Respublikası BMT-nin xoş məramını tam şəkildə qəbul edir, ölkələr arasında hökm sürəcək daimi və ədalətli sülhün heç bir alternativini görmür və həmin ədalətli sülh siyasətini qətiyyətlə dəstəkləyir.

Ancaq təəssüflər olsun ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası öz yeni tarixinin ən ilkin mərhələlərindən başlayaraq erməni təcavüzünə məruz qaldı.

Bu gün Azərbaycan Respublikası ərazisinin iyirmi faizi işğal altındadır.

Bu gün Azərbaycan xalqının bir milyondan artıq nümayəndəsi öz doğma torpaqlarından qaçqın düşmüşdür.

Bu, tarixdə analoqu olmayan bir hadisədir. Yeddi milyonluq bir ölkədə hər yeddi nəfərdən biri qaçqındır.

Əlbəttə, biz ona da təəssüflənirik ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasında Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərinin azad olunması barədə qəbul edilmiş bir neçə qətnamənin tələbləri təcavüzkar tərəfindən bu günə qədər yerinə yetirilməyib.

Bununla bərabər, ötən müddət ərzində BMT, onun müxtəlif institutları və müxtəlif səpkili inkişaf proqramları Azərbaycan Respublikası ilə əlaqədar bir çox mühüm işlər görmüş, bir sıra ciddi uğurlara nail olmuşdur.

Və bu yerdə mən BMT-nin fədakar əməkdaşlarının, o cümlədən, hörmətli cənab Ercan Muratın xüsusi fəaliyyətini qeyd etmək istəyirəm.

Mən inanıram ki, bu nailiyyətlər daha da artacaqdır və bu qarşılıqlı əməkdaşlıq daha da inkişaf edəcəkdir.

Mən inanıram ki, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün təmin olunmasında BMT daha effektiv rol oynayacaqdır.

Nəhayət, mən bütün varlığımıla inanıram ki, BMT-nin qarşısında dalğalanan o üçrəngli bayrağın yeri daimidir və Azərbaycan özünün ərazi bütövlüyünü təmin etmiş, azad, demokratik, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş bir ölkə kimi, BMT məramına sadıq bir ölkə kimi, dünya birliyində layiqli yerini tutacaqdır.

26 dekabr 1998.

RİYAZİYYAT + POEZİYA

Bəzən poeziya ilə riyaziyyatın əlaqəsindən danışılar, ilk baxışdan bir-birindən uzaq görünən bu məfhumların, əslində, bir-birini tamamladığını deyirlər.

Bilmirəm, bəlkə də belədir...

Ancaq belə olsa da, olmasa da, Fərəmöz Maqşudov mənim üçün həmişə bu iki anlayışı özündə birləşdirən, həm də çox təbii şəkildə birləşdirən bir insandır.

Ömrü boyu riyaziyyatla məşğul olmuş, bu sahədə böyük uğurlar əldə etmiş, tədqiqatları və fəaliyyəti ilə yüksək elmi mənsəb qazanmış Fərəmöz müəllim, eyni zamanda poeziya bilicisi, ədəbiyyat vurğunudur.

Məsələ yalnız onda deyil ki, Fərəmöz müəllim saysız-hesabsız əzbər şer bilir və bu şerlər həqiqətən də əzbərlənməyə, hafizələrə hopmağa layiqdir.

Məsələ yalnız onda da deyil ki, yeni hansı şer, hekayə, roman çap olunursa, Fərəmöz müəllim bunların hamısını oxumağa çalışır, özü də yalnız Azərbaycan ədəbiyyatı ilə, çox sevdiyi və yaxşı bildiyi türk ədəbiyyatı (xüsusən də türk poeziyası!) ilə kifayətlənmir, həm də klassik dünya ədəbiyyatını mütaliə edir, müasir dünya ədəbiyyatını izləyir, ədəbi jurnalları oxuyur.

Bütün bunlar, əlbəttə, vacib cəhətlərdir, amma ən əsas məsələ orasındadır ki, Fərəmöz müəllim ədəbiyyatı, poeziyanı və ümumiyyətlə, sənəti hiss edir, duymağı bacarır.

Belə bir hissetmə qabiliyyətinə, sənət duyumuna mən bəzən heç professional ədəbiyyatşünaslarda, tənqidçilərdə də rast gəlmirəm.

Çünki bu sənət duyumu da, istedad kimi, Allah vergisidir.

İstedadlı və istedadsız yazıçı olduğu kimi, istedadlı və istedadsız oxucu da var.

Fərəmöz müəllim mənim uzun illərdən bəri tanıdığım və dostluq etdiyim istedadlı oxuculardan biridir.

İstedadlı oxucu – yəni hiss adamı.

Fərəmöz müəllim zəngin hisslər aləminə malik bir insandır

və bu canlı-cüssəli, ilk baxışda hətta zəhmli adamda, əslində, bir uşaq kövrəkliyi var.

Fərəmöz müəllim dostluğu içində saxlayan adamdır. 1996-cı ilin payızında – noyabr ayının 17-də – İlyas Əfəndiyevin vəfatından düz 45 gün sonra Akademik Milli Dram Teatrında onun «Hökmdar və qızı» faciəsinin premyerası oldu. Fərəmöz müəllim də o premyeranın tamaşaçıları arasında idi və mən yalnız bu yaxınlarda – az qala üç ildən sonra bilmişəm ki, həmin soyuq noyabr gecəsi Fərəmöz müəllim premyeradan sonra Fəxri Xiyabana gedərək İlyas Əfəndiyevin məzarını ziyarət edib, gecə vaxtı tanış bir mollanı evdən çıxartdıraraq, orada «Quran» oxutdurub. Aradan keçən bütün bu müddət ərzində Fərəmöz müəllim bu barədə mənə bir kəlmə də deməyib və mən bu təsirli epizodu tamam təsadüfən başqa bir adamdan eşitdim...

Və mən bir sirri də açıram ki, Fərəmöz müəllim həm də şairdir, ancaq yazılarını çapa vermir, özü üçün yazır.

Belə görünür ki, riyazi tədqiqatların son ucunda dəqiq elmi təfəkkür hiss-həyəcanları ifadə etməkdə acizdir və onlar poeziyanın dili ilə ifadə olunur.

Və görünür, riyaziyyat ilə poeziya bir-birini beləcə tamamlayır.

23 fevral 1999.

ƏMƏKDAŞLIQ VACİBDİR

BMT-nin İnkişaf Proqramının layihəsi çərçivəsində «Dədə Qorqud» toplu-bülleteninə (Bakı, 1999) ön söz

Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra mədəni irsə münasibət, onun tədqiqi və təbliği sahəsində köklü dəyişikliklər başlandı və bu baxımdan ən əsas məsələ kimi, qədim və zəngin Azərbaycan mədəniyyətinin konkret ünvanlı mənəvi sərvət kimi, müasir dünya mədəniyyətinə inteqrasiya prosesi həmişə bizim diqqət mərkəzimizdə olmuşdur. Elə buna görə də mədəniyyətlə bağlı böyük tədbirlərin həyata keçirilməsində dövlətimiz bilavasitə maraqlıdır.

Elə bilirəm ki, bəşəri sivilizasiyanın möhtəşəm sənət nümunələrindən biri olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubileyinin keçirilməsi ilə bağlı Prezident Heydər Əliyevin fərmanı respublikada mədəni irsə münasibət barədə kifayət qədər təsəvvür yaradır.

Əlbəttə, təqdir ediləsi bir cəhətdir ki, BMT-nin İnkişaf Proqramı da bu yubileyin layiqincə qeyd olunması üçün ciddi fəaliyyət göstərmişdir.

Xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, BMT-nin İnkişaf Proqramının «Dədə Qorqud» yubileyi ilə əlaqədar tədbirləri Azərbaycan hökuməti ilə BMT-nin birgə hazırladığı «Azərbaycan mədəni irsinin qorunması» layihəsi çərçivəsində həyata keçirilir.

Oxucuların diqqətinə təqdim olunan bu elmi-publisistik nəşr də mədəni irsimizin qorunması və təbliği işinin müştərək nəticəsidir.

Bülletəndə «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının yaranma tarixi, yazıya köçürülməsi dövrü, eposun ideya-bədii xüsusiyyətləri, obrazları, məxsusi estetik çalarları haqqında maraqlı tədqiqatlar, mülahizələr öz əksini tapmışdır.

Mən bu nəşri dastanımızın 1300 illiyinə gözəl hədiyyə hesab edirəm.

13 mart 1999.

«KİTABI-DƏDƏ QORQUD» QƏLƏBƏSİ

1999-cu il iyunun 7-də Parisdə, YUNESKO iqamətgahının mərkəzi salonunda «Kitabi-Dədə Qorqud»un 1300 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi simpoziumu açarkən söylənmiş nitqin stenoqramı

Mən «Dədə Qorqud» eposunun böyüklüyündən, dünya ədəbiyyatında, ictimai fikrində tutduğu mövqedən danışmaq istəmirəm. Çünki bu, hamınıza məlumdur. Simpoziumun işində Türk Dil Qurumunun başqanı, professor Əhməd Bican Ərcilasun, türkdilli xalqların ədəbiyyatının dünyaca təbliği işində, o cümlədən, Azərbaycan folklorunun və klassik ədəbiyyatının öyrənilməsində dəyərli xidmətlər göstərmiş, Mirzə Fətəli Axundovun komediyalarını və Fransada yaşayan şerqşünas Altan Göyalpla birlikdə «Dədə Qorqud» dastanını fransız dilinə tərcümə etmiş akademik Lui Bazen, Qazaxıstandakı «Dədə Qorqud» fondunun prezidenti, professor Poladbəy Abdurəsulov, Qırğızıstan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru, «Dədə Qorqud»un qırğız dilinə tərcüməçisi İbraim Abdovəliyev, Azərbaycandan gəlmiş ədəbiyyatşünaslar, sənətşünaslar, o cümlədən, bütün ömrünü qorqudşünaslığa həsr etmiş professor Şamil Cəmşidov, akademik Kamal Talıbzadə, professor İsa Həbibbəyli, professor Zemfira Səfərova, yazıçı Anar, Azərbaycanın mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu, eləcə də Fransada yaşayan, başqa ölkələrdən gəlmiş və mənim, təəssüf ki, şəxsən tanımadığım bir çox mütəxəssislər iştirak edir.

Mən sizin qarşınızda «Dədə Qorqud»la bağlı bu simpoziumun əhəmiyyətindən danışib, açıq qapını döymək istəmirəm.

Mən yalnız 1300 illik «Dədə Qorqud» tarixinin bir məqamı üzərində dayanmaq istəyirəm və güman edirəm ki, o məqamdan sizin çoxunuzun xəbəri yoxdur və sizin üçün maraqlı olacaqdır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının təşəbbüsü ilə YUNESKO-nun keçirdiyi bu beynəlxalq simpozium, əslində, «Dədə Qorqud»un qələbəsidir.

Mən nə üçün bu sözləri deyirəm?

Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərinin mərkəzində qədim və gözəl bir filarmoniya binası var. Filarmoniya bilirsiniz ki, mədəniyyət ocağıdır və bizim filarmoniya da hələ əsrin əvvəllərindən başlayan zəngin musiqi ifaçılığı ənənələrinə malikdir.

Ancaq hakim və qorxunc Stalin sovet ideologiyası heç bir fantosmoqorik mənzərə tanımırdı, əksinə, bu mənzərəni yaradırdı. Əsrimizin ortalarında, daha dəqiq desəm, 1951-ci ildə məhz həmin filarmoniyanın binasında keçirilən partiyalı toplantıda hakim ideologiya Azərbaycanın o zamankı partiya rəhbəri Mir Cəfər Bağırovun dili ilə «Kitabi-Dədə Qorqud» hadisələrə sinfi münasibət bəsləmədiyinə, sosialist dünyagörüşünə zidd olan pantürkist, panislamist ideyalar aşılacağına görə «zərərli bir əsər» kimi ifşa edildi və... həbs olundu.

Bəli, hakim ideologiya «Dədə Qorqud»u həbs etdi, yəni bu abidəni oxuyan da, oxumayan da, həmişə pusquda dayanıb məqam gözləyən konyuktura qələmini əlinə aldı və abidəni ifşa etməyə başladı, «Dədə Qorqud»u araşdıran, obyektiv elmi söz deyən alimlər təqib olundu, onların barəsində inzibati tədbirlər görüldü...

«Pantürkizm» də, «panislamizm» də bir cərəyan kimi elə bizim başibəlalı XX əsrimizin məhsuludur, «Dədə Qorqud»un isə yaşını minillərlə ölçülür, amma hakim Stalin ideologiyası üçün bunun bir qara qəpiklik əhəmiyyəti yox idi, «Dədə Qorqud» pantürkizm və panislamizm klassikası idi və ikinci bir söz deyəni ən yaxşı halda Sibir gözləyirdi.

«Dədə Qorqud» bioqrafiyasının – bu abidə mənim üçün canlı bir varlıqdır, ona görə də mən «bioqrafiya» sözünü işlədirəm – bax, belə bir səhifəsi də var və elə buna görə də mən Avropanın mədəniyyət mərkəzində – Parisdə, böyük beynəlxalq nüfuza malik bir təşkilatın – YUNESKO-nun binasında və YUNESKO-nun təşkil etdiyi bu simpoziumu «Dədə Qorqud» qələbəsi kimi qiymətləndirirəm.

Bu gün müstəqil bir ölkənin paytaxtı olan Bakının həmin filarmoniyasında «Dədə Qorqud» mövzusunda yazılmış simfonik əsərlər səslənir, romanslar, mahnılar ifa olunur və Ermənistanın təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın iyirmi faizinin işğal altında olması da, qaçqınlarımızın sayının bir milyonu ötməsi də buna mane olmur, əksinə, o sənət əsərləri daha artıq dərəcədə bir ədalət hissi aşılayır, «Dədə Qorqud» vətənpərvərliyini, «Dədə Qorqud» qəhrəmanlığını və «Dədə Qorqud» hümanizmini tərənnüm edir.

7 iyun 1999.

«DƏDƏ QORQUD» BƏŞƏRİLİYİ

1999-cu il iyunun 7-də Parisdə, YUNESKO iqamətgahında «Dədə Qorqud» dastanının 1300 illiyinə həsr edilmiş yubiley tədbirlərinin rəsmi açılış mərasimindəki çıxış

Bu gün biz hamımız burada, bu tarixi binada Azərbaycan mədəniyyəti, eyni zamanda bütün türkdilli xalqların tarixi ilə bağlı parlaq bir hadisənin şahidi və iştirakçısıyıq. Bu bayramı keçirmək, burada Azərbaycanı təmsil etmək üçün gözəl şərait yaratmış YUNESKO-ya, onun rəhbərliyinə və ilk növbədə mənim hörmətli dostum, YUNESKO-nun Baş katibi cənab Federiko Mayora dərin təşəkkür və minnətdarlığımı bildirirəm.

Qısa bir müddətdə – cəmi iki il yarım ərzində YUNESKO-nun binasında Azərbaycan mədəniyyəti ilə bağlı artıq üçüncü mühüm hadisə qeyd olunur: Füzulinin 500 illiyi, Qara Qarayevin 80 illiyi və nəhayət, bu gün «Dədə Qorqud»un 1300 illiyi.

Bu hadisələrin hər biri müasir Azərbaycan mədəniyyətinin tarixinə qızıl hərflərlə yazılmağa layiqdir və mən bu barədə, bu hadisələrin əhəmiyyəti haqqında fikirlərimi söhbət əsnasında cənab Mayora bildirmişəm. Bu tədbirlərin keçirilməsində Federiko Mayorun şəxsi əməyi son dərəcə böyükdür. Fürsətdən istifadə edib, mən cənab Federiko Mayoru «Dədə Qorqud»un 1300 illiyini bizimlə birlikdə bayram etmək üçün Bakıya rəsmi dəvət edirəm.

Əlbəttə, YUNESKO-nun Baş katibinin işi həddən artıq çoxdur, onun səfərlərinin qrafiki bir-iki il əvvəldən tutulur, amma bir saat bundan əvvəl Federikonun mənə verdiyi sözü indi burada təkrar etmək istəyirəm ki, daha da möhkəm olsun. O söz verdi ki, Bakıya, «Dədə Qorqud» yubileyinə gələcək.

«Dədə Qorqud»un 1300 illiyi, əslində, bəşəri mədəniyyətin qədimliyindən və qadirliyindən xəbər verən bir hadisədir.

Bəli, «Dədə Qorqud» böyük Azərbaycan eposudur, ancaq eyni zamanda, o, milli çərçivələrə sığmayan bəşəri səviyyəli bir

abidədir və bu gün YUNESKO-nun binasında yalnız Azərbaycan mədəniyyətinin, təkcə türkdilli xalqların mədəniyyətinin bayramı deyil, bütün bəşəriyyətin əldə etdiyi mənəvi dəyərlərin və bəşəriyyətin yaratdığı və sahib olduğu bir abidənin bayramıdır.

«Dədə Qorqud» ən yüksək bədii-estetik səviyyədə həyatdan və ölümdən danışır və Xeyir ilə Şərin mübarizəsində məhz bəşəri miqyasda Xeyirin müttəfiqi olmaq səlahiyyəti qazanır. Buna görə də «Dədə Qorqud» azərbaycanlının, ya türkün, ya qırğının, uyğurun, özbəyin, qazaxın malik olduğu abidə kimi, fransızın da, ingilisin də, ispanın da, almanın da, rusun da, ərəbin, çinlinin, macarın, hindlinin də malik olduğu və qürurlana biləcəyi bir abidədir.

Mən bir daha dərin minnətdarlığımı bildirir və «çox sağ olun» deyirəm.

Çox sağ olun ki, bəşəri mədəniyyətin təəssübünü çəkməyi bacarırsınız.

Bu gün Azərbaycanda müstəqil, demokratik dövlət qurulur, özü də böyük çətinliklərlə qurulur. Ermənistan hərbi birləşmələri Azərbaycanın ərazisinin 20 faizini işğal etmişdir. Azərbaycanda bir milyondan artıq qaçqın var. Amma bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, xalqımız mədəniyyətə qiymət verməyi bacarır, çünki mədəniyyəti qiymətləndirməyi bacarmadan gələcəyə, müstəqilliyə getmək, böyük mənəvi nailiyyətlər əldə etmək çox çətin-dir!

7 iyun 1999.

DÜNYANIN MÖHNƏTİ VƏ ZİYNƏTİ

(Aida İmanquliyeva haqqında söz)

Yaşasaydı, Aida İmanquliyevanın altmış yaşı tamam olacaqdı və bu görkəmli şərqsünas alim, bu ana, nənə doğmalarının, yaxınlarının, həmkarlarının təbriklərini qəbul edəcəkdə, yəqin ki, bu gün onun iş otağını, mənzilini gül-çiçək dəstələrinin qoxusu bürüyəcəkdə...

Amma belə olmayacaq.

Aida İmanquliyevanın altmış yaşı Aida İmanquliyevasız qeyd olunur.

Yaradan, Aida İmanquliyevaya elə bir tale qismət eləyib ki, onun haqqında düşünəndə, onunla bağlı nəsə bir söz demək istəyəndə, özündən asılı olmayaraq dünya barədə fikirləşirsən – dünyanın faniliyi, vəfasızlığı barədə, gəldi-gedərliyi barədə...

Əlbəttə, bu vəfasızlıq düşüncələri, bu gəldi-gedərlik, fanilik söhbəti təzə bir şey deyil, dünya «gəlimli, gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya»dır və elə buna görə də qoca Yunus İmrə bu dünyanın, yəni o «son ucun» yaratdığı həmin ovqatın, həmin kədərin, əlacsızlığın üzünə şax deyirdi:

Yeri, yeri, yalan dünya,
Yalan dünya deyilmisən?!

Bəli, bütün bunlar belədir, gələn getməlidir, bunu bilirik, ancaq bizim bu bilgimiz Aida İmanquliyeva həyatının (şərəfli bir həyatın!) doğum və ölüm tarixləri arasındakı nakamlığın yaratdığı kədəri azaltmır, içimizdəki dərin təəssüf və pərişanlıq hissənin müqabilində bir təskinliyə çevrilə bilmir...

Mən bu sətirləri yazıram və altmışıncı illərin lap başlanğıcında tənəffüs zamanı auditoriyalarını dəyişmək üçün səs-küylə universitetin dəhlizinə çıxmış şərqsünas tələbələr, onların arasında da ciddi, ağıllı, səliqəli Aida sövq-təbii gözlərimin qarşısına gəlir və əlbəttə, artıq əlçatmaz, ünyetməz bir keçmişdə (əbədi keçmişdə!) qalmış o çağlarda mənəim ağılıma da gələ bilməzdə ki,

illər keçəcək, həmin bu ciddi, ağıllı qız (Nəsir müəllimin qızı) böyük elmi uğurlar qazanaraq, cəmiyyətdə layiqli və hörmətli yer tutaraq, böyük bir instituta rəhbərlik edərək, həyatının yaşamal, işləməli, ailəsini, övladlarını sevməli, nəvələrini oxşamal bir çağında bu dünyadan gedəcək və mən də (filologiya fakültəsinin o zamankı tələbəsi) onun altmış illiyinin onsuz keçirildiyi bir vaxtda bu kiçik qeydləri yazacağam...

Onun elmi uğurları görümlü, sanballı idi.

Aida İmanquliyeva Azərbaycanda ərəb filologiyası üzrə ilk qadın elmlər doktoru, professor idi. Onun Mixail Nuayme haqqındakı monoqrafiyası (1975) Moskvada rus dilində, «Cubran Xəlil Cubran» (1975) və «Yeni ərəb ədəbiyyatının korifeyləri» (1991) monoqrafiyaları Bakıda Azərbaycan dilində nəşr olunmuşdu, ərəb ədəbiyyatı ilə bağlı onlarla tədqiqat əsəri, nəzəri məqalələri dərc edilmişdi.

O aktiv bir vətəndaş-alim, elmi ictimaiyyətin hörmətini qazanmış nüfuzlu elm xadimi idi. Keçmiş SSRİ-də Ümumittifaq Şərqsünaslar Cəmiyyəti rəyasət heyətinin, Şərq Ədəbiyyatlarının Tədqiqi Üzrə Ümumittifaq Kordinasiya Şurasının üzvü idi, Azərbaycan şərqsünaslıq məktəbinin nümayəndəsi kimi, Moskvada, Kiyevdə, Sankt-Peterburqda, Poltavada, Hamburqda, Düşənbədə, Tbilisidə, başqa şəhərlərdə keçirilən elmi konqreslərdə, simpoziumlarda, sessiyalarda məruzələr etmişdi.

Aida xanım eyni zamanda istedadlı və bacarıqlı bir elm təşkilatçısı idi. SSRİ EA Asiya Xalqları İnstitutunun aspiranturasını bitirdikdən sonra, Azərbaycan EA Şərqsünaslıq İnstitutunda kiçik elmi işçi, baş elmi işçi, ərəb filologiyası şöbəsinin müdiri, elmi işlər üzrə direktor müavini və nəhayət, 1991-ci ildən ömrünün sonunadək həmin İnstitutun direktoru işləmişdi, «Asiya və Afrika ölkələri ədəbiyyatları» ixtisası üzrə Müdafiə Şurasının sədri idi və yalnız Azərbaycan ərəbşünaslığının deyil, ümumiyyətlə, milli şərqsünaslıq elminin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdı.

Adətən, ərəb ədəbiyyatı dedikdə, ilk növbədə sehrli «Min bir gecə» nağıllar dünyası, «Leyli və Məcnun» kimi başqa məşhur folklor nümunələri və klassik ərəb poeziyası yada düşür və ərəb filologiyasının tədqiqi də ənənəvi olaraq bu istiqamətdə aparılır, ancaq Aida xanımın apardığı tədqiqatların Azərbaycan ərəbşünas-

lığı üçün yeniliyi və əhəmiyyəti ondan ibarət idi ki, o yeni dövr ərəb ədəbiyyatını araşdırırdı.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq ərəb dünyasında feodal münasibətlər laxlayıb dağıldıqca, ərəb ədəbiyyatı da (qədim və zəngin ənənələrə malik, amma sonralar durğunluq dövrü keçirən böyük bir mənəvi sərvət!), elə bil ki, orta əsrlərin yuxusundan oyanırdı, zamanın ruhuna, bədii-estetik tələblərinə uyğun yeni ədəbi hadisələr baş verirdi, yeni istedadlar yetişir, özləri ilə də ədəbiyyata yeni mövzular və ərəb ədəbiyyatı üçün yeni janrlar (roman, novella, drama) gətirirdilər.

Əsrimizin əvvəllərində Suriya və Livandan çıxmış yazıçı mühacirlər Cubran Xəlil Cubranın rəhbərliyi ilə Nyu-Yorkda məşhur «Qələm assosiasiyası» yaratdılar və bu assosiasiya ərəb ədəbiyyatının müasir inkişafında böyük rol oynadı.

Aida İmanquliyeva əsas etibarilə ərəb ədəbiyyatının məhz bu maraqlı və az araşdırılmış dövrü ilə məşğul olurdu.

Səksəninci illərin əvvəllərində mən məşhur ərəb şairi və ictimai xadimi Mustafa əl-Farsinin dəvətilə Tunisə getmişdim. Keçirdiyimiz ədəbi görüş və məclislərdə müasir Tunis yazıçıları şikayət edirdilər ki, Avropada və ümumiyyətlə, xaricdə yalnız klassik ərəb ədəbiyyatı ilə maraqlanırlar və yeni dövr ərəb ədəbiyyatından layiqincə xəbərdar deyillər, halbuki XX əsr ərəb ədəbiyyatında çox ciddi bədii-estetik, eləcə də sosial-ictimai proseslər gedib və bu gedişat davam etməkdədir. Düzdür, misal üçün, Yasin Kateb, yaxud Məhəmməd Dib kimi ərəb yazıçıları xaricdə tanınırlar, amma məsələ burasındadır ki, onlar ana dillərində, yəni ərəb dilində yox, fransız dilində yazırlar və ərəbdilli ədəbiyyat, əslində, təcrid olunmuş, özünəqapanmış vəziyyətdə qalır. Tez-tez Cubran Xəlil Cubranın, Əmin ər-Reyhaninin, Mixail Nuaymenin adlarını çəkirdilər ki, onlar ədəbiyyatda inqilab ediblər, yeni mərhələ yaradıblar, ancaq xaricin bundan o qədər də xəbəri yoxdur və mən deyəndə ki, Azərbaycanca da Cubran haqqında da, Nuayme haqqında da monoqrafiyalar yazılıb, bu, onların heyretinə səbəb olurdu, həmin kitabları istəyirdilər.

Mən o səfərdən qayıdıandan sonra, bu barədə Aida xanımın özünə də dedim və kitab göndərmək üçün ona ünvanlar da verdim, amma bilmirəm, həmin kitabları o ünvanlara göndərdi, ya yox.

Güman edirəm ki, göndərmədi, çünki o kitab yazmağı orabura kitab göndərməkdən artıq tutan bir alim idi.

Ancaq onu tanıyır və qiymətləndirirdilər.

Yadıma gəlir, İraq və Kərkük – Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin yaranmasında və inkişafında xidmətləri çox olan Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə Bakıda, Bağdadda, Ankarada dəfələrlə görüşlərimiz və söhbətlərimiz əsnasında müasir ərəb filologiyasından söz düşəndə, o Aida İmanquliyevanın adını xüsusi hörmətlə çəkirdi və ərəb elmi dairələrində elmi nüfuz sahibi olduğunu deyirdi.

Bu gün yeni ərəb ədəbiyyatı dünyada tanınan, özünə oxucu qazanmış, böyük universitetlərdə tədqiq obyektini olan bir ədəbiyyatdır və misirli Naqib Məhfuzun Nobel mükafatı alması da bunu yaxşı sübut edir. Aida İmanquliyeva bu ədəbiyyatın Azərbaycanda ilk tədqiqatçısıdır.

Mənim üçün əhəmiyyətli olan bir cəhəti də qeyd etmək istəyirəm: Aida İmanquliyevanın qələmi yazıçı qələmi idi və məsələ yalnız onda deyildi ki, o, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvü idi, M.Nuayme, C.X.Cubran, Əmin ər-Reyhani kimi məşhur ərəb yazıçılarının bədi əsərlərini Azərbaycan dilinə gözəl tərcümə etmişdi – bunlar öz yerində – əsas məsələ orasında idi ki, hətta elmi əsərlərində belə onun qələmində bir yazı-poza əhlinin şövqü, fantaziyası, detalları tutmaq (və duymaq!), tədqiq obyektini hiss etmək, nüansları seçmək bacarığı var idi.

Bilmirəm, Aida xanım hekayə, şer yazırdı, yoxsa yox, amma onun təhkiyəyi-kəlamı yalnız bədi tərcümələrində yox, elmi əsərlərində də ətli-qanlı idi, öz üslubu, öz məxsusi deyim tərzini var idi, bu, quru elm dili yox, bəlkə də gələcəkdə yazılacaq bir roman dili idi.

Və məndə elə təəssürat var ki, o roman yazılacaqdı.

Yazılacaqdı, ömür vəfa etsəydi.

Biz o uzaq universitet illərində Aida İmanquliyevanı «Nəsir müəllimin qızı» kimi tanıyırdıq.

Sonrakı illərdə rəhmətlik Nəsir müəllim – görkəmli jurnalist Nəsir İmanquliyev – bizim, yəni altmışıncı illərdə ədəbiyyata gəlmiş ədəbi nəslin dostu və xeyirxahı idi və onun bizə bu münasibəti uzun müddət Baş redaktoru olduğu «Bakı» qəzetində həmişə özünü göstərirdi. Mənim ilk yazılarımın bir çoxu o qəzetdə dərc edilmişdi, mənim haqqımdakı ilk məqaləni də (rəhmətlik

Şəmsəddin Abbasov yazmışdı) o qəzet çap etmişdi və bizim Nəsir müəllimə xüsusi hörmətimiz var idi.

Amma bunlar – sonrakı illərin – altmışın sonlarının, yetmişinci illərin söhbətidir.

Altmışın illərin lap əvvəllərində isə o tələbə qız Aidanın özünü aparması, təmkini, onun tələbələrə də, müəllimlərə də rəftarı, davranışı, oxuyub-öyrənmək həvəsi bizim həmin hörmət hissimizi daha da artırırdı.

Hər şey vaxta baxsa da, vaxt heç nəyə baxmır.

1986-cı ildə artıq Aida İmanquliyevanın qızı, gənc və istedadlı filoloq Nərgiz Paşayeva Sabir haqqında yazdığı namizədlik dissertasiyasını müdafiə edirdi və mən onun oponenti idim.

O zaman zalda oturmuş Aida İmanquliyeva nələr fikirləşirdi, hansı hissləri keçirirdi – bunu, əlbəttə, o, bütün hissiyatı, bütün fikirləriylə bərabər özü ilə haqq dünyasına apardı, amma olsun ki, bəzi məqamlarda öz gəncliyini, tələbəlik, aspirantlıq çağlarını, iyirmi il əvvəl özünün namizədlik müdafiəsini xatırlayırdı...

Yəqin belə idi... Ənənə davam edir. Və həyat da davam edir.

Qoca Yunus İmrədən altı yüz il sonra, Aşiq Veysəl deyirdi:

Bir kiçik dünyam var içimdə mənim:

Möhnətim, ziynətim mənə kafidi...

Bu gün Aida İmanquliyeva cismən bizimlə deyil, onun ruhu bizim aramızdadır və o ruhun öz dünyası var.

Həmin dünyanın möhnəti – bizim dünyamızdakı ayrılığın əbədiliyindədir, bu ayrılığın başlanğıc tarixi var: 1992-ci ilin 19 sentyabrı, amma son tarix heç zaman olmayacaq.

Həmin dünyanın ziynəti isə – bizim dünyamızda işıqlı ənənələrin yaşamasında, işıqlı xatirələrin unudulmazlığında, doğmaların sevincində, fərəhindədir.

Möhnət ilə ziynət bir yerdədir, qoşadır.

Həmişə belə olub.

Və həmişə də belə olacaq.

6 oktyabr 1999.

HƏMİŞƏ XALQI İLƏ BİRLİKDƏ OLAN İNSAN

Şeyx Həzrətlərinin əlli yaşı tamam olur.

Müasir dünyamız o qədər mürəkkəb, elmi-texniki inkişafın nəticələri o qədər miqyaslıdır ki, dünən həyatı, yaşayışı fikrən ehtiva etmək üçün iyirmi beş il kifayət idisə, bu gün ikiqat artıq bir zaman vahidi tələb olunur.

Və bu mənada əlli yaş elə böyük bir rəqəm deyil.

Amma məsələ burasındadır ki, Hacı Allahşükür Paşazadə əlli ilin və əllidən sonrakı illərin müdrikliyini hələ on beş-iyirmi il bundan əvvəl əldə edib, lap cavan yaşlarından ağsaqqal nüfuzuna və səlahiyyətlərinə sahib olub, özü də bir məhəllə, bir kənd, şəhər yox, xalq, el ağsaqqalı kimi.

Miladi tarixin yeddinci əsrində Ərəbistan çöllərində, qum-sallıqlarında köçəri, bədəvi tayfalar, qəbilələr arasında yeni yaranmış din özünə həndəsi silsilə üzrə artan çoxsaylı tərəfdarlar və təəssübkeşlər toplamağa başladı, qısa zaman kəsiyində cəhalət və nadanlıq girdabında çabalayan, bütələrə tapınan bir mühitdə sözün həqiqi mənasında böyük və müqəddəs bir inqilaba çevrildi.

İnsanları, yeri və göyü, saysız-hesabsız kəhkəşanları xəlf etmiş vahid yaradıcı qüvvənin varlığına, birliyinə inanmağa, ümmətini yalnız Onun əmr və yasaqlarına, rəsulu Məhəmməd Peyğəmbər Salavatullahın buyruqlarına itaət və əməl etməyə çağıran, səmavi dinlərin sonuncusu, deməli, ən təkмили olan İslam artıq on üç əsrdən artıqdır ki, insanları doğruluğa, düzgünlüyə, hidayət yoluna, xeyirxahlığa, səbrə, qurub-yaratmağa, qəlblərindən hər cür rıyanı, kini, küdurəti, ayrılığı, xəbisliyi çıxarıb atmağa çağırır, onları bütövləşməyə, kamilləşməyə ruhlandırır.

Bu gün dünyada bir milyarddan artıq insan islami inanc, yaşayış və təmizlik yolunu tutmuşdur.

Böyük məkan və zamanda müxtəlif xalqlar və millətlərin iştirakı ilə formalaşmış ümummüsəlman mədəniyyəti və tarixi bəşər sivilizasiyasının haqlı olaraq əsas sütunlarından sayılır.

İslam dünyasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycan

müsəlmanlığı ilkin qəbul edən, ona həmişə sadıq qalan ölkələr-dən olub.

Yeni dünya təliminin mütərəqqi ideya və dəyərləri bu mə-kanda vahid etnosun, xalqın və millətin təşəkkülündə, formalaş-masında pozitiv birləşdirici funksiyanı yerinə yetirmiş, onun dün-yagörüşündə, tarixində, həyat tərzində, mənəviyyatında silinməz izlər qoymuşdur.

Bu, əlbəttə, heç də o demək deyil ki, sonuncu dinin inkişaf yolu rəvan, hamar olmuşdur, əksinə, tariximizdə «ağ ləkə»lər də az olmamışdır. İslam ən çox qadağalara, təqiblərə, deformasiyaya ölkəmizdə bolşevik üsul-idarəsi, sovet hakimiyyəti illərində mə-ruz qalmışdır.

Əski kommunist ideologiyası şüurlardan və qəblərdən məqsədyönlü şəkildə Yaradanı zorla çıxarmaq yolu seçsə də, rəs-mi dairələr dini adət-ənənələrimizi yasaqlasalar da, insanların adicə Allah evinə – məscidlərə ayaq basmalarına izn verməsələr də, evindən Quran tapılan Sibirə göndərilərsə də, azərbaycanlılar bu ənənələri öz qəblələrində, ailə ocaqlarında yaşatmış, keçmiş imperiyanın cəza aparatının bütün ağırlığına illər uzunu mərdlik-lə sinə görmüşlər.

Ağır sınaqlara, imtahanlara baxmayaraq, xalq yabançı bir ideologiyanı – kommunist ideologiyasını – qəbul etməmiş, iyir-minci əsrin axırlarında milli dövlətini bərpa etmək kimi çoxəsrlik əzəli və tarixi haqqına qovuşmuşdur və bu gün Azərbaycanda vic-dan azadlığı tam təminat almışdır.

İstər milli-azadlıq hərəkatı dövründə, istərsə də ondan son-rakı çağlarda geniş vüsət alan milli-dini-mənəvi proseslərdə Qaf-qaz müsəlmanlarının dini lideri, Şeyxülislam Hacı Allahşükür Pa-sazadənin şəxsi səyləri və fəaliyyəti şübhəsizdir.

Yaxşı yadımdadır, sovet qoşununun Bakıda törətdiyi 1990-cı il yanvar qırğını zamanı, Sov.IKP-nin, KQB-nin hələ güclü və qorxulu olduğu bir dövrdə Şeyx Həzrətləri millətin ağsaqqalı ki-mi kəskin bir bəyanat verdi və o bəyanat nəinki yalnız İslam dün-yasında, ümumiyyətlə, beynəlxalq aləmdə effektiv (tarixi!) bir it-tiham sənədinə çevrildi.

O müdhiş yanvarın 20-si axşamı və 21-nə keçən gecə biz «Vətən» Cəmiyyətinin teleksi ilə (həmin teleks o müddətdə Ba-kıda xarici aləmlə yeganə ünsiyyət vasitəsi idi) Hacı Allahşükür Paşazadənin bəyanatını dünyaya yaydıq və artıq yanvarın 21-də

günorta Pakistanın o zamankı Baş naziri B.Buhutto bu bəyanata istinad edərək M.S.Qorbaçova etiraz notası göndərmişdi.

Şeyxin fəaliyyəti mənəvi rəhbər üzərinə düşən dini-mənəvi problemlərin həlli ilə məhdudlaşmır. O, müxtəlif vaxtlarda və səviyyələrdə müsəlman dövlətlərinin iştirakı ilə keçirilmiş əksər beynəlxalq toplantılarda Azərbaycana qarşı erməni təcavüzü barədə həqiqətləri dəfələrlə cəsarətlə qaldırmış, həmin dövlətlər tərəfindən Ermənistanın bir təcavüzkar ölkə kimi tanınmasına nail olmuşdur.

Ölkəmizin sərhədlərinin, qapılarının xoş məramla dünyaya açılması respublikamıza təşrif buyuran müəyyən qüvvələrin, missionerlərin bəzən burada milli mənafeyimizə zidd təbliğat aparmaları, müxtəlif məzhəbləri yaymaları ilə müşayiət olunur və bu da kövrək addımlarını atan dövlətçiliyimiz üçün qorxulu bir tendensiyadır.

Şeyx Həzrətləri başda olmaqla müsəlman idarəsinin milli birliyimizə, dövlətçiliyimizə qarşı yönəlmiş belə zərərli tendensiyaların zərərləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərməsi, cəhalət və nadanlığa qarşı mübarizə aparması, şübhəsiz ki, böyük vətəndaşlıq əhəmiyyətinə malikdir.

Hacı Allahşükür Paşazadə görkəmli din xadimidir, amma eyni zamanda, bütün bu dövr ərzində mən onu elm və maarif xadimi kimi də tanımışam.

Həm də məsələ yalnız burasında deyil ki, Şeyx Həzrətləri özü elmlə məşğul olur, elmlər doktorudur.

Əsas məsələ orasındadır ki, Şeyx Həzrətləri xalqın taleyində elmin, təhsilin, mədəniyyətin rolunu qiymətləndirməyi bacaran bir şəxsdir və bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən bir din xadimidir.

Allah qismət eləyib və mən Şeyx Həzrətləri ilə bir yerdə Məkkə ziyarətində olmuşam, Müqəddəs Evin içində onunla bərabər namaz qılmışam və bu ziyarətin, bu müqəddəs səfərin təəssüratı mənim bu dünyadakı son günümə qədər də mənimlə olacaq.

«– Filankəs necə adamdır?» – deyərək bir nəfərdən soruşanda «– Bilmirəm, bir yerdə yola çıxmamışıq!» – cavabını verir.

Bu klassik deyim baxımından, mən o səfər zamanı Hacı Allahşükür Paşazadəni sadə, mehriban, xeyirxah, qayğıkeş, gözəl yumor hissənə malik bir insan kimi tanımışam.

İllər keçəcək...

Yaşadığımız bu dövrün əzab-əziyyətləri, bütün ağrı və acıları keçmişdə qalacaq.

Azərbaycan özünü azad, varlı, demokratik, dünyəvi, ərazi bütövlüyünü təmin etmiş, dünya birliyi arasında nüfuza malik bir dövlət kimi ifadə edəcəkdir.

Mən buna sidq-ürəkdən inanıram.

Və bu gün əlli yaşı tamam olan Şeyxin o zaman altmış, yetmiş, səksən, doxsan, yüz... yaşı tamam olacaq.

Və orası da mənim üçün şübhəsizdir ki, həmin gələcək naminə Hacı Allahşükür Paşazadənin xidmətləri eyni şövq və halallıqla, eyni vətəndaşlıq qayələri və mütəfəkkir amalı ilə davam edəcəkdir.

1999.

«KİTABI-DƏDƏ QORQUD» YUBİLEYİNƏ HAZIRLIQ BARƏDƏ

2000-ci il martın 11-də Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin sədrliyi ilə «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının iclasındakı çıxış

Mən Dövlət Komissiyası sədrinin müavini kimi, son üç ildə görülmüş və bundan sonra görülməli işlər barədə yığcam məlumat verməzdən əvvəl cənab Prezidentə, «Dədə Qorqud»a göstərdiyi olduqca istiqanlı, doğma münasibətinə görə təşəkkürümü bildirmək istəyirəm.

«Dədə Qorqud» Azərbaycan xalqının və ümumiyyətlə, türk xalqlarının qədim və bəlkə də ən zəngin, ən miqyaslı, ən mündəricəli bir abidəsidir və müstəqil Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Dədə Qorqud»a bu münasibəti «Dədə Qorqud»un Azərbaycan xalqının XX əsr tarixi kontekstindəki taleyi baxımından da çox qiymətli və əlamətdardır.

«Dədə Qorqud» bəlkə də dünyada yeganə abidədir ki, vaxtilə öz xalqının düşməni elan olunmuşdu. Burada əyləşən qorqudşünas alimlər, ziyalılarımız yaxşı bilirlər ki, 50-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanın o vaxtkı partiya rəhbəri Mir Cəfər Bağırov öz məşhur məruzəsində «Dədə Qorqud»u rəsmi olaraq «Azərbaycan xalqının düşməni» elan etdi. «Dədə Qorqud»da «pantürkizmin əsasları, təzahürü, ifadəsi olduğu» rəsmi surətdə bəyan edildi.

Əlbəttə, bu, bir tərəfdən gülünc idi, o biri tərəfdən faciəli hadisə idi. Gülünc idi, ona görə ki, bir ideologiya kimi pantürkizm XX əsrin əvvəllərində təşəkkül tapmış, formalaşmışdı. Min illərlə tarixi olan bir abidədə pantürkizm axtarmaq, bəlkə də fantasmaqorik, sürrealist hadisədir, gülməlidir. Amma gülməli olardı, əgər o dərəcədə də faciəli olmasaydı. Faciəli idi, ona görə ki, əslində bu, Azərbaycan xalqı ilə onun keçmişi arasında sərhədlər

yaratmağın, Azərbaycan xalqını öz keçmişindən, soyundan ayırmağın təzahürü idi.

Bu baxımdan bu gün müstəqil Azərbaycanda «Dədə Qorqud»a verilən bu qiymət, göstərilən bu münasibət siyasi, ictimai baxımdan da Azərbaycanın gələcəyi ilə bağlı olduqca əhəmiyyətli bir hadisədir.

«Dədə Qorqud»la bağlı, Prezident Heydər Əliyevin imzaladığı fərmandan sonrakı bu üç ildə böyük işlər görülmüşdür. Mən bütün tədbirləri sadalayıb vaxt almaq istəmirəm. Bu üç ildə «Dədə Qorqud»la bağlı görülmüş işlər müstəqil respublika kimi Azərbaycanın yeni tarixində mühüm rol oynayıb. Mən bunu tam məsuliyyətlə deyirəm.

Nə üçün?

Ona görə ki, bu gün Azərbaycanda «Dədə Qorqud»la bağlı gedən tədqiqat, çap edilən elmi əsərlər dünyanın heç bir ölkəsində və heç bir yerdə olmayıb. Bundan əvvəl də «Dədə Qorqud»la bağlı böyük tədqiqatlar vardı. Başqa ölkələrdə, xüsusən, qardaş Türkiyədə «Dədə Qorqud»la bağlı tədqiqat əsərləri çap olunur. Amma son üç ildə bizdə olan intensivliklə, ən başlıcası isə, elmi sanballa görülən iş heç bir ölkədə görülməyibdir.

Bu tədqiqatlarla əlaqədar mən ancaq bir neçə faktı diqqətə çatdırmaq istəyirəm. Üç ildə 37 adda kitab nəşr edilmişdir. Mən ancaq rəsmi tədbirlər planında olanları deyirəm. Bunlar dövlətin vəsaiti ilə çap olunmuşdur. Gözəl bir hadisə də ondan ibarətdir ki, tədbirlər planında olmayan kitablar da nəşr edilibdir. Yəni ayrı-ayrı müəlliflərin, nəşriyyatların, sponsorların vəsaiti hesabına təxminən bir o qədər də bizim nəzərdə tutmadığımız kitab çap olunmuşdur.

Patetik səslənməsəydi, mən deyərdim ki, bu üç ildə qorqudşünaslıqla bağlı Azərbaycanda elmi-tədqiqat və nəşr sahəsində bir intibah dövrü yaşanmışdır.

Bu, həqiqətdir.

Bu üç ildə biz vaxtilə yazıb-yaratmış böyük alimlərin əsərlərini yenidən nəşr elədik. Məsələn, «Dədə Qorqud»u Bartoldun tərcüməsində rus dilində yenidən çap etdik. Akademik Jirmunskinin monoqrafiyasını, professor Əli Sultanlının «Dədə Qorqud» və qədim yunan ədəbiyyatı» adlı gözəl bir tədqiqat əsəri var, vaxtilə çox az tirajla buraxılmışdı, onu, dastanın dili ilə əlaqədar profes-

sor Dəmirçizadənin monoqrafiyasını təzədən çap elədik. Qorqudşünas Şamil Cəmişidov bütün ömrünü həsr edib «Dədə Qorqud» haqqında fundamental bir monoqrafiya yazmışdı, amma on-on beş il idi nəşr etdirə bilmirdi, bu günlərdə nəşr olundu.

Bu gün Azərbaycanda ilk dəfə olaraq «Dədə Qorqud» ensiklopediyası yaranır. Mən elə hesab edirəm ki, bu, nəinki qorqudşünaslıqda, nəinki bizim folklorşünaslığımızda, ədəbiyyatşünaslığımızda, ümumiyyətlə, Azərbaycan ictimai fikrində olduqca sanballı bir hadisədir. Hazırda bu ensiklopediya üzərində iş başa çatmaq üzrədir və yubileyə qədər onun 1-2-ci cildləri çapdan çıxacaqdır.

Başqa bir fərəhli cəhəti də demək istəyirəm. Bu üç ildə böyük alimlərimizin də, cavan tədqiqatçılarımızın da fəaliyyəti sayəsində biz «Dədə Qorqud»u yaxşı təbliğ edib bildik və dünya qorqudşünaslığında elə bir əhval-ruhiyyə yarandı ki, başqa ölkələrdə də «Dədə Qorqud»la daha intensiv şəkildə məşğul olmağa başladılar. Məsələn, böyük şerqşünas Lui Bazən Fransada yaşayan türk həmkarı Altan Göyalpla birlikdə «Dədə Qorqud»u fransız dilinə tərcümə elədi və Parisdə nəşr etdirdi. Yaxud, Almaniyada Əhməd Şmide «Dədə Qorqud»u yenidən alman dilinə tərcümə edib nəşr etdirdi.

Mən təkrar edirəm, əlbəttə ki, bütün bunlar qorqudşünaslıqda yaranmış bir intibah göstəricisidir. Əgər bu, yalnız sayla bağlı olsaydı, onda bu dərəcədə səmərəli və əhəmiyyətli olmazdı. Söhbət bundadır ki, bu əsərlər həqiqətən sanballı elmi əsərlərdir. Təsəvvür edin, «Dədə Qorqud» lüğəti», «Dədə Qorqud»un statistik lüğəti» Azərbaycanda ilk dəfə ayrıca kitablar halında çap olunubdur.

«Dədə Qorqud»la bağlı dilçiliyə, folklorla, ədəbiyyatşünaslığa dair əsərlər, eləcə də yazıçılarımızın əsərləri nəşr edilibdir. Respublikamızda ilk dəfə komikslər kitabı çap olunub. Gənc rəssam Orxan Hüseynovun «Dədə Qorqud» mövzusunda hazırladığı bu komiks-kitab həm məzmun, həm də estetik baxımdan çox maraqlı bir nəşrdir. Biz gözəl markalar bloku da çap etmişik və həmin blok dünya filateristlərinin xüsusi marağına səbəb olub.

Bütün bunlar, elə bilirəm ki, həqiqətən, mühüm əhəmiyyətə malik hadisələrdir.

Bir cəhəti də diqqətə çatdırmaq istəyirəm. «Dədə Qorqud» Azərbaycan xalqının mənəviyyatında və taleyində elə bir yer tu-

tur ki, bu dastandan yazmaq, əslində, Azərbaycan xalqının tarixindən, mənəviyyatından yazmaq deməkdir.

Bu baxımdan son üç ildə xeyli iş görülmüşdür. Yəni, bizim alimlərimiz, xarici ölkə tədqiqatçıları «Dədə Qorqud»dan yazmaqla, eyni zamanda, Azərbaycanın tarixi, etnoqrafiyası, fəlsəfəsi, ictimai fikri ilə məşğul olublar. Elə bilirəm ki, bu, ciddi, bəlkə də rəmzi mahiyyət daşıyan bir məsələdir, bir çox məşəqqətlərdən sonra öz keçmişimizə, soyumuza mənəvi körpü salmağın nümunəsidir. Bayaq dediyim sözü təkrar edirəm: «Dədə Qorqud» yubileyinin siyasi-ictimai əhəmiyyəti böyükdür. Hətta mən fikirləşirəm ki, bu yubiley müstəqil Azərbaycan ictimai fikrinin gələcək inkişaf istiqamətlərindən birini, eləcə də milli-ideoloji xətt-hərəkatın əsaslarından birini müəyyənləşdirir.

Başqa ciddi bir məsələ. «Dədə Qorqud»la əlaqədar bizim tədqiqat və təbliğat-tanıma işlərimiz o qədər sidq-ürəkdən görüldü ki, «Dədə Qorqud» haqqında danışmaq, əslində, Azərbaycan Respublikasının dünya miqyasında təqdimatına çevrildi, müstəqil Azərbaycan Respublikasının problemlərinin diqqət obyektinə çevrilməsinə gətirib çıxardı.

Misal üçün, biz YUNESKO-da «Dədə Qorqud» günü keçirdik. Parisdə, Avropanın mərkəzində, dünyanın ən böyük mədəniyyət ocağında «Dədə Qorqud»la əlaqədar söhbət, əslində, müstəqil Azərbaycanla bağlı söhbətə çevrildi. Yəni biz orada «Dədə Qorqud»dan istifadə edib istila olunmuş torpaqlarımızı, qaçqınlarımızın taleyindən tutmuş, hər şeyi o yüksək tribunadan deyə bildik və bizə qulaq asdılar. Bu nöqtəyi-nəzərdən həmin tədbirin səmərəsi böyük oldu.

Yaxud, elə həmin Parisdə təkcə Azərbaycandan deyil, türkdilli ölkələrdən deyil, həm də Avropa ölkələrindən – Fransadan, İtaliyadan gəlmiş böyük alimlərin iştirakı ilə elmi simpozium keçirdik. Orada həqiqi mənada geniş elmi söhbət getdi. Bu söhbətin obyektı, bir tərəfdən, konkret olaraq «Dədə Qorqud» idisə, o biri tərəfdən bütünlükdə Azərbaycan Respublikası idi. Müstəqilliyimizin, əlbəttə, bu miqyasda, bu mötəbərlikdə söhbətə ehtiyacı var.

1999-cu ildə Drezdendə «Dədə Qorqud»a həsr olunmuş sərqi və elmi simpozium keçirildi. Oraya da bizim bir qrup görkəmli ictimai xadimlərimiz, alimlərimiz, qorqudsünaslarımız getmişdi. Mənə deyildiyinə görə, orada da eyni hadisə təkrar olunmuşdur.

Bilirsiz ki, «Dədə Qorqud» dastanının əlyazmasının bir nüsxəsi Drezen kitabxanasında saxlanılır. Orada da dünya şərqşünaslığının gözü qarşısında, diqqəti mərkəzində bütün Azərbaycandan, «Dədə Qorqud»dan söhbət gedibdir. Ən başlıcası isə, bu söhbətin elmi-nəzəri səviyyəsi yüksək olmuşdur.

Simvolik görünən bir faktı da demək istəyirəm. Mən özüm Drezenə getməmişdim, amma Anar söyləyir ki, bizim alimlər, konkret olaraq qocaman alimimiz Şamil Cəmşidov israr edib ki, əlyazmanı çıxarıb verməlisiniz, biz onu əlimizdə tutmalıyıq. Bilirsiniz ki, almanlar yaxşı mənada pedant olurlar, həmin əlyazmanı da kitabxanada şüşənin altında saxlayırlar. Deyiblər ki, belə şey mümkün deyil, bu nadir eksponatdır, onu şüşənin altından çıxarmaq olmaz. Nəhayət, bizim nümayəndə heyəti nail olub ki, əlyazmanı oradan çıxarsınlar və Şamil Cəmşidov onu götürüb öpübür.

Bu, bayaq dediyim körpü mənasında mənə çox təsir elədi. Bunun özü də müasir Azərbaycanın, müstəqil Azərbaycanın öz soykökünə, bünövrəsinə həmin mənəvi körpüdən qayıdışın bir təcəssümüdür.

«Dədə Qorqud»la bağlı belə sanballı məclislər Moskvada da keçirilib və bu yaxınlarda yenə keçiriləcək, ayın 17-də Moskvada böyük tədbir olacaqdır. Gürcüstanda, Türkmənistanda, başqa türkdilli respublikalarda tədbirlər keçirilmişdir. O cümlədən, qardaş Türkiyədə bir neçə dəfə, həm də bir yox, bir neçə şəhərdə tədbirlər olmuşdur.

Bütün bunlar barədə çox danışa bilərdim, ancaq vaxtınızı almayıb bilavasitə konkret məsələlərə keçmək istəyirəm. Əgər sonra sual olarsa, cavab verərəm. Amma konkret məsələlərə keçməzdən əvvəl də deməyi özümə borc bilirəm ki, bu üç il müddətində bir sıra təşkilatlar böyük vətəndaş işi görmüşlər. Mən Mədəniyyət Nazirliyinin, Elmlər Akademiyasının, Yazıçılar Birliyinin fəaliyyətini qeyd etmək istəyirəm. Teleradio Şirkəti «Dədə Qorqud» haqqında nə qədər səviyyəli verilişlər hazırlayıb və indi, bu imkansızlıq şəraitində «Dədə Qorqud» haqqında on iki seriyalı filmin çəkilişinə başlayıbdır. Məndə olan məlumata görə, artıq birinci seriya üzərindəki iş bitmişdir. Təhsil Nazirliyi, başqa təşkilatlar da az iş görməyiblər.

Yaxşı haldır ki, təkcə əlaqədar yox, başqa nazirliklər, təşkilatlar da kənarında qalmır. Məsələn, Xarici İşlər Nazirliyi vətəndaş işi görmüşdür və indi də görür. Maliyyə naziri bu məsələyə və

təndaş qeyrəti ilə yanaşdı, maliyyə çətinliklərini aradan qaldırmaq istiqamətində fəaliyyət göstərməyə başladı. Azər.TAC-ın da səmərəli işini qeyd etmək istərdim. «Azərkinovideo» İsiehsalat Birliyi «Dədə Qorqud» haqqındakı filmi kasetlərə köçürdü. Teatrlarımızda «Dədə Qorqud» haqqında tamaşalar göstərilir.

Bütün bunlarla bərabər, bir sıra məsələlər var ki, onlar öz həllini gözləyir və mən onların bəziləri haqqında məlumat vermək istəyirəm. Aprelin 9-da Respublika Sarayında təntənəli yubiley gecəsi keçiriləcək, amma mən də cənab Prezidentin bir fikrini xatırlatmaq istəyirəm: «Dədə Qorqud»un yubileyi elə hadisədir ki, bu, aprelin 9-dakı tədbirlə sona çatmayacaqdır. Bu iş davam etməlidir və edəcəkdir».

Aprelin 9-na gəldikdə isə, Anar ssenarini yazıb və biz onu bəyənmişik, qəbul etmişik. Hesab edirəm ki, layiqli ssenaridir. İndi Mədəniyyət Nazirliyi bu sahədə ciddi iş görür. Yubiley gecəsinin quruluşçu rejissoru Mərahim Fərzəlibəyovdur. Bu işdə heç bir problem yoxdur və inanıram ki, hər şey səviyyəli olacaqdır.

Biz çalışırıq ki, Azərbaycanın müasir mədəniyyəti və intellektual səviyyəsi orada əz əksini tapsın. Bunun özü də simvolik bir məsələdir ki, Azərbaycan «Dədə Qorqud»un, bu türk abidəsinin mərkəzinə çevrildi. Çünki bütün türkdilli dövlətlərin rəhbərləri hamısı Bakıya, Azərbaycana gəlir və bu hadisə Azərbaycanda, Bakıda baş verir. Bu baxımdan da, əlbəttə, görülən bütün işlərin böyük siyasi və ictimai əhəmiyyəti var.

24 ölkədən 86 nəfər qonaq dəvət olunubdur. Təsdiqlər alırıq ki, nüfuzlu nümayəndəliklər gələcəkdir. Mən bu gün buraya gələndə qədər öyrəndim – artıq 24 nəfər yubileyə gələcəyini təsdiqləmişdir. Gəlməyəcəyi barədə isə hələ teleqram göndərən olmayıb.

Tədbirlər planında nəzərdə tutulan məsələlərdən biri də «Dədə Qorqud parkı» və abidəsi ilə bağlıdır. Keçən ilin fevral ayında cənab Prezidentin yanında keçirilən toplantıda bu məsələ qalxdı və tədbirlər planında da öz əksini tapdı. Heydər Əliyev həm «Dədə Qorqud parkı»nın, həm də «Dədə Qorqud» kompleksinin yaradılmasını tədbirlər planında təsdiq etdi.

Biz Dövlət Komissiyasının üzvləri, əlaqədar təşkilatların rəhbərləri ilə birlikdə ötən müddətdə Bakının bir sıra yerlərini gəzib baxdıq və Komissiya üzvləri iki məsələ haqqında təklifi sizə çatdırmağı mənə həvalə edib.

Bildiyiniz kimi, Bakıda köhnə uşaq dəmiryolu və orada park var. Həmin ərazidə Dədə Qorqudun abidəsinin qoyulması və oranın «Dədə Qorqud meydanı» olması təklif edilir.

İkincisi, Bakının cənub tərəfdən girəcəyində, yəni Şıx çimərliyi yaxınlığında keçmiş «Xalqlar dostluğu» parkı salınan ərazidə – indi orada vəziyyət əvvəlki kimi deyil – abadlıq işləri görmək və ümumiyyətlə, «Dədə Qorqud»un Azərbaycan xalqının mənəviyyatındakı yerinə uyğun bir kompleksi orada yaratmaq. Bu, uzun müddət tələb edən, yəni 10-15 ilə tikilib başa çatdırıla bilən kompleks olardı. Yəni orada «Dədə Qorqud»un bütün obrazları olsun, uşaqlar üçün «Dədə Qorqud»la bağlı əyləncə mərkəzləri, istirahət müəssisələri və zonaları yaradılsın.

Nəhayət, bir ciddi məsələni də qeyd etməyi lazım bilirəm. Ədəbiyyatımızla, folklorumuzla bağlı ilk dəfə olaraq biz internetə müraciət elədik və «Dədə Qorqud» mövzusunun müxtəlif dillərdə internetə saldıq. Hesab edirəm ki, bu da müasir dünyada çox vacib və əhəmiyyətli bir məsələdir.

11 mart 2000.

«DƏDƏ QORQUD» QAYIDIŞI

2000-ci il aprelin 9-da Respublika Sarayında «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubiley mərasimini açarkən söylənmiş nitqin stenoqramı

Bu gün biz yalnız ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz üçün deyil, bütün ictimaiyyətimiz, bütün xalqımız üçün, müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün tarixi bir hadisənin iştirakçısıyıq.

Bu gün biz Azərbaycan xalqının və ümumiyyətlə, bütün türk xalqlarının böyük abidəsinin – qoca və həmişə də cavan «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun 1300 illiyində ona öz ehtiramımızı, ilqarımızı və məhəbbətimizi ifadə etmək üçün bu saraya toplaşmışıq. Bu gün bizimlə bir yerdə «Dədə Qorqud» övladlarının qurduğu dövlətlərin – müstəqil türk dövlətlərinin prezidentləri, parlament sədrləri, eləcə də YUNESKO-nun Baş Direktoru da həmin ehtiramı, ilqarı və məhəbbəti ifadə edərək bu saraya gəlmişlər.

Zat-aliləri!

Xanımlar və cənablar!

Üç il bundan əvvəl «Dədə Qorqud» yubileyini keçirmək barədə Prezident Heydər Əliyev xüsusi fərman imzaladı və bu üç ildə dünyanın müxtəlif ölkələrinin, YUNESKO kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarının yüksək xitabət kürsüsündən «Dədə Qorqud» sədaları eşidilmişdir, «Dədə Qorqud»la bağlı böyük tədqiqat işləri aparılmışdır.

Bu üç ildə yalnız Azərbaycanda yetmişdən artıq əsər, o cümlədən, qorqudsünaslıqda ilk dəfə «Dədə Qorqud» ensiklopediyası nəşr olunmuş və ən başlıcası isə parlaq elmi nəticələr əldə edilmişdir.

«Dədə-Qorqud»un bizim tariximizdə və mənəviyyatımızdakı mövqeyi o dərəcədə əhatəli və dərinidir ki, onun tədqiqi, eyni zamanda, Azərbaycan xalqının və ümumiyyətlə, türk xalqlarının tarixinin tədqiq edilməsi deməkdir.

Bu mənada «Kitabi-Dədə Qorqud»la bağlı yüksək elmi səviyyəli və obyektiv tədqiqatlar müstəqillik əldə etmiş türk respub-

likalarının müasir özünütdsdiqi baxımından da böyük əhəmiyyətə malikdir.

Tarixi olmayan xalqın bu günü yoxdur və onun sabahı da sual altındadır.

Əziz dostlar!

Mən bu gün bizimlə bir yerdə bu tarixi yubiley mərasimində iştirak edən Prezident Heydər Əliyevi ən səmimi hisslərlə salamlayıram! Heydər Əliyev bu yubileyə hazırlıq işlərini diqqətlə izləmiş və əlverişli şərait yaratmışdır. Bu, əlbəttə, «Dədə Qorqud»a ehtiramın və sevginin ifadəsidir.

Mən Türkiyə Respublikasının Prezidenti hörmətli Süleyman Dəmirəli səmimi-qəlbdən salamlayıram!

Mən Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti hörmətli Nursultan Nazarbayevi səmimi-qəlbdən salamlayıram!

Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti hörmətli Əskər Akayevi səmimi-qəlbdən salamlayıram!

Özbəkistan Respublikası parlamentinin sədri hörmətli Erkin Xəlilovu və Türkmənistan Respublikası parlamentinin sədri hörmətli Səhət Muradovu səmimi-qəlbdən salamlayıram!

Zat-aliləri! «Dədə Qorqud» məclisinə xoş gəlmisiniz!

Bu gün YUNESKO-nun Baş Direktoru cənab Koçiuro Matsuura bu salonda bizimlə bir yerdədir. Hörmətli cənab Matsuura, mən Sizi qoca Dədə Qorqud Yurdunda ürəkdən salamlayıram!

Bu gün Azərbaycanın paytaxtı Bakı – Dədə Qorquda sevginin, ehtiramın da paytaxtına çevrilib.

«Dədə Qorqud» yubileyinin belə bir siyasi, ictimai və mədəni miqyası, «Dədə Qorqud»la bağlı milli yaddaşın belə bir oyanışı həmin sevginin və ehtiramın ifadəsidir.

XX əsrin ortalarında rəsmi sovet ideologiyası əsl bolşevik inkvizisiyası mövqeyindən «Dədə Qorqud»u məhşər ayağına çəkdi və tarixdə misli görünməmiş qara bir ehtirasla bu abidəni xalqın düşməni elan etdi.

«Dədə Qorqud»a pantürkizm ideyalarını yayan mürtəce bir kitab damğası vuruldu.

«Dədə Qorqud» haqqında yazılanlar, onu tədqiq edənlər, onu sevənlər cəzalandırıldı və qorxunc stalinizm təqib və təhqirlərinə məruz qaldı.

Və bu mənada bugünkü «Dədə Qorqud» bayramı, əslində, kökümüzün, soyumuzun, mənəvi dünyamızın bu böyük abidəsinin doğma xalqına yeni və təntənəli qayıdışıdır.

Bir az da dərinə getsək, belə bir «Dədə Qorqud» qayıdışı müstəqil Azərbaycan Respublikasının təməl xarakterli ideoloji prinsiplərindən xəbər verir və gələcək nəsillərin kökə, soya bağlılıq, milli-mənəvi dəyərləri qiymətləndirmək baxımından məhz bu prinsiplər üzərində köklənməsi üçün münbit zəmin yaradır.

«Dədə Qorqud» bizim dünənimizin möhtəşəm bədii salnaməsidir, ancaq o həmişə də bizim müasirimizdir, həmişə bizimlə bir yerdədir, bizim qanımızda, genimizdədir və nə qədər ki, yer üzündə türk yaşayacaq, həmişə də belə olacaq.

Mən böyük bir fəxarət hissilə «Kitabi-Dədə Qorqud»un 1300 illik yubiley mərasimini açıq elan edirəm!

9 aprel 2000.

«DƏDƏ QORQUD» HƏMİŞƏ XALQIMIZLA OLMALIDIR

2000-ci il aprelin 21-də «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin sədrliyi ilə yekun iclasındakı çıxış

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubiley mərasimləri bu günlərdə sona yetdi. Amma güman edirəm, burada «sona yetdi» sözü o qədər də yerində işlənmişdir, çünki bu yubiley mərasimi, oradakı çıxışlar, yubiley ərzində keçirilən görüşlər, qəbul-lar, simpozium, bu simpoziumdakı məruzələrin elmi səviyyəsi, «Dədə Qorqud»la bağlı kitabların nəşri – bunların hamısı Azərbaycan mədəniyyətinin, Azərbaycan ictimai fikrinin və hətta mən deyərdim ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni tarixinin əlamətdar səhifələrinə, cənab Prezidentin dediyi kimi, xalqın, millətin fəxarət, sevinc mənbəyinə çevrildi.

Mən keçən dəfə də dedim: böyük bir qayıdış oldu, yalnız «Dədə Qorqud»un özümüzə qayıdışı yox, özümüzün özümüzə, öz soyumuza, kökümüze qayıdışımız oldu.

Mən prinsipial əhəmiyyətli bir məqamı qeyd etmək istəyirəm ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında keçirilən bu yubiley etnik mənsubiyyətdən asılı olmayaraq ölkəmizin bütün vətəndaşlarının, yəni düşünən, başa düşən vətəndaşlarının sənət, söz bayramına çevrildi.

Mən bir daha təkrar etmək istəyirəm ki, əslində, söhbət müstəqil Azərbaycan Respublikasının mədəni özünü təsdiqindən gedirdi. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı müasir qorqudsünaslığın mərkəzinə çevrildi. Hətta daha yüksək bir hadisə baş verdi: Bakı, elə bil ki, türk dünyasının, türkdilli ölkələrin mədəni paytaxtına çevrildi. Bu yubiley bəlkə də bugünkü gündən daha artıq, gələcək nəsillər üçün idi, gələcək nəsillərə göstə-

rirdi ki, sən kimsən, hansı irsin sahibisən, hansı mənəviyyata sahib olmalısən.

Görünür, bu yerdə də təkrarsız keçinmək mümkün deyil və mən yenə təkrar edirəm: «Dədə Qorqud»un 1300 illik yubileyi ciddi elmi, mənəvi və siyasi əhəmiyyət daşıyırdı.

Mən bu barədə çox danışa bilərəm, amma vaxtı almamaqdan ötrü məsələnin ikinci hissəsinə – «Kitabi-Dədə Qorqud kompleksi»nin yaradılması məsələsinə keçmək istəyirəm. Əgər bu ifadə yerinə düşürsə, mən bu kompleksi canlı bir orqanizm kimi görürəm. Yəni bu yalnız adı bir park şəklində yox, misal üçün, Parisdəki, yaxud Los-Ancelesdəki kimi, uşaqlar, yeniyetmələr üçün Disneylend tipində bir yer olmalıdır. «Kitabi-Dədə Qorqud»un obrazları orada öz əksini tapmalıdır. Orada bizim heykəltəraşlarımızın tematik əsərləri, müxtəlif əyləncə vasitələri olmalıdır.

Biz Komissiya üzvləri ilə birlikdə gedib yenidən o yerə baxdıq, oranı gəzdik. Həmin parkın yaxınlığında zoopark vardır. Biz belə fikirləşirik ki, zooparkın özünü də gələcəkdə bu kompleksin atributlarından birinə çevirmək olar. Bu, zoopark üçün də çox faydalı olar.

Yeri gəlmişkən, onu da demək istəyirəm ki, həmin zoopark orada çalışan insanların fədakarlığı sayəsində qorunub saxlanılmışdır. Sözün qıssası, demək istəyirəm ki, o yerdə həm məzmun, həm də sırf təsviri baxımdan böyük, möhtəşəm, miqyaslı bir kompleks yaratmaq olar.

Digər bir məsələ də çox ciddi əhəmiyyətə malikdir. Biz bilirik ki, rus dilində «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı vardır. Onu akademik Bartold tərcümə edibdir. Bu yubiley münasibətilə biz həmin kitabı yenidən nəşr etdik. «Kitabi-Dədə Qorqud» fransız dilinə tərcümə edilib, Parisdə nəşr olunubdur. Əhməd Şmide «Kitabi-Dədə Qorqud»u alman dilinə tərcümə edib və Berlində nəşr etdiribdir. «Kitabi-Dədə Qorqud» italyan dilində də nəşr olunubdur.

Bu dastan Anadolu türkcəsində dəfələrlə nəşr edilibdir. Onun qırğız dilində də tərcüməsi vardır. Amma bütün bunlara baxmayaraq «Kitabi-Dədə Qorqud»un daha sanballı, daha miqyaslı tərcümələrinin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə təqdim olunmasına böyük ehtiyac var və biz onun xarici dillərdə daha mü-kəmməl, daha təkmilləşdirilmiş nəşrlərinə nail olmalıyıq.

Yeri düşmüşkən, tərcümə məsələsi barədə bir neçə kəlmə demək istəyirəm. Çox təəssüflər ki, biz öz klassik ədəbiyyatımızı dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmağı bacarmamışıq. Uzağa getmirəm, ən yaxın keçmişimizdən bir misal çəkmək istəyirəm. Biz Cəlil Məmmədquluzadəni dünya ictimaiyyətinə layiqincə təqdim edə bilməmişikmi? Yox.

Doğrudur, rəhmətlik Əziz Şərif və başqaları Cəlil Məmmədquluzadəni rus dilinə tərcümə etmişdilər. Amma bunlarla bərabər, biz Cəlil Məmmədquluzadənin istedadının ən mühüm cəhətlərini heç rus oxucusuna da çatdıra bilməmişik. Mən hələ onun əsərlərinin ingilis, fransız, alman, italyan və başqa dillərə tərcüməsindən danışıram.

Yadıma gəlir, 1970-ci illərin əvvəllərində bilavasitə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə biz Mirzə Ələkbər Sabiri rus dilinə tərcümə etdik. Rəhmətlik İmran Qasimov o vaxt istedadlı rus satiriki hesab olunan Sergey Vasilyevi bu məsələ ilə əlaqədar Azərbaycana dəvət etdi, ona yaxşı şərait yaradıldı və o Sabiri həqiqətən sidq ürəkdən tərcümə etdi. Bu, o zaman üçün bir hadisə oldu.

Amma onun sidq-ürəkdən yanaşdığı tərcümədən sonra da Mirzə Ələkbər Sabir rus dilində həmin Sabir olmadı, çünki Mirzə Ələkbər Sabirin istedadının dərəcəsinin müqabilində tərcümə davam gətirmirdi.

Onu demək istəyirəm ki, bu cür tərcümələr nə qədər çox olsa, yəni biz başqa istedadlı şairləri dəvət edə bilsək, yaxud özümüz elə tərcüməçilər yetişdirsək ki, Sabirin əsərlərini üçüncü və ya dördüncü variantda tərcümə etsin, onda tərcümə orijinalın həqiqi ifadəsi olmaq imkanı qazanar. Söhbət həm rus dilinə, həm fransız, ingilis və başqa dillərə tərcümədən gedir.

Bax, «Kitabi-Dədə Qorqud»un tərcüməsinə də bu baxımdan yanaşmalıyıq.

Yenə də fürsətdən istifadə edib demək istəyirəm ki, Yazıçılar Birliyinin nəzdində Tərcümə Mərkəzi var. İstedadlı yazıçımız Afaq Məsud həmin Mərkəzin müdiri, Vaqif Bayatlı Önər isə onun müavini. Orada ixtisaslaşmış və istedadlı insanlar işləyir. Bəlkə gələcəkdə həmin Mərkəzin bazasında, orada çalışan insanların imkanlarından istifadə edərək dövlət səviyyəsində bir idarə, yaxud komitə yaratmaq olar ki, «Kitabi-Dədə Qorqud»un, həm də,

ümumiyyətlə, klassik ədəbiyyatımızın tərcüməsi ilə məşğul ol-
sun.

Müasir dövrdə müstəqil Azərbaycan Respublikasında çatış-
mayan cəhətlərdən biri də terminologiya məsələsidir. Dünənəcən
bu terminologiya rus dilindən gəlirdi, biz onu, əsasən, rus vari-
antlarında işlədirdik. Amma bu gün Azərbaycan özü bilavasitə
Avropa ilə, dünya birliyi ilə əlaqədədir. Ölkəmizə neft şirkətləri,
digər əcnəbi şirkətlər gəlir. Ancaq bizdə yeni texnologiyanın ter-
minologiyası yox dərəcəsidir. Bütün bu işlərlə məşğul olmaq
üçün də dediyim həmin Tərcümə Mərkəzinin, yaxud komitəsinin
yaradılmasına ehtiyac var.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un tənqidi nəşrləri çapdan çıxdı. Sa-
mət Əlizadənin hazırladığı qiymətli kitab nəşr olundu. Güman
edirəm ki, gələcəkdə «Kitabi-Dədə Qorqud»un akademik nəşrinə
böyük ehtiyac var. Bu, çox ciddi, əzab-əziyyət tələb edən bir mə-
sələdir, amma buna mütləq nail olmalıyıq.

Azərbaycan xalqı, müstəqil Azərbaycan Respublikası «Də-
də Qorqud»a sahib çıxmağı bacardı. Bu baxımdan, elə bilirəm ki,
beynəlxalq «Dədə Qorqud» jurnalının nəşri pis olmazdı. Əgər biz
ildə dörd, yaxud altı nömrəsi çap olunan sanballı elmi jurnal nəşr
edə bilsəydik, güman edirəm, bu, ümumi işimizin xeyrinə olardı.
Yalnız Azərbaycan qorqudşünaslarının əsərlərini yox, eyni za-
manda, dünya qorqudşünaslığının da ən layiqli nümunələrini ora-
da dərc etmək çox fayda gətirərdi.

Vaxtilə biz «Sovet türkologiyası» adlı bir jurnal nəşr edir-
dik. Həmin jurnal o vaxt Azərbaycanı Sovet İttifaqında türkologi-
ya mərkəzlərindən birinə çevirmişdi. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən
«Kitabi-Dədə Qorqud» jurnalını nəşr etməyimiz əlamətdar hadi-
sə olardı.

Biz «Kitabi-Dədə Qorqud» ensiklopediyasını»nı nəşr etdik və
ensiklopediya dünya qorqudşünaslığında ciddi, sanballı və əhə-
miyyətli bir hadisədir. Amma bu – ilk təşəbbüsdür. Mən güman
edirəm ki, 3-5 ildən sonra onun təkmilləşdirilmiş, təkrar işlənmiş,
əhatə dairəsi daha geniş miqyaslı, elmi vüsəti daha artıq olan ye-
ni nəşrinə ehtiyac vardır və elə günü sabahdan bu işə başlamaq la-
zımdır.

«Dədə Qorqud» həmişə xalqımızla olmalıdır.

21 aprel 2000.

AKTYORA OXŞAMAYAN ADAM HAQQINDA KİTAB

Unudulmaz sənətkarımız, əziz dostum Həsənağa Turabov haqqında İlham Rəhimlinin «Aktyora oxşamayan adam» (Bakı, Sabah, 2000) adlı kitabına yazılmış ön söz

Oxucunun qarşısındakı bu kitabı görkəmli teatrşünasımız İlham Rəhimli yazıb.

Kitab yazmaq, əlbəttə, məsuliyyətli bir işdir.

Ancaq bu kitab – ikiqat artıq məsuliyyət tələb edir.

Çünki oxucu – eyni zamanda tamaşaçıdır.

Və o tamaşaçı İlhamın istedad və məhəbbətlə yazdığı bu kitabın qəhrəmanı – məşhur sənətkarımız Həsənağa Turabovu səhnədə və ekranda çox görüb, tanıyıb və sevib, onun haqqında şəxsi və sabit təəssüratı, illərdən bəri formalaşmış fikri var və bu kitabı o, qəbul etməlidir, bəyənməlidir, bu kitab oxucunu, köhnə təbirlə desək, rəncideyi-hala salmamalıdır.

Həmişə Həsənağa Turabovun səhnədə və kinoda yaratdığı surətləri izləyən və bu sənətkarın yaradıcılığını yüksək qiymətləndirən bir oxucu kimi, bəri başdan deyim ki, İlhamın kitabı müşahidələrinin dəqiqliyi, təhlilinin elmi sanbalı, fikir və mülahizələrini quru elmi dillə yox, canlı bir təhkiyə ilə söyləməsi məndə xoş bir təəssürat yaratdı: «Nəhayət ki, Həsən haqqında yaxşı bir kitab yazıldı».

Həsənağa Turabovun Azərbaycan teatr sənətində qazandığı mövqe elədir ki, onun haqqında kitab yazmaq, əslində, müasir Azərbaycan teatr sənəti haqqında kitab yazmaq deməkdir.

İlham bu kitabı orijinal bir ad qoyub: «Aktyora oxşamayan adam».

İlyas Əfəndiyev tez-tez teatrdan söhbət açırdı və səksəninci illərin sonlarında, Züqulbada, bir yay axmaşı onun dediyi sözlər yaxşı yadımdadır:

– Turabı (hərdən Həsəni belə çağırırdı) tanımayan bir nəfər onunla oturub-dursun, yol yoldaşı olsun heç vaxt ağlına gətirməz ki, bu adam aktyordur, amma elələri də var ki, həyatda aktyordur, səhnədə isə görəndə, fikirləşirsən ki, bu adam gərək özünə başqa peşə tapaydı...

Həsənağa Turabov həyatda təmkinli, ciddi, həmişə də fikirli olan bir insandır və mənə elə gəlir ki, o, daima özü özü ilə danışır, götür-qoy edir, axtarır və bu axtarışlar bəzən elə bil ki, əzab-əziyyətli olur...

Bu fikirlər, düşüncələr, əlbəttə, yalnız səhnə haqqında deyil, həyatda – vəfada və vəfasızlıqda, mərdlikdə və xəyanətdə, dünyanın bir çox başqa işlərində o qədər fikirləşməli şeylər var ki...

Amma o da mənim üçün şübhəsizdir ki, səhnə Həsənin – aktyor olmayan adamın düşüncələrində hegemonudur və Azərbaycan teatr səhnəsinin, kinematoqrafının böyük uğurları olan Turabov Hamleti, Turabov Kefli İskəndəri, Turabov Nicatı, Kamranı, Xiyabanisi, Gəray bəyi həmin düşüncələrin bədii estetik ifadəsidir.

Bu rolların sənətkarlıq miqyası elədir ki, onlar mövsüm repertuarına, yaxud kinoteatr zalına sığışmır – onlar Azərbaycan milli mədəniyyətinin faktlarına çevrilir.

Həsənağa Turabov ən incə məqamları, detalları, ştrixləri həssaslıqla hiss edən və onlardan məharətlə istifadə etməyi bacaran bir sənətkardır.

«Mahnı dağlarda qaldı» faciəsində Nicat bolşevikdir və Böyük bəyə qarşı mübarizə aparır, İlyas Əfəndiyevin Böyük bəyə simpatiyası var və tamaşaçılar bu müəllif simpatiyasını dərhal qəbul edir, onu öz simpatiyasına çevirir. Deməli, Nicat mərdlikdə, cəsurluqda, etibarda, vəfada, ilqarda layiqli rəqib olmalıdır, o, sovet dramaturgiyasının ənənəvi «müsbət qəhrəmanı» ola bilməz və həqiqətən də belə deyil, Nicat canlıdır, iztirablar və tərəddüdlər içindədir, müəllif bütün bunları zərif bir akvarellə işləmişdir və Həsən Turabov da surət üzərində məhz həmin akvarellə işləyərək böyük yaradıcılıq uğuru əldə etdi, bu rolun ifasına görə Dövlət Mükafatı aldı.

«Mahnı dağlarda qaldı», əslində, sovet səhnəsində məfkurəsi sovet sisteminə qarşı yönəldilmiş və yalnız Böyük bəyin,

onun bacısı Şahnazın yox, həm də Nicatın özünün faciəsinə görə həmin sistemə daxili nifrət hissi aşılaraq bir tamaşa idi.

İnqilab mövzusunda yaranmış əsərlərin bədii-estetik və ideoloji təəssüratı baxımından «Mahnı dağlarda qaldı» Azərbaycan teatrında mərhələ səciyyəsi və məzmunu daşıyan bir tamaşa idi və onun belə bir siqlətlə, sanballa meydana çıxmasında Həsənağa Turabov istedadının da mühüm rolu var idi.

Və Həsənin bu cür ciddi yaradıcılıq uğurları onu yalnız teatr sənətinin yox, ümumiyyətlə, müasir mədəniyyətimizin görkəmli xadimlərindən biri edib.

İlhamın da bu kitabı yalnız onun özünün yox, ümumiyyətlə, müasir sənətsüənəslığımızın yeni uğurudur.

13 aprel 2000.

YALÇINLI VƏ YALÇINSIZ DÜNYAMIZ

Timurçinin oğlu, əzizimiz Yalçın Əfəndiyevə həsr olunmuş «Qısa ömrün əbədiyyət akordları» adlı kitabına (Bakı, T.Ə.Nəşriyyat Mərkəzi, 2000) yazılmış ön söz əvəzi

Yalçın bu dünyada iyirmi səkkiz il yaşadı.

Artıq beşinci aydır ki, Yalçın bu dünyada – bizim yaşadığımız dünyada yoxdur.

İyirmi səkkiz il bundan əvvəlki dünyada da – bizim yaşadığımız dünyada Yalçın yox idi.

Ancaq indiki dünya ilə iyirmi səkkiz il bundan əvvəl yaşadığımız dünya – tamam başqa-başqa məfhumlar, anlayışlardır.

Yalnız ona görə yox ki, elm, texnika inkişaf edib, dünyanın siyasi xəritəsi dəyişib, siyasi-ictimai və təbii kataklizmlər baş verib – bunlar öz yerində, ancaq əsas ona görə ki, bu müddət ərzində dünyaya o insanlar gəlib və dünyadan o insanlar gedib ki, artıq onlarsız bizim üçün bu dünya yoxdur.

Yalçınla bağlı ən acısı odur ki, tale onun bu dünyaya gəlişi ilə onun bu dünyadan gedişini həmin iyirmi səkkiz il çərçivəsinə pərçim etdi.

Yalçının işıqlı siması, tərtemiz ürəyi, hisslərinin saflığı, ta uşaqlıq illərindən bəri sənətkar təbiəti elə idi ki, onun o işığı da, təmizliyi, saflığı da həmin iyirmi səkkiz il çərçivəsində bizim ürəyimizin içinə girmişdi və Yalçının getməyi ilə bizim ürəyimizin içindəki o yerə qəfil bir qaranlıq çökdü.

Ürəyin içindəki bir hissəciyə çökmüş o qəfil qaranlıqla, o zülmətlə yaşamaq çox çətin işdir.

Ancaq yəqin bu da bu dünyada bizim üçün bir sınaqdır.

Və bizi bu sınağa Yalçın çəkdi.

Nə üçün bu belə oldu? – bu, bir sirr-Xudadır və biz bu dünyada heç vaxt bu sualın cavabını tapa bilməyəcəyik.

Cavab – haqq dünyasındadır və hər şey bizə yalnız o zaman məlum olacaq.

Əgər məlum olacaqsa...

Dünya haqqında çox yazıblar, çox deyiblər və aşıq Şəmşirin də belə bir misrası var:

Ayrılıq təbilini çalan dünyadı...

Və bu misra da onundur:

Gözəlliyi əldən alan dünyadı...

Ancaq bu yerdə «gözəllik» – həmin Yalçın işığı, Yalçın təmizliyi, saflığı beton kimi asfaltı çatladıb çıxan zərif çiçək kimi bir şeydir, onu tamam əldən almaq, itirmək, yox etmək, izsizləşdirmək mümkün deyil, o, elə bil, yalnız mənəvi yox, cismani sürətdə də xatirələrə hopur, içimizdə yaşayır və o xatirələr xəyallar aləmindən çıxır, bizimlə bərabər bu dünyada həyat sürən bir reallığa çevrilir.

Və get-gedə ürəyimizin o hissəciyindəki qəfil zülmət içində də bir Yalçın təbəssümü yaranır...

O Yalçın təbəssümü mənim gözlərimin qabağına gəlir və özü ilə bir ovunma gətirir: nə yaxşı ki, bu dünyada Yalçın olub.

Nə yaxşı ki, bizim iyirmi səkkiz ilimiz – bu yerdə müstəqim mənada bir igidin ömrü! – Yalçın olub.

Yalçın bizim qanımızdadır və biz yaşadığımız, Yalçının oğlu Cavid yaşadığımız, nəslimiz yaşadığımız, şəcərəmiz bu dünyadakı missiyasını yerinə yetirərək qol-budaq atdıqca, Yalçın da bizim içimizdə yaşayacaq.

Yalçın indi elə bir ali məqamdadır ki, yəqin həmin ali məqamda onun bizim içimizdəki bu yaşantıya ehtiyacı yoxdur, amma buna bizim ehtiyacımız var və bu dünyadakı son günümüzdə qədər də beləcə olacaq.

İki il bundan əvvəl – 1 iyun 1998 -ci ildə mən, yazı yazar-kən heç vaxt keçirmədiyim bir hissiyyatla İlyas Əfəndiyev haqqında xatirələr kitabına «Ön söz əvəzi» yazmışdım.

Bu gün mən eyni hissiyyatla Yalçın haqqındakı bu kitaba kiçik «Ön söz əvəzi»ni yazıram...

Yalçın zahirən nə qədər gözəl, yaraşığı bir oğlan idisə, nə qədər cəsarətli, ötkəm, mərd xasiyyətli bir gənc idisə, bir o qədər də istedadlı, daxilən zərif, həssas idi, zəngin hissiyyatlı idi.

Tale Yalçını sənətkar olmaq üçün bu dünyaya gətirmişdi.

Və Yalçın sənətkar ömrü yaşadı.

Yalçının uşaq çağlarından şəkillər çəkməsi, filmlərə çəkilməsi və xüsusən, «Uzun ömrün akordları» filmində başına qaragül papaq qoyub Üzeyir Hacıbəyovun uşaqlığını oynaması, sonralar get-gedə bütün daxili ilə sənətə bağlanması, min bir rənglər aləminə girməsi və o rəngləri ram etməsi – bütün bunlar hamısı bu dəm mənim gözlərimin qabağındadır.

Bu kitabda görkəmli sənət adamları Yalçının parlaq istedadı haqqında söz deyirlər və mən onların hamısına ən səmimi minnətdarlığımı bildirirəm.

Eyni zamanda, bu kitabda Yalçının əsərlərinin də reproduksiya verilib və mən elə bilirəm ki, ölçüsündən, keyfiyyətindən asılı olmayaraq, məhz o rəsmlər Yalçını tam ifadə edir.

Yalçın çox danışan, özündən deyən, hisslərini büruzə verən deyildi və bu gün Yalçının bizə demədiklərini onun bizimçün – bu dünyanın sakinlərinə qoyub getdiyi əsərləri deyir.

Və həmişə də belə olacaq.

Mən İlyas Əfəndiyev haqqında «Sən həmişə bizimləsən» xatirələr kitabında yazmışdım:

«O (və onlar!) bizimlədir.

Həm bizim ürəyimizdə, həm də bizim başımızın üstündə».

İlyas Əfəndiyev bu dünyada səksən iki il ömür sürdü və haqq dünyasına köçüb bizim başımızın üstünə qalxdı.

Yalçın da, elə bil, özü tələsdi və həmin Yalçın işığı, Yalçın təmizliyi, Yalçın istedadı bu dünyadakı iyirmi səkkiz illik ömürdən sonra onu bizim başımızın üstünə qaldırdı.

17 may 2000.

ZAUH HƏSƏNOVUN «ÇAR SKİFLƏRİ» MONOQRAFİYASI

Bu monoqrafıyanı oxuyarkən 20 il bundan əvvəlki bir epizod mənim yadıma düşdü. Səksəninci illərin əvvəlində o zamanlı Leninqradda Nizaminin 840 illiyini keçirirdik və həmin günlərdən birində akademik Boris Piatrovski ilə bərabər Ermitajın nadir eksponatlarına baxırdıq. Skif mədəniyyəti nümunələrinə tamaşa edərkən ondan skiflərlə qədim türklərin qohumluğu barədəki fərziyyəyə münasibətini soruşdum.

O, birmənalı münasibət bildirmədi və gülə-gülə Leninin, həmin dövrdə yeri gəldi-gəlmədi işlədilərək, hamının zəhləsini tökmüş sözlərindən iqtibas edib:

– Öyrənmək, öyrənmək və yenə də öyrənmək lazımdır! – dedi.

Doğrusu, o zaman Boris Piatrovski kimi nüfuzlu bir mütəxəssisin mənim sualıma beləcə sakit yanaşması mənə maraqlı göründü və təsir etdi, çünki Bakının elmi-ictimai dairələrində bu tipli fikirlər səslənəndə (yadımdadır ki, hərdən bu məsələni parlaq istedadlı malik dilçi alim, unudulmaz Aydın Məmmədov qaldırırdı), bizim bir sıra alimlərimiz çox birmənalı şəkildə, tamam qəti olaraq bu fərziyyələri rədd edirdilər.

Burası da qəribə idi ki, azərbaycanlıların (yəni türklərin, daha da dəqiqləşdirsək, oğuzların) etnogenezində skiflərin iştirak etməsi hələ o zamanlar artıq öz elmi təsdiqini tapmışdı və elə bunun özü skiflərlə oğuzların yaxınlığı (qohumluğu, bəlkə də lap eyniliyi!) barədə dərinləndən düşünməyə, tədqiqatlar aparmağa vadar etmərdimi?

Və bu baxımdan skif dilinin İran dilləri ailəsinin bir qolu kimi qəbul edilməsindəki «mübahisəsizlik» də, təbii ki, təəccüb doğururdu.

Bütün bunlara görə, Zaur Həsənovun skiflərin və qədim oğuzların etnodil identifikasiyası məsələlərinə həsr olunmuş monoqrafıyası bir tərəfdən mənim üçün gözlənilməz olmadı, çünki belə bir əsərin meydana çıxmasına elmi ehtiyac, bəlkə də tarixi zərurət var idi və görünür, artıq zaman yetişmişdi.

Ancaq digər tərəfdən bu monoqrafiyadakı tədqiqatın miqyası və əldə edilən orijinal elmi nəticələr arqumentlərin sanbalı və dəqiqliyi baxımından, doğrusu, mənim üçün gözlənilməz oldu.

İnanmaq olmur ki, bu əsər tamamilə yeni və hətta nəinki yeni, bir çox məqamlarda əvvəlkilərlə daban-dabana zidd olan elmi konsepsiya əsasında yazılmış ilk monoqrafiyadır.

Müəllif skif dilinin İran dillərinə aid edilməsindəki mütləqliyin (indi isə məlum olur ki, əslində, ortodosk bir münasibətin!) əleyhinə çıxır və bu dilin Altay dilləri ailəsinə mənsubluğu fikri ehtimal kimi, (hələlik) onun yeni konsepsiyasının əsasını təşkil edir.

Deməliyəm ki, Zaur Həsənovun hissə qapılmadan və elmi səriştə ilə apardığı leksik tədqiqat zamanı ortaya qoyduğu linqvistik faktlar, yürütdüyü mülahizələr, irəli sürdüyü ideyalar şəxsən mənim üçün müəllifin həmin ehtimalını, demək olar ki, tamam doğruldu.

Monoqrafiyanın qiymətli cəhətlərindən biri odur ki, burada skif dili skif dünyagörüşündən, skif cəmiyyətinin sosial mənsubiyyətindən, bu cəmiyyətin yaranmasındakı tarixi faktorlardan təcrid edilməmişdir, əksinə, bütün bunlar müştərək olaraq tədqiqə cəlb olunmuşdur.

Digər qiymətli bir cəhət müəllifin öz yeni konsepsiyasının elmi ifadəsi zamanı klassik skifşünaslıqdan (yəni köhnə elmi konsepsiya əsasında aparılan tədqiqatlardan!) imtina etməmək, əksinə, yeri düşdükcə onlardan bəhrələnməyə bilmək bacarığıdır.

Müəllif skifşünaslıqda indiyə qədər aparılmış tədqiqat işlərini dərinədən öyrənmiş, onu əxz edə bilmiş və buna görə də onun elmi mübahisələri də, prinsipial opponet mövqeyi də, əldə etdiyi yeni elmi nəticələr də, əsas etibarilə, inandırıcı və effektivdir.

Zaur Həsənovun müqayisəli-tarixi identifikasiya metodu və müqayisəli-tarixi tədqiq aspektləri haqqındakı mülahizələri məhz həmin elmi bazanın mükəmməlliyinə görə ciddi səslənir. Əlbəttə, sən hansı mülahizəni qəbul etməyə bilərsən, ancaq monoqrafiyanın ümumi elmi səviyyəsi elədir ki, həmin qəbul etmədiklərinə qarşı da ciddi arqumentlər gətirməlisən.

Çar skiflərinin Tarqıtaydan törəmələri, yaxud onların Herakldan törəmələri versiyalarını araşdırarkən bu fərziyyələrin atributları ilə qədim türk ənənələrinin müqayisəsi, fikrimcə, həm sırf elmi-metodoloji baxımdan maraqlıdır, həm də faktoloji baxımdan zəngindir.

Müəllifin qədim türk və skif tekstləri (istilahları, sözləri, linqvistik detal və çalarları) arasında apardığı müqayisəli təhlillər, paralel araşdırmalar məni inandırdı ki, bu xalqların obrazlı təfəkkür tərzini çox doğma və bəlkə də eynidir.

Obrazlı təfəkkür tərzinin doğmalığı və yaxud eyniliyi isə, aydın məsələdir ki, psixologiyanın, məişətin, xarakterin doğmalığı və yaxud eyniliyindən xəbər verir.

Zaur Həsənov monoqrafiyasının əsas elmi mülahizəsini – skiflərlə türklərin dilindəki genetik bağlılıq ideyasını nəinki sadəcə irəli sürür, o, bunu sübut edir və bu cəhət mənim üçün gənc tədqiqatçının ən böyük uğurudur.

Bu mənada «Oğuznamə»nin və «Koroğlu» eposunun tədqiqatına cəlb edilməsi və onlarla skif əfsanələri arasında filoloji paralellərin aparılması da monoqrafiyanın qiymətini artırır və mövzunun çox geniş ehtiva dairəsinə malik olduğunu göstərir.

Və əlbəttə, hərgah gənc tədqiqatçının yeni elmi konsepsiyasının doğurduğu bu mövzu bu dərəcədə geniş ehtiva dairəsinə malikdirsə, deməli, onun perspektivləri də işıqlıdır.

Bu isə o deyən sözdür ki, gələcəkdə bizi həmin mövzu ilə bağlı böyük tədqiqat işləri, ortodoksdan kənar elmi nəticələr, bəşər tarixinin indiyəcən oxunmamış yeni səhifələri gözləyir.

Həmin magistrala aparacaq yolun isə başlanğıcını bizim gənc tədqiqatçının məhz bu monoqrafiyası qoymuş olur.

5 iyul 2000.

DOKTOR CAVAD HEYƏT HAQQINDA DOST SÖZÜ

Doktor Cavad Heyətin 75 yaşı tamam olur.

Doktor Cavad Heyət haqqında bu kiçik dost sözünü yazmağa başlarkən fikrimdə, istər-itsəmiz, düz, 21 il bundan əvvəlın xatirələri canlandı, o vaxtların ki, mən Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının cavan bir katibiydim və biz hamımız çox qaynar bir ədəbi həyat yaşayırdıq.

O qaynar ədəbi həyat nə idi? necə idi? nə üçün idi? – bu sualların cavabını bir sözlə ifadə etmək mümkün deyil, çünki çoxcəhətli, zəngin idi, amma, hər halda, bir söz – millilik – o ədəbi prosesi, o hiss və həyəcanları, o istək və arzuları səciyyələndirən əsas məfhumlardan biri və bəlkə də birincisi idi.

Və təbii ki, hakim ideologiyanın Azərbaycanda «Cənub» sözünün özünü belə yasaq elədiyi bir zamanda, Cənubla bağlı təəssübkeşlik, maraq, intizar, narahatlıq bizim içimizdəki, fikrimizdəki, qələmimizdəki həmin milliliyin çox ciddi bir tərkib hissəsi idi.

Belə bir vaxtda biz o dövr üçün böyük bir ruh yüksəkliyinə, qəribə – çox təmiz, şəffaf – bir nikbinliyə, həyəcan dolu bir marağa səbəb olan və bizi daxilən isidən xəbər eşitdik: İranda Azərbaycan dilində «Varlıq» adlı bir ədəbi jurnal çıxmağa başlayıb.

Cənublu qələm dostlarımla – Balaş Azəroğluyla, unudulmaz Mədinə Gülgün və Söhrab Tahirlə (ona «Söhrab əmi» deyirdik), Həmid Məmmədzadə və mərhum professor Qulamhüseyn Beqdeliylə, Mirzə Abbashyla, Qasım Cahani və Qulamrza Cəmşidiylə, başqalarıyla (bu işıqlı, sadə və zəhmətkeş insanlar milli mənliliyimizin dirçəlməsi prosesində, həmin mənliliyin dərinlərdəki köklərini görməyimiz üçün çox əziyyətlər çəkiblər!) bu hadisəni müzakirə edirdik və o da yaxşı yadımdadır ki, mən ilk dəfə doktor Cavad Heyətin adını Azərbaycan naminə daima nəsə axtaran və tapan, əlaqələr yaradan və heç zaman da yorulmayan, ruhdan düşməyən Abbas müəllimdən – bu gün yeri çox görünən professor Abbas Zamanovdan eşitdim.

Bizi bu dərəcədə həyəcanlandıran və ilk nömrəsi tutiyə kimi əldən-ələ gəzən «Varlıq»ın təsisçisi və Baş redaktoru doktor Cavad Heyət elə o zamandan doğma xalqının maarif və mədəniyyətinin, ana dili və ədəbiyyatının inkişafı üçün əsl Vətəndaş qayələri ilə və effektiv fəaliyyət göstərən bir mütəfəkkir kimi ürəklərə yol tapdı, hörmət qazandı.

İndi uzaqlarda (əbədi bir keçmişdə!) qalmış yetmişinci illərin sonu, səksəncinci illərin əvvəllərində Şimali Azərbaycanla doktor Cavad Heyət arasındakı mənəvi körpü, əgər belə demək mümkünsə, qiyabi dayaqlar üzərində qurulmuşdu, arada keçilməz (və qorxunc!) sərhəd var idi və gizlətmirəm, o zaman mən təsəvvür etməzdim ki, tarixi baxımdan çox qısa bir müddət keçəcək və doktorla bizim həmin qiyabi tanışlığımız əyaniləşəcək, şəxsi dostluğa çevriləcək.

Mən doktor Cavad Heyətlə dostluğumu həmişə xoş hisslərlə yada salıram, çünki ömrünü millətin inkişafına, onun gələcəyi naminə, keçmişinin mənəvi-estetik tədqiqinə həsr etmiş bu insanın təmənnəsizliyi mənim üçün çox qiymətli bir cəhətdir.

Doktor Tehrandə, İstanbulda, Parisdə mükəmməl təhsil almış və beynəlxalq səviyyədə tanınmış görkəmli bir tibb alimi, cərrah, səhiyyə təşkilatçısıdır və əlbəttə, onun ana dili, milli ədəbiyyat və folklorla bağlı bu dərəcədə ehtiraslı fəaliyyəti, iyirmi ildən artıq bir müddətdə öz hesabına «Varlıq»ın nəşrini davam etdirməsi, əslində, tibb sahəsindəki daha böyük uğurlarının, şəxsi firavanlığının, maddi cəhətdən qazana biləcəklərinin bahasına başa gəlir.

Yuxarıdakı o «təmənnəsizlik» sözünü işlətdikdə də, mən ilk növbədə bunu nəzərdə tuturam.

Bəli, doktor Cavad Heyət milli mədəniyyətimizlə, ədəbiyyatımızla, milli mənəviyyatımızla bağlı fəaliyyət göstərir, amma onun şəxsiyyətinin, istedadının, zəhmətkeşliyinin miqyası yalnız bu şərəfli fəaliyyətlə tükənmir, o, bir mütəxəssis, bir həkim kimi, ümumiyyətlə, insanlığa xidmət edir.

Cavad Heyət bir tərəfdən «Troboflebit və müalicəsi» monoqrafiyasını, o biri tərəfdən iki cildə «Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış» əsərini yazır.

Bir tərəfdən «Ümumi cərrahlıq», «Cərrahiyyə dərsləri», o biri tərəfdən «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı», «Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış», «Türk dili və ləhcələrinin tarixi»...

Bir tərəfdən cərrah bıçağı ilə insanların ömrünü uzatmaq, Paris Beynəlxalq Cərrahlar Akademiyası, Beynəlxalq Cərrahlar Cəmiyyəti kimi dünya miqyasında nüfuzlu beynəlxalq qurumlarda fəaliyyət göstərmək, o biri tərəfdən də yüz cürə gündəlik qayğılarla, əzab-əziyyətlə «Varlıq»ı nəşr etmək...

Və əlbəttə, bütün bunların arxasında xislətin mənəvi zənginliyi dayanır.

Doktor bərkdə dada yetişən etibarlı bir dostdur.

Neçə dəfə olub ki, mən bizim bir sıra görkəmli sənət adamlarımızın, ziyalılarımızın çox ciddi sağlamlıq problemləri ilə bağlı təcili Tehrana, doktor Cavad Heyətə telefon açmışam, ərkəyə xahişlərimi etmişəm və doktor İranda o adamların min bir əziyyətini çəkib, onlara şəfa verib və onlar Bakıya qayıdıb bu gün də yaşayıb yaradırlar.

Bundan sonra bu dostluqla necə fəxr etməyəsən, əzizim doktor?

Təbriklər və cansağlığı arzuları ilə...

*Elçin.
29 iyul 2000.*

MİLLİDƏN BƏŞƏRİLİYƏ

2000-ci il sentyabrın 22-də «Avropa-Ümumi İrs» Kompaniyası çərçivəsində «Avropa İrsi günləri» açılış mərasimindəki çıxış

Sizi Azərbaycanda ilk dəfə «Avropa-Ümumi İrs» tədbirinin keçirilməsi münasibətilə ürəkdən təbrik edir və «Avropa-Ümumi İrs» Kompaniyası üzrə Azərbaycan Milli Komitəsinin sədri kimi bu hadisədən qürur duyuram.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına daxil olduğu bir ərəfədə bu tədbirin keçirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Avropa Şurası və Azərbaycan Respublikası arasında əməkdaşlıq Proqramının həyata keçirilməsi tədbirləri, həmin əməkdaşlığın inkişafı, eləcə də Avropa Şurasının 50 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamları ölkəmizin Avropa təsisatlarına inteqrasiyasının istiqamətlərini müəyyən etmişdir. «Avropa-Ümumi İrs» Kompaniyası üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komitəsi yaradılmışdır.

Avropa Şurasına daxil olmaq – demokratik prinsiplər əsasında vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasını və bununla bağlı bir çox məsələlərin həllini ön plana çəkir. Milli xüsusiyyətlərin, milli mənşəyin, adət-ənənələrin sövqü ilə formalaşan kollektiv şüurun və mədəni irsin problemləri də həmin mühüm məsələlər sırasındadır.

Qədim və zəngin Azərbaycan mədəniyyəti özünün milli dəyərlərini müdafiə etməyə qadirdir və bu gün o özünü beynəlxalq aləmə, o cümlədən, Avropaya hərtərəfli, bütün bədii-estetik incəlikləri ilə daha dərinədən və daha əhatəli tanımaq əzmindədir. Bu iş irsimizi araşdırmağı və təhlil etməyi, milli dəyərlərimizin ümumbəşəri dəyərlər sistemindəki məxsusi yerinin müəyyənləşdirməyi tələb edir. 47 ölkədə aparılan «Avropa-Ümumi İrs» Kompaniyası bunun üçün böyük imkanlar verir və bu yaxşı bir fürsətdir.

Məlumdur ki, «Avropa İrsi Günləri»nin rəsmi başlanğıcı 1991-ci il hesab olunur. Həmin il, Avropa Şurası tədbirin keçirilməsi ilə bağlı Koordinasiya Ofisini təşkil etmişdir. Eyni zamanda, bütün milli (regional) təşəbbüsləri və təklifləri beynəlxalq meyarlara uyğunlaşdıran bir sıra prinsiplər müəyyənləşdirilmişdir.

Bu tədbir 1984-cü ildə Fransanın təşəbbüsü ilə başlanmış və yalnız bir neçə ölkə tərəfindən dəstəklənmişdi. 1991-ci ildə – 11, 1998-ci ildə isə – 44 ölkə bu təşəbbüsə qoşulmuş və bu müddətdə 19 milyondan artıq insan 28000 abidəni pulsuz görmək, öyrənmək, dərk etmək, qiymətləndirmək imkanına malik olmuşdur.

Sonrakı illərdə isə, mədəni irs anlayışının mahiyyəti daha da genişləndi və bizi əhatə edən mühiti, insanın müdaxiləsinə məruz qalmış təbiəti belə ehtiva etdi. Vahid Mədəni Məkan ideyası irəli sürüldü. Keçmiş və müasir bədii-estetik və intellektual dəyərlər, təbii mühit məhz həmin Məkana daxildir.

Hər bir xalqın həyat tərzini, milli mədəniyyətinin unikallığı, onun tarixi xüsusi hörmət və diqqət tələb edir. Eyni zamanda hər bir xalqın dünya birliyinin ayrılmaz bir hissəsi, tamhüquqlü üzvü olduğu dərk edilməlidir, çünki, yalnız bu zaman ümumbəşəri mədəniyyət məkanının saxlanması və zənginləşməsinə nail olmaq mümkündür.

Erməni hərbi birləşmələri tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının zəbt edilməsi, qaçqın və məcburi köçkünlərin öz mədəni məkanlarından məhrum olması, əslində, bütün xalqın mədəni məkanının pozulmasına gətirib çıxarmışdır. Heç bir ölkə, heç bir xalq digər ölkənin, xalqın düşər olduğu belə bir mədəni zərbəyə laqeyd qalmamalıdır. Çünki dünyanın ən kiçik bir yerində mədəni məkanın pozulması, əslində, ümumbəşəri mədəni məkanın pozulması deməkdir.

Əlbəttə, mədəni irs konsepsiyasının müəyyənləşdirilməsi çox mürəkkəb və çətin işdir. Hər bir xalqın özünəməxsus dəyərlər sistemi, mədəni irs xəzinəsi var. Onu qoruyub saxlamaq üçün həm alimlərin məqsədyönlü fəaliyyəti, həm təkmilləşdirilmiş dövlət qanunvericiliyi, həm də hər bir vətəndaşın əməli, fəaliyyəti, köməyi vacibdir.

Bugünkü konfrans qeyd etdiyimiz aspektlərdə problemlərin qoyuluşunu və araşdırma istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə yeni və ümid etdirəm ki, effektiv bir cəhddir.

22 sentyabr 2000.

RƏŞAD MƏCİD HAQQINDA DÖRD ABZAS

Rəşad Məcid istedadlı bir şairdir. İstedadlı bir publisistdir. İstedadlı bir ədəbiyyatçıdır. Ancaq mənim üçün Rəşad ilk növbədə gənc və istedadlı bir redaktordur.

«İlk növbədə» ona görə ki, bu gün – respublikamız müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, mətbuatımızın hələ formalaşmadığı, hələ özünü axtardığı bir vaxtda, təsadüfi nazirlər, təsadüfi siyasətçilər, təsadüfi ziyalılar (!) kimi, təsadüfi redaktorların da bolluq çağıdır və o redaktorların qəzetləri də, təbii ki, öz səviyyələrindən yüksək çıxmır.

Sayca az olsalar da, Rəşadın və Rəşad kimi bir qism istedadlı jurnalistlərin simasında, onların yaradıcı fəaliyyətlərinin təmsalında mən, əsrin birinci onilliklərində bir tərəfdə «Molla Nəsrəddin», o biri tərəfdə «Füyuzat» olan Azərbaycan milli jurnalistika ənənələrini, milli Azərbaycan mətbuatının siyasi-ictimai və bədii estetik mündəricatını bərpa edə biləcək yaradıcı qüvvə görürəm və yəqin belə olmasaydı, bu günün mətbuatında baş alıb gedən naşı qələm məmulatı, nadanlıq və cəhalət, şər və böhtan «şok» açıqlamalar daha artıq təsir edərdi, daha artıq ağrıdardı, daha artıq bədbinlik gətirərdi.

Azərbaycan mətbuatı özünü tapacaq. Mən buna əminəm. Və Rəşad da həmin «bərpa təməlini» qoyanlardan biri olacaq – mən buna da tam əminəm. Çünki, hərgah vətəndaşlığa da istedad kateqoriyaları ilə yanaşmaq mümkündürsə, Rəşad Məcid istedadlı vətəndaşdır.

4 oktyabr 2000.

DÜNYA TOFIQ QULİYEVƏ DƏ QALMADI...

1996-cı il oktyabr ayının 3-də İlyas Əfəndiyev 83 yaşının içində vəfat etdi.

O zaman dəfn mərasimində ən təsirli çıxışlardan birini Tofiq Quliyev etdi və sonda, özünü saxlaya bilməyərək kövrəlib, mənim heç zaman unutmayacağım, deyilişi, hissiyyatı həmişə də fikrimdə səslənəcək bu sözləri dedi:

– Əziz dostum İlyas! Tezliklə mən də sənin yanına gələcəyəm!..

Düz dörd ildən sonra, 2000-ci il oktyabrın 4-də Tofiq Quliyev 83 yaşının içində haqq dünyasına köçdü.

Tofiq Quliyevin getməyi ilə, elə bil, Azərbaycan notları yetim qaldı, içimizdəki melodiyların işığı söndü, hətta elə bil ki, hansısa bir epoxa sona yetdi.

Tofiq Quliyev böyük istedadı ilə doğma xalqını ifadə etdi, tamam yeni bədii-estetik mündəricəli milli estrada məktəbi yaratdı, Azərbaycan cazının təməlini qoydu və bu mənada 2000-ci il oktyabrın 4-də bizim kimi itirdiyimizi gələcək nəsillər daha dərinəndən dərk edəcək.

XX əsr Tofiq Quliyevi əbədi olaraq özündə saxladı, amma mən buna zərrə qədər də şübhə etmirəm ki, onun dahiyənə romansları, melodiyları, marşları XXI əsrdə də, sonrakı zamanlarda da – əgər həyat davam edəcəksə, – eyni tərəvətlə, eyni zəngin və mərhəm hissiyyatla ürəklərə yol tapacaq, eyni zərif duyğuları oyadacaq.

Mənim üçün zəriflik Tofiq Quliyevin yaradıcılığında estetik bir kateqoriya idi və onun şəxsi hissiyyatında da belə bir zəriflik var idi.

Tofiq Quliyev münasibətlərdə çox səmimi idi və geniş ürəklə sənətkarların qiymətini də verməyi bacarırdı və eləcə bir səmimiliklə də İlyas Əfəndiyev haqqında xatirə yazmışdı. O xatirədə belə bir yer var:

«Yeri gəlmişkən bir sirri də açmaq istəyirəm. Hər ikimizin ürəyindən keçirdi ki, birgə nəsə işləyək. İllər ötür, bu istəyimiz isə baş tutmurdu. Sonralar mən bunun səbəbini tapdım. İlyas

Əfəndiyevin əsərlərinin dili başdan-başa musiqidir və mən musiqiyə musiqi yazmağı heç cür dərk edə bilmirdim...»

Beləcə bir müşahidə zərifliyi, zarafat zərifliyi...

Doğrudan da, ancaq Akademik Milli Dram Teatrında İlyas Əfəndiyevin 20 əsəri tamaşaya qoyulmuşdu, bu tamaşalara Fikrət Əmirov, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Səid Rüstəmov, Niyazi, Soltan Hacıbəyov, Süleyman Ələsgərov, sonrakı nəsil bəstəkarlarının görkəmli nümayəndələri – Arif Məlikov, Vasif Adıgözəlov, Emin Sabitoğlu, Cavanşir Quliyev və başqaları musiqi bəstələmişdi.

Halbuki, İlyas Əfəndiyev ilə Tofiq Quliyevin uzun illər boyu çox isti münasibətləri, dostluqları var idi.

Tofiq Quliyev hər dəfə mənə evə, ya işə zəng eləyib: «– Elçin?» – deyən kimi, «– Salam, Tofiq müəllim!» – deyirdim və o da hər dəfə: «– Səsimdən o saat necə tanıdın məni? Sən gərək bəstəkar olaydın!» – deyirdi və səsindən o saat onu tanımağım ona açıq-aşkar ləzzət edirdi.

Səs, səsin sehri onun stixiyası idi və o, səsdən möcüzələr yaradırdı.

Tofiq Quliyevin haqq dünyasına köçməyi ilə, elə bil, Bakı da yetim qaldı...

Tofiq Quliyev Azərbaycanın paytaxtı ilə o dərəcədə bağlı idi və onun melodiyaları bu şəhərdə elə bir ab-hava yaratmışdı ki, «Qoşa qala qapısı», yaxud «Bulvar», yaxud köhnə «İnturist» Bakı üçün nə idisə, Tofiq yaradıcılığı da Bakı üçün o idi, Bakının eləcə bir atributu idi.

Onun ən gözəl mahnılarından biri «Sənə də qalmaz»dır.

Bu fani dünya Tofiq Quliyevə də qalmadı.

Amma dünyanın bu faniliyi onun yaradıcılığı qarşısında tamam acizdir.

Bu yaradıcılıq həmişə yaşayacaq.

5 oktyabr 2000.

«AZADLIQ» QƏZETİNİN REDAKTORU GÜNDÜZ TAHİRLİYƏ

Neçə müddətdir ki, Sizin qəzet ayrı-ayrı yazıçılara, o cümlədən, mənə qarşı çox qərəzli, kin-küdurətlə nəfəs alan, açıq-aşkar bir düşmənçilik həvəsi ilə «ifşa» kompaniyasına başlayıb və doğrusunu deyim ki, bu qaragüruhçuluğun şəxsən mənə təsiri gözəl bir sifirə (0!) bərabərdir. Bu kiçik məktubu isə mənə yazdıran Sizin daşdıığınız və mənim üçün mötəbər olan familiyanın XX əsrin əvvəllərindən gələn işığı ilə qəzetinizdə dərc olunan nadan və cahil qarayaxmaların qaranlığı arasındakı təzaddır.

Mənimlə bağlı qəzetinizin səhifələrinə yol tapmış böhtanları, obivatel mülahizələrini, səhv (bəlkə də bilərəkdən!) məlumatları sadalamağa nə həvəsim var, nə də onlar dəqiq yadımda qalıb, həmin məqalələr əlimin altında da yoxdur, çünki onları gözdən keçirən kimi, layiq olduqları yerə – zibil yeşiyinə tullamışam və bu barədə mətbuatda da sözümlü demişəm.

Ancaq axır vaxtlar, xüsusən, son iki gündə (24 və 25 noyabr) dərc etdiyiniz yazılardakı mülahizələr elə bir qaragüruhçuluq həddinə çatıb ki, mənimlə bağlı, heç olmasa, üç məqamın üzərində dayanmaq istəyirəm.

1. Mən Cəfər Cabbarlının 100 illik yubileyinə hazırlıq əsnasında BMT-nin Azərbaycandakı nümayəndəliyinin rəhbəri cənab Ercan Muradla dəfələrlə görüşdüm, onu və əməkdaşlarını üç dəfə Xızıya apardım, onları Cəfər Cabbarlı yaradıcılığı ilə tanış etdim və beləliklə, buna nail oldum ki, uzun müddətdən bəri maliyyə çətinlikləri ucbatından Cəfər Cabbarlının Xızıda bərhad vəziyyətdə qalmış ev-muzeyini BMT-nin vəsaiti hesabına gözəl təmir etdik, bərpa işləri apardıq.

BMT Xızının ən səfali yerlərindən birində Cəlal Qaryağdının yaratdığı böyük heykəlin nəhayət ki, ucaldılmasına əsaslı surətdə maddi yardım etdi və Cəfər Cabbarlının o heykəlinin açılış mərasimi bu yazıçını tanımaq baxımından ədəbiyyatımız üçün çox xeyirli beynəlxalq bir hadisəyə çevrildi.

Mən BMT nümayəndəliyinin xahişi və xüsusi sifarişi ilə Cabbarlı haqqında böyük esse yazdım. Bu esseni də BMT nümayəndəliyi öz vəsaiti ilə bir kitabın içində üç dildə – Azərbaycan, ingilis, rus – nəşr etdi. Bəlkə də qeyri-təvazökarlıq kimi görünsün, amma deməliyəm: kitab xarici ekspertlərin və ədəbi ictimaiyyətin yüksək qiymətini aldı. Cəfər Cabbarlının ev-muzeyində onun təqdimat mərasimindəki çıxışları xatırlamaq kifayətdir (yeri gəlmişkən, indi yadıma düşür ki, o təqdimatla bağlı qəzetinizdə getmiş məlumatda da məni qaralamaq fürsətini fotə verməmişdilər).

Və «Azadlıq» qəzeti də həmin nəşrə öz aləmində guya mənim «Ah, Paris, Paris!» komediyama rişxəndlə «Ah, Avropa, Avropa!» adı ilə bir «ifşa» yazısı həsr etdi (30 may 2000). Bu yazının səviyyəsini bir daha yadınıza salmaqdan ötrü həmin «ifşa» müddəələrindən yalnız birini diqqətinizə çatdırıram.

Mənim kitabımdan belə bir cümlə sitat gətirilir:

«Oqtay avropalı olmaq istəsə belə, bu mümkün deyil, çünki o qanı ilə, canı ilə azərbaycanlıdır (? – bu sual işarəsi yazının müəllifinə aiddir – *E.*), ancaq eyni zamanda, Oqtay arzu və istəkləri, Oqtay üsyanı bəşəri mahiyyət daşıyır (? – bu sual işarəsini də müəllif «dostumuz» qoyub – *E.*) və bu mahiyyət azərbaycanlıyı da, yaponu da, meksikalını da və həmin «Qərb adamını» da özündə birləşdirir».

Bəli, bunlar təxminən mənim sözlərimdir. Ona görə «təxminən» ki, müəllif bir balaca fənd işlədib, öz aləmində mənə vuracağı sarsıdıcı zərbənin effektini artırmaq üçün, lazım bilmədiyi sözləri, sadəcə olaraq, mənim cümləmdən çıxarıb!

Mətləbi uzatsam da (təqsis Sizin qəzetdədir!), öz cümləmin əvvəlini olduğu kimi diqqətinizə çatdırmağa məcburam:

«Hətta Oqtay avropalı (coğrafi baxımdan yox, «Qərb adamı» mənasında) olmaq istəsə belə, bu mümkün deyil (necə ki, Hamlet qeyri «Qərb adamı» ola bilməz!), çünki o – qanı ilə, canı ilə azərbaycanlıdır...»

Davamı sitatda olduğu kimidir.

Fərqi duydunuzmu?

Müəllif özünə əziyyət vermədən mənim mörtərizəarası yarım-cümlələrimi «ixtisar» salıb...

Mən qətiyyənlə Sizin redaksiyadaxili işlərinizə qarışmaq həvəsində deyiləm, ancaq elə bilirəm ki, bu adam (imzası belədir:

«V.Ə.Zamanov») gələcəkdə də qəzetinizə yazı versə, onu çapdan öncə, heç olmasa, müəllifin belə bir «ədəbi fəndgirlik» xasiyyəti baxımından yoxlasanız pis olmaz.

Ancaq indiki halda məsələ bunda deyil.

Əsas məsələ həmin müəllifin mənim cümləmdəki fikrə verdiyi şərhdir. Budur onun şərh (olduğu kimi!):

«Ölkəmizin Avropa Şurasına daxil olmaq ərəfəsində deyilən bu sözlər (yəni mənim C.Cabbarlının Oqtay surəti haqqında söylədiyim fikrlər – E.) nəinki ədəbi, həm də siyasi səhv kimi yozula bilər. Özü də bütün bunlar ingilis və rus dillərinə tərcümə edilib. Özü də bunu Qərb şirkəti maliyyələşdirib (! – bu yağlı nida işarəsi müəllimlərin dərsi bilməyən şagirdə yazdıqları yağlı «2»-lərə oxşayır və o da şərh müəllifinə mənsubdur, kitabı isə heç bir «Qərb şirkəti» maliyyələşdirməyib – E.). Özü də həmin sözlərin müəllifi xalq yazıçısı, Baş nazirin müavini. Bəs redaktorlar (Dilsuz, Abid Tahirli), məsləhətçilər (Sultan Hacıyev, Vaqif Hüseynov) hara baxırdı? Görəsən, onlar da ölkənin Baş nazir müavini ilə eyni fikirdədirlər?»

Sonra da Avropa Şurasının bu səviyyədə təəssübünü çəkən şərhçi müəllif dəruni təəssüf hissəsinin ifadəsi olaraq dərd içində və öz aləmində «çoxmənalı» şəkildə yazır: «Nə isə...»

Doğrusu, bu şərh o qədər misilsizdir, «Əyləncəli ədəbiyyat» kitabları üçün tapılmayacaq dərəcədə o qədər gözəl bir nümunədir ki, mən bu şərhə şərh vermək istəmirəm, çünki bütün gücümü cəmləyib səhərə qədər fikirləşsəm də bu şərhə onun özündən gözəl (əsl qrafoman metodik vəsaiti səviyyəsində!) şərh verə bilmərəm!

Bu yerdə yalnız Sizin dahi babanız və mənim üçün çox böyük ədəbi (həm də insani!) avtoritet olan Sabirin misrası yerinə düşə bilər:

Qah, qah!.. Qəribə gülməlisən xanıman xərab!..

2. Qəzetinizdə (24 noyabr 2000) filologiya elmləri namizədi Zümrüd Yağmur mənə ölüm hökmü kəsərək yazır:

«Elçin «Ölüm hökmü»nü yazanda nə vaxtsa özünə ölüm hökmünün oxunacağını ağına belə gətirməyib».

Nə az, nə azacıq!

Bu müəllifin içində o qədər kin, hikkə, ədavət var ki, gör-

düyünüz kimi, onu hətta sahəsini dəyişməyə – filologiyadan hüquqşünaslığa keçməyə vadar edir.

Çox güman ki, filologiyamız bundan bir şey itirməyəcək, ancaq indidən hakim kimi oxuduğu – bir tərəfdən qəddar, o biri tərəfdən miskin və məzəli – hökmlərə görə, inanmıram ki, onun simasında hüquqşünaslığımız da nəsə bir şey əldə etsin...

3. Yaxşı yadımdadır, 1959-cu ildə – onda 16 yaşım var idi, ilk hekayəm «Azərbaycan gəncləri» qəzetində dərc olunanda, bir müəlliməm (indi haqq dünyasındadı, Allah ona rəhmət eləsin, ona görə də adını yazmıram) demişdi ki, bu hekayəni Elçin üçün atası yazıb.

On ildən sonra – 1969-cu ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə edəndə, o zaman elmi dərəcələr Moskvada təsdiq olunduğu üçün, ora böyük bir anonim məktub göndərilmişdi: «Bu dissertasiyanı Elçin üçün atası yazıb».

Rəhmətlik İlyas Əfəndiyev gülə-gülə deyirdi: «Əşşi, mənim dissertasiya yazmaq fikrim olsaydı, indiyə qədər elə oturub özüm üçün yazardım də!».

Budur, indi 2000-ci ildir və «Azadlıq» qəzetinin 25-27 noyabr tarixli nömrəsində oxuyuram: «Anarın yazıçılığı vərəsəlik əsasında baş verib. Çünki Azərbaycanda hakimiyyət kimi, ədəbiyyatı da monarxiya üsul-idarəsi hesab eləyirlər. Elçin də belə yazıçı olub».

Görürsünüz, onilliklər keçir, epoxalar bir-birini əvəz edir, nadanlıq isə necə vardı, eləcə qalıb...

Əlbəttə, Elçini, Anarı, «Ölüm hökmü»nü də, başqa əsərləri də tənqid etmək olar, bu asılıdı tənqid müəllifinin səviyyəsindən, dünyagörüşündən, ədəbiyyata, sənətə münasibətindən və təbii bir şeydir, ancaq qara yaxmaqla, çirkəbçiliklə məşğul olmaq və bunları qəzet səhifəsinə çıxarmaq, bax, cənab redaktor, bunu mən heç cürə Sizin familiyanıza sığışdıra bilmirəm.

Aydın məsələdir ki, Siz bu yazıların müəllifi deyilsiniz, amma, heç olmasa, oxucusunuz! Və bu qəzet Sizin imzanızla çıxır.

Mən dəfələrlə demişəm və yenə təkrar edirəm: yazıçıları iki yerə bölmək – bu, müxalifət yazıçısıdır və mənim gözümün işığıdır, bu isə iqtidar yazıçısıdır və mənim düşmənimdir! – prinsipi son dərəcə ziyanlı bir tendensiyadır.

Meyar yalnız birdir – istedad!

Sənət əsəri yalnız və yalnız istedadın dərəcəsinə görə bir-

birindən fərqlənir və mən yalnız məcburiyyət qarşısında qalıb gün işığı kimi aydın olan bu həqiqəti təkrar edirəm.

Dünənə qədər Vaqif Səmədoğlu Sizin qəzetin sevimli şairi və vətəndaşı idi. Ancaq bu gün Milli Məclislə bağlı Vaqif öz mövqeyini özü bildiyi kimi müəyyənləşdirir, öz addımını özü bildiyi kimi atır və o saat «Azadlıq» qəzetində oxuyuruq:

«Adamlar acından ölür, ölkə rüşvət bataqlığında, torpaq düşmən əlində – Anar, Vaqif Səmədoğlu, Bəxtiyar Vahabzadə qoca, çürümüş hakimiyyətə dirək verməklə məşğuldu» (24 noyabr 2000).

Yaxşı, Elçini qaralayaq, Anarın da, Vaqifin də, Bəxtiyar müəllimin də, başqalarının da üzərindən qara xətt çəkək.

Kim qalacaq?

«Filologiya elmləri namizədi» və «filologiya elmləri namizədi» olmayan (bəlkə o da «filologiya elmləri namizədi»dir, bil-mirəm...)» alovlu Avropa Şurası «təəssübkeşi»?

Bəs sonra?

Son olaraq yenə də məni bu kiçik məktubu yazmağa sövq edən mətləbə qayıdıram: düzdür, Sizin fəsilinizlə bağlı əsrin əvvəllərindən gələn işığa əsrin sonunda Sizin Baş redaktorluq etdiyiniz qəzetdəki bu ədəbi qaragüruhçuluq heç bir kölgə salmaq iqtidarında deyil, amma, hər halda, mən istəməzdim ki, bu gün biz Sizin qəzeti vərəqlədikcə, yuxarıda yazdığım təzadın şahidi olaq.

25 noyabr 2000.

GÖRKƏMLİ YAZIÇIMIZ HAQQINDA DOST SÖZÜ

Mən xalq yazıçısı Hüseyn Abbaszadə ilə Yazıçılar İttifaqında 11 ildən artıq bir müddət bir yerdə işləmişəm və bu görkəmli yazıçımızı bir insan, şəxsiyyət kimi də yaxından tanımışam.

«Tanımışam» sözünü mən bu yerdə bəlkə də dəqiq işlətmirəm, çünki, əslində, mən ta uşaqlıq çağlarımdan Hüseyn müəllimi tanımışam.

O, İlyas Əfəndiyevin yaxın dostlarından biri idi və mən deməliyəm ki, onların bu dostluğu uzun-uzun illərin sınağından şə-rəflə çıxdı, atam dünyasını dəyişən günə qədər davam etdi.

Bu gün də Hüseyn müəllim İlyas Əfəndiyevin xatirəsini çox əziz tutan qələm yoldaşlarından biri və bizim ailəmizin də istəkli adamıdır.

Sonralar biz uzun müddət qonşu olduq, bir binada yaşadıq və mən Hüseyn Abbaszadəni çox mədəni, abırlı, son dərəcə ailəcanlı, bütün varlığıyla həyat yoldaşı Solmaz xanıma, övladlarına, nəvələrinə bağlı bir insan kimi daha yaxından tanıdım.

Ancaq bütün bunlarla bərabər, Yazıçılar İttifaqında birgə işlədiyimiz o unudulmaz illər Hüseyn Abbaszadə ilə məni daha da yaxınlaşdırdı, bir-birimizə məhrəm etdi və mən onun simasında özümə də ziyalı, xeyirxah, ədəbiyyatın, sənətin qiymətini verməyi bacaran, mütaləni və ümumiyyətlə, kitabı sevən, kövrək və olduqca təmiz əxlaqlı ağsaqqal bir dost qazandım.

Mənim üçün əlamətdar bir cəhət də orasıdır ki, bütün bu xüsusiyyətləri Hüseyn müəllimin əsərlərini oxuyanda da hiss edirsən və onun dəqiq müşahidələri, qələmə aldığı mövzunu dərin-dən mənimsəməsi, ölçü duyğusunu gözləyərək mətləbi uzatmadan, konkret verə bilmək bacarığı həmin hissiyyatın bədii-estetik təsirini daha da artırır.

Buna görə Hüseyn Abbaszadə müasir ədəbiyyatımızda öz məxsusi yerini tutur, oxunur, sevilir, ədəbi ictimaiyyət onun yazıçılığını da, ədəbi fəaliyyətini də yüksək qiymətləndirir və Hüseyn müəllimin Azərbaycanın hüdudundan kənar da çap olunan əsərləri Vətənimizi və xalqımızı layiqincə tanıdır.

Mən lap bu yaxınlarda görkəmli yazıçımızın «Yovşansatan» adlı yeni bir hekayəsini oxudum və bu gözəl hekayə məni iki cəhətdən sevindirdi:

Birinci, ona görə ki, kiçik bir hekayədə sadə kənd adamının xarakteri həqiqi ustalılıqla yaradılmışdır və uzun müddət yaddan çıxmır, səni öz təsirində saxlayır.

Və bir də ona görə ki, Hüseyn Abbaszadə bu gün də eyni gənclik eşqi, şövqü ilə yazıb-yaradır və biz dostlarına da, onu sevən minlərlə oxucularına da bu çətin zəmanədə ədəbiyyata sədəqətin gözəl nümunəsini göstərir.

4 dekabr 2000.

HİSSLƏRİN POEZİYASI

Telli Pənahqızının «Səsində ay işığı var» kitabına (Bakı, Oskar, 2001) yazılmış ön söz

Telli Pənahqızının bu yeni kitabındakı elə ilk şerdə belə bir misra var:

Yaman toxunmusan mənim xətrimə...

Mən bu kitabın əlyazmasını oxuyub qurtardıqdan sonra, tamam sövq-təbii yenə də həmin ilk şerə, bu kitabın ilk səhifəsinə qayıtdım və bu sadə misranı yenidən gözdən keçirdim.

Məsələ burasındadır ki, mənim üçün həmin misra o konkret şerin kontekstindən çıxaraq bütün bu kitabda və mən Tellinin birinci kitabını da oxuduğum üçün, deyə bilərəm ki, bu şairənin bütün yaradıcılığında hiss edilən və incə, güclə seziləcək bir akvarel içində görünən ovqatın bədii ifadəsidir.

O hansı ovqatdır, adı nədir?

Şair (və insan!) incikliyimi?

Küskünlükmü?

Bəlkə söhbət hansısa daxili bir təəssüf hissindən, sızıltısı (zərif sızıltısı!) səngimək bilməyən, elə hey gizildəyən hansısa bir «heyhat!...» dan gedir?

Dəqiq deyə bilməyəcəyəm və yəqin ki, bu təbiidir, çünki poeziya o hissləri, o ovqatı, o həzinliyi aşılıyır ki, onları çox zaman sözlə ifadə etmək, dəqiq mənəvi ünvanını göstərmək mümkün deyil.

Tellinin şerlərindəki həmin ovqat poetik bir qəriblik cizgisi (teli, şüası) yaradır və o zərif xətt, o cizgi bütün bu kitab boyu, elə bil ki, mövzusunun, formasından asılı olmayaraq səhifələri birbirinə hörür və Telli birbaşa, müstəqim olaraq: «Sirim də özüm tək qərib» – deyəndə biz o sirri – daxili aləmin poetik qəribliyini qəbul edirik.

Yaxud o:

Bir qəbir gəzirəm, qərib bir qəbir,
Uzanıb ağlayam özüm-özümü.
Sən bizim ellərdən bənövşə gətir,
Öpüm ləçəyindən, silim gözümü...

– deyəndə, bu mısralar bəzi şairlərimizdə olduğu kimi, «göz yaş tökmək» həvəsindən (təsirli olsun!) yox, həmin həqiqi qəribçilik hissiyyatından xəbər verir.

Və biz oxuyanda ki:

Ürəyimdən keçənləri
Gözlərimə demərəm...

– bu xisləti də qəbul edirik, inanırıq ki, belə ola bilər, çünki bu dö-
zümün arxasında da, mənəcə, elə həmin qəriblik durur.

Həmin qəriblik mənəvi zəifliyin yox, mənəvi zənginliyin
göstəricisidir.

Yəqin daha təsirlisi (və qəribəsi!) isə budur ki, Telli həmin
qəribəliyi də... Allahın qarşısındakı bir günah hesab edir:

İndi torpağım da, daşım da qərib,
Bir hava çalınır başımda... qərib.
Bir qərib qonağıq qarşında, qərib,
Bağışla bəndəni, Tanrım, bağışla...

Məndən soruşsaydılar ki, Telli Pənahqızının poeziyasını iki
sözlə necə xarakterizə edərsən, deyərdim: hisslərin poeziyası.

Onun poeziyası hisslərlə köklənib və elə buna görə də, hət-
ta ənənəvi mövzuların bədii təsvirində belə, həmin hissiyyat əsas-
dır.

Misal üçün, Azərbaycan xalq şerində, – ustad, yaxud qeyri-
ustad – elə bir şair, aşıq tapmaq mümkün deyil ki, «Dünya» obra-
zına müraciət etməsin. «Şahları taxtından salan dünyasan...» – de-
yən qoca Yunus İmrədən:

Gəl bir səndən xəbər alım,
Süleymandan qalan dünya.
Əzəli gül kimi açıb,
Axırında solan dünya...

– deyən Xəstə Qasımdan tutmuş,

Məleykə boyludu, şirin ləhcəli,
Əzəldən tamaşa olan bu dünya.
Qoca cadugərdi, aldadar səni,
Cavanlıq donunda qalan bu dünya...

– deyən aşiq Bəstiyə,

Dünyanın cifəsi aldatdı məni...

– deyən Ələsgərə qədər, ondan sonrakı dövrün istedadlı sənətkarlarına qədər, hətta sovet dövründə belə (Səməd Vurğunun məşhur qoşmasını yada salmaq!) «Dünya» obrazı, hərgah belə demək mümkünə, bədii şikayətin, estetik giley-güzarın obyektı olmuşdur.

Telli də bu ənənəvi mövzuda qoşma yazır, ənənəvi bədii-estetik giley-güzarını edir, ancaq «Nə səni, nə məni duydu bu dünya» – deyir, yəni onun «Dünya»dan umduğu nə etibar, nə vəfa, ilqardır, onun daxili «məni» sadəcə olaraq duyulmaq istəyir, o belə bir hiss olunmaq sorğıındadır.

Güman edirəm, orası da yaxşı bir cəhətdir ki, Tellinin şerlərindəki həzinlik bəzən kəskinləşə də bilir, arabir, hətta sərtləşir də və o, «pas tutmuş qəlbimizin köhnə darvazasından» keçə bilmədiyimiz üçün, «Bizi bağışlama, Vətən!» – deməyi də bacarır.

Ümumiyyətlə, bu şairənin yaradıcılığında bir tərəfdən lokal mənəvi dünya, o biri tərəfdən vətəndaş düşüncəsinin, ictimai problemlərə müdaxilənin üzvi bir vəhdəti var. Xüsusən, erməni təcavüzü, torpaqlarımızın istilası və bunlardan doğan ağrı-acı, milli pərişanlıq onu sıxır və bu zaman onun milli sevgisi ona mənəvi haqq verir ki, dediyim o sərtlik özünü göstərsin, sözü üzə çırsın, həmin həzinlik birdən-birə mücadilə çağırışı ilə əvəz olunsun:

Can qurban deyən çox, candan keçən yox...
Gərilən yollara olammırıq ox.
O Şəhid ruhların divanından qorx...
Qalx ayağa, Vətən oğlu, qalx daha!

Telli həm ənənəvi formada (qoşma, gəraylı, hətta qəzəl), həm destruktiv şer formasında, bəzən isə tamam sərbəst yazır və belə bir forma müxtəlifliyi, əlbəttə, onun poetik imkanlarının genişliyindən, bir şair kimi daxili sərbəstliyindən, hansısa doqmalardan, çərçivə sərhədlərindən uzaq olmasından xəbər verir.

Mən bu kitabda maraqlı qafiyə sistemlərinə rast gəldim. Məsələn, b ə n d ə – m ə n – b ə n d sözləri görün necə təbii bir qafiyə səslənməsi yaradıb:

Mənəm, üzü yola bəndən,
Sən yolu aç, səbr məndən.
Bircə işarənə bəndəm,
Yüyürüb gələm yanına.

Bəzən isə daha maraqlı bir poetik hadisəylə rastlaşırıq. Məsələn, cinas ilə natamam qafiyənin sintezi – a r a + y a (məsafə mənasında), a r a + y a (saf-çürük etmək mənasında) və qulaq qafiyəsi kimi səslənən a r a (axtarmaq mənasında) müştərək işlənməsi – elə həmin «Qalx ayağa, Vətən oğlu» şerindəki bu bənddə, elə bilirəm ki, çox təbii alınıb:

Yaman düşüb ayrılıqlar araya,
Vaxt nə gəzir əhd-ilqarı araya.
O yerlərə getməyə yollar ara,
Qalx ayağa, Vətən oğlu, qalx daha!

Burası da mənim üçün maraqlı görünür ki, bəzən qafiyə düzümünün özü Tellinin poeziyasının predmetinə çevrilir:

Qafiyə axtardım
Günaha...
Ağ kağıza sıralandı
Muncuq kimi sözlər;
Günahla qafiyəymiş
Günahın göz yaşı: ah...
Ahın gümanı
Sabah...
Sabahın ümidi:
Pənah...

Təsirli bir ovqatın kontrları cızıldı...
Və beləliklə də sözlər adiliyindən çıxıb, qeyri-adilik, yəni poeziya yaradır...

14 fevral 2001.

SÜLEYMANDAN QALAN DÜNYANIN LAYIQLI SAKINI

Xəstə Qasımın «Dünya» rədifli bir gəraylısı var və gəraylıda belə bir bənd var:

De görüm nəyə talibsən,
Dərsini kimdən alıbsan?
Nəçə min yol boşalıbsan,
Nəçə min yol dolan dünya.

Dünyanın həmin «neçə min yol dolması» ilə «neçə min yol boşalması» arasındakı faniliyi barədə düşünəndə və o fanilik sənin ürəyini sıxanda, sənin üçün bir bədbinlik pərçim edəndə, Əmir müəllim o adamlardan biridir ki, onu xatırlayırsan, onun simasını fikrində canlandırırırsan, onun şəxsiyyətindən, xislətinin müsbət başlanğıcından, mahiyyətindən gələn işıq, sənin içindəki o bədbinliyi əridir, yox edir, sənə bir yüngüllük gətirir: bir halda ki, bu «fani» dünyada belə insanlar var və bu insanlarda bu qədər vəfa var, ilqar var, istiqanlılıq, xeyirxahlıq var, onda dünyanın o «fani»liyi müqabilində yəqin həyatın da hansısa bir mənası var, bəlkə də o mənası ki, biz hələ onu dərk edə bilmirik...

Bəli, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Əmir Həbibzadə böyük alimdir və Azərbaycanda dəqiq elmlərin inkişafında onun böyük də xidmətləri var.

Bəli, professor Əmir Həbibzadə böyük pedaqoqdur və rus ədəbiyyatı ilə bağlı Dostoyevskinin sözlərindən («Biz hamımız Qoqolun şinelindən çıxmışıq!») istifadə etsək, bizim də riyaziyyatçı alimlərimizin böyük əksəriyyəti universitet illərində Əmir müəllimin «şinelindən» çıxıblar.

Bəli, Əmir müəllim yazdığı dərsliklər, nəinki yalnız onun yarım əsrdən də xeyli artıq (!) bir müddət çalışdığı Bakı Dövlət Universitetinin tələbələri, aspirantları üçün, ümumiyyətlə, respublikamızın bütün ali məktəb tələbələri, gənc alimləri üçün də gələcək böyük elmi uğurlara aparan yolun başlanğıcı olub.

Bəli, bütün bunlar hamısı belədir.

Ancaq mənim üçün (və şübhəsiz ki, yalnız mənim üçün yox!) Əmir müəllim ilk növbədə böyük insandır.

Əmir müəllim İlyas Əfəndiyevin ən yaxın və ən istəkli dostlarından biri idi, amma Əmir müəllimin o böyüklüyünün bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, o həmişə böyüklə böyük, kiçiklə kiçik olub və yalnız İlyas Əfəndiyevlə yox, eyni zamanda mənimlə – tələbə ilə, sonralar aspirant ilə, sonralar isə gənc bir yazıçı ilə də, mənim qardaşım Timurçin ilə də dost idi və bu günə qədər də eləcə ağsaqqal dostumuz olaraq da qalır.

Mənim ən hərəratli ilk gənclik və gənclik xatirələrim yay aylarında Şimali Qafqazın gözəl məkanlarından biri olan Kislovodsk səfərləri və bütün yayı orada «Göl» deyilən yerin yanında «Avtopansionat»da qalmağımızla bağlıdır.

O «Avtopansionat» haçansa yəqin elə taxta kimi qurquru adı kimi bir yer olmuşdu, amma İlyas Əfəndiyev öz dostları Əmir müəllimlə, Soltan Hacıbəyovla, Səid Rüstəmovla, dünyanın ən maraqlı insanların biri olan unudulmaz yazıçı-həkim Əli Ağabəyli ilə, mənim əmim, yazıçı Tofiq Əfəndiyevlə, bibimin həyat yoldaşı həkim Üzeyir Məmmədovla birlikdə oranı, əslində, «Dostların Yay Klub»u kimi bir yerə çevirmişdi və 50-ci illərin sonu, 60-cı illər bu gözəl insanlar ailələri ilə birlikdə yay aylarını orada keçirərdi.

Pansionatın müdiri bic bir yəhudi olan kürən İosif Samoyloviç Bass idi və mən hələ 1968-ci ildə «Beş qəpiklik motosikl» adlı hekayəmdə o pansionatdan yazmışdım və xatirimdədi, hər yay həmin pansionata gələn hekayə qəhrəmanı özündən belə bir beyt də quraşdırmışdı:

Köhnə hamam, köhnə tas,
Köhnə pansionat, köhnə Bass...

Və orası da yadıma gəlir ki, bu hekayə 1970-ci ilin yayında rus dilində Moskvada, «Drujba narodov» jurnalında dərc edilmişdi (bu, mənim Moskvada çıxan ilk əsərim idi) və o zaman Moskvada olan Anar jurnalı alıb pansionatın ünvanına mənə göndərmişdi.

Atam və Əmir müəllimlə Soltan Hacıbəyov jurnalı İosif Samoyloviç Bassa göstərib hay-küylə bu bic, həm də ehtiyatlı yəhudini dolaya-dolaya onu təbrik edirdilər və Bass da Moskva jurnalında çap olunmuş bu iki misranı oxuyub (ruscası belə idi: «Tot je

qolos, tot je bas, V pansionate tot je Bass...») bilmirdi ki, təşəkkür eləsin, ya da incisin.

Əmir müəllim özünəməxsus bir haray-həşirlə deyirdi:

– Təbrik edirəm sizi, İosif Samoyloviç! Təbrik! Təbrik! Siz tarixə düşdüz! («Pozdravlyayu vas, İosif Samoyloviç! Pozdravlyayu! Pozdravlyayu! Vı voşli v istoriyu!»)

Bass da kürən başını çiyinlərinə qısıb eləcə şaşırıb qalmışdı...

Və mənim Kislovodskdakı o «Dostların Yay Klubu» ilə bağlı ən hərarətli xatirələrim tay-tuşlarımdan daha artıq, elə Əmir müəllimlə bağlıdı: Əmir müəllimin duzlu zarafatları, parç ardıyca parç – pivə içməyi, «Çayka» restoranından, «Zamok» deyilən gözəl çay kənarından tutmuş dağların döşünəcən qurulan məclislərdəki söz-söhbəti, onun geyinmək zövqü, eyni zamanda, ailəcanlılığı, övladlarına məhəbbəti, tələbələrinə, aspirantlarına diqqət və qayğısı, dostluqda möhkəmliyi, həyat haqqında, sənət haqqında mülahizələri, onun kövrəkliyi və eləcə də prinsipiallığı...

Mən bu sətirləri yazıram və xatirələr məni bu dəfə heç vaxt yaddan çıxmıyacaq və bu gün artıq elçətməz, ünyetməz əbədi bir uzaqlıqda qalmış altmışıncı illərin sonlarına, yetmişinci illərin əvvəllərinə aparır.

Görkəmli riyaziyyatçılar, Arif İsmayılov, Arif Babayev, Ələddin Mahmudov (bu gün üçü də haqq dünyasındadı, Allah onlara qəni-qəni rəhmət eləsin!) əvvəllər Əmir müəllimin tələbələrini olmuşdu, sonralar isə yaxın dostlarına çevrilmişdilər, universitetdə onunla birlikdə dərs deyirdilər və biz – bəzən unudulmaz Araz Dadaşzadə və Anar ilə bərabər – həmin illərdə Əmir müəllimin sayəsində tez-tez görüşürdük, xüsusən də əslən Borçalı mahalından olan Ələddinin anasının bişirdiyi gürcü xəngəlini çox xoşlayırdıq.

Əmir müəllimi, Arifləri, Ələddini tanımayan bir nəfər kənardan baxanda ağına gətirə bilməzdi ki, bu adamlar riyaziyyatçıdırlar, çünki o söhbətlərin məğzində milli problemlər, ədəbiyyat, sənət düşüncələri dururdu. Arif Babayev sözlərini Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin adı ilə başlayıb Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilə də bitirirdi, Arif İsmayılov Əlabbas Müznibdən tutmuş Səməd Mənsuracan sovet ideologiyasının qəzəbinə düşər olmuş şairlərin şerlərini söyləyirdi, yalnız Ələddin Mahmudov hərdən Azərbaycan riyaziyyat məktəbindən, Əşrəf Hüseynovdan, Zəhid

Xəlilovdan, o zamanlar hələ cavan olan Fərəmzə Maqsudovdan danışdı...

Və əlbəttə, belə bir ovqatın, amalın, məsləkin yaranmasında, formalaşmasında Əmir müəllimin – böyük dostun, müəllimin, vətəndaşın əməli xidmətləri var idi.

Yaxşı yadımdadı, Soltan Hacıbəyov İlyas Əfəndiyevə deyirdi:

– Mən bir əsər yazanda, fikirləşmirəm ki, musiqişünaslar, görəsən, nə deyəcəklər? Fikirləşirəm ki, görəsən, Əmir nə deyəcək?

İlyas Əfəndiyev isə, xüsusən, 80-ci, 90-cı illərdə gözəl bir yağış yağan zaman pəncərədən baxarkən, ya Bakının küçələrini quşbaşı bir qar bürüyəndə eyvana çıxarkən, ya ağaclar yazağzı tumurcuqlamağa başlayanda bağça-bağda gəzərkən birdən-birə soruşdu:

– Görəsən indi Əmir nə eləyir?

Eyni zamanda, çətin məqamlarda da, illah da 80-nin sonu, 90-cı illərdə Qarabağ nigarançılıqları zamanı İlyas Əfəndiyev tez-tez Əmir müəllimi xatırlayırdı...

Və yalnız ona görə yox ki, Əmir müəllim Şuşada doğulub, Şuşada böyüyüb, yalnız ona görə də yox ki, Əmir müəllim rəhmətlik atamın yaxın dostu idi, ona görə ki, Əmir Həbibzadə İlyas Əfəndiyev üçün keçən əsrin əvvəllərindən gələn milli ziyalı ənənələrini öz şəxsiyyətində qoruyub saxlamış bir vətəndaş idi.

Və mənim üçün də Əmir müəllim belə bir şəxsiyyətdir.

Özü də – mən bunu yaxşı bilirəm – təkcə mənim üçün yox, çoxları üçün.

Mən bu kiçik yazını Xəstə Qasımın gəraylısından başqa bir bəndlə də bitirmək istəyirəm:

Gəl bir səndən xəbər alım,
Süleymandan qalan dünya,
Əzəli gül kimi açıb,
Axırında solan dünya...

Ona görə bu bəndlə bitirmək istəyirəm ki, Əmir müəllim «əzəli gül kimi açıb, axırında solan dünya»nın vəfasızlığına və qəmgin ovqatına sinə gərmək üçün dostlarına (və o cümlədən, mənə!) kömək edəcək məhrəmanə, doğma, nikbin hissiyyat yarıdan bir şəxsiyyətdir.

22 mart 2001.

DOSTUM AYDIN HƏTİBOĞLU HAQQINDA

Aydın Hətiboğlu müasir türk poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən biridir və onunla bizim dostluğumuzun düz iyirmi iki il (bir igid ömrü!) tarixi var.

1979-cu ilin qış günləri idi, o zaman mən Yazıçılar İttifaqının katibi işləyirdim və günlərin birində Türkiyədən bir şair qonağımız gəldi: cavan, qarasaç, qarasaqqal, sağlam, yazmaq, yaratmaq ehtirası ilə dolu...

Aydınla Bakıda beləcə tanışlığın elə ilk çağlarından aramızda qarşılıqlı bir etibar yarandı, nə partiya ideologiyası, nə KQB xofu, nə «pantürkizm» qorxusu, yaranmış o etibara mane ola bilmədi və bu tanışlıq dostluğa çevrildi.

O vaxt bir türk şairinin Azərbaycana gəlişi hadisə idi və biz Aydınla o hadisənin hərarətindən, istisindən onun Bakıda keçirdiyi o günlərdə bolluca istifadə etdik: bir yerdə gəzdik, ədəbiyyatdan, sənətdən danışdıq, görüşlər keçirdik, məclislər qurduq.

Və iş elə gətirdi ki, elə həmin 1979-cu ilin mayında mən gözəl rus şairi, Nazim Hikmətin tərcüməçisi, unudulmaz Muza Pavlova ilə birlikdə Əziz Nesinin dəvətilə həyatımda ilk dəfə Türkiyəyə, İstanbula getdim və bu dəfə də Aydınla İstanbulda görüşdük.

İllər keçir və 79-cu ilin şırhaşır yağış yağan bir yaz axşamı, İstanbulun Asiya hissəsində, Aydınğilin evində, onunla, vəfalı həyat yoldaşı Emellə, o zaman kiçik (indi isə xanım!) sevimli qızı İremlə birgə keçirdiyim saatlar məndən uzaqlaşmaq, yaddan çıxmaq və əbədi bir keçmişdə qalmaq əvəzinə, elə bil, daha da yaxınlaşır, doğmaşır.

Aydınğildəki həmin o gecə mən «Pera palas» otelinə tələsirdim, Aydın isə:

– Niyə belə tələsirsən? – deyirdi. – Gör necə yağış yağır. Rakımız da hələ bitməmiş!

Əlbəttə, mənim nə üçün otele tələsməyim o zaman Aydının heç ağına da gələ bilməzdi: SSRİ-nin İstanbuldakı konsulluğunda dönə-dönə təkrar edirdilər ki, hər gecə saat 11 tamamda mütləq oteldəki otağımızda olmalıyıq, qapını da möhkəm bağlamalı

yıq, kapitalist ölkəsində hər cürə təxribat ola bilər və kim ki, bu tapşırığa əməl etməyəcək, o, geri qaytarılacaq.

Və konsulluqdan hər gecə də otelə zəng edib yerimizdə olub-olmadığımızı yoxlayırdılar.

Məlum məsələdir ki, mən bu tələbin və hədənin birinci hissəsinə, yəni təxribat məsələsinə inanmırdım, amma ikinci hissəsinə yüz faiz inanırdım və təbii ki, Türkiyədən geri qaytarılmağımı istəmirdim, çünki o zaman mən qətiyyənlə əmin deyildim ki, həyatımda bir də haçansa Türkiyəyə gəlmək mənə qismət olacaq.

Amma o yağışlı yaz gecəsi Aydıngilin mehribanlığı, o xudmani məclisimizin ab-havası, o gözəl rəqəsinin təsiri mənim o tələsməklik nigarançılığımı içimdən çıxarıb elə itirdi ki, otelə səhər saat beşdə gəlib çıxdım.

Orası da yaxşı yadımdadır ki, oteldə otağıma girib elə paltarlı-paltarlı çarpayıda uzananda telefon zəng çaldı: qonşu otaqda qalan Muza Pavlova idi, qapını açmağımı eşitmişdi.

Muza həyəcanla:

– Elçin, hardasan? – dedi. – Axşamdan gecənin yarısına qədər konsulluqdan zəng eləyib səni soruşurdular. Əvvəlcə dedim ki, yatmışam. Sonra dedilər ki, bu qədər yatmaq olar? Oyat, bizimlə danışsın. Axırda nələc qalıb dedim ki, keflənib yatmışam, qapını döyürəm, zəng edirəm, oyanmırsan. Dedim ki, yağışa görə oteldən çıxıb bilməmişəm, Moskvadan özünə ara qətirmişdin, onu içib yatmışam.

Səhər konsulluqda bizimlə əlaqə saxlayan adam – əgər səhv etməmişəm, famili Mitrofanov idi – özü otelə gəlmişdi və mənə:

– Cavan oğlan, – dedi, – içməyi Vətənə saxlayın!

Və indiki kimi yadımdadı – bu sözlərdən sonra bir az sükut etdi və dedi:

– Bilirəm e, çətin olur, amma, hər halda, çalışsın ki, burda içməyəsiz...

Şəkk-şübhə yoxuydu ki, yazıq Mitrofanov dostumuz, bu çətinliyə öz təcrübəsindən yaxşı bələddi...

Sonra da Mitrofanov – əgər famili həqiqətən beləydisə – çiyinlərini çəkdi, yəni ki, belədi də, nə etmək olar?..

Aydıngildəki o unudulmaz gecə müsafirliyinin sonu beləcə qurtardı və ondan sonra biz Aydınla tez-tez məktublaşır, bir-biri-

mizə kitab, jurnal, qəzet göndərirdik, hətta Aydının qızı İrem də mənim qızlarım Günay və Humayla məktublaşırdı.

Sonralar Aydınla yenə bir neçə dəfə İstanbulda görüşdük, sonra isə dünyanın işləri dəyişdi, sərhədlər açıldı və indi mən 1979-cu ildə İstanbuldan geri – Moskvaya, oradan da Bakıya qayıdarkən keçirdiyim hissiyyatı: «Görəsən, mən bir də haçansa Türkiyəyə, İstanbula gələcəyəmmi?» – xoş bir təbəssümlə xatırlayıram.

Keçən il «Dədə Qorqud»un yubileyini keçirdiyimiz günlərdə Aydın Türkiyədən gələn qonaqlarımızın arasındaydı və mən onunla görüşəndə, onun ağarmış və seyrəlmiş saçlarına baxanda özümü saxlaya bilməyib:

– Aydın, – soruşdum. – Hanı o qapqara saçlar?

Aydın da:

– Sən heç güzgüdə özünə baxdınmı? – deyə güldü...

Mən böyük məmnuniyyətlə Aydın Hətiboğlunun şerlərini bizim Dilsuzun çevirməsində «Ədəbiyyat qəzeti»nin oxucularına təqdim edirəm.

9 may 2001.

«AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT RƏMZLƏRİ»

*Kitabın 2001-ci il avqustun 11-də
«Gülüstan» sarayında keçirilən
təqdimat mərasimini açarkən
söylənmiş nitqin stenoqramı*

Bu gün biz hamımız əlamətdar bir hadisənin iştirakçılarıyıq: «Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri» kitabı ictimaiyyə-tə təqdim olunur.

Bu tədqiqat əsəri Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinin, yəni üçrəngli Bayrağımızın, Gerbimizin və Himni-mizin yaranmasına və bərpasına, bu rəmzlərin milli ideologiyamız kontekstindəki mənasına və əhəmiyyətinə həsr edilmişdir.

Üç il bundan əvvəl, 1998-ci ilin mart ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev «Azərbaycan Respublikasının dövlət atributlarının təbliği işinin gücləndirilməsi haqqında» mühüm bir sərəncam imzaladı. Sərəncamda Azərbaycanın dövlət rəmzləri haqqında bir kitabın nəşri dövlətçiliyimiz üçün əhəmiyyətli və vacib olan bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdu. Bu gün biz böyük məmnuniyyət hissi ilə qeyd edirik ki, həmin vətən-dəş vəzifəsi yerinə yetirilmişdir...

Böyük məmnuniyyət hissi ilə onu da demək istəyirəm ki, elmi-publisistik səpkidə yazılmış bu kitabda müəlliflərin yaradıcı əməyi özünün layiqli ifadəsini tapmışdır. Müəlliflər kitabda yalnız Bayrağımızın, Gerbimizin və Himnimizin yaranma, təşəkkül və bərpa tarixinin, onların mənasının tədqiqi ilə kifayətlənməmiş, bu dövlət rəmzlərini Azərbaycan milli ideologiyası ilə qarşılıqlı təmasda təqdim etməyi bacarmışlar.

Kitabın qiymətli cəhətlərindən biri də bundadır ki, onun səhifələrində dövlət rəmzlərimizlə bağlı nadir tarixi sənədlər öz əksini tapmışdır.

Müasir dövrdə Heydər Əliyevin, XX əsrin əvvəllərində isə Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin dövlət rəmzlərimizlə bağlı

nitqlərinin və müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasının, onun sələfi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əlaqədar qərar və qanunlarının bu kitabda yenidən dərc edilməsi onun əhatə dairəsini genişləndirmiş, ehtiva etdiyi mövzunun oxucuya çatdırılmasına xüsusi sanbal vermişdir.

Yaxşı cəhətdir ki, kitabda dövlət rəmzlərinin təbliği təhsil sistemi ilə, maariflə vəhdətdə götürülmüşdür və dövlət rəmzlərinə ehtiramın, məhəbbətin ifadəsi kimi Əhməd Cavadın, Cəfər Cabbarlının, Almaz İldırımın, Məmmədhüseyn Şəhriyarın, Səməd Vurğunun, Süleyman Rüstəmin, Mirmehdi Etimadın, Bəxtiyar Vahabzadənin, Məmməd Arazın, Nəbi Xəzrinin, Zəlimxan Yaqubun və başqalarının milli vətənpərvərlik hisslərini aşılayan şerləri də kitabda dərc edilmişdir.

Mən «Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri» kitabının nəşrini və bugünkü təqdimat mərasimini müstəqilliyimizin əbədiliyindən və dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsindən xəbər verən bir hadisə hesab edirəm.

İyul, 2001.

MİLLİ MƏNƏVİ SƏRVƏTİMİZİ QORUYAQ

2001-ci il sentyabrın 19-da YUNESKO-nun mədəni irsin qorunmasına dair normativ aktlarına həsr olunmuş Beynəlxalq seminarı açarkən söylənmiş nitqin stenoqramı

Bu gün öz işinə başlayan Beynəlxalq seminar Azərbaycan xalqının böyük bayramı ərəfəsində keçirilir: bir aydan sonra biz Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etməsinin 10 illiyini bayram edəcəyik.

Artıq qoca tarixin növbəti səhifəsinə çevrilmiş XX əsrdə Azərbaycan iki dəfə öz müstəqilliyini elan etmişdir. 1918-ci ilin may ayında Azərbaycan bütün Şərqdə, bütün müsəlman aləmində ilk dəfə olaraq Demokratik Respublika elan olundu, ancaq bu Respublika cəmi 23 aydan sonra, 1920-ci ilin aprel ayında rus bolşevik ordusu tərəfindən işğal edildi. Bir də yalnız əsrin axırında, 1991-ci ilin oktyabr ayının 18-də biz «Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiya Aktını qəbul etməyə nail olduq və bununla da Azərbaycan tarixinin yeni bir dövrü – müstəqil dövlətçilik dövrü başladı.

Elə həmin il Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qarşısında Azərbaycanın Bayrağı qaldırıldı və Azərbaycan eyni zamanda YUNESKO-nun üzvü oldu.

YUNESKO-nun öz qarşısına qoyduğu vəzifə şərəfli və mən deyərdim ki, müqəddəsdir, çünki irqindən, cinsindən, millətindən və dinindən asılı olmayaraq, hamı üçün ədalətin, qanunçuluğun və insan hüquqlarının təminatı, xalqlar arasında təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi, sülh və təhlükəsizliyin möhkəmlənməsi bəşəriyyətin inkişafı üçün ən zəruri atributlardan biri, bəlkə də birincisidir.

Azərbaycan hələ Sovet İttifaqının tərkibində olarkən də YUNESKO ilə yaxından əməkdaşlıq etmişdir. YUNESKO-nun

iştirakı ilə bir sıra tədbirlər keçirilmiş, Azərbaycanla bağlı yubileylər YUNESKO xətti ilə dünyanın müxtəlif guşələrində qeyd olunmuşdur.

Ancaq Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, şübhəsiz ki, bu əməkdaşlıq daha da artmış, yeni keyfiyyətlər əldə etmişdir. Dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin 500 illik, ölməz bəşəri abidə olan «Kitabi-Dədə Qorqud»un 1300 illik yubileylərinin Parisdə, YUNESKO-nun iqamətgahında da keçirilməsini, biz tarixi səciyyə daşıyan böyük mədəniyyət hadisələri hesab edirik.

YUNESKO, Beynəlxalq Gömrük Təşkilatı və İnterpolun iştirakı ilə keçirilən bu seminarı da mən mühüm əhəmiyyətə malik bir hadisə hesab edirəm.

Tale elə gətirmişdir ki, tariximizin müəyyən mərhələlərində Azərbaycanın mədəni abidələri, mənəvi sərvətləri yad ölkələrə daşınmış, qarət edilmiş, talanmışdır.

Düzdür, bu gün dünyanın bir çox muzeylərində, şəxsi kolleksiyalarda Azərbaycanın mədəni-mənəvi sərvətləri toplanmışdır, ancaq təəssüflər olsun ki, ölkəmizlə bağlı həmin talan və qarət bu gün də davam edir. Azərbaycan ərazisinin 20 faizi Ermənistan tərəfindən işğal edilmişdir, qədim mədəniyyət ocaqları və sənət abidələri ilə zəngin olan həmin ərazilərin əhalisi qırdırılmış, qaçqın salınmışdır və oradakı milli abidələr, bütün muzeylər işğalçılar tərəfindən dağıdılmış, qarət edilmiş böyük sənət yadigarları oğurlanmışdır.

Mən, bəzi rəqəmləri diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm.

808 mədəniyyət evi, mədəniyyət sarayı və klublar, 4,6 milyon nüsxə kitab fonduna malik 927 kitabxana, XI-XIX əsrlərə aid 40 minə yaxın nadir və qiymətli muzey eksponatlarına malik 22 muzey və onların filialları, 2 konsert müəssisəsi və 4 teatr, 5640 qiymətli musiqi alətinə malik 85 musiqi məktəbi tamamilə qarət olunmuş, yerlə yeksan edilmişdir.

Ümumiyyətlə, mədəniyyət sahəsinə aid 1852 bina dağıdılmışdır. 1240 ədəd qədim və son dərəcə qiymətli xalça və xalça məmulatı qarət edilmişdir. Hərgah bu təbiətin qoynundakı qədim daş heykəlləri, qədim qəbiristanlıqlardakı abidələri də əlavə etsək, o zaman Azərbaycan mədəniyyətinə və ümumiyyətlə, bəşəri mədəniyyətə vurulan zərbənin miqyası və barbarlığın dərəcəsi barədə, güman edirəm ki, sizdə ümumi bir təsəvvür yaranacaqdır.

Hazırda mədəni irsin qorunması üzrə bir sıra beynəlxalq aktlar - konvensiyalar, tövsiyə və bəyannamə prinsipləri fəaliyyət göstərir. Bu sənəd və institutlar hər bir xalqın milli-mədəni sərəvətinin məhz həmin xalqa məxsus olduğunu bəyan edir, onun toxunmazlığına təminat verir.

Bu normativ sənədlər təbii ki, Azərbaycan Respublikası tərəfindən də imzalanmış və müəyyən olunmuş qaydada ratifikasiya edilmişdir. Azərbaycan hökuməti bu sənədlərin effektiv şəkildə həyata tətbiq olunmasında son dərəcə maraqlıdır.

Hörmətli qonaqlar, sizi Azərbaycan Respublikasında ürəkdən salamlayır, sizə bir daha «xoş gəlmisiniz» deyir və seminarın işinə böyük uğurlar arzulayıram.

19 sentyabr 2001 .

BU GÜNÜN VƏ SABAHIN ŞAİRİ

2001-ci il dekabrın 25-də Respublika Sarayında Rəsul Rzanın 90 illiyi münasibətilə yubiley gecəsini açarkən söylənmiş nitqin stenogramı

Biz bu gün XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən birinin, böyük şairimiz Rəsul Rzanın anadan olmasının 90 illiyini bayram etmək üçün bu salona toplaşmışıq. Rəsul Rzanın Azərbaycan poeziyasında tutduğu mövqe o qədər ucadır ki, onun 90 illik yubileyi, əslində, təkcə bizim poeziyamızın yox, bütün ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin bayramıdır.

Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev bu 90 illik yubiley ilə bağlı xüsusi sərəncam imzaladı və mötəbər, nüfuzlu bir Təşkilat Komitəsi yaratdı.

Cənab Prezident, mənim yaxşı yadıma gəlir, təxminən 20 il bundan əvvəl indiki Əlyazmalar İnstitutunun binasında - o zaman orada Ali Sovetin Rəyasət Heyəti yerləşirdi - Siz böyük şairimiz Rəsul Rzanı Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülməsi münasibətilə necə hərarətlə, səmimiyyətlə təbrik edirdiniz və Rəsul müəllim də hansı bir hərarətlə, hansı səmimiyyətlə sizə öz təşəkkürünü bildirirdi.

O vaxt Sosialist Əməyi Qəhrəmanı ən yüksək ad idi, mükafat idi. Azərbaycan o zaman böyük dövlətin, sovet imperiyasının tərkibində kiçik bir respublika idi. Amma həmin kiçik respublikada dörd yazıçı Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdü. Şübhəsiz ki, bu, bir tərəfdən Azərbaycan ədəbiyyatının nailiyyəti idi, digər tərəfdən isə o zaman Azərbaycana başçılıq edən Heydər Əliyevin bacarığının, nüfuzunun, hörmətinin, ədəbiyyata, sənətə münasibətinin nəticəsi idi.

Bilirsiniz, bu gün Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına, bu cür hadisələrə yuxarıdan-aşağı baxmaq olar. Amma elə bilirəm ki, bu - ucuz bir yolun yolçuluğudur və dayaz təfəkkürü göstərən cəhətdir. Çünki o dövrdə Rəsul müəllimin də, rəhmətlik Süley-

man Rəhimovun da, Mirzə İbrahimovun da, Süleyman Rüstəmin də Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı almaları Azərbaycan ədəbiyyatını, mədəniyyətini o dövrün kontekstində yüksək bir mərtəbəyə qaldırdı. Müqayisə üçün deyim ki, böyük respublika olan Ukraynada o zaman cəmi iki Sosialist Əməyi Qəhrəmanı var idi. Belə bir şərait yalnız konkret yazıçılara aid deyildi, bu münbit zəmin, əlverişli şərait ümumilikdə, Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına sövq edirdi. Ozamankı ədəbi gənclik bundan istifadə edərək, həmin mürəkkəb dövrdə, həmin ideologiyanın kontekstində, necə deyərlər, gəmidə oturub gəmiçi ilə dava etməyi bacarırdı.

Rəsul Rza bəşəri sənətkar idi. Onun sənəti bəşəri miqyas əldə etmişdi, amma eyni zamanda, Rəsul Rza Azərbaycan xalqının milli şairi idi. Rəsul Rza Azərbaycan ədəbiyyatının tarixinə novator sənətkar kimi daxil olmuşdur, amma Rəsul Rzanın novatorluğu, ilk növbədə, milli bədii-estetik ənənələrə, milli-mənəvi dəyərlərə söykənibdir.

Rəsul Rza şəxsiyyəti, yaradıcılığı etibarilə gəncliyə çox bağlı sənətkar idi. Gəncliklə daim təmasda, ünsiyyətdə olan, gəncliklə dostluq edən bir sənətkar idi. Bu, onun həm şəxsiyyətinə, həm də yaradıcılığına xas olan bir cəhət idi. Yəni Rəsul Rza bir tərəfdən, ədəbi gəncliklə dostluq edirdi, ədəbi gəncliyi müdafiə edirdi, öz ciddi təəssübkeş səsini lazım olan məqamlarda qaldırırdı, digər tərəfdən isə, onun öz yaradıcılığında həmişə bir gənclik şövqü, gənclik ehtirası, həvəsi var idi.

Rəsul Rzanın Milli Dram Teatrının binasında keçirilən 60 illik yubileyi mənim yadımdadır, bütün təfərrüatı ilə gözümün qabağındadır. Rəsul müəllimin 70 illik yubileyinə hazırlıq dövrü də bütün təfərrüatı ilə gözümün qabağındadır.

Amma çox təəssüflər olsun ki, həmin yubiley baş tutmadı, çünki həmin ərəfədə Rəsul müəllim haqq dünyasına köçdü.

Rəsul müəllimin özünün arzusu ilə mən o yubileydə məruzə etməli idim, amma iş belə gətirdi ki, mən o məruzəni məqalə şəklində Rəsul müəllimin vəfatının 40-cı günü qəzetdə dərc etdirdim.

Bu sözləri deyirəm, fikrim isə düz 20 il bundan əvvələ, 1981-ci ilin 1 aprel gününə gedir: biz Rəsul müəllimin vəfatı xəbərini necə eşitdik, buradan Mərdəkana necə getdik, Rəsul müəllimi oradan necə gətirdik...

Mən bu gözəl gündə, bu bayram günündə qəmli xatirələrə varmaq istəmirəm. Anar onları bütün təfərrüatı ilə yazıb. Sadəcə olaraq, onu demək istəyirəm ki, elə bil, aradan 20 il yox, bəlkə də 20 gün keçibdir. Ancaq ona görə yox ki, hər şey vaxta baxsa da, vaxt heç nəyə baxmır, həm də ona görə ki, bu 20 ildə Rəsul Rza həm şəxsiyyəti, həm də yaradıcılığı etibarilə həmişə bizimlə bir yerdə olub.

Böyük sənətkar o sənətkardır ki, öz dövrünü ifadə edir, öz dövrünün sənətkarıdır, amma eyni zamanda, gələcəyin də sənətkarıdır.

Rəsul Rza şəxsiyyəti də, onun şəxsiyyətini tamamlayan yaradıcılığı da bu 20 ildə, dediyim kimi, bizimlə bir yerdə olub - dünən də bizimlə bir yerdə idi, bu gün də bizimlə bir yerdədir. Nəsillər bir-birini əvəz edəcək, Rəsul müəllim isə o gələcək nəsillərlə də bir yerdə olacaqdır.

25 dekabr 2001.

ƏHALİ VƏ İNKİŞAF

*2002-ci ilin 13 sentyabrında
BMT-nin Əhali Fondunun Azər-
baycanda ilk Ölkə Proqramının
Orta Müddətli İcmal Toplantısın-
da çıxışın stenoqramı*

Mənim üçün xoşdur ki, bu gün BMT-nin Əhali Fondunun Azərbaycanda həyata keçirdiyi Ölkə Proqramının ilk Orta Müddətli İcmal Toplantısını açıq elan edir və sizin hər birinizi ürəkdən salamlayıram.

Əhali və İnkişaf məsələləri, o cümlədən, əhaliyə tibbi xidmətin yaxşılaşdırılması, ana və uşaq sağlamlığının qorunması, əhəlinin məskunlaşması və demoqrafik inkişaf, ətraf mühitin qorunması, təhsilin geniş ehtiva dairəsi və s. bu kimi məsələlər insan hüquqlarının qorunması, demokratiya yolu ilə irəliləmək baxımından müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün olduqca önəmlidir.

Azərbaycan hökuməti Qahirədə keçirilmiş Ümumdünya Əhali Konfransının Proqramını dəstəkləyir və buna müvafiq tədbirlərin ölkəmizdə keçirilməsi üçün hər cürə şərait yaratmağa hazırdır. Biz bu Fəaliyyət Proqramının çox böyük və qlobal məsələyə həsr olduğunu, dünya xalqlarının bugünkü və gələcək inkişafına müsbət təsir göstərəcəyini bilir və qiymətləndiririk.

BMT-nin Əhali Fondu 1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycan hökuməti ilə əməkdaşlıq edir və bu əməkdaşlıq çərçivəsində indiyə kimi mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Bu baxımdan, BMT-nin həyata keçirdiyi proqramlar arasında Azərbaycan Respublikasının Reproduktiv Sağlamlıq və Ailə Planlaşdırması Proqramını xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Həmin proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində respublika ərazisində 20-dən çox Reproduktiv Sağlamlıq və Ailə Planlaşdırması Mərkəzləri yaradılmış, respublikaya zəruri tibbi avadanlıq və ləvazimatlar gətirilmiş, iki min nəfərə qədər tibb işçisi təkmilləşdirmə kurslarını bitirmişdir. Proqrama uyğun olaraq, Azərbaycanın qaçqın və köçkün əhalisinə göstərilmiş tibbi yardım Azərbaycan hökumətinin bu sahədəki fəaliyyətinə kömək etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Proqram çərçivəsində, Azərbay-

canda yeniyetmələrin təhsili sahəsində də mühüm işlər görülmüşdür və biz bu işlərin gələcəkdə də davam etdirilməsinə böyük ehtiyac duyuruq. BMT-nin Əhali Fondunun maliyyə yardımı ilə təhsil sahəsində mərhələlərlə keçirilməsi nəzərdə tutulmuş və 3000-dən çox məktəblini ehtiva edəcək Ailə Həyatının Əsasları üzrə sınaq layihəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əhali Fondunun müstəqil Azərbaycan Respublikasında 1999-cu ildə əhalinin ilk siyahıya alınmasının həyata keçirilməsində də mühüm xidməti olmuşdur. Fond tərəfindən ayrılmış vəsaitlər hesabına kompüter avadanlığı alınmış, statistika işçiləri üçün təlimlər təşkil edilmiş və siyahıyaalınmanın nəticələrinin dərc edilməsinə və yayılmasına yardım edilmişdir.

Azərbaycanda Əhali və İnkişaf sahəsində aparılan işlərə də BMT-nin Əhali Fondu diqqət yetirir. Bu istiqamətdə Nazirlər Kabineti, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi və müvafiq təhsil müəssisələrinin iştirakı ilə Demografiya və Əhali Statistikası üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasına dəstək verilib və verilməkdədir. Həmin çərçivələrdə Azərbaycanda gender məsələlərinə yönəldilmiş proqramların həyata keçirilməsinə dəstək verilmiş, müvafiq təlim proqramlarının, tədqiqatların, kitabların, bukletlərin və digər materialların hazırlanması və yayılması həyata keçirilmişdir.

Bugünkü Orta Müddətli İcmal Toplantısı ciddi əhəmiyyətli bir təbirdir və Proqramın həyata keçirilməsini daha yüksək səviyyəyə qaldırmaq, iştirak edən təşkilatlar arasında əlaqələri reallaşdırmaq üçün şərait yaradır. Bu işin daha səmərəli inkişafı üçün əlaqədar təşkilatlar müvafiq əlaqələndirmə şurasının işini gücləndirməli və BMT-nin Əhali Fondunun Azərbaycandakı Nümayəndəliyinə müvafiq tədbirləri həyata keçirməkdə kömək göstərməlidir. Mən buna şəxsən nəzarət edəcəyəm.

Fürsətdən istifadə edib, Azərbaycanın qonaqlarını BMT-nin Əhali Fondunun Avropa və Ərəb Ölkələri bölgəsi üzrə Direktoru cənab Valid Əlxətibə və mənim hörmətli dostum cənab Alan Pyer Muşiruda proqrama ayırdıqları daimi diqqətə görə öz dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

BMT-nin Əhali Fondunun Azərbaycanda Ölkə Proqramının inkişafında və həyata keçirilməsində zəhməti olan və bugünkü toplantıda iştirak edən şəxslərin hamısına öz dərin təşəkkürümü bildirirəm və gələcək fəaliyyətinizdə sizə uğurlar arzulayıram.

13 sentyabr 2002.

YUNİSEF-lə ƏMƏKDAŞLIĞI GÜCLƏNDİRƏK

2002-ci il oktyabrın 1-də YUNİSEF-in Ölkə Əməkdaşlıq Proqramının Orta Dövr İctimai Toplantısında çıxış

Mən YUNİSEF-in Azərbaycanda keçirdiyi Ölkə Əməkdaşlıq Proqramının Orta Dövr İctimai Toplantısını ciddi və ölkəmiz üçün əhəmiyyətli bir hadisə hesab edirəm.

Mən inanıram ki, bu toplantı uşaqların və qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması sahəsində 2000-ci ildən etibarən YUNİSEF-lə birlikdə ölkəmizdə görülmüş işləri qiymətləndirməyə, əldə edilmiş nəticə və təcrübə ilə bağlı gələcək fəaliyyətimizin səmərəli təşkilinə, ümumi məqsədə çatmaq üçün daha konstruktiv yolları seçməyə sövq edəcəkdir.

Respublikamızda iqtisadiyyatın inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirildiyi, ölkədə yoxsulluğun azaldılması ilə bağlı Dövlət Proqramının hazırlandığı və sosial islahatların aparıldığı bir vaxtda, belə bir toplantının keçirilməsinin vacibliyini mən xüsusi qeyd etmək istəyirəm.

Azərbaycan hökuməti və YUNİSEF tərəfindən həyata keçirilən Ölkə Əməkdaşlıq Proqramı əvvəlki, yəni, 1-ci Proqramdan fərqli olaraq, İnkişaf məsələlərini əsas götürür, uşaq və qadınlarla bağlı ölkə prioritetlərinə uyğun səhiyyə, təhsil, xüsusi ehtiyacı olan uşaqların problemləri, gənclərin hərtərəfli inkişafı kimi sahələri ehtiva edir.

Mən 2000-2002-ci illər üzrə hesabat dövrünü Azərbaycan hökuməti ilə YUNİSEF-in əməkdaşlığı sayəsində mühüm məsələlərin həll olunması dövrü kimi səciyyələndirə bilərəm. Azərbaycan hökuməti ilə YUNİSEF arasında Əməkdaşlıq üzrə Əsas Müqavilənin imzalanmasını, Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyaya əlavə olunan Fakultativ Protokolların ratifikasiyasını, Milli qanunvericilik sahəsində ciddi addımların atılmasını, o cümlədən, «Yod çatışmazlığı xəstəliklərinin kütləvi profilaktikası məqsədi

ilə duzun yodlaşdırılması haqqında» və «Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komissiyalar haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə» Qanunların qəbul olunmasını, «Ana südü ilə qidalanma haqqında», «Valideyn qayğısından məhrum olmuş uşaqların himayəsi haqqında» Qanunların hazırlanmasını, küçə uşaqlarının problemlərinin həllinə yönəldilmiş Tədbirlər Planının qəbul olunmasını xatırlada bilərəm. Respublikamızın uşaqların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə beynəlxalq monitoring sisteminə qoşulması da mühüm məsələlərdən biridir.

Bütün dünyada geniş yayılmış Uşaqların və Gənclərin Qlobal hərəkətində və bu çərçivədə aparılan «Uşaqlara «Hə» deyə!» Kampaniyasında bir milyondan artıq Azərbaycan vətəndaşı, o cümlədən, uşaq və gənclər iştirak etmişdir. BMT-nin Baş Assambleyasının Uşaqlara həsr edilmiş Sessiyasında və ona hazırlıq mərhələlərində Azərbaycanın fəal iştirakını da mən xüsusi vurğulamaq istəyirəm. Azərbaycan Respublikası prezidentinin şəxsi təmsilçisi kimi mən bu sessiyanın işində iştirak və çıxış etmişəm və deməliyəm ki, Azərbaycan BMT-nin Baş Assambleyasının «Uşaqlar naminə yaradılan Dünya» yekun sənədinin hazırlanmasında öz sözünü demiş və bu sənədin növbəti onillik üçün müvafiq Strategiyanın və Siyasətin hazırlanmasında əsas kimi götürülməsini dəstəkləmişdir.

Ermənistanın təcavüzü nəticəsində, ərazisinin 20%-i işğal olunmuş, əhalisinin 1 milyonu qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüş Azərbaycan üçün bütün bunlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək istərdim ki, bu gün Azərbaycanda uşaqların və qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması sahəsində hökumət, qeyri-hökumət, beynəlxalq, özəl təşkilatlar uşaq və gənclərin özlərinin iştirakı ilə intensiv fəaliyyət göstərir. Bu isə, heç şübhəsiz, gələcək nailiyyətlərin əsas şərtidir. Orta Dövr İcmalı Toplantısının keçirilməsi də işlərin daha səmərəli, məqsədyönlü və davamlı olması üçün zəmin yaradır, həm hökumətin, həm də YUNİSEF-in işgüzar əməkdaşlığı üçün yeni perspektivlər açır.

Son olaraq mən Azərbaycan hökuməti və YUNİSEF-in Ölkə Proqramının hazırlanmasında və həyata keçirilməsi prosesində, eləcə də bu Toplantıda iştirak edən hər bir şəxsə minnətdarlı-

ğımı bildirirəm və sizin hamınıza gələcək fəaliyyətinizdə uğurlar arzulayıram.

Eyni zamanda, mən, fürsətdən istifadə edib YUNİSEF-in Azərbaycanadakı nümayəndəliyinə və onun rəhbəri, bizim çox aktiv və xeyirxah dostumuz cənab Akif Saatçioğluna səmərəli, effektiv əməkdaşlığa görə təşəkkürümü bildirirəm.

1 oktyabr 2002.

BU GÜNÜN VƏ GƏLƏCƏYİN SƏNƏTKARLARI

Azərbaycan mədəniyyətinə, Azərbaycan vokal sənətinə Fidan və Xuraman Qasımova bacıları kimi böyük sənətkarlar gəlməsinə bir ehtiyac var idi, elə bil, bu, zamanın sifarişi idi və onlar sənətə gəldilər.

Bu sənətkarlar öz yaradıcılıqlarında milli ilə bəşərinin çox üzvi, orqanik bir vəhdətinə nail ola bildilər – bir tərəfdən dünya musiqisinin, Verdinin, Çaykovskinin, Şumanın, Bramsın, Puççininin, Qriqin çox çətin əsərlərinin – ariya və romanslarının ifası, o biri tərəfdən də qədim Azərbaycan xalq mahnıları.

Azərbaycan xalq mahnılarını ifa etmək üçün bu mahnıları mütləq hiss etmək, duymaq, onları öz iç dünyanda yaşamaq lazımdır. Bu hissiyyat, bu duyğu iki bacının ikisində də var. Onlar bu mahnıları, elə bil ki, genetik yaddaşın ifadəsi kimi ifa edirlər. O biri tərəfdən də onların ifası bəşəri bir səviyyədədir, dünya vokal sənətinin əldə etdiyi nailiyyətlər baxımından çox uğurlu, qiymətlidir.

Və mən bir azərbaycanlı kimi, Azərbaycan musiqisini sevən bir insan kimi fərəh hissi keçirirəm ki, xalq mahnılarımız bu cür böyük, bu cür bəşəri bir səviyyəyə qalxır.

Fidan xanımın və Xuraman xanımın yaradıcılığındakı sənət ehtirası, şövq daimidir və eyni zamanda, həmişə də dinamikdir.

Fidan xanımın ifasında səslənən xalq mahnılarını dinlədikcə bədii-estetik baxımdan böyük bir həzz alırsan və böyük də bir rahatlıq duyursan və həmin fəxarət hissini keçirirsən ki, əsrlər boyu Azərbaycan xalqını ifadə etmiş bu mahnılar bu gün – dəyişmiş bir dünyada zamanla ayaqlaşaraq bu cür gözəl ifa olunur.

Unudulmaz Fikrət Əmirovun «Sevil» operasında ifa etdiyi Sevil obrazını Xuraman xanım həm bir aktyor, həm də böyük vokal ustası kimi çox yüksək səviyyədə aparır. Digər tərəfdən «Aida» operasında Aidanın da partiyasını Xuraman xanım eyni şövqlə, eyni yüksək sənətkarlıqla ifa etməyi bacarır.

Bu – sənətkarın böyüklüyü və xoşbəxtliyidir.

Azərbaycan musiqisinin bir çox böyük nümayəndələrinin – Üzeyir Hacıbəyov, Fikrət Əmirov, Səid Rüstəmov, Tofiq Quli-

yev, Rauf Hacıyev kimi sənətkarların əsərlərini, – o bəstəkarlar öz əsərlərini hansı böyük səviyyədə yazıblarsa, Fidan xanım və Xuraman xanım da onları həmin səviyyədə və həm də öz təkrarsız ştrixləri ilə ustalılıqla ifa edirlər.

Fidan da, Xuraman da yalnız bu günün sənətkarları deyil, onlar həm də gələcəyin sənətkarlarıdır.

11 noyabr 2002.

USTAD

«Ustad» sözünün izahı – elm və sənət sahəsində dərin məlumatı və qabiliyyəti olan şəxs deməkdir.

Sənətdə həmin «qabiliyyət» sözünü mən böyük fitri istedad mənasında qəbul edirəm.

Tələt Qasimov – ustadır.

Sənətkarlar, hətta gözəl sənətkarlar çox olur, ustadlar isə həmişə barmaqla sayılır.

Bütün dövrlərdə belə olub və bu gün də belədir.

Sənətin hər hansı bir növündə ustad mərtəbəsinə yüksəlmək, yəni sənətin çətin və keşməkeşli yoxuşu ilə addım-addım qalxaraq ali məqama (sənət məqamına) yetişmək hər sənətkara nəsis olmur.

Muğamat sənətin ən zəngin və eyni zamanda ən mürəkkəb növlərindən biridir və burada ustad nüfuzunu qazanmaq, olsun ki, yalnız və yalnız, mütləq olaraq bu sənətlə (və bu sənətdə!) yaşamaq deməkdir.

Tələt Qasimov muğamatla, xalq mahnılarıyla yaşayır və o anlarda ki, Tələt oxuyur, o dinləyicini (o cümlədən, məni) də həmin muğamla, həmin xalq mahnılarıyla yaşadır.

Muğam da, əsrlərin süzgəcindən süzülüb gəlmiş o xalq mahnıları da xalqın taleyindən danışır, onun mənəviyyatını ifadə edir və Tələt oxuyarkən dinləyici o avazla, o intonasiyalarla yaşayır, deməli, öz taleyi ilə üz bəüz dayanır, düşünür, götür-qoy edir, hətta çox bəlağətli çıxmasaydı, deyərdim: mənən saflaşır...

Mən yalnız ona təəssüf edirəm ki, bu ustad – Tələt Qasimov – konsert salonlarında, televiziya ekranlarında az-az görünür, onun səsi efirdə az-az eşidilir, texnikanın sənətə müdaxilə və təsir etdiyi bir dövrdə albomlarına, disklərinə az-az təsadüf edirik.

Bəlkə də elə ustad olduğuna görə belədir?

5 iyun 2003.

MALIBƏYLİ HƏMİD SƏNƏTİ

Hərgah belə bir sual qarşıya çıxsax ki: «Azərbaycan xalqı kimdir?» – bu suala söz ilə tam şəkildə cavab vermək, mənim fikrimcə, mümkün deyil. Xalqın kim olduğunu bilmək üçün, yalnız onun tarixini öyrənmək kifayət deyil, xalqı hiss etmək lazımdır və Azərbaycan xalqını hiss etmək üçün də, ilk növbədə, muğamata qulaq asmaq lazımdır.

Muğamat – Azərbaycan xalqının özünüifadəsidir.

Bəzən muğamatın tarixi barədə alimlər mübahisə edirlər, mənim üçün bu mübahisələr tamam mənasız bir şeydir, çünki mənə elə gəlir ki, bu dünyada ilk azərbaycanlı anadan olanda muğamat da onunla birlikdə yaranıb.

Və Azərbaycanın böyük muğamat ustalarından biri də Malibəyli Həmidir.

Həmid 1869-cu ildə Şuşanın Malibəyli kəndində anadan olub və bu kənd yalnız Şuşanın yox, bütün Qarabağın ən böyük və gözəl, eyni zamanda, məşhur kəndlərindən biridir.

XIX əsrdə, XX əsrin əvvəllərində tək-cə bu kəndə yox, Şuşaya, Qarabağa (deməli, bütün Azərbaycana!) şöhrət gətirən gözəl sənətkarlardan biri Həmid idi. Həmidin qardaşı Əsgər də dövrünün tanınmış xanəndəsi olub.

Keçən əsrin görkəmli mədəniyyət xadimlərimizdən biri olan Cəlil bəy Bağdadbəyov yazır ki, Malibəyli Həmid aristokratların sevdiyi bir sənətkar idi və bu məlumat mənim üçün ona görə əlamətdardır ki, aristokrat məfhumunun daxilindəki «estetizm» muğamatın da tərkib hissələrindən biridir.

Böyük muğam ustaları – estetik şəxsiyyətlər idi, Hacı Hüsü və Sadıqcan kimi, Cabbar Qaryağdı, Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski, Mirzə Mansur, Qurban Pirimov, Yavər Kələntərli, Zülfü Adıgözəlov, Bəhram Mansurov kimi...

Malibəyli Həmid 1910-cu ildə «Qrammofon» şirkətinin dəvəti ilə Riqaya gedib və ifa etdiyi bir sıra muğamları orada vala yazdırıb. Çox təəssüf ki, Malibəyli Həmidin ifasındakı o muğamlardan yalnız ikisi – «Rast» və «Yetim Segah»-ı gəlib bizə çatıb və bu iki muğama qulaq asdıqca ikili hiss keçirirsən: bir tərəfdən Həmidin səsi, nəfəsi, ustalığı o qədər təsirlidir ki, elə bil, onun ifa-

sında itmiş başqa muğam vallarını da əvəz edir, boşluğu doldurur, o biri tərəfdən isə, o təəssüf hissi daha da dərinləşir və yangılı olur: milli mədəniyyətimiz gör hansı şedevrlərdən məhrum olub...

Həmid, eyni zamanda, Sadıqcan ənənələrini davam etdirən mahir bir tarzən idi, özü özünü müşayiət edirdi və bu da ifa ilə müşayiət arasındakı harmoniyayı, doğmalığı daha da artırırdı.

Bu gün mən Malıbəyli Həmidin «Yetim Segah»ına qulaq asanda Şuşanın, Qarabağın dünəninin, bugününün və sabahının (!) həm gözəl, həm faciəli, həm də... yenidən gözəl taleyi bütün içimdən keçir, hisslərimi doldurur...

Qarabağ – Azərbaycan mədəniyyətinin, muğam sənətinin beşiyi, Azərbaycanın mənəvi paytaxtlarından biridir.

Dünən (və əsrlər boyu!), bəli, belə idi.

Bu gün, bəli, o müqəddəs torpaq qəsbkar ayağının tapdağı altındadır.

Sabah isə Qarabağ Azərbaycan xalqının tarixi və taleyi kontekstində yenə öz tarixi missiyasını yerinə yetirəcək və Həmidin ifası bunu bir daha təsdiq edir, bizi buna inandırır.

Həmidin ifası yüz ildən sonra da ruh verir...

Mən, dəfələrlə bunun şahidi olmuşam ki, Malıbəyli Həmidin nəticəsi, görkəmli dövlət xadimimiz Abbas Abbasov ən gəgin vaxtlarında belə, bircə dəqiqə Həmidin «Rast»ına qulaq asanda necə dəyişir və bu yalnız genlərin metamarfozası deyil, bu – muğamatın aliliyi, Malıbəyli Həmid sənətinin gücüdür.

Həmid bu dünyada cəmi 53 il ömür sürüb və 1922-ci ildə Qarabağın başqa bir qədim, gözəl və məşhur diyarında – Ağdamda vəfat edib.

Mən bu sətirləri yazarkən yenə də onun «Rast»ına, «Yetim Segah»ına qulaq asdım və mənə elə gəlirdi ki, Həmid bizim başımızın üstündədir, haqq dünyasından baxıb bizim görmədiklərimizi görür, görür ki, onun sənətini sevənlər yenə Ağdamdan, Xankəndindən keçib dağların qoynu ilə gözəl Şuşaya qalxır və qayalarına, çəmənlərinə Həmidin də, Cabbarın da, Seyidin, Xanın, Zülfünün də səsi hopmuş gözəl Cıdır düzündə oturub qarşıdakı Topxana meşəsinə baxa-baxa böyük sənətin estafetini onlardan almış nəticələrinin, kötücələrinin ifasında muğamata qulaq asırlar...

İnşallah!

21 oktyabr 2003.

VƏTƏNDAŞ QAYƏLƏRİ VƏ ELMİ SƏRİŞTƏ

Nizami Xudiyevin «Xalqın tarixi haqqı: dilimiz, varlığımız» kitabına (Bakı, «Azərbaycan», 2003.) yazılmış ön söz

Sovet imperiyasının çökməsi və Azərbaycanın öz müstəqilliyini bərpa etməsi ilə azərbaycanşünaslıqda köklü keyfiyyət dəyişikliklərinə nail olmaq üçün münbit zəmin yaranmışdır, tariximizin öyrənilməsi (və öyrədilməsi!), mənəvi dəyərlərimizin qiymətləndirilməsi ortodoks ideoloji qəliblər müstəvisindən düşüncələrin, elmi nəticələrin, obyektivcəsinə müəyyənləşdirilmiş təmayüllərin azad, sərbəst ifadə sferasına daxil olmuşdur.

Bizim ictimai fikrimizi formalaşdırmaq imkanında olan qələm sahibləri 12 illik müstəqilliyimiz zamanında həmin münbit zəmindən necə istifadə etmişdir? – bu suala bir küll halında müsbət cavab vermək, təəssüf ki, ümumi mənzərəni dəqiq (və düzgün!) əks etdirməz, amma bir həqiqət şübhəsizdir: ictimai fikrimizin ayrı-ayrı nümayəndələri var ki, müstəqilliyimizin yaratdığı əlverişli şəraitdən həmin müstəqilliyin maraqlarını qorumaq işində ciddi elmi vətəndaş fəaliyyəti göstərmişlər və o qələm sahiblərindən biri də oxucuların qarşısındakı bu kitabın müəllifi professor Nizami Xudiyevdir.

Təsadüfi deyil ki, Nizami öz yaradıcılığında belə bir fikri dönə-dönə diqqətə çatdırır ki, «milli özünəqayıdış XX əsrin sonlarından dönməz prosesə çevrilmişdir» və ən əsası isə, onun əsərləri, o cümlədən, bu kitaba daxil edilmiş məqalələri, onların ana xəttini təşkil edən həmin «özünəqayıdış prosesi»nin sanballı nümunələridir.

Elə bilirəm ki, bu yeni kitab yuxarıda söylədiklərimi tam (və əyani!) şəkildə təsdiq edir.

Bu kitabın mənim üçün əhəmiyyətli və əlamətdar cəhəti ondadır ki, onun səhifələrindəki Azərbaycan – Bütövdür, tamdır, buradakı Azərbaycanın tarixi-coğrafi sərhədlərinə keşməkeşli əsrlərin ayrı-ayrı dövrlərdə xəritədə çəkdiyi siyasəti-inzibati sər-

hədlər heç cürə müdaxilə etməmişdir: kitabdakı «Cənubi Azərbaycanı ədəbi dilin söz ehtiyatları»ndan tutmuş, «İrəvan Azərbaycanlıların yurdu» məqaləsinə qədər, bütün elmi məqalələr vahid, Bütöv, parçalanmamış Azərbaycan mənəvi dünyasını ehtiva edir.

Eyni zamanda tarixi-xronikal baxımdan da bu kitabın əhatə dairəsi genişdir: burada Kaşğarlının «Divanı-lügət-it-türk»ündən («Mahmud Kaşğarlının «Divanı» haqqında düşüncələr») tutmuş, Azərbaycanşünaslığın müasir problemlərindən («Fars şovinistlərinin ağ yalanı»), yaxud «Elmi saxtakarlığın yeni nümunəsi») təxminən min illik bir dövrün materialları tədqiq obyektini təşkil edir.

Tədqiqatə cəlb edilmiş materialların özünün də janr və sahə müxtəlifliyi dərhal diqqəti cəlb edir: bir tərəfdən ədəbi dilin təşəkkül problemləri, o biri tərəfdən, ümumiyyətlə, xalqın tarixi, bir tərəfdən folklor, o biri tərəfdən Nizami Gəncəvinin «Divanı»...

Nizami Xudiyevin yeni kitabının sanbalını, elmi-ictimai çəkisini artıran xüsusiyyətlərdən biri onun çoxcəhətliyidir və bu mənada həmin məqalələr dilçi alim qələminin məhsulu olmaqla bərabər, müəllifin simasında, eyni zamanda, tarixçi alimin də, ədəbiyyatşünasın da, qızgın (və obyektiv!) elmi polemikalar aparmaq qabiliyyətinə və mədəniyyətinə malik publisistin də özünü ifadəsidir.

Və bu yerdə mən bir cəhəti də xüsusi olaraq oxucunun diqqətinə çatdırmaq istəyirəm: bütün bu müxtəliflik, rəngarənglik heç vəchlə kitabın ümumi mündəricatının pərakəndəliyinə gətirib çıxarmamışdır, əksinə, həmin müxtəliflik və rəngarəngliyin özündə də bir tamlıq var və bu tamlığı əldə edən (müxtəlifliyi bir-birinə hörən, bəndələyən!) ana xəttin əsasında müəllif qələmindəki vətəndaş qayəsi ilə elmi-nəzəri səriştənin vəhdəti dayanır.

Nizami hansı mövzuya müraciət edirsə, o, ilk növbədə, Azərbaycanşünas (yalnız dilçi yox!) alim və yenə də, ilk növbədə, vətəndaşdır.

Azərbaycan xalqının milli-mənəvi sərvətləri uğrunda elmi mücadilə, dil tariximizi və ümumiyyətlə, tariximizi saxtalaşdırmaq cəhdlərinə tutarlı elmi cavab vermək bacarığı bu kitabda özünü qabarıq şəkildə (hətta mən deyərdim ki, başqalarına nümunə olacaq dərəcədə!) göstərir və yəqin oxucu mənimlə razı olar ki, ən yeni tariximiz kontekstində, yəni müstəqil Azərbaycan Res-

publikasının dünya birliyində (dünyanın mənəvi xəritəsində!) özünü təsdiq prosesinin getdiyi bir dövrdə Nizaminin kitabının bu cəhəti yalnız elmi yox, həm də siyasi-ictimai əhəmiyyətə malikdir.

«Azərbaycan xalqının dili türk dili deyil, fars dilinin ləhcələrindən biri olan azəri ləhcəsidir» – kimi tezislər o qədər vulqar antielmi mahiyyət daşıyır ki, onları bəlkə də ciddi qəbul etməmək də olardı, ancaq bu tezislər yalnız Azərbaycan dilinə qarşı təcavüz olmayıb, siyasi məqsədlər naminə xalqın tarixini saxtalaşdırmaq uğrunda yaradılmış bütöv bir məktəbin devizinə çevrildikdə isə, əlbəttə, çox ciddi və prinsipial strateji əhəmiyyət daşıyan mənəvi mücadilə tərəf-müqabili olur və tutarlı cavabını almaq üçün, dediyim həmin vətəndaşlıq əzmi ilə elmi iqtidarın vəhdətini tələb edir.

Bu yerdə mən, Nizami Xudiyev üçün səciyyəvi bir cəhət – hissə qapılmamağı, obyektivliyi – ayrıca qeyd etmək istəyirəm.

O, Əhməd Kəsrəvi, Əli Mürşüdzadə, Əsgər Heydəri, Həmid Əhmədi və bu qəbildən olan başqaları kimi Azərbaycan xalqının və dilinin tarixini saxtalaşdırmağa çalışan müəlliflərin yazılarına («İran türklərinin əski tarixi», «Azərbaycanlı ziyalılar və onların milli-etnik mənsubiyyəti», «Azərbaycanda fırtına», «İranda milli azlıq və millətçilik» və s.) nə qədər sərt (amma elmi obyektivliklə!) tənqidi münasibət bəsləyirsə, Cavad Heyət, yaxud Məhəmməd Hafizzadə kimi müəlliflərin əsərlərinə («Türk dili və ləhcələrinin tarixinə baxış», «Qarabağ» və s.) də bir o qədər hərarətlə (və yenə də elmi obyektivliklə!) yanaşır.

Əlbəttə, yuxarıda dediyim həmin tutarlı cavab – ilk növbədə, haqqında bəhs edilən dilin (geniş mənada götürsək, xalqın!) tarixinin nəzəri səriştə və faktoloji zənginliklə ifadəsi kimi elmi-xronikal təsnifat tələb edir və düşünürəm ki, məhz belə bir təsnifat Nizaminin «Azərbaycan dilinin qədim tarixinə dair», «Azərbaycan ümumxalq dilinin formalaşması» tipli məqalələrini, milli dilşünaslığımızın, türkologiyamızın layiqli nümunələri səviyyəsinə qaldırır.

Oxucu bu kitabda bir çox elmi (və maraqlı!) mülahizələrlə rastlaşacaq, ən başlıcası isə, həmin mülahizələr heç vaxt göy-dən asılı şəkildə qalmır, müəllif onları əsaslandırmağa çalışır.

Misal üçün, Nizami Xudiyev bir məqaləsində Mahmud Kaşğarlının məşhur əsərindən bəhs edərək yazır ki, «Ana yasa səviyyəsinə»

yəli abidə sayılan «Divani-lüğət-it-türk» əsəri türk dilinin, türk düşüncə tərzinin, cəsarətlə demək olar ki, türk sivilizasiyasının mərhələli inkişaf istiqamətləri, maddi-mənəvi dünyamızın əksər cəhətləri, müəyyən dövrlərdə gerilmə, çəkilmə və ardıcıl qabar-ma, intibah tendensiyaları ilə tanışlığa, bu istiqamətdə ciddi elmi-nəzəri, analitik təhlillərə, analogiya və ümumiləşdirilmələrə imkan verir».

Və elə həmin məqalənin özündə də bu mülahizəni əyani şə-kildə, yəni elmi analogiyalar apararaq, effektiv, ümumiləşdirmələrə nail olaraq (yeri düşmüşkən, deməliyəm ki, ümumiləşdirmə bacarığı Nizamidə güclüdür) oxuculara təqdim edir.

Nizami Xudiyev ədəbi dil tarixini, ümumiyyətlə, dil tarixi ilə vəhdətdə götürür və Azərbaycan ədəbi dilinin əlamətlərini di-limizin formalaşdığı III – VIII əsrlərdə axtarır və məsələyə ya-naşmanın elmi-metodoloji dəqiqliyi ona imkan verir ki, dilin fone-tik, leksik və qrammatik quruluşuna, funksional ifadə səviyyəsinə istinad edərək ədəbi dilimizin təşəkkülünün ilkin şərtlərini müəy-yənləşdirsin.

Bu kitabın mənim üçün yaxşı cəhətlərindən biri odur ki, bu-radakı məqalələrdə Azərbaycan xalqının və dilinin tarixi, ümu-miyyətlə, türk etnoslarının və onların məxsusi dil xüsusiyyətləri-nin, ümumtürk etnik proseslərin kontekstində araşdırılır.

Eyni zamanda, Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü və söz ehtiyatlarının tədqiqi də müəllifin mövzuya konseptual münasibə-tinin təzahürüdür və ayrı-ayrı illərdə yazılmış bu müxtəlif məqa-lələr toplusunda da elə buna görə monoqrafik siqlət gətirir.

Dilin tarixini (və taleyini!) xalqın tarixi (və taleyi!) ilə vəh-dətdə götürdüüyü üçün Nizami həmin konseptual münasibətin tər-kib hissəsi kimi, lazım gəldikdə «Cənubi Azərbaycanda erməni-lərin törətdiyi soyqırım»ını da tədqiq obyektinə çevirir, lazım gəl-dikdə isə Qaşqay türklərinin etnogenezini araşdırır.

Bu baxımdan «Nizami Gəncəvinin türkcə (azərbaycanca) Divanı haqqında» məqaləsi, elə bilirəm ki, xüsusi əhəmiyyət da-sıyır.

Dil, aydın məsələdir, bədii ədəbiyyatın ilkin faktorudur və onun milli mənsubluğunun da əsas göstəricisidir. Bu mənada, «Nizami Gəncəvinin türkcə (azərbaycanca) «Divanı» haqqında» mülahizələr ciddi bir ehtimalın ifadəsidir və gələcəyin çox ciddi də tədqiqatını gözləyir.

Kitabla baęlı bir cəhəti də qeyd etmək istəyirəm: Nizami Xudiyevin müraciət etdiyi elmi  d biyyat olduqca zəngin m nd ricata malikdir və bu da onun yeni kitabının müasir dil likd , türkologiyada,  d biyyat  nashlıqda əldə edilmiş müasir elmi nailiyyətlərə istinad etdiyini, məhəlli səciyyə da ımaęını diqqətə çatdırır.

Bu kitab həm milli filologiyamızın inkişafı, həm də milli vətəndaşlıq qay l rinin aşılanması baxımından Nizami Xudiyevin  z oxucuları ilə yeni və effektiv g r  d r.

5 noyabr 2003.

İNFORMASIYA VƏ KOMMUNİKASIYA TEXNOLOGİYASINI İNKİŞAF ETDİRƏK

2003-cü il noyabrın 6-da İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə Milli Strategiyalar və Elektron İdarəçiliyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Forumu açarkən söylənmiş nitqin stenoqramı

Mən bu Forumun Bakı şəhərində keçirilməsini ölkəmizin bu sahədəki nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi kimi dəyərləndirir və BMT-yə, BMT-nin İnkişaf Proqramına, Forumun bütün təşkilatçılarna öz təşəkkürümü bildirirəm. Ümid edirəm ki, bu beynəlxalq tədbir qonaqlarımız üçün, eyni zamanda, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının ölkəmizdəki real vəziyyətini öyrənmək və Azərbaycanın son illər ərzində bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətləri, eləcə də çatışmazlıqları bilavasitə görmək imkanı yaradacaqdır.

XX əsrin son onilliyində informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) cəmiyyətin inkişafına təsir göstərən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Onların təsir dairəsi dövlət strukturlarını və ictimai institutları, iqtisadi və sosial sahələri, elm və təhsili, mədəniyyəti, bir sözlə, insanların həyat tərzini əhatə etmişdir. Bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr artıq İKT-nin verdiyi üstünlüklərdən bolluca faydalanır. Artıq İKT-yə istiqamətlənmiş yolun – bəşəriyyətin gələcəyinə gedən yol olduğu heç kimdə şübhə doğurmur.

İKT-dən istifadənin səviyyəsi hər bir ölkənin intellektual və elmi potensialının, dövlət idarəçiliyində şəffaflığın və demokratiyanın inkişafının əsas göstəricilərindən biridir.

Hal-hazırda bütün dünya informasiya cəmiyyətinin problemlərinə həsr olunmuş 2003-cü ildə Cenevrədə və 2005 -ci ildə Tunisdə dövlət başçıları səviyyəsində keçiriləcək ilk Ümumdünya Sammitlərinə hazırlaşır.

Elə bilirəm ki, bizim Forum həmin Sammitlərin hazırlanması istiqamətində əhəmiyyətli bir tədbirdir və bu Forumun nəticələri Sammitə öz töhfələrini verəcəkdir.

Azərbaycan hökuməti 2002-ci il fevralın 7-dən etibarən BMT-nin İnkişaf Proqramı ilə birlikdə Azərbaycan Respublikasında inkişaf naminə İKT-nin tətbiqi və inkişaf etdirilməsinin Milli strategiyasının hazırlanması və ilkin mərhələdə tətbiqi layihəsinin həyata keçirilməsinə başlamışdır.

Layihənin «Milli strategiya» işçi qrupu cəmiyyətin tələblərini, qabaqcıl dünya təcrübəsini və beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrini nəzərə almaqla 2003-2012-ci illər üçün İKT üzrə Milli strategiyayı işləyib hazırlamışdır. Milli strategiya dəfələrlə beynəlxalq forumlarda, görüşlərdə müzakirə edilmişdir və həmin müzakirələrin bir çoxunda tərəf-müqabil olduğum üçün, deməliyəm ki, müsbət qiymətləndirilmişdir.

Beynəlxalq ekspertlərin rəyinə görə Azərbaycanın İKT üzrə Milli strategiyası dünya standartlarına cavab verir. Bu sənəd 2003-cü il 17 fevral tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə təsdiq edilmiş və sərəncamdan irəli gələn məsələlərin həlli hökumətə tapşırılmışdır.

Mən İKT-nin inkişafı sahəsində BMT-nin rolunu, BMT-nin İnkişaf Proqramının maliyyə dəstəyini və texniki köməyini yüksək qiymətləndirir və eyni zamanda hesab edirəm ki, iqtisadiyyatı keçid dövründə olan və demokratik inkişaf yolunu tutmuş ölkəmizə göstərilən maliyyə dəstəyini daha da artırmalıdır.

Mən Forumun işinə uğurlar arzulayıram və inanıram ki, Forumun iştirakçıları İKT-nin tətbiqi sahəsində Azərbaycanda yerinə yetirilən layihələrlə yaxından tanış olacaq, bu sahənin ölkəmizdəki inkişaf səviyyəsini layiqincə qiymətləndirə biləcəklər.

Ümid edirəm ki, İnformasiya cəmiyyəti üzrə Ümumdünya Sammitləri ərəfəsində BMT-nin keçirdiyi bu son tədbir həqiqətən keyirli olacaqdır.

6 noyabr 2003.

İRSİYYƏTİN İFADƏSİ

İki görkəmli sənətkar – ata və oğul haqqında bir-neçə söz

Mən bu kiçik yazını dostum Azərpaşa Nemətovla bağlı «görkəmli rejissor» kimi təşbehlərlə başlamaq istəyirdim (və o həqiqətən istedadlı və görkəmli sənətkardır!), amma birdən-birə mənim fikrimə «genetik rejissor» ifadəsi gəldi və bilmirəm, belə demək olarmı: genetik rejissor?

Güman edirəm ki, demək olar və Azərpaşanın timsalında belə bir mümkünlüyün lap açıqca təsdiqi var.

Bəli, Azərpaşa genetik rejissordur. Onun istedadında da, teatrda yaşamasında da, teatr təəssübkeşliyi və teatra sədaqətində də mənim üçün, açıq-aşkar (və təbii!) irsi bir bağlılıq var.

Qırxıncı illərin sonlarında, hələ məktəbə getmədiyim vaxtlar Gənc Tamaşaçılar Teatrında baxdığım tamaşalar, sonralar, əllinci illərin əvvəllərində artıq məktəbli ikən o teatra getməyim mənim unudulmaz uşaqlıq xatirələrimdən biridir və Zəfər Nemətovun Hazırladığı «Polad necə bərkidi» (N.Ostrovski), «Qarlar kraliçası» (Y.Şvarts), «Gülşən» (Əli Vəliyev) kimi tamaşalara mənim hansı bir uşaq hiss və həyəcanıyla baxmağım indinin özündə də (50 ildən sonra!) yaddaşımın işıqlı, hərarətli bir hissəsi kimi mənimlədir.

İlyas Əfəndiyev Zəfər Nemətov ilə dost idi, onun xətrini istəyirdi və həmişə Zəfər Nemətovun vaxtsız ölümünü böyük təəssüf hissi ilə xatırlayırdı.

Mən 60-cı illərdə, 70-ci illərin əvvəllərində Zəfər Nemətovu müxtəlif ədəbi-mədəni tədbirlərdə, məclislərdə çox görmüşdüm, onunla söhbət etmişdim, amma, qəribədir, bu gün onu xatırlayanda, yenə də əllinci illərin əvvəllərindəki siması gözümün qabağına gəlir.

Mən ikinci, ya üçüncü sinifdə oxuyurdum, atamla birlikdə Gənc Tamaşaçılar Teatrına gedib Zəfər Nemətovun quruluş verdiyi «Tamahkar» tamaşasına baxdım, tamaşadan sonra isə Zəfər

Nemətov İlyas Əfəndiyevi (mən də onun yanında!), tamaşanın rəssamı Sadıq Şərifzadəni və həmin axşam o tamaşaya baxan Mustafa Mərdanovu «Yeni Avropa» mehmanxanasının ikinci mərtəbəsindəki restorana dəvət etdi və onun o gecə gülən, zərffət edən, yaradıcılıq uğurundan açıqca sevinən siması həmişəlik mənim xətirəmdə qalıb.

Zəfər Nemətovun yaradıcılığı «sənətkar sədaqəti» məfhu mu üçün, məncə, gözəl (və təsirli!) bir nümunədir. Gənc rejissor Zəfər Nemətov ilk tamaşasına – Yevgeni Şvartsın «Qarlar kraliçası» pyesinə – 1939-cu ildə Gənc Tamaşaçılar Teatrının səhnəsində Azərbaycan teatr sənətinin inkişafı naminə çox iş görmüş Aleksandr Tuqanovla birlikdə quruluş verib və görkəmli rejissor Zəfər Nemətov son tamaşasına da – İsgəndər Coşğunun «Tülkü məhkəməyə gedir» pyesinə – 1971-ci ildə həmin teatrda quruluş verib.

Aradan keçən bu 32 il (Zəfər Nemətovun 54 illik ömrünün böyük hissəsi) ərzində onun bütün tamaşaları Gənc Tamaşaçılar Teatrının səhnəsində yaranıb.

Bu tamaşaların isə sayı 60-a qədərdir.

Bu hadisə də Zəfər Nemətovun yaradıcılıq bioqrafiyasının (əslində, bütün həyatının! Bəlkə də taleyinin...) təsirli (və mənalı!) faktıdır: o, 1971-ci ilin 19 noyabrında qəflətən vəfat edib, sonuncu tamaşasının premyerası isə həmin ilin 28 dekabrında göstərilib...

Zəfər Nemətovun müəllifləri arasında Şekspir («Romeo və Cülyetta»), Molyer («Zoran təbib»), Qoqol («Müfəttiş»), Aleksandr Ostrovski («Kasıblıq eyib deyil»), S.S.Axundov («Qaraca qız», «Tamahkar»), Abdulla Şaiq («Bir saatlıq xəlifə»), Cəfər Cabbarlı («Yaşar») və bir çox başqaları var idi. Bu tamaşalar Gənc Tamaşaçılar Teatrının təşəkkülündə, formalaşmasında və inkişafında böyük rol oynamışdı və təbii ki, ümumiyyətlə, milli teatr sənətimizin inkişafında öz ifadəsini tapmışdı.

Azərbaycan Teatr Xadimləri Cəmiyyətinin yaradıcılarından biri də Zəfər Nemətov idi və burası da yəqin simvoldur ki, bu gün həmin Cəmiyyətə Azərpaşa Nemətov rəhbərlik edir.

Azərpaşa gənc yaşlarından teatra gəldi və bu gəliş onun elə ilk tamaşalarından da Azərbaycan rejissorluq məktəbində yeni istedadından xəbər verdi.

İllər keçdi, istedad isə həmişə onunla birlikdə oldu.

İş belə gətirdi ki, 1990-cı illərin sonlarında biz Azərpaşa ilə çox sıx yaradıcılıq əməkdaşlığına başladıq və onun quruluşunda 1997-ci ildə mənim «Ah, Paris, Paris!..», 1998-ci ildə «Mənim sevimli dəlim», 1999-cu ildə «Mənim ərim dəlidir» komediyalarım Akademik Milli Dram Teatrımızda tamaşaya qoyuldu.

Və bu zaman mən Azərin bir rejissor kimi həmin «genetik» cəhətlərinin bilavasitə şahidi oldum: əsəri duymaq, hiss etmək qabiliyyəti, görünməyən qatları açmaq məharəti, obrazlı və müasir təfəkkür bacarığı, bütün yaradıcı kollektivə, ilk növbədə isə özünə qarşı tələbkarlıq, salınmış cığırlarla yox, öz bədii-estetik cığırla addımlamaq, hər dəfə də növbəti tamaşa ilə yaşamaq ehtirası – bütün bunları nəzəri fikirlər kimi söyləmirəm, mən bunların əyani şahidiyəm.

Elə bütün bunlara görə də, hər üç tamaşa, mənim fikrimcə, Azərpaşa Nemətovun yaradıcılığında ciddi hadisə oldu.

Və orası da mənim üçün çox xoş oldu ki, bu üç komediya-dan sonra Azər faciə,- özü də «Hamlet» kimi bir faciəni – tamaşaya qoydu.

Bu, heç şübhəsiz, bir daha onu göstərdi ki, Azərpaşa Nemətov geniş yaradıcılıq diapazonuna malik bir sənətkardır.

Mən Azərin bir xüsusiyyətini də qeyd etməklə sözümü bitirmək istəyirəm.

Azər sədaqətli və etibarlı bir insan, bir dostdur.

Onun elə təkcə unudulmaz Həsənağa Turabova münasibətini xatırlayıram...

Həsənağanın xəstə çağlarında Azərpaşanın göstərdiyi diqqət, çəkdiyi iztirab həmin dost sədaqətinin və etibarının təsirli bir nümunəsi idi.

Görünür, elə burada da irsiyyət özünü göstərir.

27 dekabr 2003.

GÜLƏRƏK İZTİRAB ÇƏKƏN SƏNƏTKAR

(Siyavuş Aslanın 70 illiyinə)

Mən böyük aktyorumuz Siyavuş Aslan haqqında bu kiçik yazını yazarkən, təxminən on bir-on iki il bundan əvvəl İlyas Əfəndiyevlə bir söhbətimizi xatırlayıram.

İlyas Əfəndiyev üçün teatr mövzusu ən maraqlı söhbətlərdən biri idi və xüsusən, ömrünün sonlarına yaxın - 90-cı illərdə söhbət əsnasında tez-tez bu mövzuya qayıdırdı.

Bir yay axşamı Zuğulbada, onun çox xoşladığı hündür, qollu-budaqlı evkalipt ağacının altında oturub çay içə-içə söhbət edirdik və birdən İlyas Əfəndiyev dedi:

-Rejissor olsaydım bizim teatrda («bizim teatr» deyəndə, o, həmişə Akademik Milli Dram Teatrını nəzərdə tuturdu) «Qağayı»nı, bir də «Kral Lir»i tamaşaya qoyardım. Özü də Lirin rolunu bilirsən kimə verərdim?

Mən, əlbəttə, maraqla:

- Kimə? - soruşdum.

- Siyavuş Aslana.

Mən təəccüblə:

- Kimə? - deyə bir də soruşdum.

Və İlyas Əfəndiyev təkrar etdi:

- Siyavuş Aslana!

Mənim təsəvvürümdə Siyavuş Aslanın istedadı Mirzağa Əliyev kimi unudulmaz bir Osip yarada bilərdi, yaxud Şmaqanı, Skapeni, hətta Tartyüfü Siyavuşun ifasında (həm də əla ifasında!) təsəvvür etmək çətin bir şey deyildi, amma İlyas Əfəndiyevin birdən-birə söylədiyi o fikir mənim üçün, düzünü deyim ki, çox gözlənilməz səsləndi.

Siyavuş Aslan və Kral Lir...

Fəhmi olduqca güclü bir adam olan İlyas Əfəndiyev:

- Təəccüb eləmə, - dedi. - Siyavuşun elə böyük potensial imkanları var ki, heç özünün də bundan xəbəri yoxdur.

Əlbəttə, Siyavuş Aslan ilk növbədə Azərbaycan aktyor məktəbinin Cahangir Zeynalovdan, Hacıağa Abbasovdan, Mirzağa Əliyevdən, Məmmədəli Vəlixanlıdan, Mustafa Mər-

danovdan, Möhsün Sənanidən, Ağahüseyn Cavadovdan gələn ənənələrini davam etdirən, həm də nəinki davam etdirən, hətta həmin ənənələri inkişaf etdirmək gücünə malik olan komik sənətkardır, amma məsələ burasındadır ki, onun sənətindəki komizmin arxasında, həqiqətən, gizli (və çox güclü!) bir dramatiklik dayanır.

1989-cu il aprelin 21-də İlyas Əfəndiyevin «Sevgililərin cəhənnəmdə vüsali» əsərinin ilk tamaşası göstərildi və o ilk tamaşada Siyavuşun böyük istedadla yaratdığı Cabbar obrazı, elə bilirəm ki, dramatikliklə komikliyin üzvi vəhdətini yaratmaq baxımından yüksək bədii-estetik səviyyəli bir nümunədir.

İndi fikirləşirəm ki, İlyas Əfəndiyevin o zaman üçün gözlənilməz səslənən o fikrinin yaranmasında da Siyavuşun ifasındakı mahiyyətə tragik Cabbar surəti - vicdanlı, sədaqətli, amma, eyni zamanda, qorxunc Stalin sisteminin fiziki və mənəvi əzabları qarşısında aciz və məzlun bir sənətkar, bir aktyor obrazı - az rol oynamamışdı.

Siyavuşun ifasında çox təbii komik bir kolorit var idi və həmin kolorit, əslində, Cabbarın faciəsini göstərmək üçün münbit zəmin yaradırdı. Bu mənada Siyavuş İlyas Əfəndiyevin Cabbar surətini yaradarkən işlətdiyi akvareli duya bilmiş və bundan məharətlə istifadə etməyi bacarmışdı.

İllər keçdikcə mən Siyavuş sənətinin bu mühüm və onu bizim bir çox başqa komik aktyorlarımızdan seçdirən cəhətini daha artıq hiss etmişəm.

Siyavuşun böyük komik istedadının məğzində, həmin istedadın dramatik bir bünövrədən bəhrələnməsi dayanır.

İş belə gətirdi ki, Siyavuş Aslan son altı-yeddi ildə mənim üç komediyamda («Ah, Paris, Paris!...», «Mənim sevimli dəlim» və «Mənim ərim dəlidir») və bir tragikomediyamda («Poçt şöbəsində xəyal») baş rolları ifa edib və buradakı «ifa edib» sözlərini mən sidq-ürəkdən pözüb, bir sözlə - «yaşayıb» sözü ilə əvəz edə bilirəm, çünki Siyavuş o rolları məhz yaşayıb.

Siyavuşun istedadı ürəkdən güldürməyi bacarır, eyni zamanda, bu istedad yalnız güldürməklə kifayətlənmir, düşündürməyi də bacarır.

Siyavuşun istedadı - hərərətli istedaddır.

Siyavuş istedadının komik təzahürü də, dramatik təzahürü də çox koloritlidir.

«Mənim sevimli dəlim» tamaşasında Siyavuş Baş redak-

torun - «sevimli dəli»nin surətini yaradır, komik situasiyaları dərindən hiss edərək, onların məzmun və mənasını tamaşaçılara çatdırır, tamaşaçıları güldürür, amma Siyavuş Aslanın ifası elədir ki, bu gülüşün ünvanı Baş redaktor və onun aqibətindən daha artıq, cəmiyyət və bu cəmiyyətin ortaya qoyduğu eybəcərliklərdir.

O tamaşanın quruluşçu rejissoru Azərpaşa Nemətovdur və onun səhnə yozumunda Baş redaktorun Katibəyə akvarellə hiss olunacaq məhəbbət duyğuları var və Siyavuş o akvareli səhnədə elə bir incəliklə ifadə edir ki, elə bil, söhbət komik bir sənətkardan yox, həmişə romantik-psixoloji rollar ifa etmiş və illər boyu da elə bu istiqamətdə də ixtisaslaşmış ustad sənətkardan gədir.

Həmin tamaşada Siyavuşun Katibə rolunun ifaçısı gənc aktrisa Məsmə Aslanqızı ilə romantik bir səhnələri var və Siyavuş o səhnəni elə emosional təsir səviyyəsinə qaldırır ki, - mən bunun dəfələrlə şahidi olmuşam - tamaşaçıların, xüsusən, gənc tamaşaçıların gözü dolur.

Ona görə ki, o səhnədə (eləcə də başqa rollarda, misal üçün, «Hamlet»in son quruluşundakı Poloni rolunda) Siyavuş sənətinin gənclik səmimiyyəti ilə dolu, yeni bir estetik layı üzə çıxırırdı.

Aktyor (və ümumiyyətlə, sənətkar!), əlbəttə, insandır və insan da qocalır, amma onun sənəti də özü kimi qocalırsa, o zaman bu, artıq sənət deyil.

Siyavuş Aslanın sənəti gənc sənətdir, həmişə təzədir.

Və orası da gözəldir ki, 70 yaşlı Siyavuşun özü də qocalmır, illərin sınağına sinə gərməyi bacarır.

Onu qocalmağa qoymayan da elə onun gənc sənətidir.

Biz, adətən, böyük satiriklər haqqında yazanda, danışanda, onları «ağlaya-ağlaya gülən sənətkar» kimi səciyyələndiririk və bu mənada Siyavuş Aslan da ən yaxşı rollarında güldürərkən, həmin gülüşü yaradan daxili iztirabı da sənətinin gücü ilə çəkə bilir.

Siyavuş Aslan səhnədə iztirab çəkməyi bacaran gülüş ustası, böyük aktyordur.

27 dekabr 2004.

ADSIZ, YARIMÇIQ VƏ SONUNCU ƏLYAZMA

İlyas Əfəndiyevin son əlyazmasının «525-ci qəzet»dəki ilk dərcinə yazılmış təqdimat

Əlyazma adsız da olur.

Əlyazma yarımçıq da olur.

Amma əlyazma sonuncu olanda – bu, əlbəttə, ən təsirlisidi.

Bu əlyazma da İlyas Əfəndiyevin sonuncu əlyazmasıdı və bu əlyazma heç vaxt sona yetməyəcək, tamamlanmayacaq.

Buradakı hisslər, xatirələr, düşüncələr nə ilə bitəcəkdi, necə qurtaracaqdı – bunu İlyas Əfəndiyev özü ilə apardı və biz bunu heç vaxt bilməyəcəyik. Sadəcə, təsəvvür edə bilərik, güman edə bilərik, təkcə şüur ilə hiss edə, duya bilərik.

İlyas Əfəndiyev 1996-cı ildə, cümə günü, oktyabrın 3-ü, saat 13: 45-də vəfat etdi və o zaman bu adsız əlyazma onun yazı mininin üstündə qalmış və onun həyatında sonuncu dəfə yazılan (və axıra qədər yazılmamış!) vərəqlər idi.

İlyas Əfəndiyev ərəb əlifbası ilə işləyirdi və onun əlyazmalarının, demək olar ki, hamısı ərəb əlifbasındadır. Xətti çox özünəməxsus olduğu üçün İlyas Əfəndiyevin əlyazmalarını yalnız bir makinaçı - uzun illər boyu Yazıçılar İttifaqında işləmiş, yazıçıların (yəni ədəbiyyatımızın!) dostu və sirdaşı, rəhmətlik Sona xanım Sadıqova oxuya bilirdi.

Və Sona xanım makinada İlyas Əfəndiyevin əsərlərini ərəb əlifbasından kirilə keçirəndən sonra, onlar redaksiyaya, teatra təqdim olunurdu.

Bu son əlyazmanın bir maraqlı cəhəti də odur ki, ərəb əlifbası ilə yox, kiril qrafikası ilə yazılıb, elə bil ki, İlyas Əfəndiyev özündən sonra bu əlyazmanın oxunmasını bizimçün asanlaşdırmaq istəyib....

İlyas Əfəndiyev həm müasir mövzular yazıçısı idi, həm də, müasirliyi estetik bir kateqoriya kimi qəbul etsək, müasir yazıçı idi.

Müasir mövzular – «Kənddən məktublar», «Aydınlıq gecələr», «Bahar suları», «Atayevlər ailəsində», «Yun şal», «Söyüdlü arx»,

«Körpüsəlanlar», «Sən həmişə mənəmləsən», «Unuda bilmirəm», «Mənim günahım», «Dağlar arxasında üç dost», «Sarıköynəklə Valehin nağılı», «Qırçı və qırmızı çiçək» və bir çox başqa əsərlər.

Digər tərəfdən – «Xurşidbanu Natəvan», «Şeyx Xiyabani», «Mahni dağlarda qaldı», «Hökmdar və qızı», «Qaçaq Süleymanın ölümü», «Xan qızı Gülsənubərlə tarzən Sadıqcanın nağılı» – tarixi mövzular, amma bu əsərlərdə də İlyas Əfəndiyev müasir yazıçı idi və buradakı müasirlik həm bədii - estetik səviyyənin, həm də fikir, söz, mövqe aktuallığının göstəricisidir.

1970-ci illərin sonu, 80-ci illərin əvvəllərində isə İlyas Əfəndiyev yaxın keçmişin – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın, daha konkret isə Qarabağın həyatından, keşməkeşli, mürəkkəb, faciəli, ziddiyyətli tarixindən bəhs edən məşhur romanlarını – «Geriyyə baxma, qoca»nı, «Üçatılan»ı yazdı və sonrakı illərdə onun eyni mövzulu «Hacı Axundun cənnət bağı necə oldu?», «Çovğunlu bir qış günündə», «Orfey quyudan çıxandan sonra nə gördü?» və başqa xatirə-esseləri meydana çıxdı.

Unudulmaz Yaşar Qarayev İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığından bəhs edən monoqrafiyasında, bu tənqidçiyə xas olan obrazlı şəkildə yazırdı: «Qarabağın tarixi barədə klassik sənədlər – yeddi «Qarabağnamə» var. Bütünlüklə İlyas Əfəndiyev yaradıcılığını mən səkkizinci «Qarabağnamə» hesab edirəm! Qarabağın taleyi və gələcəyi barədə düşüncə, nigarançılıq və həsrət, bu «Qarabağnamə»dən həmişə eşidilib» (Yaşar Qarayev. Xarıbülbulün nağılı, Bakı, 1995, səh.16)

İlyas Əfəndiyevin yazı mizinin üstündə əbədi olaraq yarımçıq qalmış bu son əlyazması da keçən əsrin iyirminci illərində Qarabağ elatının həyatından bəhs edən yeni bir xatirə - essenin başlanğıcıdır.

Mən onun məzmunu barədə bir söz demək istəmirəm – qoy, oxucu özü oxusun, öz təsəvvürü olsun.

Mən yalnız gələcək nəşrlərində texniki çətinlik olmasın deyər, bu adsız əlyazmasına şərti bir ad qoyuram – «Qarabağnamə»dən son səhifələr».

*4 sentyabr 2004.
Zuğulba.*

İLYAS ƏFƏNDİYEV HAQQINDA

2004-cü il noyabrın 19-da H.Əliyev adına Sarayda İlyas Əfəndiyevin 90 illiyinə həsr olunmuş yubiley gecəsindəki çıxışın stenogramı

Xanımlar və cənablar!

Əziz dostlar!

Dövlət naziri Gürşad Tüzmə'n başda olmaqla qardaş Türkiyədən gəlmiş hörmətli qonaqlar!

Mən, ilk növbədə, İlyas Əfəndiyevin xatirəsini əziz tutduğunuz üçün, onun 90 illik yubileyini əsl ədəbiyyat bayramı kimi qeyd etdiyiniz üçün, sizin hamınıza, eləcə də bu gün bu saraya gələ bilməyən yüz minlərlə oxucu və tamaşaçılara İlyas Əfəndiyevin ailəsi adından dərin təşəkkür və minnətdarlığımı bildirirəm. Çox sağ olun!

İlyas Əfəndiyev 1996-cı ildə vəfat edib və aradan keçən bu səkkiz ildə – mən bunu mübaligəsiz deyirəm – bir gün belə olmayıb ki, biz, oxucuların, ədəbiyyat, sənət təəssübkeşlərinin, dostlarının, cəmiyyətimizin bütün təbəqələrinə mənsub olan insanların İlyas Əfəndiyev yaradıcılığına və şəxsiyyətinə diqqətini, hərarət və hörmət dolu münasibətini hiss etməyək. Buna görə də mən sizə: «Çox sağ olun!» – deyirəm.

«Sənətkar ölmür» deyirlər və bu mənada, yəqin, İlyas Əfəndiyevin ruhu şaddır ki, vəfatından sonra keçən bu dövrdə də onun əsərləri dəfələrlə nəşr olunub, müxtəlif teatrlarda tamaşaya qoyulub, xarici dillərə çevrilib, onun haqqında monoqrafiyalar yazılıb, filmlər çəkilib, verilişlər hazırlanıb.

Əlbəttə, bu da bir yaradıcı ömürdür.

İlyas Əfəndiyev qələmi, sözü hər şeydən üstün tuturdu, görünür, onun bu həyatdakı missiyası yalnız yazmaqdan ibarət idi və yəqin elə buna görə də o, bütün ömrünü yaradıcılığa həsr etdi, onun ən böyük vəzifəsi yazıçılıq oldu, onun ən istəkli kabineti isə evindəki iş otağı oldu. Sovet İttifaqında hakim ideologiyanın cöv-

lan elədiyi ən qorxunc illərdə belə, o, Kommunist Partiyasına üzv olmadı və onun mandarı yalnız və yalnız oxucularının, tamaşaçıların sevgisi oldu.

İlyas Əfəndiyevin marağı – xalqın marağı idi, onun istəyi vətənin istəyi idi və onun içindəki ən böyük təəssübkeşlik də xalqın, vətənin, torpağın təəssübkeşliyi idi. Mən tam səmimiyyəti ilə demək istəyirəm ki, Azərbaycan müstəqilliyi onun üçün misilsiz bir sevinc və qürur, fəxarət mənbəyi idi.

Bəli, «Sənətkar ölmür» deyirlər. Amma sənətkar, eyni zamanda, insandır və mən, əlbəttə, çox təəssüf edirəm ki, İlyas Əfəndiyev özü bu gün bu salonda deyil. 90 yaşına bir o qədər də çox qalmamışdı....

İlyas Əfəndiyev həyatı sevmən, şövqlü, həvəsli bir insan idi və mən tamam əminəm ki, hərgah Qarabağ hadisələri olmasaydı, o, 90-nı da haqlaya bilərdi. Bu hadisələr, Şuşa başda olmaqla yuxarı Qarabağın, eləcə də, aran Qarabağın, ətraf rayonların istilası onu sarsıtmışdı.

İlyas Əfəndiyev bütün qanı-canı ilə Azərbaycana və Azərbaycanın da içində Qarabağa bağlı bir insan, bir sənətkar idi. Bu, İlyas Əfəndiyev yaradıcılığının və şəxsiyyətinin çox mühüm bir xüsusiyyəti idi.

Əziz dostlar!

Biz sizinlə birlikdə bu sarayda çox yubileylər, çox bayramlar keçirmişik və mən çox təəssüf edirəm ki, bu gün unudulmaz Heydər Əliyev də burada, bizim aramızda deyil.

Heydər Əliyev İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığına və şəxsiyyətinə daima böyük hörmətlə yanaşırdı, onun əsərlərini yüksək qiymətləndirirdi. 1997-ci ildə, İlyas Əfəndiyevin vəfatından bir il sonra Heydər Əliyev deyirdi: «Mən bu gün İlyas Əfəndiyevin bütün yaradıcılığını, onun yazdığı əsərləri böyük minnətdarlıq hissi ilə xatırlayıram. Hesab edirəm ki, o, xalqımız qarşısında öz borcunu, öz missiyasını şərəflə yerinə yetirmişdir, xalqımıza, mədəniyyətimizə, teatrımıza, ədəbiyyatımıza çox böyük irs, böyük sərvətlər qoyub getmişdir. Güman edirəm ki, bunu xalqımız heç vaxt unutmayacaqdır».

Əziz dostlar!

İlyas Əfəndiyev 82 il yaşadı və yazdıqları da çox oldu. Amma İlyas Əfəndiyevin yazmadıqları da çox oldu. Mən tez-tez xatırladığım kiçik bir epizodu bir daha xatırlamaqla sözüümü bitirmək istəyirəm.

Vəfatından təxminən ay yarım əvvəl, 1996- cı ilin yayı, avqustun ortaları idi. Biz bağda qalırdıq, İlyas Əfəndiyev də bizimlə idi və onun çox xoşladığı evkalipt ağacının altında oturub söhbət edirdik. Söz Uçan Naməlum Obyektlərdən düşdü və birdən İlyas Əfəndiyev yarızarafat, yarıciddi dedi:

– Onları çox görmək istəyirəm.

Mən soruşdum ki, neynirsən onları?

İlyas Əfəndiyev bir az rişxəndli, bir az da kədərli, qayğılı gözləri ilə göyə baxıb dedi:

– Onlara deyəsi bir-iki sözüm var.

Bəli, İlyas Əfəndiyev bu dünyada 82 il yaşadı və çox Söz dedi. Amma bununla belə, demədiyi çox Sözü də özü ilə apardı.

Və onun deyəcəyi o Sözləri daha heç kim deməyəcək.

Mən, hörmətli Prezidentimiz İlham Əliyev başda olmaqla, bir daha hamınıza, o cümlədən, Mədəniyyət Nazirliyinə, Milli Elmlər Akademiyasına dərin təşəkkür və minnətdarlığımı bildirirəm.

Diqqətinizə görə çox sağ olun.

19 noyabr 2004

«ƏDƏBİYYAT QƏZETİ»NƏ

Təbiəti etibarilə çox emosional, həssas bir adam olan İlyas Əfəndiyevin xasiyyətində öz arxivi ilə bağlı, bəlkə də, başqa əhli-qələmə qəribə görünə biləcək bir biganəlik var idi. Əlyazmalarını, məktubları, hansısa sənədləri, özü haqqında mətbuatda dərc edilmiş yazıları, özünün mətbuatda çap olunmuş əsərlərini saxlamaq kimi yazıçılara, ümumiyyətlə, sənət adamlarına xas olan xüsusiyyət onun üçün tamam əhəmiyyətsiz bir şey idi. Hətta nəşr olunmuş kitablarını belə, bəzən, onun zəngin kitabxanasında axtarıb tapmaq mümkün olmurdu (çünki yox idi!) və iş o yerə çatırdı ki, misal üçün, seçilmiş əsərlərini çapa hazırlayanda, xahiş edirdi ki, kitablarını tapıb gətirək...

Onun «Seçilmiş əsərləri»nin sonuncu çoxcildliyini (7 cildlik «Seçilmiş əsərlər», Bakı, «Çinar-Çap», 2002) nəşrə hazırlayanda mən yalnız öz arxivimdən və 1939-cu ildən ta 1958-59-cu illərə qədər mətbuatından istifadə etmişdim, amma adlarını və nəşr ünvanlarını bilmədiyim üçün, İlyas Əfəndiyevin bibliografiyasına düşməmiş mətbu əsərlərinin hamısını axtarıb tapmaq mümkün deyildi.

Bu baxımdan bizim «Ədəbiyyat qəzeti»ndə (15 aprel 2005) Fazil Məmmədovun «Qələbə inamlı, barit qoxulu sətirlər...» adlı məqaləsində mən üçün çox maraqlı bir faktla rastlaşdım: 1944 və 45-ci illərdə nəşr edilmiş (Bakı, Azərənəşr) «Azərbaycanın şanlı oğulları» adlı kitabın ikinci və üçüncü buraxılışında görkəmli yazıçı və jurnalistlərimizin faşizmə qarşı vuruşan həmvətənlərimiz haqqında yazdıqları oçerklər arasında İlyas Əfəndiyevin də üç oçerki var.

Mən, əlbəttə, həmin oçerklərlə tanış oldum. Onlardan biri Baş leytenant İsmayıl Məmmədov, o birisi Əbdül Rəcəbov, üçüncüsü isə partizan həkim Aliyə haqqındadır.

Bu, həmin Aliyədir ki, yadıma gəlir, 70-ci illərdə rəhmətlik Mirvarid Dilbazi ondan bəhs edən «Partizan Aliyə» adlı bir poema yazmışdı.

Aliyə Fətulla qızı Rüstəmbəyovanın həyatı haqqında məlumat çox azdır, hər halda, mən ancaq onu öyrənə bildim ki,

1907-ci ildə Şuşada anadan olub (İlyas Əfəndiyev isə onun 1908-ci ildə Bakıda anadan olduğunu yazır), Leninqradda Tibb İnstitutunu bitirib, Özbəkistanda, sonra isə Moskvada işləyib, müharibə başlayanda cəbhəyə gedib və 1942-ci ildə həlak olub.

Mətdən məlum olur ki, İlyas Əfəndiyev bu oçerki yazanda Aliyə hələ sağ olub, yəni oçerk 1941-ci ildə, ya da ki, 42-ci ilin əvvəllərində yazılıb.

O zaman İlyas Əfəndiyevin 27-28 yaşı var idi, faşizm isə hələ ki, məğlubedilməz idi və gələcəkdə nə olacaqdı, nə olmayacaqdı - məlum deyildi.

Bu gün isə faşizm üzərində qələbənin 60 illiyi bayram edilir və mənə elə gəlir ki, 63-64 il bundan əvvəl - müharibənin ağır bir çağında - gənc yazıçı İlyas Əfəndiyevin gənc və qəhrəman bir Azərbaycan qızı haqqında yazdığı bu oçerk oxucular üçün maraqlı olacaq.

2 may 2005.